

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsészettudományi Kar

GÁTHY VERA

India
Történelem, politika, gazdaság

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-077-1

Budapest, 2012.

GÁTHY VERA

INDIA

**TÖRTÉNELEM, POLITIKA, GAZDASÁG
VALLÁSTÖRTÉNET**

ISBN 978-963-308-077-1

BUDAPEST 2012

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	7
I. FEJEZET INDIA. A SZUBKONTINENS ÉS KORAI TÖRTÉNETE	7
1. Terület, népesség	7
2. A terület őstörténete	8
3. Az indusi kultúra	8
4. Az indiai történetírás nehézségei	14
II. FEJEZET AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK BIRODALOM KIALAKULÁSA	18
1. A védikus kor	18
2. A királyságok kora	20
3. A birodalmi eszme megjelenése, az első birodalom	22
4. A Maurja birodalom fénykora: Asóka uralma	25
5. Hódítók északon	28
6. Gazdaság és kereskedelem	29
7. A második indiai birodalom ideje: a Gupta-kor	31
8. Dél-India	33
9. Átmeneti kor	34
10. Állandósuló muszlim jelenlét és uralom	35
11. Az indiai tudomány és irodalom a muszlim idők előtt	37
12. Röviden a kasztrendszeréről	42
III. FEJEZET ÚJABB BIRODALOM: A MOGULOK	46
1. India társadalmi és gazdasági állapota	46
2. Akbar birodalomépítése	47
3. A mogul birodalom Akbar után	51
IV. FEJEZET A NEGYEDIK BIRODALOM MEGTEREMTÉSE: A BRIT URALOM INDIÁBAN	56
1. A kereskedelem korai időszaka	56
2. A Kelet-India Társaság és az angol állam	59
3. „Szípoj lázadás” és a brit uralom a katonai felkelés után	66
4. A nemzeti függetlenségi mozgalom első időszaka	68
5. Gándhí a függetlenségi mozgalom élén	70
6. A függetlenségi mozgalom utolsó periódusa	75
V. FEJEZET AZ ÖTÖDIK „BIRODALOM”: A FÜGGETLEN INDIA	82
1. Az új indiai állam megteremtése	82
2. Az alkotmány	84
3. Állami politikai szervezetek	86
4. A nem állami politikai szervezetek	89
5. A független India évtizedei	91
6. A mai indiai társadalom főbb vonásai	93
7. A független India gazdaságpolitikai irányelvei	94
8. A független India külpolitikája	96
A MAI INDIA	100
I. FEJEZET: POLITIKA ÉS TÁRSADALOM	100
1. Területi integráció	100
2. Az alkotmány	102
3. A hatalommegosztás módja	105

4. A szolgálatok rendszere	107
5. A politikai struktúra	111
6. Korruptió és a gazdaságpolitika	116
7. Igazságszolgáltatás	120
8. Népesség, társadalmi struktúra, rétegződés	121
9. Kasztrendszer a gyakorlatban és a szakirodalomban	126
II. FEJEZET: A GAZDASÁG	136
1. India gazdasága – előzmények	136
2. A liberalizáció kezdete	137
3. Mezőgazdaság	139
4. A mezőgazdaság ma	142
5. Ipar	146
6. Infrastruktúra	160
7. Filmipar és televízió, a sajtó	162
8. Külkereskedelem	163
9. Az indiai tőke külföldön	164
10. A gazdaság fejlődésének gátjai	166
III. FEJEZET: HADERŐ, KÜLPOLITIKA, OKTATÁS	170
1. A fegyveres erők	170
2. A magyar-indiai diplomáciai kapcsolatok	174
3. Felsőoktatás és tudományos kutatás	176
IV. FEJEZET: INDIA EGYENLŐTLEN FEJLŐDÉSE	179
1. A tagállamok	179
2. Átalakuló demokrácia a világon és Indiában	185
V. FEJEZET: A SZEKULARIZMUS KÉRDÉSE	189
1. Két triász	189
2. A muszlim kérdés	192
3. A szekularizmus problematikája	198
4. A hindu hagyomány közvetett érvényesülése	203
5. India egysége	203
6. Az erőszak, mint politikai eszköz	204
VI. FEJEZET: NÉHÁNY KÖRNYEZŐ ÁLLAM	211
1. Bangládés	211
2. Nepál	219
3. Srí Lanká	220
4. Myanmar/Burma	221
AZ INDIAI VALLÁSOK TÖRTÉNETE	224
1. Bevezető ismeretek	224
2. A vallásos szövegek csoportosítása	226
A. A sruti irodalma: védák, bráhmanák, áranjakák és az upanisadok	227
B. A szmriti irodalom	239
3. Időszámítás	245
4. Visnu és Siva kiemelkedése	246
5. A kasztrendszeréről – összefoglalva	247
6. A Bhagavad-gítá – A Magasztos Szózata	250
7. Dzsainizmus és buddhizmus	251
8. A nagy filozófiai rendszerek	264
9. A hinduizmus kialakuló és megszilárduló kultuszai	272
10. Új vallás születik: a szikhek	281
11. Reformmozgalmak	284

12. A hinduizmus ma: rítusok, ünnepek	289
13. A mandir	294
14. A murti	300
15. Jelek, jelképek.....	302
16. A szekuláris állam	303
17. Hindu fundamentalizmus	306
18. A modernizálódó vallás.....	306
FÜGGELÉKEK	314
1. sz. Függelék.....	314
ANGOL FŐKORMÁNYZÓK INDIÁBAN	314
BRIT ALKIRÁLYOK INDIÁBAN	314
Az indiai domínium főkormányzói	315
2. sz. Függelék.....	316
AZ INDAI KÖZTÁRSASÁG MINISZTERELNÖKEI.....	316
3. sz. Függelék.....	317
Indiai szavak és kifejezések ejtés szerinti, „népszerű” átírásban	317
BIBLIOGRÁFIA	320

ELŐSZÓ

Ez az egyetemi jegyzet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Nemzetközi Kapcsolatok-szakos, különböző évfolyamokra járó hallgatóinak kíván segítséget nyújtani India-tanulmányaikhoz, de valamennyi hallgató haszonnal forgathatja. Két részből áll. Az első rész rövid áttekintést kínál a nemzetközi kapcsolatok-szakos hallgatóknak India történetéről, majd a második felében részletesebben bemutatja a mai India gazdasági, társadalmi és politikai viszonyait. A második rész az indiai szubkontinens vallásainak történetéről ad tájékoztatást, megjegyezve, hogy a jegyzet nem vállalkozik arra, hogy ezt a szövevényes, több évezredet felölelő, és az európai hagyománytól igencsak eltérő hitvilágot és filozófiát teljes mélységében és részleteiben bemutassa, hiszen a szak hallgatói csupán tízórányi előadás keretei között ismerkednek ezzel a területtel. Mivel különböző hallgatóknak egyetlen kötet kínál ismereteket, feltételezhető, hogy mindenki mindent nem fog elolvasni, ezért viszonylag sok a szövegben az átfedés, az ismétlés, hogy némi előzményekkel azok is találkozzanak, akik esetleg csak a mai Indiával foglalkozó részt használják tanulmányaikhoz.

A fentiek alapján ez a jegyzet nem vállalkozik arra, hogy Indiáról bármelyik fenti vonatkozásban átfogó, részletes ismereteket kínáljon, mindegyik rész csupán vázlatos, hiszen ezek a szakok nem képeznek indológusokat, sem Indiára specializálódó történészeket, vagy vallástörténészeket. Arra törekszik, hogy az indiai stúdiumokhoz szükséges fogalmakat magyarázza, valamint a fő folyamatokat felvázolja.

Akár a történelmet, akár a vallást tekintjük, többféle megközelítés lehetséges. Arra azonban érdemes felfigyelni, hogy az elmúlt évtizedek felettébb szerény magyar nyelven megjelent szakirodalmához képest az India-tanulmányok világszerte hatalmas fejlődést mutatnak, és a nálunk hozzáférhető, jobbára rövid és összefoglaló jellegű írások elnagyoltak, elavultak, ma már tudományosságuk megkérdőjelezhető. Még nehezebb a helyzet a vallástörténet területén, ahol a tömegesen megjelenő forráskiadványok, az etnográfiai terepmunkák és a komplex, multidiszciplináris kutatási eredmények gyakorlatilag zárójelbe tették még olyan jelentős munkákat is, amelyeket fél évszázada még mindenki forgatott.

Az új évezred első évszázadában tanúi vagyunk Kína, Brazília, India és Oroszország (az ún. BRIC-országok) gyorsütemű gazdasági felemelkedésének, és a XXI. század további története már elképzelhetetlen nélkülük. A mai egyetemista nemzedék, főképpen pedig a nemzetközi kapcsolatokat tanulmányozó hallgatók aktív életútjuk során minden bizonnyal találkozni fognak ezen országok diplomátaival, üzletembereivel és kultúrájával. Mellesleg Kína és India esetében két olyan társadalomról van szó, amely egyaránt három és félezer éves múltra tekint vissza, és Japánnal együtt a világ azon három kultúrája, amely kontinuus léttel rendelkezik.

Szem előtt kell tartani tehát éppen ezt a folyamatosságot, ami egyúttal sokféleséget is jelent az adott régió – jelen esetben India – határain belül, hiszen majdnem akkora területről van szó, mint Európa, és a különbségek és a változatosság is legalább akkora, ha nem nagyobb, mint Svédország és Albánia között, pedig mindkettő Európa része. Asszám és Kerala is az Indiai Unió tagállama, mégis földrajzilag, etnikai, politikai és gazdasági tekintetben is rendkívül különböznek egymástól.

A jegyzet szánalmasan kevés ahhoz, hogy valaki komolyabban megismerkedjen Indiával. Ezért az erősen válogatott bibliográfia nyújt némi segítséget a továbbolvasáshoz, tanuláshoz. Indiához azonban még bibliográfiai segítséget is nehéz adni, hiszen egy-egy indiai témához adott esetben több ezer cikk, tanulmány, könyv rendelhető. Aki azonban nem kíván a terület,

vagy egy-egy ottani jelenség specialista kutatójává válni, jobban teszi, ha elismert szerzők monográfiáira támaszkodva képezi magát tovább. A kötethez fűzött bibliográfia nagyon szűk körben nagyon kevés ajánlott olvasmányt tartalmaz. De kezdetnek ez is elég.

Végezetül szükséges felhívni a figyelmet éppen a globalizáció jelenségére, ami nem csupán a gazdasági határok világméretű eltűnését, vagy éppen az amerikai értékrend és kultúra korlátok nélküli terjedését jelenti, hanem azt is, hogy ezek a hatalmas ázsiai kultúrák megjelentek a maguk értékeivel Európában és Magyarországon is. Számos jogaiskola, hindu vallási csoport, klasszikus indiai táncokat és zenét előadó magyar művészegyüttes él és működik nálunk is, könyvkiadók ontják a jó és kevésbé jó irodalmi, vallási, ezoterikus és misztikus köteteket, ájurvédikus rendelők működnek. Nehéz eligazodni alapvető ismeretek nélkül ebben az áradatban, hogy mi az, ami értékes, autentikus, és mi az, ami felszínes, álságos és értéktelen, sőt félrevezető. Röviden: ma már az „általános” műveltség egyre kevésbé „általános” bizonyos ázsiai ismeretek nélkül.

Egy egyetemi jegyzet azonban csupán segédanyag, még csak nem is egyetemi tankönyv, még kevésbé szakkönyv. Nyilvánvaló, hogy egyetlen szerző egy szubkontinensnyi, három és félezer esztendő kultúra és társadalom valamennyi aspektusáról szakszerűen nem képes írni. A hallgatóknak azonban tud segíteni azzal, hogy igyekszik bizonyos folyamatok mentén felvázolni a történelmet a távoli múlttól napjainkig, figyelembe véve a legfontosabb áramlatokat, elemeket, történéseket, és megragadni azokat a csomópontokat, amelyek a fejlődést/változást bizonyos irányba terelték. Egyes esetekben a tudományos és politikai vitákra is történik utalás, ahol ez megkerülhetetlen volt.

A jegyzet egyes részeit esetenként összefoglalás zárja le, és kérdéseket is megfogalmaz, hogy felvetésükkel segítse a tanulást, azt, hogy mire is kereste az adott fejezet a válaszokat, illetve nyújtott ismereteket. A tanulást hivatottak megkönnyíteni a Mellékletek, különösen pedig az indiai szavak és fogalmak szószeredete, hiszen a szövegben állandóan és megismételve lehetetlen magyarázatot adni. Segítséget jelent még pl. az indiai miniszterelnökök jegyzéke és kiegészítésül a magyar-indiai kapcsolatok rövid ismertetése is.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

I. FEJEZET

INDIA. A SZUBKONTINENS ÉS KORAI TÖRTÉNETE

1. Terület, népesség

India területe a történelem folyamán változó volt, egyes jelentős korszakokban az indiai politikai hatalom kiterjedt a mai Afganisztán területének jelentős részére is és 1947-ig magába foglalta a mai Pakisztánt és Bangládést. Az 1947-ben bekövetkezett felosztásig és már az afganisztáni részek nélkül területe 3 697 000 km² volt, majd Pakisztán (akkori) két részének kiválása után 3,3 millió km² lett.

Földrajzilag számos nagyobb régió különböztethető meg, északon a Himalája hegyláncai zárják el Ázsia belsejétől, és csak a nyugati magashegyi hágók járhatók. Nyugati partvonalát és részben a keleti partot is a Nyugati, illetve a Keleti Ghátok kísérik. A Himalájától délre húzódik a nagy és termékeny síkság, amelynek meghatározó folyói a Jamuná és a Gangesz, illetve keletebbre a Brahmaputra völgye. Nyugaton (ma Pakisztánban) a hatalmas Indus folyó és jelentős mellékfolyói alakítottak termékeny alluviális síkságokat. A szubkontinens közepén a Dekkán-fennsík földtörténetileg ősi masszívuma emelkedik, melytől délebbre húzódik a félszigeti rész, számos folyóval. A nagy folyók mindenütt a mezőgazdaság és a városiasodás fontos forrásai voltak.

Indiában 1881 óta tízévenként tartanak népszámlálást, így tudjuk, hogy a felosztás előtti utolsó, 1941-ben megtartott census szerint 284 millió lakosa volt. Tíz évvel később, a levált területek nélkül a független Indiának már 361,1 millió lakosa volt. A mostani, *2011-es népszámlálás szerint* Indiában 1,21 milliárd ember él, az utóbbi tíz esztendőben a népesség 17,64%-kal, mintegy 181 millióval növekedett (ennyi Brazília lakossága). A világ lakott területének 2,4%-át elfoglaló India adja a világ népességének 17,5%-át. Ez a népesség 7742 városban és 640.867 faluban él. Pakisztán (két részének) kiválásakor a lakosság mintegy 25%-a volt muszlim, ma mintegy 13,6% az (újabb, nemzetközi becslések szerint meghaladja a 16%-ot). A lakosság nagy része, mintegy 81%-a hindu, de számos más vallás is megtalálható országszerte. Nyelvileg is igen változatos, délen négy tagállamban a beszélt nyelvek a dravida nyelvcsaládhoz tartoznak, északabbra meghatározóak azok a nyelvek, amelyek az indo-európai nyelvcsaládba sorolhatók, de vannak olyanok is, amelyek a tibeto-burmai, illetve a munda nyelvcsaládhoz tartoznak. A legnagyobb az indo-európai nyelvcsalád indo-iráni

ágához tartozó nyelvek csoportja, ezeket mintegy 700 millióan beszélik. Főbb *mai* (északi) nyelvek: hindí, bengáli, maráthi, gudzsaráti, urdú, orijá, pandzsábi (és a szanszkrit). A következő a dravida nyelvcsalád, amelyet mintegy 200 millióan beszélnek, főbb nyelvek: tamil, telugu, malajalam, kannada. Az ausztralo-ázsiai nyelvcsalád nyelveit 10 millióan, a tibeto-burmán nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket 6 millióan beszélik és van néhány viszonylag elszigetelt nyelv is. Az alkotmány 8. függeléke 2008-ban 22 nyelvet fogadott el hivatalos nyelvnek, ezen kívül széles körben és hivatalosan használt az angol. Létrehoztak egy újabb nyelvi kategóriát, az ún. klasszikus nyelvek csoportját, amely tartalmazza: a tamil, szanszkrit, kannada és telugu nyelveket.

2. A terület őstörténete

A szubkontinensen az emberi tevékenység nyomai négyszázezer évre nyúlnak vissza. Az emberek barlangokban húzták meg magukat, vagy romlandó növényi anyagból készítettek maguknak menedéket többnyire vízkivételi helyeken. A vadászó-halászó csoportok idővel kőeszközöket, szerszámokat készítettek, és később már rendelkeztek háziállatokkal. A klímaváltozások nyomán az emberi közösségek a Kr. e. előtti 10–5. évezred között inkább a szárazabb és magasabban fekvő területekre húzódtak. A történelem előtti települések India-szerte megtalálhatók, létezésükről a régészeti feltárások és a nagy számban talált barlangi festmények tanúskodnak. A neolitikum időszaka az, amikor a földművelés elterjed, és egyre többféle terményt (búza, árpa, rozs, köles) termesztenek. Arra az időre falusi települések voltak jellemzőek, amelyek közül mintegy 250-et tártak eddig fel. A hatalmas területen azonban már az írott források megjelenése előtt is igen változatos kultúrák alakultak ki, amelyeket a feltárt kerámiák típusa (okker, festett szürke, fekete-vörös) szerint határoznak meg, illetve a temetkezési szokások és a temetkezési helyeken talált eszközök (sírmellékletek) segítségével értelmeznek. Külön csoportot jelentenek azok a települések, ahol a temetkezés már a településen kívül történt, főként a félszigeti részen, ahol megalitikus köemlékeket állítottak az elhunytaknak. Az egész (tágra értelmezett) szubkontinensen esetlegesen jelentős időeltolódással, de mindenütt emberi települések jöttek létre. A Kr. e. 7000 körüli időszakban azonban fontos fejlődés indult meg a nyugati, észak-nyugati részeken.

3. Az indusi kultúra

A legújabb kutatások szerint (l. pl. Wright, Rita P. (2010): *The Ancient Indus. Urbanism, Economy, and Society.*) a mai Balucsisztán területén lévő Mehrgarh-nál végzett régészeti

feltárások megállapították, hogy a település Kr. e. 7000 körül már létezett, sőt mintegy 3000 évig lakott volt. A Bolan folyó mentén található, és történetének öt korszakát sikerült elkülöníteni. Már az első faluban is szárított téglából építkeztek, kamrasírokban temetkeztek és a sírokban mellékleteket találtak a feltárók. Kis ember alakú agyagszobrok, edények, kőeszközök (mikrolitek) kerültek elő, a kerámiát növényi és állati formákkal díszítették, a fazekasok égető kemencéket építettek, és Kr.e. 5000 körül a régióban elterjedt a fazekas korong. Mehrgarh valóságos innovációs központnak tekinthető, amely sose volt elzárt közösség, kapcsolatban állt távoli területekkel, egyebek között azért is, mert újabb és újabb állatokat és növényeket domesztikált, vagy vett át máshonnan, amelyről a feltárt hulladékhalmok tanúskodnak. A felhasznált nyersanyagok is messziről kerültek ide, a Csagatáj hegységből, a Pámírból hozták azokat a féldrágaköveket, amelyeket részben itt munkáltak meg, vagy félig megmunkált állapotban délebbre szállítottak. A feltárások során előkerültek olyan tárgyak, amelyeket nyilvánvalóan máshol állítottak elő, a régió tehát már e korai időszakban is „nemzetközi” kereskedelem részese volt. Lakói földműveléssel, állattenyésztéssel és kézműiparral foglalkoztak. Vélhetően sikerrel, mert Kr. e. 4000 és 3200 között Mehrgarhban már emeletes házak épültek.

Mehrgarhtól délebbre az Indus mentén is sok település fejlődött. Több régió különíthető el ezen a hatalmas területen, különösen pedig: a folyó alsó folyása környezetében Kót Dídzsí (amit 1935-ben találtak meg), a folyó felső folyásánál 30 pre-urbánus település, valamint a Ghaggar-Hakrá folyó környezetében, ahol 37 települést azonosítottak, ezek közül 4 már nagyvárosnak tekinthető, illetőleg a síkságán, ahol további 218 településről tud a régészet. A mai Thár sivatag régiójában is kialakult 32 városias település. A városiasodás a harmadik évezred közepétől az egész hatalmas régióban nyomon követhető. Egyes régészek ezt az időszakot Kr. e. 2600-tól számítják, illetve a városiasodás már jóval korábban megindult, de virágzása ettől számítható. A jelenlegi régészeti ismeretek az ún. pre-urbánus időszakban 463 települést azonosítottak, az urbánus időszakban pedig már 976 települést, amelyek közül öt különösen nagyvárossá fejlődött. A városok nem alkottak homogén típust, de sok közös elem azonosítható bennük. A legjelentősebb és legnagyobb város, *Mohendzso-daro* fejlődése csúcspontján akár negyvenezer fős lakossággal is rendelkezhetett és 125–200 ha területet foglalt el. A második legnagyobb város *Harappá* volt, mintegy 150 ha területen és talán 23–30 ezer lakosa volt. Nagyváros volt még *Ganvériválá*, *Dhólávírá*, *Lóthal*, *Kálíbangán* (ez utóbbit teljesen feltárták).

Harappá és Mohendzso-daro létezéséről a környéken mindig tudtak, sőt, elhordták az ott található égetett

téglákat a falusi házak építéséhez (mi több, a vasútépítés idején 160 km sánt fektettek arra a töltésre, amit harappái téglákból építettek), de a régészek nem foglalkoztak ezekkel a lelőhelyekkel, mert buddhista építményeknek tartották a még meglévő falakat (és találtak is sok buddhista időkből származó érmet ott). Azonban ebbe mégsem nyugodtak bele, és az indiai brit régészeti felügyelőség vezetője, Sir John Marshall ásatásokba kezdett. Hamarosan kiderült, hogy a két rommező hatalmas városok helyszíne. Az 1980-as években Mohendzso-daróban, Harappában pedig a 90-es évek végén újra kezdték az ásatásokat, és az egész régióban fellendült a kutatás, ez alkalommal nemzetközi kutatócsoportok dolgoznak és alkalmazzák a legkorszerűbb, komplex kutatási módszereket, a történeti klímakutatást, az archeo-geológiát és annak eszközeit (repülőgépes vizsgálat, talajvizsgálat stb.), az archeo-botanikát és zoológiát.

Mára sok ismeret halmozódott fel ezekről az urbánus településekről, pontosabban az egész hatalmas, mintegy *170 ezer km² terület* összefüggő gazdasági rendszeréről¹.

Természetesen nagy segítséget jelentett az indusi régészeknek a mezopotámiai régészet és az ott talált szövegek megfejtése, elolvasása. Ma rendelkezésre áll 12 olyan szöveg abból a régióból, amely beszél Melukháról, amit ma indusi településsel azonosítanak, és egy árujegyzék részletesen ismerteti, hogy mi minden érkezett onnan Dilmunba (Bahrain) és Maganba (Omán). Egyes források szerint indusi termékek eljutottak a korabeli Egyiptomba is. Sőt, tudunk egy Melukha nevű faluról is, ahol betelepült kereskedők éltek, és egy akkád nyelvű feljegyzés szerint egy melukhai embernek büntetést kellett fizetnie. Egy mezopotámiai feliratú pecsételő pedig arról tudósít, hogy tulajdonosa melukhai tolmács volt.

A kereskedelem két útvonalon, a tengeren part menti hajózással, illetve a szárazföldön teherhordó állatok alkalmazásával juttatta el az árukat a célállomásokra. A szárazföldi kereskedelem nem állt meg az említett két helyen, hanem Irán és Belső-Ázsia, illetve Baktria felé is irányult, ahol sok tárgyat és pecsételőt találtak indusi írásjegyekkel. Mezopotámiába rezeset, cinket, lazúrkövet, kalcedont és más féldrágaköveket, ébenfát, aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, valamint élő madarakat szállítottak. Visszafelé inkább mezőgazdasági termékeket vittek, de kerámiatárgyakat is.

A nagyvárosok építése lélegzetelállító. Valamennyi egymással nagy hasonlatosságot mutat, de láthatók a helyi variánsok. A régészeti feltárások több építési – és egyúttal fejlettségi – korszakot különböztetnek meg. Fénykorukban ezek a városok nagyjából egyformán épültek.

Valamennyi alapját magas platformok építése jelentette. Mohendzso-daróban (MD) pl. a két nagy, ismert platform építéséhez mintegy 4 millió köbméter agyagot és üledéket mozgattak meg, és több millió téglát használtak fel, és ez jelentős munkaszervezést igényelt. Egy-egy platform 700 m hosszú, 6 m széles és 6 m mélységű volt a felső, illetve az alsó városban. A

¹ J. M. Kenoyer becslése. Wendy Doniger a többszörösét közli (*The Hindus* p. 67.). A különbség bizonyosan annak tulajdonítható, hogy ki milyen, viszonylag önálló, sajátos jellegzetességekkel rendelkező régiók együttesét tekinti indusinak, vagy attól függetlennek. Aki a Pámitól Balucsisztánon át a mai Gudzsarát és Rádzsasztán területét és kelet felé egészen a Delhiig terjedő régiót tekinti indusinak, az – mint Doniger – közel két millió km²-ről ad számot.

városok szektorokra oszlottak, az utcák egymást derékszögben metszették és észak-dél, illetve kelet-nyugati tengelyűek voltak. A lakóépületek égetett téglából épültek, de a nagyvárosokban voltak nem lakás célját szolgáló nagy épületek, amelyeket ugyan a korábbi régészek elneveztek, azonban a későbbi feltárások ezeket a 'tippeket' nem igazolták, a név mégis rajta maradt ezeken az épületmaradványokon (pl.: 'Magtár' Harappában, 'Kolostor', 'Sztúpa').

A városok fénykorában az építkezések mindenütt azonos elveket követtek, egységes súlyokat és mértékegységeket használtak, a teljes régió valamennyi városában pontosan azonos méretű téglákat égettek (vagy szárítottak napon). A mérnöki megoldások – közművek: csatornák, platformok, vízellátás, úthálózat – is pontosan egységesek voltak. A városokban folytatott ipari termelés is azonos technológiákat alkalmazott. *Mégsem utal semmi arra, hogy valamiféle központi irányítás érvényesült volna a teljes urbanizált területen.* Megjegyzendő, hogy a legrövidebb távolság két város, Harappá és Ganveriválá között 280 km! Az írásjelek is azonosak voltak, csak túlságosan kevés jellel ellátott lelet került elő ahhoz, hogy az írást meg lehessen fejteni, kétnyelvű anyag pedig eddig nem került elő. Ezért nem tudjuk, hogy az indusiak milyen nyelvet beszéltek, sem azt, hogy milyen nyelvcsaládhoz lehetne kötni a nyelvüket. Semmiféle megbízható, meggyőző lelet nincs a vallási gyakorlatuk tekintetében. Az apró táblácskák, a pecsételőkön látható jelenetek bármilyen mezopotámiai, vagy a korra jellemző vallás ábrázolásai lehetnek, vélhetően kötődve a természeti jelenségekhez. Nem tudjuk tehát, hogy ez a nagy, és bizonyára népes etnikum milyen volt.

Nyilvánvalóan már a korai időktől fogva küzdöttek a talajvízzel, ami a folyók, ill. az Indus áradásai során megemelkedhetett, mert az épületek alapozása mindig égetett modulokkal történt és minden házat emelvényre építettek. Az egyes házak nagyméretűek voltak, egy 90 m²-es ház kicsinek tekinthető, MD-ban emeletes házak épültek sok helységgel, 22 közel 100, 6 pedig majdnem 200 m² területű. De a korai ásatások során, a harmincas évek elején találtak egy 675 m²-es házat is. A házakhoz fürdő platform, vécé, a házból kivezető szennyvíz-csatorna tartozott, ami az utcákon a házak mellett futott, a csatornarendszert felettébb átgondoltan építették meg, és nagy súlyt helyeztek arra, hogy a házakból minden hulladék és szennyvíz kikerüljön, amihez sajátos műszaki megoldást találtak ki. Biztosították az ivóvíz ellátást is aknakutakkal (amelyekből MD-ban eddig hétszázat (!) találtak). A nagyvárosokban feltártak továbbá egyértelműen közösségi célokat szolgáló építményeket, amelyek azonban inkább gazdasági rendeltetésűek lehettek, vagy Lóthal esetében, amely vélhetően kikötő város volt, az azonosított kikötői öböl mentén raktárházak lehettek.

A gazdag és vélhetően túlnépesedett városokban elkülönültek a kézműves-mesterségek, főképpen két terület, a fazekasság és a gyöngykészítés. Követ, fémeket, kagylót, rostokat és nagyrészt agyagot használtak fel redukciós (vágás, átformálás) és pirotechnológiai (hőkezelés, égetés) eljárással. A fazekasok többféle kemencét használtak, esetleg egyetlen műhelyen belül

is. Használták a fazekaskorongot. Száznál több indusi edénytípust azonosítottak eddig, köztük hatalmas tároló hombárok (mint pl. a bronzkori Krétán). A tengerhez közeli települések sajátos iparága volt a kagyló megmunkálás, amiből ékszereket és használati tárgyakat készítettek, illetve innen hajón szállították a folyókon a belterületeken lévő városokba a halat. Különleges iparág volt a gyöngykészítés, amelyhez igen távoli vidékekről hozták a nyersanyagot (féldrágaköveket, egyebek között kalcedont, jaspist, achátot és lazúrkövet), amit esetleg durván másutt már megmunkáltak (előkészítettek). Egyedül Harappában 1989 és 1996 között közel tizenötezer gyöngyöt találtak. Sajátos termék volt a pecsételő, ami négyszögletes volt és készítése elterjedt. Egyedül MD-ban 1938-ig több mint 1500 pecsételőt találtak. A pecsételők kőből készültek. Indusi pecsétlenyomatokat találtak Ur és Lagas városában, illetve Lóthalban 93 lenyomatra leltek. Az ún. kő karperecek készítése csak MD-ban és Harappában folyt, amit finomított agyagból igen bonyolult eljárással állítottak elő. Különleges eljárással készültek kovakőből a súlyok sorozatai. Ilyeneket több városban találtak, mind azonos méretű és súlyú! Készítettek réz, arany, ólom, ezüst és cink fémtárgyakat, de ezek között feltűnően kevés a fegyver, sokkal több a dísz tárgy. Kőből igen kevés szobrocska készült, a régióban nem lévén kő. A nagyvárosokban a régészek sok kincsleletre bukkantak, amelyekben maszkok, szobrocskák, kagylókürtök, pecsétek, állatfigurák, gyerekjátékok voltak. Figyelemre méltó, hogy Harappában 2007-ig 2527 szobrocskát találtak, de közülük csak 407 ábrázolt férfit, ami arra utal, hogy valamiféle anyaistennőt tisztelhettek. A temetkezés elég jelentős eltéréseket mutatott városonként, de a halottat általában fejjel észak felé tették a sírba.

A hatalmas régiót bonyolult gazdasági kapcsolatok hálózta be. A városi élet sokakat vonzott, folyt a betelepülés, vagy a nagyobb falvak urbanizálása. Létrejötték ún. kapuvárosok, amelyek a rurális területek és a nagyvárosok között közvetítették a kereskedelmet, behozták a nyersanyagokat és mezőgazdasági termékeket, és kivitték az iparcikkeket. A régió gyakorlatilag már mindent termelt, ami később az indiai szubkontinensre jellemző mezőgazdasági termék (búza, árpa, lencse, borsó, csicseriborsó, len, gyapot, mustármag, szezám, juta, datolya, komló, rizs, köles, szőlő).

A klímaváltozás és földrengések a városi életet azonban alapjaiban rengették meg, és elkövetkezett mintegy 2–300 év hanyatlás, amikor az egykor rendezett városokban kezdtek újabb betelepülők rendezetlenül építkezni, bontani, figyelmen kívül hagyni az utcák vezetését és a városi rendet. Szerényebb lett a megélhetésük is, szétesett a nagy kereskedelmi hálózat. Hirtelen és nagy lakossági elvándorlásnak nincs jele, de megszűnik a tengeri kereskedelem, az emberek északnyugati és délkeleti irányba költöztek, ahol sok új település jött létre. A hanyatlás látható jelei már a Kr. e. 1700 körüli időre datálhatók, amikor a nagyvárosok megszűntek, de a poszturbánus periódust egyesek akár a Kr. e. 1900-tól kezdődő időszakra

datálják. Vélhetően a folyók is megváltoztatták folyási irányukat, aminek messzemenő következményei voltak a mezőgazdaságra és a kereskedelemre.

A leletek tükrében sem rekonstruálható ma még, hogy milyen is volt ez az indusi világ. Bizonyos interpretációk szerint fénykorában kulturálisan nagymértékben egységes volt, de vélhetően független városállamokból állt, amelyeknek a háttérét integrált gazdasági hálózat szolgáltatta. Fontos volt a városok számára a régióközi kereskedelmi csere, felhasználták szállításra és közlekedésre a folyókat, de igavonó állatokat is kitenyésztettek áruszállítás céljaira. Ez a kultúra minden bizonnyal „globális” befolyással bírt a környező világra, és mozgékony volt, vitte az árukat és az eszméket mindenfelé, egyúttal be is fogadott fontos gondolatokat, technológiákat. Ugyanakkor a városok életéből hiányzott valamiféle központi ellenőrzött öntözőrendszer, talán mert az urbánus korszakban a mezőgazdasági tevékenység nem volt fontos, azt a városok közötti hatalmas vidék végezte. A városoknak bizonyára komoly vezetése és irányítása volt, amelyre a közművek megépítése, fenntartása és működtetése, a közbiztonság, közegészség és az ipar szabályozása miatt mindenképpen szükség volt. A házak méreteiből és felszereltségéből lehet társadalmi stratifikációra is következtetni. A városi vezetés szerkezete, létszáma, összetétele azonban ismeretlen. Csak feltételezések és következtetések vannak, de fájdalmasan tudatlanok vagyunk tekintetben, hogy ezek a városok hogyan „működtek”, kik gyakorolták a hatalmat és milyen formában.

Lehanyagolt egy hatalmas kultúra, amely a kezdetektől – Kr. e. 7000-től a Kr. e. második évezred közepéig – nyomon követhető. Lakosai és utódaik beköltöztek a szubkontinens belsejébe, de csak szakaszosan, kisebb csoportokban, ahol falusias életmódot folytattak. Vélhetően szubsztrátum néppé váltak.

Azt máris megállapíthatjuk, hogy India földje akár az indusiak idején se volt zárt világ, hanem intenzív kapcsolatokat tartott a környező régiókkal és ez a későbbiekben is megmaradt: soha nem vált zárttá, történelme folyamán mindig érték külső hatások, és India is hatott a külvilágra.

Az indusi kultúra megismerése nemcsak azért fontos, mert az emberiségnek hatalmas eredményeit képviseli és felettébb jó állapotban maradt meg népének hagyatéka, hanem azért is, mert az ezredforduló indiai politikai életében vannak olyan irányzatok, amelyek – egyelőre minden tudományos bizonyíték nélkül, sőt, a rendelkezésre álló régészeti ismeretek ellenére – azt igyekeznek bizonyítani, hogy az indusiak a mai indiai népesség ősei, esetleg dravidák, akik a régióból elvándorolva benépesítették India nagy részét. E törekvés célja bizonyítani, hogy India a világ legősibb kontinuus kultúrája, és az indusiak akár még az óegyiptomi kultúra megteremtői is lehettek. Ezeket a politikai célokat azonban a tudomány nem tudja

alátámasztani. Ezért e nagy és izgalmas kultúrát, amelyet az indusiak teremtettek, csupán az indiai föld előtörténetének tekinthetjük, nem pedig annak az ugyancsak ősinek tartott fejlődés alapjának, amely csak a Kr. e. 1500 körül kezdődött el egy új népesség, az árják lassú és évszázadokig tartó bevándorlásával.

4. Az indiai történetírás nehézségei

Az indiai történetírás két alapvető és számos másodlagos nehézséggel néz szembe. Az első a datálás kérdése, mivel írott források csak viszonylag kései korszakokból maradtak fenn, tekintettel arra, hogy romlandó alapanyagokat (pl. pálmalevél) használtak, amik az adott klimatikus viszonyok között hamar pusztultak. További gondot okoz, hogy Indiában nem alakult ki a görög és római típusú „történetírás” hagyománya, és azok a munkák, amelyeket *puránák*, régi történetek néven ismer az utókor, az esetek többségében elegyítették a mítosz és a valós történelmi események világát és valóban hatalmas kulturális értéket képviselő tudást hagyományoztak, de csak ritkán segítenek eligazodni az évszázadok eseményeiben. Azok az időszakok és események datálhatók viszonylagos pontossággal, amelyek valamilyen tárgyi emlékkel (pl. pénzérmék), felirattal, idegen utazó visszaemlékezéseivel, nemzetközi eseményekkel kapcsolhatók össze. Egyes kiemelkedő személyiségek születési dátuma, vagy fontos gyűjtemények keletkezésének ideje csupán belső szöveg-, ill. forráskritikával állapítható meg igen nagy időintervallumon belül, akár két- vagy négyszáz éves pontatlansággal. A második nehézség későbbi keletű. A krónika-írás műfaja Indiának csak egyes részein alakult ki, és csupán a muszlim hódítások, majd a mogul uralom idején vált elterjedtté. Ezért az európaiak megjelenését követően alakult ki elsőként a történetírás forrásokon nyugvó igénye és jobbra az angolok kezdeményezték az indiai történetírás fejlesztését. A XIX. század elejétől próbálkoztak az indiai történelem kronologikus feltérképezésével és megírásával. Ugyanakkor a Kelet felfedezése gazdag táptalajt kínált az európai romantika számára, amely valóságos új reneszánszt látott az ázsiai kultúrákban, remélve, hogy a gondolkodás – és a történetírás – általuk megszabadulhat a felvilágosodásban gyökerező fegyelmezett és racionális gondolkodás kötelékeitől. Ebben a szellemben első sorban német szerzők, de angol költők is írtak lelkesen Indiáról. Ez a lelkesedés idővel átalakult, és a gyarmati körülmények között és részben a jobbra szelektív (esetleg szűkös) forrásokon nyugvó kutatások következtében idővel az európai orientalisták kezdték India történetét úgy értelmezni, hogy abban a metafizika és a vallás volt évezredek át a meghatározó és ez elvezetett a spirituális kelet koncepciójához szemben az anyagiassal. Ez jelentette a történetírásban az *orientalizmus* irányzatát. Egyúttal ez egyfelől a

nyugati kultúra felsőbbrendűségének megfogalmazását is elősegítette, amely alátámasztotta India és a világ más részeinek gyarmatosítását, másfelől viszont az indiai értelmiség számára újfajta nemzeti büszkeség, a szellem és a lélek elsőbbségének eszméjét kínálta. Időközben az évszázad végére és a XX. század elejére a jobbra általuk alkotott indiai történelem kiváltotta a nemzeti függetlenségi mozgalom indiai értelmiségi vezetőinek, pl. Rabindranath Tagore Nobel-díjas költőnek kemény bírálatát, amit egyértelműen az imperializmus érdekeit képviselő terméknek tartottak. Megjegyzendő, hogy a közigazgatás működőképes formáinak kialakítása (vagy az ott talált struktúrák további működtetése) érdekében a brit hatóságok hihetetlen részletezésű regionális és települési összeírásokat végeztek, amelyeket később nyomtatásban ki is adtak. Ezek az ún. *Gazetteerek* ma a helytörténeti-regionális gazdaságtörténeti kutatások kincsesbányái. Az angolszász történetírás pozitivista irányzata tovább gyűjtötte az adatokat, és azokat leíró jellegű kötetekben adta közre, ezekből azonban nem, vagy csak ritkábban következett valamiféle, az indiai történelem folyamatait megragadó elméleti igényű munka. Megindult a nemzeti történetírás, amely jelentős eredményeket ért el és világszerte sokan foglalkoztak India történetével. A függetlenség elnyerése után és a tudomány globalizációjával mára számos tudományos műhely foglalkozik India történetének kérdéseivel, de még Indián belül is egymással élesen szemben álló irányzatok léteznek, nem ritkán határozott politikai motivációkkal. Tovább árnyalja a képet az a tény is, hogy egyre több forrás válik hozzáférhetővé, olyan levéltárak és magán (vagy templomi) gyűjtemények is megnyílnak, amelyek létezéséről is alig tudtak a szakemberek, vagy nem sejtették, hogy ott milyen források találhatók. A néprajzi, szociológiai terepmunkák is jelentős segítséget nyújtanak ahhoz, hogy bizonyos helyi, regionális sajátosságok értelmezése történelmi dimenzióban pontosabbá válhasson. Szinte áthidalhatatlan nehézséget jelent az a tény, hogy India földjén – mint látni fogjuk – hosszú történelme során csak ritkán és viszonylag rövid ideig alakultak ki a terület nagy részét magukba foglaló hatalmas államok, az évszázadok során az egyes régiók politikai, gazdasági és társadalmi átalakulása egymástól eltérő ütemben és változatokban zajlott. Nem véletlen tehát, hogy átfogó történettudományi munkákat ma is jobbra többen együtt írnak, vagy külön kötetek jelennek meg egy-egy régió, esetleg valamelyik jelentős királyság, fejedelemség történetéről. Végezetül említést érdemel maga a tudomány története is, ugyanis a XIX. században megszületett indológia tudománya erőteljesen „európai” (mi több, jobbra német) és nyelvészeti diszciplína lett. Főképpen a szanszkrit nyelvre és a szanszkrit nyelven született munkák fordítására, elemzésére, értelmezésére, az azokban található történeti, vallási, kasztra vonatkozó információkra összpontosított, és még a XX. század közepén is alig fogadták el az indológusok (és még

kevésbé maguk az indiaiak) a néprajzosok, szociológusok, politológusok és történészek által teremtett és kétségtelenül újszerű megközelítéseket eredményező modern India-tanulmányok, mint tudományág létezését. Mára már a két terület közeledik egymáshoz, hiszen az utóbbiak elfogadják, hogy a szanszkrit források ismerete nélkül – amelyekhez a hozzáférést éppen a klasszikus indológia biztosítja (különös tekintettel a lappangó szövegek felbukkanására) – aligha lehetne a mai India történéseit és folyamatait helyesen értelmezni. A klasszikus indológia is egyre inkább elfogadja, hogy a többi tudományterület eszközszerével a klasszikus forrásokból megismert viselkedési formák, szokások, hagyományok értelmezése könnyebb és „életszerűbb”. Említésre méltó, hogy a két diszciplínának a világ nagy egyetemein már külön tanszéke van és például az India-kutatás egyik ma legjelentősebb személyisége, az amerikai Wendy Doniger már mindkét szakon diplomát és tudományos fokozatot szerzett.

Kérdések

1. Melyek voltak az indusi kultúra legjelentősebb városai?
2. Melyek azok az építészeti-várostervezési megoldások, amelyek – némi helyi variánsokkal – jellemzőek voltak az összes indusi városra?
3. Milyen egyéb használati tárgyak utalnak arra, hogy a városok között szoros kapcsolat létezhetett?
4. Milyen kézműves, gazdasági tevékenységeket folytattak a városokban?
5. Milyen volt a viszony a nagyvárosok és a köztes területek népességével (gazdasági tekintetben)?
6. Milyen politikai célkitűzések szolgálatába állítják egyes irányzatok az indusi kultúrát?
7. Melyek az indiai történetírás jellegzetességei?
8. Mi nehezíti különösen a korai időszak kronológiai vázlatát?

II. FEJEZET

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK BIRODALOM KIALAKULÁSA

1. A védikus kor

A korai védikus korban, ami körülbelül Kr. e. 1700 és 1500 közé datálható, az indoárja² nép valahol a mai Irán és Afganisztán területén élhetett, majd egy részük kelet-délkelet felé vándorolt, mások pedig nyugat felé tartottak. A nyugat, Anatólia felé vándorlás egyik bizonyítéka egy szerződés, ami Bhogazköyből került elő: Kr. e. 1380-ban Mitanni királya szerződést köt a hettita uralkodóval, I. Suppiluliumassal, amelyben indoeurópai istenekhez (Mitra, Varuna és a Nászatják) fohászkodnak. Ezek az istenek mind az Avesztában, mind a Rigvédában szerepelnek. Ugyanonnan előkerültek agyagtáblák a lótenyésztésről igen sok szanszkrit szóval. A Kr. e. XVI. század elejének babiloni uralkodói (Kassúk) is árja eredetűek. Még fontosabb, hogy az Irán területén megtelepült nép szent irata, az Aveszta³ és a legkorábbi ind himnuszok a Rigvéda gyűjteményében igen sok hasonlatosságot mutatnak mind a mitológia, mind pedig a nyelv területén.

A kelet felé tartó árjak pásztorkodó életmódot folytattak és lassan mozogtak. Egy időre megállapodtak a Szvát völgyben, amely ideális természeti körülményeket kínált a legeltetéshez, védett, vagy könnyen védhető is volt és kellemes klímával rendelkezett. Ezt követően lassacskán továbbhaladva elérték a Pandzsáb ugyancsak termékeny síkságait, és innen sok évszázadon át húzódtak egyre keletebbre, míg eljutottak a Gangesz síkságára és még Bengálba is.

Az árjak nem találtak Indiában üres területeket, hanem az itt élők már letelepedett életmódot folytattak és főként földműveléssel foglalkoztak, viszont az újonnan érkezettek nem tisztelték a megművelt földeket, hanem állataikkal lelegeltették és konfliktusba kerültek a helybéliekkel. Ők addig a föld terményeihez csak csere révén jutottak hozzá, maguk nem állították elő. E konfliktusos helyzetet tovább nehezítette, hogy a helyben talált népesség nyelvét nem értették és széles orrúnak találták őket. Évszázadokba telt, mire az árjak is letelepedtek és művelni kezdték a megszerzett földeket, de mivel lóháton pásztorkodó nép voltak, magukat uraknak=„árjak” nevezték a többi ott élő emberrel szemben, akiket kezdték szolgának tartani. A nomadizáló árjak magukkal hozták vallási szokásaikat, himnuszaikat és szertartásaikat, és természetesen legendáikat is. A szövegek terjedelme, rendezettsége, az

² A szó nyelvészeti fogalom, megjelölés, és nem etnikai.

³ Zarathustrának tulajdonított szent szövegek, a zoroasztriánus vallás iratai, amelyek az ókorban Irán területén keletkeztek. Nyelvét avesztainak nevezik, megkülönböztetésül a későbbi iráni nyelvektől, miképpen a védikus ind is elkülönül a későbbi indiai forrásokból ismert nyelvektől.

áldozati szertartások összetettsége és hosszúsága következtében az árja népességén belül elkülönült egy osztály, a papság, amelynek tagjai főfoglalkozásban tanulták a szövegeket és szertartásokat, és hajtották azokat végre a tehetősebbek megrendelése alapján.

Mind az állattenyésztés, mind pedig az azzal kombinált mezőgazdaság lehetővé tette a többlet megtermelését, aminek köszönhetően lassú gazdasági és vele együtt társadalmi differenciálódás ment végbe az árják között, ugyanakkor részben keveredtek a helybéliekkel, amit a nyelvük mutat, részben pedig el is különültek tőlük. E különbségek az árják között egyfelől, illetve az ott talált népességgel szemben másfelől elősegítették a kasztrendszer kialakulását.

Az árja terjeszkedés szükségessé tette az újabb szántóföldek megszerzését, aminek egyik eszköze az erdőirtás volt, általában felégetéssel. Az indiai erdők irtása már a védikus időkben elkezdődött és ma is tart. Csak éppen az erdőkben mindig törzsek éltek gyűjtögetésből és vadászatból, és érthetően védelmezték és ma is igyekeznek megvédeni az érdeiket, ezért az erdő állandó küzdelmek helyszíne volt és maradt.

Az árják a magukkal hozott himnuszokat és egyéb vallási vagy filozofikus alkotásaik egy részét még a Kr. e. 1000 előtti időkben fogalmazták meg, de az nyilvánvaló, hogy még egy-egy gyűjteményen belül is különböző időszakokból származó darabok találhatók. Ezek a gyűjtemények a *védák*. Négy véda ismeretes, úgymint:

Rigvéda – himnuszok

Számavéda – papi áldozati énekek, versek

Jadzsurvéda – (2 változata) – áldozati szövegek, litániák

Atharvavéda – (2 része) – varázsmondások, találós kérdések, filozofikus szövegek⁴.

A gyűjteményeket igen sokáig nem írták le, hanem sajátos mnemotechnikai eljárásokat dolgoztak ki, amelyek segítségével a papi kaszt tagjaival kisgyerekkoruktól fogva memorizáltatták a szövegeket, azok így figyelemre méltóan romlatlanul maradtak meg az utókor számára, noha a lejegyzés csak valamikor Kr. e. kb. 700 körül vagy még később kezdődött meg.

Az állandó települések szétszórtnak alakultak ki. A bevándorlás első területein, északon és nyugaton Kr. e. 600 és 300 között törzsi és nagycsaládi alapon szerveződött köztársaságok jöttek létre és évszázadokon át fennmaradtak, némelyik egészen a Kr. u. IV. századig létezett. A köztársaságok egy archaikusabb hagyomány folytatói voltak, ahol a harcosoké lett a meghatározó társadalmi csoport, és ez jelzi a bontakozó feszültséget a papi kaszt és a

⁴ Valamivel részletesebb ismertetésük a vallástörténeti részben található.

harcosok között. Ezek a közösségek toleránsak voltak az új eszmékkel szemben. Ezért innen kerültek ki az ókor nagy vallásalapítói, Buddha és Dzsina, a buddhizmus és a dzsainizmus megalapítói.

A Gangesz-síkságra húzódott népesség királyságokat hozott létre, amelyek szétfeszítették a törzsi szervezetet. Dél-Indiában, ahová az árják nem, vagy csak szórványosan jutottak el, még évszázadokon át, Kr. e. 500 és 100 között rendszeres kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn a Földközi-tenger vidékével.

Történészek igyekeztek megbecsülni az ókori India lakosságának nagyságát, és bár igen tág határok között határozták meg a létszámot, arról alakult ki konszenzus, hogy a Kr. e. IV. században a szubkontinensen már mintegy 100 millió ember élt. A XVII. századra vonatkozó hasonló becslések is 100 és 150 millió közöttre teszik a lakosság számát.

2. A királyságok kora

A kelet felé húzódó árjáknak megváltozott a kultúrájuk az új körülményeknek megfelelően. Régészek feltártak néhány fontos szálláshelyet, Hasztinápurát, Ahicsatrát és Kausámbít, amelyek legkorábbi rétegei Kr. e. 900 és 600 közé datálhatók, ez pedig a kései védák időszaka. Kevés régészeti lelet került elő, főképpen kerámiát, kevés vaseszközt találtak, ezért a korszakról a legtöbbet a védákból, a bráhmańákból és az upanisadokból tudhatunk meg. De erre a korszakra számos utalást tartalmaznak az eposzok és a puránák is, amelyek azonban későbbiek. Amit tudunk, hogy ebben az időszakban két jelentősebb királyság emelkedett fel, az egyik volt Kási, a másik Kósala, Ráma birodalma. A Gangesztől északra pedig Vidéha királysága vált jelentőssé. Vidéhától délre, a Gangesz jobb partján volt Magadha területe, amely később lett fontos. Itt szakadár és még mindig nomadizáló árják éltek, őket *vrátjáknak* hívták, és nem követték a védikus szertartásokat. Ám a Buddha idejére már letelepedett életmódot folytattak és hamarosan erős királyság alakult itt ki. A Jamuná partjánál a *jádavák* telepedtek le és Mathurá lett a központjuk. A korszak vége felé az árják már eljutottak a Dekkán északi pereméig, sőt, esetleg annak észak-nyugati részén meg is telepedtek. Más területeken, főképpen északon még sokáig – Nagy Sándor hódításának idejéig – fennmaradtak a törzsi szövetségek, afféle köztársaságok (*gana*). A gazdasági változások legfontosabb eleme a vas elterjedése volt, ami megnövelte a mezőgazdaság hozamát. Már rizst termesztettek és volt némi öntözéses gazdálkodás is. Az erdőirtások ekkor már nem csak égetéssel történtek, hanem a vaseszközök segítségével kivágták a fákat és felhasználták az építkezéseknél. Specializálódtak a kézművesek, sokféle fémműves jelent meg, továbbá textildíszítők, ácsok,

fazekasok, ékszerészek. Sőt, szórakoztatók is, akrobaták, jósok, fuvalások, táncosok, de már uzsorások és kereskedők is elkülönültek a földművelő társadalmon belül. A papi osztály elkülönüléséről már volt szó. Perzsa mintára a Kr. e. VI. század körül jelenik meg a pénzverés és vélhetően az írás is. Amikor pontosabban datálhatóvá válik az indiai történelem, a négy ismert királyságból Kósala, 'Ráma országa' már hanyatlóban van, viszont felemelkedik Magadha, ahol majd a Buddha és Mahávíra is tevékenykedik. Kósaláról tudható, hogy elég nagy ország volt, alig kisebb, mint a mai Franciaország. De India területén másutt is voltak királyságok, pl. az Indus felső folyásánál Gandhára, amelynek aztán a későbbi évszázadokban igen fontos szerepe volt.

A mezőgazdaság többlettermelésének, a vas elterjedésének és a kézművesség szakosodásának köszönhetően megindult a városiasodás és ezzel együtt kibontakozott a kereskedelem, amely hamarosan regionális méreteket öltött. A négy királyság 100 évig hatalmi harcot vívott egymással, amelyből végül *Magadha* került ki győztesen. A királyságok és a törzsi köztársaságok sok évszázados létezése során ezek a politikai egységek kiépítették közigazgatásukat, igazságszolgáltatásukat, lassanként elkülönültek azok a tisztviselők, akik nagy szaktudásra tettek szert az igazgatásban, az adóztatásban, a közbiztonság és a közegészségügy területén, vagy éppen a hadseregszervezésben, a települések irányításában, az infrastruktúra megteremtésében és fenntartásában. Így, mire több királyság egyesüléséből létrejött egy nagyobb politikai egység, már évszázados igazgatási-kormányzati tapasztalatok halmozódtak fel és a szükséges szakértelem és „humán erőforrás” is rendelkezésre állt. A Kr. e. VI. század második felében Magadha első jelentős királya már terjeszkedett kelet felé, hatékony közigazgatást hozott létre. Felmérte a művelés alá fogott földeket, megbecsülte a terményt, amelyre adót vetett ki. Az adókat a falufőnök szedte be, de a föld és az erdő királyi tulajdonban maradt. Ekkor az adó a termés egy-hatoda volt (ez évezredekig így volt, csak sokkal később lett egyharmad, majd a fele). A kereskedelem előmozdítása érdekében és hadászati okokból az uralkodó útépítésekbe fogott. Bimbiszára utódai (pl. Adzsátasatru) annektálták a másik három királyságot. Ekkor már vaseszközöket és fegyvereket használtak, megjelentek az elefántok a hadseregben és évszázadokon át fontos szerepet játszottak a hadviselésben. Ezeket az uralkodókat egy alacsony származású dinasztia váltotta fel.

Valamikor Kr. e. 530 előtt *Kyros* perzsa király átkelt a Hindukuson és az Akhaimenida birodalomhoz csatolt egy nagy területet (Pandzsáb és attól nyugatra), amely évszázadokig a birodalom része maradt. (Ennek a tartománynak a fővárosa volt az a Taxila, ami később, a buddhista időkben és a hellenisztikus uralom idején hatalmas adminisztratív és vallási központ lett. Ma Pakisztánban található.) Ettől kezdve indiai zsoldosok vettek részt a görög-

perzsa háborúban. Ez volt az első perzsa hatás, ami India északi részét érte, és később számos további követte. Egyebek között itt jelent meg egy írásfajta, a *kharósthí*, ami az arámiból fejlődött ki. (Ez később, évszázadok múltán eltűnt.)

3. A birodalmi eszme megjelenése, az első birodalom⁵

Indiában közben Magadhában az egymást váltó dinasztiák már a perzsa kormányzati elvek szerint irányították a királyságot, és birodalmi törekvésekkel léptek fel. Ettől kezdve beszélhetünk az indiai történelemben meglehetősen tudatos birodalomépítésről, amelynek célja minél nagyobb területek egyetlen központi kormányzás alá vétele volt, változó mértékű központosítással. Ez a törekvés azután újra és újra felbukkan a későbbi évszázadokban.

A Maurja birodalom

Magadha első ismert uralkodója Bimbiszára volt (Kr. e. 543-tól uralkodott), aki kemény kézzel szervezte meg királyságát, kíméletlenül elbocsátotta a gyenge hivatalnokokat, konferenciákra rendelte magához a falufőnököket, utakat épített és ellenőrzés céljából járta a birodalmát. Nem sokat háborúzott, csak egy kis királyságot hódított meg kelet felé a mai Bengállal határos vidéken. Ezen kívül megszerezte, vagy legalább is befolyása alá vonta Kási egy kerületét, amit feleségével kapott hozományba. Székvárosa Rádzsagriha volt (a mai Bihár államban). Diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn más uralkodókkal, egyebek között Gandharával. Fia, Adzsátasatru azonban elmozdította apját a trónról, bebörtönözte és megölette. Ez valamikor Kr. e. 494 körül (vagy néhány évvel előbb) történt. Különböző háborúskodások nyomán Kási is végül Magadha része lett, amely hosszú küzdelmek után újabb területtel, Vaisálíval gyarapodott. Ez pedig Kr. e. 486 körül történhetett. A régióban egy törzs, a *liccshavik* sokáig, egészen a Kr. u. IV. századig megőrizték identitásukat és időről időre fontos szerepet játszottak a régió történelmében, noha a felemelkedő Magadhához tartoztak. Magadha uralkodóinak eszményképe a hatalmas Akhaimenida birodalom volt.

⁵ A „birodalmi eszme” az indiai történetírásban egyes vezető szerzők által alkalmazott fogalom. Hozzá kell tenni, hogy „jobb híján”, hiszen szinte lehetetlen az egész szubkontinens történetét valamilyen fogalmi keretben tárgyalni. Valójában nincs másról szó, mint arról az évezredek során időről-időre felbukkanó valós állami-politikai törekvésekről, hogy az adott uralkodó/állam az uralma alatt igyekezett minél nagyobb területet egyesíteni és viszonylag egységes elvek (adóztatás, közigazgatás stb.) segítségével kormányozni, „birodalmat építeni”. Jellegzetessége egészen a brit uralom végéig ennek a gyakorlatnak az volt, hogy a helyben talált közigazgatási struktúrákat és adózási rendet a lehetőség szerint változatlanul, vagy kisebb módosításokkal megtartotta, és még a helyi hatalmi központokat és azok vezetőit is inkább integrálta és nem számolta fel. Ez a későbbiekben részletesebben olvasható lesz.

Ebben az időben az északnyugati város, Taksasilá⁶ fontos tudományos és kereskedelmi központ volt, ahová India más részeiből is küldtek fiatalokat tanulni. Úgy tartják, és Dareiosz egyik felirata a Kr. e. 519 körüli időből azt állítja, hogy Gandhára az övé, majd Hérodotosz úgy tudja, hogy ez lett a perzsa birodalom huszadik satrapiája. Magadha uralkodói ismerték a perzsa birodalmat és példájából sokat átvettek. Magadha tovább terjeszkedett, de a következő időszak, amikor konkrétabbat tudunk róla, már a Kr. e. IV. század. Ekkor már az az egész Gangesz-síkságot, valamint a legnyugatibb részek kivételével egész Észak-Indiát ellenőrzése alatt tartotta. Magadha birodalommal vált. A Kr. e. IV. század közepén egy alacsony származású uralkodó vezette a birodalmat. Nanda tovább növelte az ország területét, jelentős hódításai voltak a mai Orissza és Ándhra északi partvidékén (Kalinga).

Kr. e. 330-ban Nagy Sándor legyőzte III. Dareioszt, az utolsó Akhaimenidát és meghódította a perzsa birodalmat. Keletebbre haladva már indiai csapatokkal is találkozott. Megpróbálta meghódítani Afganisztánt, de nagy ellenállásba ütközött, ezért átkelt a Hindukuson és a Kabul völgyön leereszkedett az Indushoz, amin 326-ban átkelt. Taksasilá megadta magát. Ezután ellenállásba ütközött és csak nagy nehézségek árán tudta legyőzni Póroszt, akit elfogtak és Sándor elé vittek. Ő azonban meghatva a király bátorságától, visszahelyezte hatalmába vazallus királyként. Sándor tovább hódított, számos apró köztársaságot és fejedelemséget elsöpört, de a Beász (Bjász) folyónál vezérei arra figyelmeztették, hogy a hadseregben lázadás fenyeget, ha még messzebbre mennek az ismeretlen országban. Akkor Sándor a Pandzsábon át visszafordult és kemény csaták révén jutott el az Indus torkolatáig, ahol seregei két részre oszlottak, az egyik a tengeren át hajózott Mezopotámiába, a másik rész pedig Sándor vezetésével a part mentén indult vissza igen barátságtalan tájakon át. Végül a csapatok megérkeztek az Eufratészhez. Sándor a meghódított területeken helyőrségeket hagyott és satrapákat nevezett ki, de Kr. e. 323-ban bekövetkezett hirtelen halála és az indiai lázadások miatt a makedón pozíciókat Indiában nem lehetett fenntartani. 317-ben Sándor utolsó generálisa is elhagyta Indiát. Ám Baktriában, Afganisztánban és Északnyugat-Indiában görög telepek létesültek és egyik-másik tartósnak bizonyult, pl. Kandahárban, amelyre utal Asóka császár jóval későbbi görög nyelvű sziklafelirata. Görög-latin források említenek Alexandrosz idejéből egy fiatal indiait, aki tanácsot adott Sándornak, hogy haladjon keletebbre és döntse meg Nanda uralmát.

Az bizonyos, hogy Csandragupta döntötte meg Nanda uralmát Magadhában és még olyan források is vannak, amelyek szerint ő üzte ki a görög helyőrséget India északnyugati részéről.

⁶ Görög névváltozata az előbb már említett Taxila.

Bár pontosan nem tudjuk, hogy Csandragupta mikor lépett trónra, ezt a történettudomány Kr. e. 324–313 közé datálja. Ő az, aki felépítette az ókor legnagyobb indiai birodalmát. Minden indiai forrás úgy tartja, hogy volt egy bráhmna tanácsadója, akit különböző neveken említenek – Kautilja, Csánakja vagy Visnugupta –, akiről sok későbbi adat szerint úgy vélik, hogy valójában ő uralkodott a gyenge császár helyett. Bizonyosan ő a szerzője, legalább is nagyrészt, a világtörténelem egyik legérdekesebb művének, a „Kormányzati tankönyv” c. műnek, az *Arthasásztrának*. Ez a mű a legrészletesebb forrás arról, hogy a szerző szerint hogyan kellett az államot működtetni a Maurja birodalom. A ma ismert szövegvariáns majdnem bizonyosan nem egyedül Kautilja munkája. Elvei, amelyeket művében lefektetett, a világtörténelem legcinikusabb kormányzati gondolatait tükrözik, és bár részletesen foglalkozik a kormányzás minden területével, beleértve a király feladatait, a hadviselést és annak mögöttes szándékait, minden javaslata alapvetően a bizalmatlanságra épült. Fontosnak tartja a tisztviselők állandó ellenőrzését és gyakori áthelyezését, a kémkedést mindenki után, a besúgók alkalmazását. E tanítások meglehetősen tartósan érvényesültek a későbbi indiai államokban is.

Csandragupta Perzsa mintára hódított, terjeszkedett, kereskedelmi (és hadi) utakat épített dél és kelet felé is, sőt, tengeri kereskedelmet folytatott a Gangesz deltáján át Burmával. A kereskedelmet minden áron támogatta és nagy városfejlesztésbe kezdett. Fővárosa előbb Rádzsagriha volt, majd a Gangesz partján felépítette Pátaliputrát (ma: Patná). A városokban nagyhatalmú iparos, majd kereskedő céhek alakultak (*sréni*), amelyeket az uralkodó mindenféle kedvezményekkel támogatott. A kereskedelem ebben az időben pénzben zajlott, és megjelentek a pénzkölcsönzők, továbbá egyre több volt a tengeri kereskedő.

Csandragupta birodalma hamarosan megerősödött és szakadatlanul terjeszkedett. A félsziget déli csücskétől eltekintve első alkalommal egyesítette uralma alatt az egész ókori Indiát. Mi több, Kr. e. 303-ban csatában legyőzte Szeleukosz Nikatört és ezzel a Gangesz-síkságon kívül első alkalommal csatolta a birodalomhoz az Indus völgyét is. Szeleukosz Nikatört kénytelen volt a mai Afganisztán területeinek egy részét is átengedni a Maurja császárnak. A békekötést házassággal pecsételték meg, de ennek körülményei nem ismertek. Szeleukosz követet küldött Csandragupta udvarába. *Megaszthenész*, a hellenisztikus követ közel két esztendőt töltött Pátaliputrában és részletesen leírta a várost, a királyi palotát és annak pompáját, a közigazgatást, a tisztségviselőket. Megaszthenész kézírata nem maradt fenn, de ez volt az első részletes beszámoló Indiáról egy utazótól. Feljegyzései korában népszerűek lehettek, mert számos görög auktor hosszú passzusokat átvett a követjelentésből, amely már szól a kasztokról, és ámulva beszél a városról, ugyanakkor a távolabbi régiók népességéről

mesésnek gyenge történeteket továbbít, amelyeket neki a helybéliek mondtak el. Megaszthenészt vélhetően más görög követek is váltották. Írását az ókorban széles körben használták, átvették és torzították más szerzők.

Nem tudjuk pontosan, hogy mi történt Csandraguptával, de a dzsaina hagyomány szerint lemondott a trónról és dzsaina szerzetes lett, aki böjtölt, amíg meg nem halt. Utóda fia, Binduszára lett, akiről keveset tudunk, csupán annyit, hogy kapcsolatban állt I. Antiokhossal, Szíria Szeleukida királyával, akitől filozófust, fűgét és bort kért. Ez utóbbi kettőt megkapta, de Antiokhosz elutasította filozófus küldését. Csandragupta utóda tovább hódított, uralma alá hajtotta a későbbi Májszúr déli területét is.

Ebben a virágzó és nagy birodalomban és peremvidékén pezsgő szellemi élet zajlott. Talán első ízben volt akkora jólét, hogy a társadalom képes volt eltartani művészeket, gondolkodókat is. Nem utolsó sorban a katonai győzelmek felértékelték a harcosok, a ksatriják kasztját, és azok egyre bátrabban fordultak szembe a papi kaszttal, a bráhmanákkal. Ez azt is jelentette, hogy egyre többen kérdőjelezték meg a védák tanításait, a hagyományos vallásgyakorlást és kerestek másféle magyarázatot az emberi lét, a kozmosz és a természet jelenségeire. Felvirágzott a filozófia⁷, a peremvidékek kis fejedelemségeiben új vallásalapítók léptek fel már a Kr. e. VI.–V. századtól, és tettek szert nagy befolyásra a III. század végére. Dzsina és fiatalabb kortársa, a Buddha szembefordult a védák tekintélyével, mindketten elvetették az állatáldozatot, és a Buddha a kasztrendszer is elutasította.

4. A Maurja birodalom fénykora: Asóka uralma

Binduszárát a trónon Kr. e. 269-ben (más történészek 272-t, vagy 273-at adják meg) fia, Asóka követte, aki egyes források szerint apját és minden lehetséges riválisát megölette, de erre sincsenek bizonyítékok. Asóka hatalmas birodalmat örökölt és kemény kézzel tartotta össze. Mi több, hódított is, immár az egész Kalingát, ahol százezer embert megöltek és 150 ezret rabszolgaságba hurcoltak. A pusztítást látva a császár elhatározta, hogy többé nem visel háborút, és 8 évvel trónra lépését követően megváltoztatta politikáját. Birodalma kiterjedt csaknem egész Indiára (és az egykor osztatlan Pandzsáb és Bangládés területére), hatalmas államszervezői tevékenységet folytatott, s csupán a déli királyságok maradtak függetlenek.

⁷ Részletesebben lásd a vallástörténeti részben.

Uralkodása alatt a Maurja birodalom a fénykorát élte, gazdaságilag virágzott (céhek, iparos és kereskedő céhek, adózás, szűzföldek feltörése, földadományok, közigazgatás: alkirályságok, tartományok, adókerületek).

Asóka hatékony adószedői rendszert teremtett, kiépítette az állami bürokráciát, a birodalmat négy nagy tartományra osztotta fel, élén alkirályokkal. Ez a hagyomány azután fennmaradt a későbbi nagy birodalmi alakulatokban is, sőt, Brit-Indiát is évtizedeken át alkirály kormányozta. A tartományokat *kerületekre*, azokat pedig *falucsoportokra* osztotta, mindegyik élére a megfelelő könyvelőket és adószedőket állította és bevezetett valamiféle anyakönyvezést is. Ez a közigazgatási struktúra azután fennmaradt, jellemző módon a mai Indiában is a közigazgatás legfontosabb alapegységeit (adózás szempontjából is) a kerületek alkotják. Az adókönyvelők és adószedők funkciója és tisztsége is évezredekken át megmaradt.

Asóka nagy közmunkákat kezdeményezett, utakat építtetett, a legfőbb út Pátaliputrától az északi Taxiláig vezetett el. A nagyarányú zarándoklatok, a kereskedő karavánok tagjainak kényelme érdekében kutakat, pihenőházakat, ligeteket létesített az útvonalak mentén, nagy súlyt fektetett az öntözőművek, víztározók létesítésére is, és fejlesztette a bányászatot, állami kézműves manufaktúrákat létesített, de továbbra is alkalmazta a kémek és besúgók rendszerét. Hadseregét azonban nem csökkentette, a rablóbandákat keményen visszaverte, a halálbüntetést nem szüntette meg és a centralizációt tovább növelte. Fontosnak tartotta a zarándoklatokat, az utazók biztonságát és kényelmét.

A buddhista uralkodó átformálta politikáját, enyhített a szigoron, előtérbe helyezte a humánus értékeket, nagy hangsúlyt helyezett az *ahimsza* elvére és bátorította a vegetarianizmust az élet minden formájának tisztelete jegyében. Perzsa mintára készített feliratait – szikla és oszlopfeliratok – azonban már nem az uralkodó tetteit dicsőítik, hanem egyfajta etikus életvitelre vonatkozó elveket hirdetnek. (7 nagy és 16 kisebb sziklafelirat, 8 oszlopfelirat, ediktumok különböző nyelveken és írással, az egyik oszlopfő (a szárnáthi) ugyancsak perzsa mintára a négy, egymásnak háttal ülő oroszlánt ábrázolja – ma India hivatalos címere). Vallási toleranciát hirdetett, hiszen birodalmában számos vallás élt egymás mellett, és azt mondta, hogy mindenkinek tisztelni kell a hitét. A tisztesség és becsületesség fogalmait emelte politikai rangra.

Noha nem sokat törődött a buddhizmus filozófiai tanításaival, kétségtelen, hogy uralkodása alatt a buddhizmus elindult a világvallássá válás útján. Azt a nagy zsinatot a buddhisták Pátaliputrában tartották, ahol a *Páli kánon* szövegeit rögzítették. Uralma alatt volt a legerősebb az első indiai birodalom. Ebben az időben misszionáriusok indultak Indiából sokféle irányban és terjesztették a buddhizmust. A császár fia, Mahéndra Ceylonba utazott

téríteni. A misszionáriusok és követek eljutottak Egyiptomba (Alexandria), Szíriába, Makedóniába, Épeiroszba. Asóka fivére buddhista szerzetes volt.

Figyelemre méltó az uralkodó politikai bölcsessége, amely felirataiban külsőségekben is megmutatkozik. Először is Kandahár közelében görög nyelvű feliratot készíttetett tekintettel az ott élő nagyszámú görögre (akik idővel sajátos, a keleti és nyugati művészetet ötvöző kultúrát teremtettek, a gréko-baktriai stílust), észak-nyugaton az akkor még használt kharósthí írással készült egy felirata, délebbre azonban az akkoriban elterjedt bráhmí írással rögzítették gondolatait. A feliratok részben törvényi rendelkezések, részben erkölcsi tanítások. De másról is árulkodnak. Megtudhatjuk, hogy a buddhizmus, bár igen gyorsan elterjedt és nagy tömegeket vonzott, a bráhmanikus hagyományt nem szorította ki. Asóka kormányzatában, birodalmi központjában sem nélkülözhetette a tudós bráhmanákat, akik szentesítették az uralmát és jobbra a bíraskodás munkáját, valamint a közigazgatás irányítását végezték. Kétségtelen tény, hogy a buddhistáknak kedvező politikával Asóka bizonyos mértékig háttérbe szorította a bráhmana papságot. Mindez Asókát óvatosságra intette. A hatalmas birodalom fenntartása, kohéziójának erősítése is szükséges volt. Ezért kereste az *egységesítő elveket*, és ezeket a *dhammában*, azaz a buddhista tanokban és a buddhista közösségekben találta meg. Az erőszak kerülésének gondolata a dzsainizmus egyik sarkalatos elve is, és a XX. században Gándhí politikai magasságokba emelte. Asóka azt is hirdette, hogy a birodalomnak az állampolgár jólétéről gondoskodnia kell.

Asóka 37 évig uralkodott, de halála után az utódok a birodalmat már nem tudták fenntartani, és az Kr. e. 180-ra felbomlott. Ennek okai között szerepel a túlcentralizált bürokrácia, amit egyetlen központból tartósan nem lehetett ellenőrizni és fenntartani, és labilis volt a politikai lojalitás is, hiszen a centralizációs törekvésekkel ellenére is a meghódított területek uralkodói sok helyen megtarthatták pozíciójukat, és inkább csak valamiféle körkörös, alárendelt szövetségi rendszer érvényesült, nem pedig egyetlen központi uralom⁸. Így, ahogy lazultak a kötelékek, úgy szakadtak el az egyes területek és függetlenedtek a központtól. A társadalom egészében a kasztrendszer nem tűnt el, hanem a felső kasztok és a politika egymással kölcsönös függőségben létezett, majd idővel a kaszt magasabb rendűvé vált a politikai intézményekkel szemben. A *dharma*, mint a bráhmanikus társadalmi rend alapértéke lassan elfoglalta az állam eszméjének a helyét. A *dharma* a vallási, etikai és egyéb törvények összessége, amely meghatározza az egyén, első sorban a bráhmanák jogait és kötelességeit a

⁸ Ez a jelenség szerepel az Arthasásztrában és Manu törvényeiben, ez utóbbit (a központi hatalmat) a 'mandala' fogalommal jelöli a szöveg.

születéstől a halálig és azon túl. Ez az alapvető kategória hosszú távon vált meghatározóvá.

Asóka halálát követően (Kr. e. 232 körül) hamarosan elindult a hanyatlás és Asóka utódairól már alig tudunk valamit. A Maurja birodalom romjain különböző királyságok alakultak ki, idegen hódítók érkeztek. Délebbre nagy királyságok jöttek létre.

A déli királyságok közül számos ezer évnél is tovább fennállt, sőt, egyesek különböző átalakulások révén megérték az európaiak megjelenését a XVI. század végén.

5. Hódítók északon

A Maurja birodalom felbomlása után Észak-Indiát Kr. e. 80 körül eléri a *szaka* (szkíta)⁹ invázió. Ez a belső-ázsiai nomád lovas nép már évszázadok vándorlását tudta maga mögött, és más vándorló nomádok nyomására volt kénytelen tovább haladni, míg lezúdult az Indus völgyébe és egészen Mathuráig kiterjesztette hatalmát. Fontos láncszemet alkotott a nemzetközi kereskedelembe, amely akkor még Ázsiát a szárazföldön a római birodalommal kötötte össze. A szakáktól érmék és feliratok maradtak fenn, és kínai források számolnak be róluk és indiai uralmukról. Kormányzásuk részben hellenisztikus, de főként perzsa elemeket tartalmazott: a királyságot tartományokra osztották, élükön katonai kormányzókkal, és a tartományokat további kisebb egységekre tagolták. Tény, hogy szaka királyságok a távoli északról Gudzsarát egész területére is kiterjedtek, és az egyik itteni uralkodótól maradt fenn Girnárban az első hibátlan szanszkrit sziklafelirat¹⁰, amely tudósít egy hatalmas Maurja-kori víztározó felújításáról. A felirat jól datálható Kr. u. 150-re. Figyelemre méltó, hogy az uralkodó önmagát maháksatrapa címen említi.

Ám a szakákat is tovább űzte egy újabb népcsoport, és India nyugati területei felé szorította őket. Az új erő uralmát Baktriában, Kabulban és Kasmírban szilárdította meg, és ezzel kezdetét vette Kr. u. 78-ban a *kusán* birodalom. (A Szaka éra, egy indiai időszámítás kezdete: Kr. u. 78. ezzel az uralommal veszi kezdetét.) Ehhez az évszámhoz köthető első jelentős uralkodójuk, Kaniska trónra lépése. Az ő indiai birodalma is elért egészen a Gangeszig, ahol feliratok maradtak utána. Birodalmának nagyobbik része azonban Belső-Ázsiában volt, központja Baktria. Kaniska önmagát a buddhizmus nagy patrónusának tartotta, és kétségtelen tény, hogy udvarában fontos buddhista és más irodalmi alkotások születtek. A Selyemút egyik ága az ő birodalmán haladt át, és tartományaiban sokféle nép élt, lehetővé téve a kulturális

⁹ Ez a meghatározás akár a magyar szkíta fogalommal azonos lehet.

¹⁰ Jellemzően egy olyan szabálytalan alakú sziklán, amelyen Asóka felirata is olvasható! Nyilván éppen ezért választotta ki a helyi uralkodó, hogy így is alátámassza a saját fontosságát.

keveredést és egyúttal a kultúra felvirágzását. A kusán uralom azonban lassanként széthullott az új, felemelkedő perzsa birodalom, a Szászánida Perzsia nyomása alatt. A Kr. u. III. század közepén az első Szászánida uralkodó elfoglalta Pésávart és Taxilát, és ezzel kezdetét vette a harmadik perzsa befolyás Indiában.

Ezzel egyidejűleg a Dekkánon, India középső részén és délen igen jelentős királyságok emelkedtek fel és szilárdultak meg, amelyeket az északi hódítók nem értek el.

6. Gazdaság és kereskedelem

A királyságok és az első nagy birodalom létrejöttének alapja az a mezőgazdasági többlettermelés volt, amely az eszközök és technológiák fejlődésével és hosszabb békés időszakok biztonságának megteremtésével vált lehetővé. A királyságok és a birodalom legfontosabbnak az adórendszert és az adók beszedését tartotta és a későbbiekben is az *indiai történelem minden államalakulatának legfőbb bevételi forrását a földadó jelentette*, ezért minden uralkodó igyekezett a leghatékonyabb adóigazgatást megteremteni. Nem véletlen, hogy ha sokszor névlegesen is, de a föld és az erdő az uralkodó tulajdonát képezte. Rendszeresek voltak az összeírások évezredek óta, amelyek a termőföld minőségét, az egyes művelt egységek nagyságát, az ott termesztett növényeket, valamint azt is összeírták, hogy melyik föld öntözött és melyik nem. Ezek a tulajdonságok határozták meg a kivethető adó nagyságát. Ezért, ha biztosítani akarták a folyamatos adóbevételeket, gondoskodtak az öntözőrendszerek és víztározók építéséről és karbantartásáról. A jól működő mezőgazdaság tette lehetővé a városiasodást, az igények diverzifikációját, a technológiai fejlődéssel karöltve a kézművesség változatosságát, a kereslet növekedése pedig előmozdította a kereskedelmet és a sikeres időszakokban a pénzgazdálkodást. Ez a többletbevétel jelentette a hódító háborúk anyagi hátterét is. Amikor a gazdasági rendszer valamiért megroppant – gyengült az ellenőrzés, a politikai lojalitás, a hivatalnoki kar hűsége és szorgalma, vagy külső támadások érték az adott államot – a hanyatlás főképpen az állami bevételek csökkenésében, a bizonytalanság terjedésében, a központi hatalom meggyengülésében mutatkozott meg. Változások következtek be, átrendeződtek a hatalmi viszonyok. Mindezek ellenére az ókorban és később is India a korabeli világ gazdaság része maradt és a politikai-hatalmi változások ellenére részt vett a kiterjedt *nemzetközi kereskedelemben*. A legfontosabbak a görög kereskedők voltak, akik már a Maurja birodalom idején eljöttek Indiába, sőt, telepeket hoztak létre a fontos tengeri kikötő városokban. Őket *javanáknak* nevezték (az ión szóból), de később

csaknem minden idegent ezzel a névvel illettek az indiaiak. A hagyomány szerint egy Hippalosz nevű görög hajós jött rá arra, hogy a monszun szelek járásának milyen a rendszeressége, és segítségükkel hogyan lehet a nyílt vízen áthajózni az Arab-tengeren. A Kr. u. I. században pedig egy alexandriai hajós már részletes „kézikönyvet” állított össze az indiai partokon található kikötőkről¹¹ (a többi, útba ejthető kikötőn kívül).

A kereskedelem minden lehetséges közlekedési eszközt felhasznált. India kereskedői kiterjedt szárazföldi és tengeri kereskedelmet folytattak. Szárazföldön Közép- és Nyugat-Ázsiával, karavánok segítségével, vízen pedig a folyamokon, tengerparti és nyílt vízi útvonalakon. Kalózkodtak is. Az északi, szárazföldi útvonal Taxila–Kabul–Kaspi-tenger–Kaukázus–Fekete-tenger, illetve egy másik irányban Kandahár–Perszepolisz–Szúsza, illetve a Perzsa-öböl térségébe vezetett. A tengeri útvonalak között fontos volt a Perzsa-öböl Babilon felé, vagy az Arab-tenger–Áden–Szuez desztináció, ahol a hajókat is, vagy csak a rakományt szárazföldön szállították Alexandriába, majd ismét hajóra rakták, hogy az árucikkeket Rómába küldjék. Később a szárazföldi karavánutak a Góbi-sivatag és a Tarim-medence felé vezettek, ahol indiai kereskedőtelep létesült Turfán városában. De ismeretes, hogy pl. Kr. u. 618–907 között, tehát igen hosszú ideig Kantonban indiai kereskedőtelep működött.

Eszmék és misszionáriusok is kísérték a kereskedőket, ennek egyik tárgyi bizonyítéka, hogy a neves szerző, a buddhista Asvaghósa egy szanszkrit nyelvű színművének szövegét Turfanban egy kolostorban találták meg. A kereskedelem egyik fontos összetevője a banki tevékenység és a kölcsönök folyósítása volt. Az indiai kereskedők a következő árucikkeket forgalmazták a távolsági kereskedelemben: textíliák (pamut és selyem), vas, arany, féldrágakövek, sáfrány, fűszerek, só, rizs, búza, festékanyagok, szantál és teakfa, réz, ében, türkiz, lazúrkő, gyémánt, zafír, teknőc csont, indigó, állatok. Indiába: gyöngy, bíborfesték, bor, datolya, arany, topáz, korál, tömjén, üveg, ezüst, bádóg, ólom, antimon, ékszerek érkeztek. Az antik Rómával folytatott kereskedelem annyira jelentős volt, hogy az Idősebb Plinius már arról panaszkodott, hogy évente Rómából 550 millió sestertius értékű pénz áramlott ki Indiába a kereskedelem révén (aranyban), amely gyengítette a római államot (NH 12.39.). Az ókorban a görögök és a rómaiak rendszeresen látogatták az indiai kikötőket, ahol egész különálló városrészeket biztosítottak számukra a helyi hatóságok. Főképpen amforákban bort, nemes fémeket, dísz tárgyakat, kerámiát és sok egyebet hoztak Indiába. Ma számos érme-lelet jelzi, hogy ez a kereskedelem milyen korszakot ölelt fel. Indiából kereskedő küldöttségek látogattak Rómába, pl. Madurai városának küldöttei Nero császár udvarába érkeztek.

¹¹ *Periplus Maris Erythraei* – a latin cím, de görög maga a mű. A mai Arab-tenger néven ismert tengert az ókorban Vörös tengernek is nevezték.

Indiáról az ókori világban sokat tudtak és sokat írtak. Főképpen görög források maradtak fenn, amelyek részben valós, részben mesés hírekről számoltak be. Egyebek között Strabón: *Geógraphika*, Arrianos: *Indiké*, Ptolemaios: *Geógraphia*, Id. Plinius: *Naturalis Historiája* ad hírt Indiáról.

A kereskedelem és a buddhizmus terjedése jóvoltából a kínai források évszázadokon át számoltak be Indiáról, vannak köztük utazók, buddhista szerzetesek írásai és kínai évkönyvek. A nagy indiai buddhista egyetemek ugyanis sok kínai szerzetest vonzottak, köztük Fa Hszen Kr. u. 405 és 411 között tartózkodott Indiában. Ő beszámolt az érinthetetlenekről és arról, hogy szennyező hatást tulajdonítanak nekik. Figyelemre méltó, hogy ebben az időszakban, tehát az ezredforduló körüli évszázadokban már Indiában is széles körben elterjedt az írásbeliség.

7. A második indiai birodalom ideje: a Gupta-kor

A kusán birodalom gyengülésével India északi vidékein, főképpen pedig a Gangesz-síkságon kisebb államok alakultak. Közülük az egyik, amelynek eredete nem tisztázott, viszonylagos jelentőségre tett szert és hatalma egyre nagyobb területekre terjedt ki. Amikor Kr. u. 319-ben (esetleg 320-ban) I. Csandra Gupta trónra lépett, már hatalma kiterjedt a régi Magadhára és Benáreszre is. 335 körül fia, Szamudra Gupta lépett trónra, róla hosszas dicshimnuszok véstek Asóka egyik oszlopára (amely ma Alláhábádban található). Egyéb források azonban nem arra utalnak, hogy a trónutódlás egyszerűen zajlott volna. Mindenesetre már az első ismert Gupta uralkodó idejéből pénzérmék segítségével igazodhatunk el történetükben. A Gupta-kor hamarosan erőszakos területszerzésbe fogtak és háborút viseltek számos kisebb fejedelemség ellen, míg Észak-India nagy részét, még a mai Rádzsasztán területét is uralmuk alá hajtották. Terjeszkedtek a Dekkánon is, és egy felirat tanúsága szerint India középső részének 18 erdei királyságát hódoltatták meg. Adót fizettek India keleti részének és Nepálnak az uralkodói is. Hatalmukat és a megszerzett területek biztonságát pedig dinasztikus házasságokkal erősítették olyan királyságok uralkodó családjaival, amely államokat nem sikerült meghódítani, vagy meg sem próbálták, tekintettel azok erejére. A Gupta-dinasztiának a Maurja-kor óta példátlanul nagy területet sikerült hatalma alá vonni, de meg se közelítette a nagy elődöt. Szamudra Gupta (Kr.u. 335–376) hódításai megszilárdítása érdekében bemutatta az ősi lóáldozatot, az *asvamédhát*, amelynek bevallott célja a területszerzés és a hatalom megerősítése volt. Hódításait azonban csak a fia tudta megszilárdítani.

Szamudra Gupta fia, II. Csandra Gupta 375-től mintegy 40 esztendeig, 415-ig uralkodott. Utóda, Kumára Gupta (kb. 415–454) idejéről származnak az első értesülések újabb északi

népek támadásairól, a fehér hunok betöréseiről, akik már az előző évszázadban elfoglalták Baktriát.

Az egyik és némiképpen legendás Gupta ős Vikramáditja volt, akinek a nevéhez egy időszámítás kötődik, a Vikrama éra, amely Kr. e. 58-ban kezdődik és ma is ismert Észak-Indiában. Az V. században Indiában járt kínai buddhista szerzetes, Fa-hszen beszámolt a korabeli Indiáról és elmondta, hogy a buddhizmus mellett elterjedt a theisztikus hinduizmus.

A Gupta-kor egy évszázadon át hun nyomás alatt élt, de jelentős sikerrel akadályozták meg hosszú ideig a hunok behatolását. Ez a nyomás készítette a hunok egy részét arra, hogy nyugat felé vándoroljanak tovább, hiszen Kína is szorította őket abba az irányba. Végül Attila népe lecsapott a római birodalomra. A küzdelmeknek azonban Indiában nem lett vége, és az utolsó uralkodó, akiről a történetírás tud, II. Szamudra Gupta 460 körül még jelentős haderőt gyűjtött, de 467 után már nincs róla hír.

Az V. század végén elérték Indiát északról a hun betörések, a hunok megvetették a lábukat Pandzsábben, és 550-re a Gupta birodalom gyakorlatilag eltűnt. A dinasztia egy ága még Magadhában tartotta magát a VIII. századig.

A Gupta-kor történeti értékelése viták tárgya. Egyesek soha nem látott jólétet tulajdonítanak a birodalomnak, mások az állandó pénzügyi, fiskális nehézségekre helyezik a hangsúlyt. Kétségtelen tény azonban, hogy az első Gupta-korszak és a második, jóval szerényebb idején is a kultúra és a tudomány addig példátlan virágzásnak indult. Ezért is nevezik ezt a korszakot aranykornak vagy klasszikus korszaknak is. Különösen a szanszkrit nyelvű irodalom bizonyult termékenynek, de megjelentek a népi nyelvű alkotások is. Ez az az időszak, amikor lejegyzik a puránák nagy részét, foglalkoznak csillagászat, matematikával és különböző egyéb tudományágakkal. Ekkor rögzítik az idő ciklikus felfogását, a *kalpák*, világkorok elméletét. Legfőképpen pedig ez az az időszak, amikor kialakul a templomépítészet és annak strukturális-ikonográfiai meghatározása. Végezetül ez az az időszak, amikor a buddhizmus és a dzsainizmus mellett a régi bráhmaikus vallás átalakul, alkalmazkodik a megváltozott társadalmi és eszmei állapotokhoz és számos új mozgalmat olvaszt magába vagy fogad el. Ettől kezdve szokás ezt a vallást a szakirodalomban *hinduizmusnak* nevezni¹². Ekkor szilárdult meg a bráhmaikus pozíciója is. Ebben az időszakban jegyzik le az ind filozófia hat rendszerét, valamint a dharmasásztrákat, törvénykönyveket.

¹² Ld. részletesebben a vallástörténeti részben.

A Gupta-birodalom széthullását Észak-Indiában a Gangesz központi régiójában négy királyság követte. A hun inváziót nem lehetett megállítani, és a hun hatalom Perzsiától Khotánig terjedt, székvárosa az afganisztáni Bámijánban volt. Az első jelentős hun uralkodó egészen India középső részéig hatolt be. Utóda még igazi vad harcos volt, aki különös ellenszenvvel viseltetett a buddhisták iránt, szerzeteseket gyilkolt és kolostorokat rombolt le. Támogatókra lelt a *saiva* bráhmanák körében. A Gupták végül kiűzték a hunokat India belsejéből és Kasmírba szorították őket vissza, de a hun hatalom csak akkor roppant össze Belső-Ázsiában, amikor a Szászánidák és a türkök támadták őket. E több évszázados bizonytalanság és háborúskodás tönkretette Észak-India gazdaságát, ahová Belső-Ázsiából állattenyésztő, nomadizáló népek telepedtek be. A Róma elleni döntő hun támadással pedig vége szakadt a jövedelmező kereskedelemnek a birodalommal. Ezt követően a kereskedelmi útvonalak áttevődtek a nyugtalan Közép-Ázsiából Délkelet-Ázsia felé, Thaiföld, Kambodzsa és a mai Malajzia területei váltak célponttá. Az érdekek védelmében pedig megerősödtek a kereskedő céhek.

8. Dél-India

A szűkebb értelemben vett félszigeti India kimaradt az északi háborúból, és viszonylag önállóan fejlődött, hiszen a Maurja birodalom se hódította meg ezeket a területeket. Így több déli királyság virágzott fel. Valamennyiben a közigazgatás alapja a tartományi rendszer volt, amely általában kerületekre tagolódott, és a kerületek alatt volt a falusiak közgyűlése. Figyelemre méltó, hogy ezekben a királyságokban szervezett, jobbára buddhista felsőoktatás létezett, de megjelentek idővel a brahmanikus kolostorok (*mathok*) is, ami új jelenség volt. A déli királyságok közül a *Csólák* lettek a legerősebbek, akik mintegy kilenc évszázadon át a régióban meghatározó szerepet játszottak a gazdaságban és a kultúrában, művészetben s a vallási életben is. Intenzív kereskedést folytattak a tengeren át Kínával, feljegyezték, hogy 1007-ben 72 kereskedő utazott Kínába. A Csólák nemcsak Kínával kereskedtek, hanem Perzsiával és Arábiával is. Az ő területükön, kikötőikben az ókorban görög-római kereskedőtelepek voltak¹³. Exportáltak textíliákat, fűszereket, gyógynövényeket, ékszer, ébent és kámfort, Kínába és Perzsiában szantálfát, illatszereket, édességeket vittek. Ám a Csólákat a XIII. században legyőzték a Pándják, és ez a királyság is évszázadokon át fennállt. Marco Polo 1288-ban és 1293-ban is vendégeskedett a Pándja királyságban. A harmadik

¹³ Pl. Arikamédu.

jelentős déli királyság a Cséra volt. Ezek a királyságok egymás között több háborút vívtak, majd összeütközésbe kerültek a tőlük északabbra létrejött államokkal is.

Arábiából már a korai időszaktól fogva lovakat exportáltak Indiába, ami évszázadokon át a déli, később aztán már az északi királyságokban is hadászati és közlekedési okokból rendkívül keresett cikk volt. A VIII. században ezek az arab lókereskedők a Malabár partvidéken jelentős számban meg is telepedtek.

9. Átmeneti kor

A történetírásban gyakorta átmeneti kornak nevezett időszakról csupán néhány fontosabb szempont, esemény, dinasztia érintésével alkothatunk itt képet Thapar (Rómilá Thápar): *Early India. From the Origins to AD 1300* c. munkája alapján. Az azonban látható, hogy a kereskedelem és a hadviselés a legkülönbözőbb népek érintkezését teremtette meg, India soha nem volt valamiféle zárt terület. A későbbi időszakok is ezt igazolják. Például a VIII. század elején Perzsiából az iszlám elől a zoroasztriánus hívők csoportja papjaival, a mágusokkal Indiába menekült, megtelepedett és ma is viszonylag zárt közösségben él (a párszík, főként Mumbaiban). A X. században zsidók érkeztek és telepedtek le a Malabar part délebbi részén (a mai Keralában). Szind tartományt pedig nyugaton elfoglalták az arabok, majd a VIII. században már Pandzsábot támadták.

A Gupta-birodalom utódállamai közül egy a VII. század elején ismét jelentőssé vált. Harsa 606-ban lépett trónra és egy barátja által írt életrajza új műfajt, a királyi életrajz műfaját teremtette meg. Negyvenegy esztendő uralkodásáról más forrásból is értesülünk: Hszüan-Cang kínai szerzetes részletesen beszámol az Indiában tapasztaltakról. Harsa a már ismert indiai módszerrel adófizetőjévé tett számos királyságot, beleértve Pandzsábot, Kasmírt, Nepált és Valabhit. Egyetlen vereséget szenvedett, amikor a Dekkán felé próbált terjeszkedni. Székvárosát az ősi Kanaudzsba helyezte át, hogy a Gangesz-síkságot jobban ellenőrzése alatt tarthassa, és közvetlen kapcsolatot tartson India nyugati felével. Mellesleg három színművet tulajdonítanak neki, ez az első eset, hogy királyi szerzőről értesülünk. Harsa buddhista volt. Külpolitikai kapcsolataiban Kína bírt fontossággal, a Tang császár, Tai Cung 643-ban és 647-ben is követséget küldött az udvarába, mi több, az utóbbi alkalommal a kínai követ megtudva, hogy az uralkodó elhunyt, sietve sereget gyűjtött, hogy a trónbitorlót elűzzék. Harsa halála után azonban birodalma gyorsan szétesett. Maga az uralkodó még életében tisztában volt azzal, hogy a szövetségi rendszerbe vont sok apró fejedelemség által alkotott állam gyenge, ezért minden erővel azon munkálkodott, hogy szomszédjaiból nagyobb egységet kovácsoljon

ki. Erőfeszítése nem járt sikerrel.

A korszak idejére a VII. századtól háttérbe szorult a pénzforgalom, az adókat egyre inkább terményben szedték be, India északi részében csökkent a mezőgazdasági termelés. Helyi súlymértékeket és mértékrendszert kezdtek használni. A föld ugyan továbbra is az uralkodó tulajdona maradt, amennyiben viszonylag szilárd rendszer létezett, de már átadta a tisztviselőknek fizetség gyanánt. Általában növekedtek az adóterhek és a közvetítők száma is az adószedésben. Ebben az időben az adó a termés egyharmada lett. A tartományi rendszer fennmaradt.

Nagy régiókban továbbra is virágzott a kultúra, az irodalom és az építészet. 800 és 1200 között kialakultak az északi és a déli templomépítészeti stílusok, valamint az északi regionális nyelvek. Nagy templomok épültek északon Mathurában, Thánészarban, Kanaudzsban és Szómnáthban, délen templomvárosok fejlődtek. Az ezredfordulóra északon a buddhizmus gyakorlatilag eltűnt, keletebbre pedig majd a muszlim betörések pusztítják el néhány évszázaddal később.

További nagyarányú népmozgások folytak India északi részein, a IX.–X. században betelepültek a bizonytalan eredetű rádzsputok, akik később az indiai „lovagkor” megvalósítói, híres harcosok és várépítők lettek.

Az általános gazdasági hanyatlás ellenére India még mindig legendás gazdagságáról híres, és vonzza a könnyen portyázó lovas hódítókat, akik egy ideig még nem akarnak megtelepedni, csupán rabolni és fosztogatni érkeznek, különösen a templomok vagyona vonzza őket. (Szómnáthot módszeresen többször kifosztják és lerombolják.)

10. Állandósuló muszlim jelenlét és uralom

A szomszédos Afganisztán területén 977-től egyre nagyobb jelentőségre tett szert Ghaznī fejedelemsége. Mahmúd, Ghaznī fejedelme már évente tört be Indiába, 1008-ban Pandzsábot támadta a termésért és aranyért, majd 1010 és 1016 között a templomvárosokat (Mathurá, Kanaudzs, Szómnáth), végül 1025-ben teljesen kifosztotta a legendásan gazdag Szómnáthot. Az ő kíséretében érkezett és töltött tíz esztendőt Indiában al-Bírúní.

Al-Bírúní: *India* c. műve nagyszabású alkotás, amelyet sokszor az indológia, mint tudomány megalapozásának tartanak, és amelyben a kor legnagyobb khvárezmi-perzsa tudósa megkísérli az Indiában talált vallás és az iszlám összehasonlítását, valóságos néprajzi leírását adja a helyben talált szokásoknak és foglalkozik a kasztrendszerrel is. Ő bizonyos szanszkrit szövegeket is tanulmányozott és sokat beszélgetett panditokkal, tudós bráhmánakkal. Rajta kívül is sokan mentek Indiába, arab és más nemzetiségű utazók, akik beszámoltak

tapasztalataikról.¹⁴

Az észak-indiai fejedelemségek igyekeztek szembeszegülni az új hódítókkal, de elszoktak a komoly hadviseléstől, és nehézkes, elefántokkal erősített és ezért lassan mozgó hadseregeik alkalmatlannak bizonyultak a mozgékony lovas harcosok ellen. Így 1192-ben Muhammad Ghúrí legyőzte Prithvirádzs fejedelmet és a rádzsput haderőt, elfoglalta Delhit és Adzsmírt. Ettől kezdve Észak-India muszlim fennhatóság alá került. A muszlimok addigra már nem voltak ismeretlenek Indiában, de ettől fogva jelenlétük állandósult. Ghúrí királysága Afganisztánban nem maradt meg, viszont megteremtette a Delhi szultanátust, amely fölött később török és afgán származásúak uralkodtak, sőt, egy ideig egy rabszolga dinasztia is hatalmon volt. Ez az állam 1200-tól 1526-ig állt fenn, és a szultanátus szolgálatában igen tarka népesség érkezett Indiába: türkök, mongolok, afgánok, perzsák, arabok és még etiópok is. A szultanátusnak voltak birodalmi törekvései, de ez a Dekkánon megbukott. 1229-ben Indiát is elérte a mongol támadás, és 1241-ig Pandzsáb felett mongolok uralkodtak, ám nem tudtak délebbre hatolni.

A XIII. század elején Muhammed Khildzsí török generális már Bengált támadta. Az ő katonái is különféle népcsoportokból származtak, de a többség afgán volt. 1290-ben a delhi szultanátus élére a Khildzsí dinasztia került, amely inkább tekinthető afgán származásúnak. Hívó muszlimok voltak, ők azok, akik először vezették be a nem muszlimokat, tehát a helyi népességet sújtó *dzsizját*. Az új uralkodók elődeikhez és utódaikhoz hasonlóan átvették a helyben talált közigazgatást, megtartották a tartományi rendszert. Az egyes uralkodók halálát rendszerint hatalmi harcok követték. Ez történt a delhi szultanátusban is, amikor 1320-ban Ghijász-ud-dín Tughlak került a trónra. Ő jelentős birodalmat teremtett és új székvárost építtetett Delhi déli részén. Alig öt esztendő uralma után fia, Muhammad követte a trónon, aki mindenáron birodalmat akart teremteni, és ennek érdekében székvárosát 1500 kilométerre délre helyezte át, ahol kényszermunkával építette ki Daulátábádot, az új várost. Egyúttal kíméletlenül Delhi minden lakosát nemre és korra való tekintet nélkül arra kényszerítette, hogy gyalogosan menjen el az új székhelyre és vegyen részt annak építésében. Uralma alatt a lakosságot ezen kívül éhínség is sújtotta.

India középső és déli részén is fontos hatalmak emelkedtek fel, közöttük különösen jelentős volt Vidzsajanagar királysága, amely két évszázadon át volt a Dekkán nyugati és déli részének állama, kiterjedt kereskedelmet folytatott az arabokkal és a portugálokkal. Ugyanakkor a tőle északabbra lévő Bahmaní királlyal állandó háborúskodást folytatott.

¹⁴ Bővebben lásd a vallástörténeti részben.

Ezek az államok is a régi indiai államépítést követték, adófizető szövetségesükké tették a környező kisebb fejedelemségeket, ám ez rendkívül költségesnek és labilis bázisnak bizonyult, ami megpecsételte e királyságok sorsát.

Észak-Indiát újabb támadás érte: 1398-ban, Timur Lenk (a Sánta) mongol hadvezér egészen mélyen behatolt és kifosztotta Delhit.

A város nehezen heverte ki a csapást, de 1451-től felemelkedett a Lódí dinasztia, ez a tisztán afgán eredetű uralkodó család, és hatalmát meg tudta szilárdítani Pandzsábtól egészen Bengálig.

A következő, kívülről érkező támadás már új korszak kezdete Indiában: megszületik a mogul birodalom.

11. Az indiai tudomány és irodalom a muszlim idők előtt

Az ókori birodalmak és a későbbi államalakulatok idején is sokszor és sokfelé pezsgő szellemi élet volt. Már a korai időszakban is a gondolkodók saját útjaikat járták, és olyan kérdéseket tettek fel a világegyetemről, annak keletkezéséről, az emberről, ember és (esetleges) isten viszonyáról, ember és természet viszonyáról, amelyek nem ismertek korlátokat, tabukat. Ez a mentalitás egyfelől vitákat eredményezett, másfelől pedig fellendítette az egyes tudományágakat.¹⁵ Ez a vitaszellem megmutatkozik már a legkorábbi upanisadokban is, sőt, abban a későbbi rendszerezésben, amely számos tudományterületet egyenesen a „védák végének, végtagjainak” *védángának* sorol be. Ezek a szakértői szövegek a Kr. e. első évezred közepétől alakultak ki, és bár úgy tekintették, hogy ezek a diszciplínák segítik a védák tanulmányozását és megértését, leszakadtak a védákról. Ezek a tudományágak a következők: 1. fonetika, fonológia és morfo-fonológia, 2. rituálé, 3. nyelvtan, 4. etimológia, 5. metrika, 6. asztronómia (az áldozatok kedvező időpontjainak meghatározására). Figyelemre méltó, hogy több terület is foglalkozott a *nyelv* jelenségeivel.

Itt azonban nem a védánga egyes területeivel foglalkozunk, hanem a nyelv, a matematika, az orvostudomány és a jog hátrahagyott tudásanyagával.

Nyelvészet

Nehezen datálható módon, de vélhetően Kr. e. valamikor az V. századra tehető a gandhári származású *Pánini* munkássága. Ő az első nyelvészeti munka szerzője és e műtől számítható a

¹⁵ A kibontakozott filozófiai irányzatokról – mivel azok kapcsolódnak a korábbi vallási tanításokhoz – a vallástörténeti rész ad némi tájékoztatást.

nyelvészet tudományának kezdete. Vélhetően Pánini korára a hatalmas területen használt nyelv romolhatott az elszigeteltség, a nagy távolságok és az érintkezés nehézségei hatására. Ezért Pánini rögzítette a nyelvet és így keletkezett a ma ismert szanszkrit. Maga a szó két részből áll: *szam*+*krita*=összetett, megcsinált. Pánini 3959 szabályba (*szútra*=fonal, tömör prózai megfogalmazás) foglalta a nyelvet és ezzel látszólag meg is kötötte azt, de a későbbi szövegek tanúsága szerint a nyelv továbbra is felvett új kifejezéseket a társadalom változásaival, szükségleteivel párhuzamosan. Pánini művéhez a nagy kommentátor, a Kr. e. II. századra datálható Patandzsali, aki mellesleg a *Jógaszútra* szerzője, írt megjegyzéseket, és munkájával a nyelvészetet filozófiai magasságokba emelte. Az így keletkezett szanszkrit nyelv viszonylag kései, elkülönült a beszélt nyelvtől és főképpen a vallás és a tudomány médiuma lett, amelyen hatalmas irodalom keletkezett. A beszélt nyelvekből fejlődött ki egy másik irodalmi nyelv, a páli, a buddhizmus nyelve, és a fogalmak tartalma is részben átalakult. Figyelemre méltó, hogy az ókorban kiterjedősebben drámai irodalomban gyakran a szereplők társadalmi állásuktól függően szanszkritul (ha magas rangúak voltak), vagy népnyelven (ha alacsony rangúak) szólaltak meg. A szanszkrit azonban ma is élő nyelv. Dél-Indiában hasonló szerepe volt a tamil nyelvnek.

Matematika és csillagászat

Az ókorban, főképpen a Gupta-korban és nem sokkal utána számos kiemelkedő indiai matematikus tevékenykedett. Bizonyosan ismerték a babiloni és a görög tudományos eredményeket, amelyeket hasznosítottak és továbbfejlesztettek. Különösen kiemelkedőt alkotott *Árjabhata* (476–550), aki egyúttal csillagász is volt. Munkássága kiterjedt a számtanra, algebrára, a sík- és térgeometriára, a trigonometriára és az egyenletekre. A π értékét önállóan ugyanolyan pontosan számította ki, mint az ókori alexandriai matematikusok. A csillagászat terén megfogalmazta, hogy a föld mozog, és kiszámította számos bolygó egymástól való távolságát. Eredményeit továbbfejlesztette *Brahmagupta* (598–668), és ő az a matematikus, akinek írásában először szerepel a zéró (*súnja*) matematikai fogalma. *Bhászvara* (kb. 600–680) használta először írásában azokat a számjegyeket, amelyeket az arab tudósok átvettek és ma az egész világ használja azt tartva, hogy azok arab számjegyek. A tízes számrendszert valamennyi indiai matematikus ismerte és használta. A matematika, csillagászat és naptárkészítés évezredes fejlődése során kiemelkedő eredményeket produkált,

amelyeket a perzsa és arab tudósok átvettek, és a jezsuiták Indiába érkezését követően igen hamar Európában is ismertté váltak.

Orvostudomány

Az ájurvédikus gyógyászat és gyógyszerek tudománya már az ókorban ismert és alkalmazott volt és elkészültek legfontosabb, ma is becsben tartott alapvető iratai, könyvei. Az Ájurvéda a „hosszú élet tudománya”. Gyökerei a védikus korba nyúlnak vissza. Az iskola az univerzumot alkotó öt elemből indul ki és a hangsúlyt a testnedvek és elemek egyensúlyára helyezi. Elsősorban a betegségmegelőzést tartja fontosnak integrált megközelítésben. Két alapvető enciklopédikus gyűjteménye, a Szusruta Szamhitá és a Csaraka Szamhitá, amelyeket különböző forrásokból a Kr. e. első évezred és a Kr. u. 500 közötti időben állítottak össze. A Szusruta Szamhitát hagyományosan Nágárdzsunának tulajdonítják. Ez a gyűjtemény mintegy 700 gyógynövényt, a Csaraka pedig 500 orvosi szert ír le.¹⁶ Az ájurvédikus gyógyítás istene Dhanvantari¹⁷.

Jog

Az európai gyarmatosítók keresték az indiai joganyagot és egymástól igen eltérő helyeken, eltérő nemzetiségű és háttérű megfigyelők rendre arról számoltak be, hogy Indiában nem volt egységes, rendszerezett jog, legfeljebb helyi szokásjog. Vélhetően nyelvi nehézségek, valamint a helyi tudós bráhmanák elhallgatása következtében nem ismerték meg a létező jogi irodalmat, csak jóval később, akkor is csak egyetlen munkát. A valóság más. Az indiai gondolkodásra jellemző rendszerező törekvés a jogban is megmutatkozott. Az indiai jogi gondolkodás középpontjában vallási gyökerű megfontolások álltak. Az alapvető fogalom a *dharma*, ez egy összetett tartalmú fogalom, amely a helyes egyéni és társadalmi viselkedés valamennyi vonatkozását felöleli, és csak tág értelemben fordítható a „jog” szóval. A szabályok függenek az egyén társadalmi identitásától, korától, nemétől, varnájától, családi állapotától, felölelik az összes viselkedési formát, az erkölcsi és a vallási szabályokat is. A legkorábbi szabálygyűjtemények az ún. *dharmaszútrák*. A szövegek (hagyományosan) szerzőkhöz köthetőek. A két legkorábbi művet Baudhájana és Vaszistha nevéhez kötik. Ők az „árják földjének”, a központi területeknek a szabályait foglalták össze és vélhetően a Kr. e. II.

¹⁶ Indiában ma is külön egyetemeken oktatják, és alkalmazása terjedőben van az egész világon.

¹⁷ A görög Aszklépiosz indiai megfelelője.

században éltek. Valamivel későbbinek tartják Gautama művét, aki nem beszélt az „árják földjéről”, mert talán távolabbi vidéken élt. Végül nagyjából az ő kortársa volt Ápasztamba, akinek a szövege a legjobb állapotban maradt meg. 1364 szútrából áll, amelynek mintegy 80%-a a brámanákkal foglalkozik (ez jellemző a többi dharmaszútrára is). Valamennyi dharmaszútra a dharm forrásaival kezdődik, majd gyakorlatilag az életciklus fázisait követi végig. A szövegek tömör megfogalmazásai aforizmákra emlékeztetnek. Ez a jogi hagyomány a keresztény időszámítás előtti időkben véget ért. A dharmaszútrák témái: a fiatalok nevelése, az életciklusok, rituális eljárások, vallási szertartások, a házasság és a családi állapot jogai és kötelezettségei, étkezési korlátozások, a foglalkozásokhoz való jog, a különböző társadalmi csoportok együttműködése, a szent élet folytatásának intézményei, bűnök és büntetések, a halál és az ősök tisztelete. A szabályok tehát főképpen a bráhmana férfiak életére vonatkoznak, pedig ők mindig kisebbségben voltak, ám mindenütt jelen, és életmódjuk mintául szolgált a helyes életvitelhez. Maguk a tudósok is bráhmanák voltak, akik e nagy műveket megalkották, de ez nem jelenti azt, hogy minden bráhmana tanult és tudós volt.

A jog következő nagy korszakát már egy új műfaj, a *sásztra* jogi változata alkotja. Megkülönböztető jegye, hogy időmértékes versben, többnyire slókában fogalmazták meg. Az angol uralom korai szakaszában szükség volt a helyi jog ismeretére, hogy a hindu népesség fölött az ő joggyakorlatuknak megfelelően ítélezhessenek. Sir William Jones, a modern indológia és az indoeurópai nyelvészet tudományának egyik megalapítója helyi panditokkal, tudós bráhmanákkal dolgozott, megtanult szanszkritul. A panditok a rendelkezésére bocsátották Manu törvényeit. Jones lefordította és 1794-ben kiadta angolul. Ez azonnal nagy visszhangra lelt Európában, különösen a német filozófusok körében.¹⁸ A külvilág ezt a törvénygyűjteményt azonnal meghatározónak fogadta el. Maga Jones azonban tiltakozott, és úgy vélte, hogy ez csupán egy szekta szövege, mégpedig a papi despotizmus machinációja. Az azonban tény, hogy az ind hagyomány a *Manuszmritit* meghatározónak tartja. A „szmriti” az, amit az emlékezés őrzött meg. Ezt a művet se lehet pontosan datálni, keletkezését valamikor a Kr. e. 200 és Kr. u. 200 közé helyezik. A mű a dharmasásztrák, törvénykönyvek összeállításának hagyományán nyugszik, ami nem is szakadt meg, hanem eltartott az angol időkig. Mai formájában 2685 versből áll, és a tudomány álláspontja szerint ebből 1214

¹⁸ Az indológia egyszeriben népszerű tudományterületté vált, és bár Indiában angolok alapozták meg, hosszabb ideig „német tudomány” lett. Közel száz évvel később Max Müller (1823–1900), a nagy német tudós, aki eredetileg filozófiából doktorált, de addigra már kiválóan tudott egyebek mellett görögül és latinul, és megtanult szanszkritul is, először az upanisadokból fordított, majd elkészítette a Rigvéda szövegkiadását. Később Oxfordban telepedett le, ahol egyrészt elindította és gondozta az ötven kötetből álló *Sacred Books of the East* monumentális sorozatát (azóta reprint kiadásai elérhetőek), másrészt elsőként alapította meg az összehasonlító teológia, avagy vallástörténet tudományát és ilyen elnevezésű tanszéket is Oxfordban. Ő róla nevezték el egyebek között Új-Delhiben a német kultúrintézetet (Max Müller Bhavan).

autentikus, a többi interpoláció. A mű a világ keletkezésével kezdődik, majd a jog forrásait részletezi. Ezt követi a négy társadalmi osztály dharmájának ismertetése. Manu (ill. a szerző, akit nem ismerünk) hangsúlyozza, hogy négy varna létezik, és semmi több, ezek is két részre oszlanak, a *kétszer születettek*re (*dvidzsák*), ez a három felső varnát foglalja magába, és a negyedike. A törvény szerint az embernek a világban elfoglalt helye szerint kell élnie, az egyéni szabadságot fel kell áldozni a harmónia érdekében és azért, hogy a társadalom végső soron és kollektíven felszabaduljon. A kétszer születettek életszakaszait részletesen ismerteti, majd meghatározza az emberi élet négy legitim célját. A büntetések az elkövető társadalmi rangjához igazodnak, bráhmána meggyilkolása pl. halálbüntetést von maga után, de ha bráhmána gyilkol alacsony varnabélit, csak pénzbírságot fizet. A könyv részletesen foglalkozik a nők helyzetével, akiket igen alacsony sorba sorol, megbízhatatlannak bélyegez, akik csakis valamilyen férfirokon – apa, férj, fivér, fiú – felügyelete mellett alárendelten élhetnek.

Figyelemre méltó, hogy Manu törvényei a mai Indiában is előtérben állnak, és jelentős politikai irányzat hirdeti, hogy a társadalom bajaira az egyetlen megoldást e törvények hatályának visszaállítása jelentené. Ők a *manuvádik*.

Irodalom

Az ind irodalmi hagyomány gazdag, és sok műfajban alkotott. A filozófiai írások mellett igen jelentős az ún. purána-gyűjtemények sora. Ezekről, a nagy eposzokról és röviden a buddhista irodalomról a vallástörténeti rész ad némileg bővebb tájékoztatást. A világi irodalom is gazdag volt. Egyes szerzőket is ismerünk, közöttük a legkiemelkedőbb a drámaíró *Kálidásza* munkássága, de sok más szerzőtől (köztük uralkodóktól) is fennmaradtak drámák. Dél-Indiában rendkívül jelentőssé növekedett és nagy hatást gyakorolt a vallási és a szellemi életre a költészet, amelyből már az ókorban és a korai időszakokban gyűjteményeket állítottak össze. A költők között voltak nők és alacsony kasztbéliek is. Tamil nyelven is születtek eposzok, illetve a nagy északi eposz, a Rámájana tamil változatai. Virágzott India-szerte a meseirodalom, az állatmesék tanító célzattal, de világi történetek is, amelyeket gyűjteményekbe rendeztek, s amelyek a korabeli életről, szokásokról és értékrendről tudósítanak magas irodalmi színvonalon, kiválóan szerkesztett formában. Ilyen nagy gyűjtemény pl. a *Pancsatantra*, a *Kathászaritszágara* vagy a *Sukasaptati*.¹⁹

¹⁹ Ezek, valamint számos más mesegyűjtemény és az eposzok bőséges válogatása magyarul is olvasható.

12. Röviden a kasztrendszeréről

A kasztrendszeréről a későbbi részekben részletesen és visszatérően lesz szó, ahogy azt a jelenség társadalmi-gazdasági-politikai beágyazottsága megkívánja.

A kasztrendszer az indiai társadalom legjelentősebb struktúrája. Meghatározása nehéz. Eredete arra az időre nyúlik vissza, amikor a letelepedő árjak az ott talált népességgel szemben alakították ki közösségeiket. A Kr. e. 1500-tól a Kr. u. VII. századig alakul ki és változik, majd a buddhizmus kiszorulásával és a sokféle idegen betöréssel szemben időről-időre meg is merevedik. Kétféle fogalmat kell megkülönböztetni. *Varna* – a szó szint jelent és ez a csoportosítás négyes: bráhmana, ksatrija, vaisja, súdra. A késő védikus korban eleinte csak az első három tagjai a bevándorló árjak, a negyedik csoportot az ott talált lakosság jelentette. A másik felosztás: *dzsáti* – születés szerinti. A varna felosztás már a Rigvéda egyik, betoldott és vélhetően kései himnuszában is szerepel, majd később számos szent iratban és törvénygyűjteményben (pl. Manu), valamint a szépirodalomban is jelen van. *Hierarchikus rend, részben vallási, részben foglalkozási sorrend, amelyben azonban a rituális és részben foglalkozási tisztaság és tisztátalanság is meghatározó. Hamar megjelenik egy ötödik csoport, az érinthetetleneké a rendszer alatt.* (Pária: paRaijár = „a dob (paRai) emberei” tamil szóból.)

Az ókorban, a Buddha előtt sokáig és sok helyen nem dőlt el az elsőbbség a bráhmanák és a ksatriják között. A kasztrendszer megszilárdulását és fejlődését a buddhizmus és a dzsainizmus akadályozta, végül a kaszt-ellenesség alulmaradt, a dzsainák is kasztokba szerveződtek, főként új kereskedő kasztok lettek belőlük.

A bráhmanizmus évezredei után a Kr. u. a VIII. századra kikristályosodik az a filozófia és vallás, amit hinduizmusnak nevezünk. Ezzel a háttérrel szilárdul meg a dzsátik rendszere. Gazdasági és társadalmi feltételei: kis, elszigeteltté váló közösségek, falvak, ahol a munkamegosztást a csoport-hovatartozás rögzíti. Ezért ma Indiában egy indiai szociológus szerint²⁰ mintegy háromezer dzsáti létezik. Az egyén csak mint annak a közösségnek a tagja létezik, ahová született. A közösségen belül a foglalkozás örökletes, a nagyobb közösségen belül – falu – pedig a csoportok alá-és fölérendelése vagyoni helyzet, fontosság és rituális tisztaság/tisztátalanság szerint ugyancsak meghatározott. A *dzsáti* jobbára *endogám csoport*, tehát csak csoporton belül lehet házasodni. Az a földrajzi távolság, amin belül házastárs található, legfeljebb 300 km-es átmérőjű körzet. Léteznek azonban *exogám* kasztok is,

²⁰ André Béteille

amelyek csak a dzsátin kívül házasodhatnak. A rituális tisztaság/tisztátalanság egyik meghatározó eleme, hogy ki kivel étkezhet együtt, kitől fogadhat el vizet, ennek fokozatai vannak. Mivel az egyént a csoport határozza meg, *Max Weber* (1922-ben) ezért a kasztot *státus-csoportnak tekintette*. Ehhez a társadalmi rétegződés rendszerén belül a megbecsülés pozitív vagy negatív társadalmi értékelése járul. Ez jogokkal és kötelességekkel jár. Indiában a dzsátikat kaszt-tanácsok irányítják, szabnak ki büntetéseket. A falusi közösségen belül azokban a történelmi időszakokban, amikor a falvak nagymértékben magukra voltak hagyatva, továbbá visszaszorult a pénzgazdálkodás is, kialakult a kölcsönös szolgáltatások rendszere (dzsadszmáni): a fazekas ellátta a falut edényekkel, a falu pedig ellátta őt élelemmel, a borbély, a bráhmana, az ács, a tímár, az állatdögöket eltávolító mind-mind szolgáltatott és cserében biztosították a megélhetését. A falutól elkülönülve, külön közösségben éltek azok, akik a legtisztátalanabb foglalkozásokat űzték (halottégetés, állatdögök elszállítása, bőrkikészítés és sok egyéb foglalkozás), ők voltak az *érintheetlenek*, akiknek az árnyéka is szennyezett. (A rendszer ma már eredeti formájában nem létezik, de bizonyos szolgáltatásokat meghatározott dzsátik nyújtanak.)

A kasztrendszer indiai univerzalitását mutatja, hogy a muszlimok között is vannak kasztok, részben, mert a sok évszázados muszlim uralom alatt egész foglalkozások, közösségek, falvak tértek át az iszlámra önként, előnyök fejében vagy kényszerből, részben pedig utánnázással: az iszlám kezdeti térhódításakor Indiába érkezett arabok, az *asrafok* önmagukat felső kasztbelinek értékelték és közülük a Szajjídok egyenesen a Próféta leszármazottainak tartják magukat, a Seikek pedig arabnak, de asrafnak tartották magukat a mogulok és a pathánok is. Az áttértek pedig a nem-asraf muszlim kasztok tagjai.

A párszikat kezdettől fogva bráhmana kasztbelinek fogadták el a bráhmanák maguk, ami azonban nem jelent keveredést.

A kasztrendszer a hindu társadalom keretein kívül eső csoportokat fokozatosan integrálja (pl. törzsek), de ez a folyamat akár évszázadokig is eltarthat.

Ma az indiai *keresztények* több mint 70%-a *dalit*, azaz korábbi érintheetlen. (A püspökök kb. 65%-a viszont bráhmana származású.)

A kasztrendszer tehát a társadalmi együttélés rituális, morális, gazdasági és részben jogi viszonyait szabályozta az adott régió belül.

A *társadalmi mobilitás* egyik formája a dzsáti felértékelődése, ami a munkája fontosságának növekedéséből fakadhat, esetleg azért, mert hiány mutatkozik belőle. Ha a dzsáti fontossága növekszik, esetleg új eredetmondát találnak ki, amivel igazolni kívánják magasabb származásukat. Az indiai nevek *beszélő nevek*: megmondják az adott személy regionális

hovatartozását, vallását, kasztját, dzsátiját.

Ma a kasztrendszer – amit az 1950-ben életbe lépett alkotmány eltörölt – *politikai funkciókat* is ellát, az alacsony kasztok szövetségeket hoztak létre, ösztöndíjakat adnak a fiataloknak, kollégiumokat hoznak létre a számukra és a pártok tevékenységébe is bekapcsolódnak, fontos szerepet játszanak a választásokon. Viszonylag alacsony kasztok gazdasági megerősödésükkel egy-egy tagállamban ma már döntő politikai szerepet játszanak a kormányzati munkában is.

A kaszt témakörének hatalmas irodalma van. (1957-ig mintegy 5000 munka született és azóta is folyamatosan kutatják.)

Egy különös indiai szokás: a szatí

A védikus időkben vélhetően jelképes volt, hiszen az özvegyasszonyok újrahabzasodhattak. Később ezt tiltották. Az özvegynek meg kellett tisztulnia, majd esetenként elégetni magát férje halotti máglyáján, bár ez soha nem volt kötelező. Erről a szokásról – magas kasztok, főképpen ksatriják körében – először egy 520 körüli felirat számol be. A középkortól különösen a rádzsputok között terjedt el, majd Bengálban is. Már a mogulok is tiltották, az angolok törvényt hoztak ellene. Ma ismét előfordul, de a törvény üldözi.

Kérdések

1. Milyen életmódot – gazdaság, vallás, kultúra – folytattak az északról érkező áryák?
2. Hogyan zajlott az árja letelepedés és miképpen alakult az áryák viszonya a helyben talált népességgel?
3. Melyek azok a fontos vallási szövegek, amelyeket az áryák magukkal hoztak?
4. Milyen volt a védikus vallás?
5. Hogyan alakult ki a varna-rendszer?
6. Milyen irányban terjeszkedtek az áryák?
7. Milyen államalakulatok formálódtak az áryák-lakta (központi) területen és a Gangesz-síkságon?
8. Mi tette lehetővé a Maurja birodalom felemelkedését?
9. Milyen elvek alapján szerveződött a birodalom, különös tekintettel Asóka császár idejére? Milyen elveket vallott a császár és milyen eszközökkel fejlesztette, erősítette birodalmát?
10. Mik voltak a Maurja birodalom szétesésének okai?
11. Milyen idegen erők foglalják el Észak-Indiát és alakítanak ki államokat?
12. Mi volt a mindenkori indiai állam legfőbb bevételi forrása? Milyen szerepet játszott az indiai gazdaságban a nemzetközi kereskedelem?
13. Mekkora és milyen volt a második, Gupta birodalom, és milyen kulturális értékekkel jellemezhető?
14. Melyek voltak a Gupta birodalom széthullását követő átmeneti kor fő politikai erői északon és a déli királyságokban, különös tekintettel gazdasági tevékenységükre?
15. Mivel jellemezhető az általános észak-indiai gazdasági hanyatlás a Gupta-kor után?
16. Milyen tudományterületek és a kultúra mely területei értek el kimagasló eredményeket?
17. Milyen államalakulatok jöttek létre abban az időszakban, amikor állandósult északon a muszlim jelenlét?
18. Mi a varna és mi a dzsáti? Kik azok az érinthetelenek?

III. FEJEZET ÚJABB BIRODALOM: A MOGULOK

1. India társadalmi és gazdasági állapota

India és különösen az északi része már évszázadok óta muszlim uralom alatt állt. Kivételt képezett Bengál, ahol a XIII. század első évtizedeiig buddhista, majd hindu dinasztiák uralkodtak, és hatalmukat északkelet és nyugat felé is kiterjesztették a Gangesz-síkság egy részére. Itt azonban összeütközésbe kerültek a tőlük nyugatabbra lévő muszlim királyságokkal. A bengáli királyság gazdagságáról és függetlenségéről a kínai Ming dinasztia évkönyvei is hírt adnak.

Amikor az oszmán török birodalom nyugat felé terjeszkedett, és 1526-ban már Mohácsnál ütött tábornok, belső-ázsiai erők kelet felé terjeszkedtek. A tehetséges katona, Bábur, aki Dzsingisz kán és Timur Lenk leszármazottjának tekintette magát, bár inkább volt csagatáj türk származású, a régi mongol székvárosok egyikét, Szamarkandot akarta visszaszerezni, de ebben nem járt sikerrel. Kabult és Kandahárt sikerült meghódítania, majd kelet felé fordult. A szokásos északnyugati hágókon átkelve be-betört Indiába, Pandzsádba, végül a Delhi közelében lévő Pánípatnál leverte a Lódí dinasztia utolsó uralkodóját. Hadseregében már tüzéség is volt ágyukkal, ellenfelének pedig nem volt. Bábur tekinthető a mogul birodalom megalapítójának, bár ő maga keveset tartózkodott Indiában, ott is inkább a kedvteléseinek hódolt, egyebek között ő honosította meg a perzsa kerteket. Amennyit Indiában volt, azt az időt hódítással töltötte, 1527-ben legyőzte a harcos rádzsputok konföderációját. 1530-ban halt meg. Emlékiratai csagatáj török nyelven fennmaradtak.

1500 után a hinduk a muszlim politikai rend szolgálatába álltak és cserében nagy területi autonómiát élveztek. Egyes hivatalnok kasztok megtanultak perzsául és tisztségeket vállaltak, politikailag szocializálódtak a muszlim államok keretei között annak ellenére, hogy egyes muszlim uralkodók dzsihádot hirdettek a „bálványimádó” hinduk ellen. Jobbára azonban a hódítók és a helyben talált népesség kapcsolata békés volt, a muszlim uralkodók hamarosan elfogadták, hogy a muszlimok felett a saria, a hinduk felett az ő törvényeik szerint ítéelkezzenek.

Báburt és katonáit változatlanul az a hír vonzotta Indiába, hogy a terület legendásan gazdag és a XVI. században valóban az egyes regionális gazdaságokat sűrű szárazföldi és tengerparti kereskedőhálózat kapcsolta össze. Általában India egésze továbbra is vonzó volt a külföldi hódítók számára. Délen már 1498 óta jelen voltak a portugálok, akik ágyukkal jöttek és hamarosan elfoglalták Goát, és miközben brutálisan léptek fel a „hitetlen” hinduk ellen,

gyümölcsöző kereskedelmet folytattak a déli államokkal, köztük a Vidzsajanagar királysággal.²¹ Utánuk aztán hamarosan megérkeztek a hollandok, a dánok (jelenlétük nem volt számottevő), majd az angolok és a franciák is.

Az indiai piacon keresettek voltak a lovak, egyes területeken a fekete rabszolgák is, és továbbra is textíliákat, fűszereket, narkotikumokat, mezőgazdasági termékeket és értékes fákat exportáltak a szubkontinensről. A kereskedelmi mérleg pozitív volt India javára.

Az új muszlim hatalom tehát különösebb megrázkódtatást nem okozott Indiának. De még időbe telt, amíg Bábur utódai megszilárdították uralmukat. Fia, Humájún (uralk. 1530–1556) sok csatát vívott, sokat el is vesztett, 15 esztendeig száműzetésben is élt a Szafavida udvarban, miközben Sér Sáh Szúr afgán nemes terjeszkedett és meghódította a mai Bihár és Bengál területét. Ezen kívül jelentős közigazgatási szervező tevékenységet fejtett ki, különös tekintettel az adóigazgatásra, a földek felmérésére, a termés becslésére, az adószedői tisztviselők feladatainak meghatározására (amire később Akbar tisztviselői támaszkodhattak). Végül Humájún 1555-ben visszatérhetett Indiába és megszerezte Delhit, de két év múlva egy fatális balesetben életét vesztette. Utóda az akkor még gyermek Akbar lett, aki azután 1556-tól 1605-ig uralkodott. A mogul birodalom kiépüléséről és történetéről átfogó művet írt John F. Richards *The Mughal Empire* címen.

2. Akbar birodalomépítése

Akbar gyámja kénytelen volt hadjáratokat vezetni az ország keleti részein magukat szilárdan tartó afgánok ellen, akiknek hindu hadvezérük volt, s végül a mogulok csak 1558-ban tudtak győzelmet aratni és ezzel Hindosztán, azaz Észak-India végképp a moguloké lett. Az afgánok azonban a későbbiekben is sok gondot okoztak a birodalomnak. Hasonlóan nehezen lehetett pacifikálni a rádzsputokat, akik ellen több hadjáratot is indítottak. A trón öröklése is bizonytalan volt, akadt puccskísérlet és a régens se adta jelét annak, hogy a fiatal örökös bevonja az uralkodásba. Ám az ifjú Akbar 1560-ban ügyesen elmozdította a régenszt és 1561-től már egyedül uralkodott.

Ágrában alakította ki udvarát, ahol azonnal *közigazgatási reformokat* vezetett be. Első dolga az volt, hogy megakadályozza egyes magas tisztségviselők, így a főminiszter hatalmának túlzott növekedését. Ezért új rendszert vezetett be: négy minisztert nevezett ki, akik külön-

²¹ Vasco da Gama Kálíkatnál kötött ki, majd hamarosan kinevezték az első indiai portugál alkirályt Almeida személyében, majd Albuquerque volt az, aki 1510-ben elfoglalta Goát és ezzel Portugália területiális indiai erővé vált.

külön feleltek a pénzügyekért, a katonai, az udvartartási és a vallási ügyekért. Ezt a rendszert később is fenntartotta. Össze kellett hangolnia a katonai győzelmeket, a hatalmat és az iszlám legitimitást, meg kellett nyernie a muszlim (etnikailag felettébb vegyes összetételű)²² nemességet, az ulémákat és a szúfi sejkeket, meg kellett törni az afgánok hatalmát, megbékíteni a hatalmas területek fölött befolyással rendelkező rádzsputokat. Akbar sebezhetőségét a nemesek jelentették, az *amírok*, akik fegyveres kísérettel, harcias hagyományokkal, személyes becsülettel és méltósággal rendelkeztek. Akbar azonban nekilátott, hogy új nemességet teremtsen és 25 év alatt 222 amírt nevezett ki, akiknek tekintélyes része perzsa volt (47 fő) és további 48 személy csagatáj és üzbég, de az afgánokat ebből a körből kizárta. Viszont már 1580-ban is 44 főnemes helyi muszlim volt, és később rádzsputok is kaptak amíri rangot (43 fő). Különösen a rádzsputokkal kötött szövetség volt fontos, mert területeikből új tartományt szerveztek kemény császári ellenőrzés és mogul kormányzó irányítása alatt, de a rádzsputok visszakapták földbirtokaikat, kaptak magas rangot, fizetést és juttatásokat, továbbá adómentességet is, viszont kötelesek voltak lovasságot kiállítani. Ugyanis a császár hatalmas központi hadsereget tartott fenn, ám annak kiállítása a nemesség kötelessége volt, és a lovasságot szigorú szabvány szerint kellett biztosítaniuk. A császár a rádzsputokkal dinasztikus házasságok révén is erősítette kapcsolatait. Akbar mongol mintára decimális rangsort alakított ki, amibe minden katonatisztet és tisztviselőt besorolt. 33 rang volt használatban. A rangsor egyúttal azt is jelentette, hogy az egyes besoroltak hány katona parancsnokai voltak. Ezek az ún. *manszabdárok* Akbar idején pénzben kapták a fizetésüket, de utódai alatt már inkább adóbérlők lettek. A tisztviselőket Akbar 3–4 évente áthelyeztette, ezzel igyekezett elejét venni a harácsolásnak és a korrupciónak.

Kialakította a birodalom területiális kormányzását, amelynek során nagymértékben figyelembe vette a helyben talált struktúrát. A birodalmat előbb 12, majd 18 tartományra (*szúbah*) osztotta, amelyek kerületekből (*szarkár*) álltak, ahogy a korábbi hindu és muszlim államokban is, a kerületeket pedig alkerületekre (*parganá*) osztotta. A katonai tisztviselők feladata volt a rend és a jog ellenőrzése, az adótisztviselők pedig a földek felmérésével is foglalkoztak. A kisebb tisztségeket hinduk foglalták el. Akbar hindu adóügyi minisztere, Tódar Mal jól működő, alapos felmérésen nyugvó *adórendszert* teremtett az egész birodalomban, és az összeírásokat rendszeres időközökben megismételték. Ekkor már az adó a termés egyharmada volt. Mivel a gazdaság a pénzforgalmon nyugodott, csakis a császári pénzt lehetett használni. Továbbra is fontos és jövedelmező volt a regionális és a nemzetközi

²² A Humájúnt kísérő 51 nemesből 21 belső-ázsiai, továbbá 16 perzsa síita volt.

kereskedelem, Európa felé a kivitel cikkei: pamuttextil, indigó, salétrom és fűszer, cserébe érkezett bor, ezüst (bullion). A császár támogatta és fenntartott számos manufaktúrát, amelyek a nemesség luxus igényeit elégítették ki elsősorban. Akbar ügyelt az *igazságszolgáltatás* rendjére is. A legfőbb bíró (Mír 'adl) felügyelte a kádikat, képviselte a király akaratát és az ország szokásait, de a király maradt a legfőbb fellebbviteli fórum. Hinduk esetében a világi bíró bráhmanák segítségével ítélkezett, különösen kaszt ügyekben. És természetesen létezett perzsa mintára a harang vagy csengő, amivel az uralkodót lehetett riasztani, ha valaki panasszal akart élni. Tiszta aranyból készült láncot függesztettek ki az ágrái erőd kapujára 60 csengővel erre a célra.

Akbarnak meg kellett találnia a hangot a *muszlim vallási vezetőkkel* is. Az ulémák az államtól függtek, onnan kapták a pénzt, ők szervezték a mecsetek, a jótékonyági alapítványok, a szemináriumok működését és a zarándoklatokat. Akbar évente indított és finanszírozott zarándoklatokat Mekkába. Viszont neki is szüksége volt az ulémákra a bíróságokon és erkölcsi, társadalmi vezetőkként. A császár azonban nem szerette az ulémákat, akiket korruptnak tartott, és sok volt köztük az afgán is. Rájött, hogy sok földdel rendelkeztek, amelyek ún. vallási adományföldek voltak és mentesültek az adózás alól. Ezért 1578-ban nagyszabású reformot vezetett be, felülvizsgáltatta az összes vallási földet, megszüntette azok automatikus öröklését, és más vallásoknak is adományozott földbirtokokat. Majd rendeletben hirdette ki, hogy a császár vallási ügyekben a legfőbb döntnök, a muszlim tudósok és bírák fölött áll. Függette is tette az egyháziakat a hatalmától, mert a privilégiumokat ő adta, de vissza is vehette. Így csakhamar elérte, hogy a vallás a mogul birodalom fénykorában sose vált politikai erővé. Később, vallási reformjai idején elérte, hogy az ulamák deklarálják a császár csalhatatlanságát, így a világi hatalom lett a legmagasabb, mi több, Akbar az alattvalók lelki vezetőjévé is vált.

Az uralkodó nagy dilemmája az volt, hogy miképpen szerezze meg a *nem-muszlim népesség* aktív támogatását, felismerve, hogy a lakosság többsége nem az iszlám követője. Ezért lassanként koherens politikai doktrínát alakított ki, és a dinasztíának is radikálisan új ideológiát kölcsönzött. Nem üldözte a különböző muszlim mozgalmakat, viszont eltörölte a hindukat sújtó dzsizját és a hindu zarándokokra kivetett súlyos adót, engedélyezte hindu templomok építését és felújítását, hinduk magas hivatalokat tölthettek be, és még azt is elérte, hogy udvarában megünnepeljék a legfontosabb hindu ünnepeket. Türelmes valláspolitikája eredményeképpen sikerült megnyernie a hindu népességet és azok vezetőit.

Sikeres politikája azonban jelentős mértékben *katonai győzelmeinek* volt tulajdonítható, és

lassan elterjedt róla a vélemény, hogy győzhetetlen. Hadserege szervezése valóban a kor legjobbja volt, nem csupán hatalmas létszámú haderővel rendelkezett, hanem katonáit jól és pontosan megfizette, vagy a nemességgel megfizettette, kiváló és hibátlan ellátmányt, utánpótlást biztosított, kényelmes elhelyezést. Körültekintő stratégiát alkalmazott, felderítők, utászok biztosították az előrenyomulás sikereit (akik, ha kellett hidakat vertek a hadsereg számára). Egyúttal szigorú fegyelmet is tartottak a hadseregben. Nem utolsósorban élt még a mongol hadvezetés és harci módszerek hagyománya, így a mozgékonyság mindig a gondolkodás előterében maradt. A korszak fontos újítása, a tüzérség is nagy becsben állt, és foglalkoztattak külföldi, akár európai tüzér zsoldosokat is. Ennek megfelelően hatalmas területeket hódított meg és integrált birodalmába. Akbar, elődeihez hasonlóan ugyan igyekezett nyugat felé is terjeszkedni, szeretett volna eljutni Szamarkandba hódítóként, de Kabulnál sose jutott tovább és bölcsen belátta, hogy ezt a hadjáratot nem kell erőltetni, főleg, hogy a birodalom más részein még jócskán akadtak feszültségek, a keleti részeken megtelepedett afgán nemesek ismételten fellázadtak ellene, de ezt már a hadvezetés tudta kezelni.

Akbar nagy *építkezések*be is kezdett. Ágrá volt a székvárosa, de annak közelében újat is alapított, Fatéhpur Szíkrít, a vörös homokkőből épült szépséges várost, ahol annak a muszlim szentnek a síremléke állt, akit Akbar tisztelt és nála fohászkodott fiú utódért, aki végül meg is született.²³

Akbar támogatta a *művészeteket* is. Mivel a mogulok szunniták voltak s az udvar és a nemesség hihetetlenül gazdag volt, a fényűzésnek szinte semmi nem szabhatott határt, ezért a legjobb zenészeket, táncosokat, költőket és festőket foglalkoztatták. A mogulok hamarosan szakítottak az emberábrázolás muszlim tilalmával, és csatajeleneteket ábrázoló miniatúrák, portrék, irodalmi illusztrációk készültek nagy mennyiségben. Akbar számos portréja is fennmaradt az utókor számára. Bár a papír indiai megjelenésével már a XI. századtól elterjedt az írásbeliség, irodalmi alkotások születtek, a mogul korban vált elterjedté a használata. A korszak számos krónikát hagyott hátra a hivatalos iratok, feljegyzések, adójegyzékek, sőt fordítások mellett. A művészet támogatásának egyik formája volt a nagyarányú császári és udvari építkezések finanszírozása.

Figyelemre méltó, hogy a mogulok első nemzedéke még török nyelvet beszélt, csak később lett a perzsa az udvar és a közigazgatás nyelve, és a későbbi brit uralom is hosszú ideig még a

²³ Fatéhpur Szíkrít később el kellett hagyni a település elégtelen vízellátása miatt. De amíg a császár ott tartózkodott, a külön erre a célra épített csarnokban hitvitákat rendezett tudós papok között, akik különféle vallásokat képviseltek, köztük volt a jezsuita Antonio Monserrate is, aki később Akbar második fiának a háztanítója lett.

perzsát használta a bíróságokon és a közigazgatásban.

Akbar birodalma lett a jólét földje. Pezsgő gazdasági és kulturális élet színtere volt. India virágzott, pedig akkor már mintegy 100–150 millió ember élt a szubkontinensen. Akbar korán felismerte, hogy a soknemzetiségű és sokvallású országban a tolerancia nélkülözhetetlen, és hatalma csúcsán kísérletezett egy új vallás megteremtésével, amelybe sok, Indiában talált elemet beépített. Közepontjában a nap kultusza és a szent tűz állt, és azt hirdette, hogy az istent közvetítő – tehát a papok közbenjárása – nélkül kell imádni. Ő maga indiai példára vegetáriánus lett. Ez a vallás arra ugyan jó volt, hogy az ulamákat még jobban kiszorítsa a hatalomból, de az általa életre hívott új felekezet alkotóját nem élte túl. Hosszú uralma alatt szilárd birodalmat teremtett, amely *négy pilléren* nyugodott. A XVII. század elejéig az Akbar által megteremtett rendszer egyik alapja az volt, hogy a mogulok és alattvalóik a „mindenható” *monarchiát* tekintették a kormányzás legtokéletesebb formájának. A birodalom annyira centralizált volt, hogy lázadás a fénykorban nem volt lehetséges. Szilárd volt és a XVIII. század legelejéig fenn is maradt a *rádzsputokkal* kötött *szövetség*. A birodalom középpontjában az *uralkodó kultusza* állt, valamint érvényesült a *vallási tolerancia*. Ebben a hatalmi egyensúlyban fontos szerepet játszott a kiválóan szervezett és hatalmas hadsereg is. Akbar kultuszát számos eszköz szolgálta, egyebek között fő ideológusának – Abul Fazlnak – irodalmi munkássága. Kétségtelen, hogy Akbar karizmatikus, vonzó személyiség volt, atlétikus, bátor, bőkezű és nyitott az új dolgok felé, kiváló szervezőkészséggel rendelkezett, de írni-olvasni soha nem tanult meg, vélhetően diszlexiás lehetett. Ezeket a pozitív tulajdonságait aztán Abul Fazl, aki főminiszter is volt, három kötetes írásában, főképpen a perzsa mintára készült *Akbar-Náméban* hangsúlyozta, kijelentve, hogy Akbarnak isteni joga van a kormányzásra, sugárzó személyiség, mert Istenhez közeli, és Ádámtól származik. Az *Akbar-Námában* a szerző összefoglalta Akbar uralkodását annak 46. évéig.²⁴

Akbar egy kérdésről nem rendelkezett, nem volt benne a belső-ázsiai eredetű hatalmi gondolkodásban, és ez a trónutódlás kérdése. Ez a későbbiekben a mogul birodalom történetében véres eseményekhez vezetett, a fivérek egymást gyilkolták meg a trón megszerzése érdekében, s ez komoly és az erőket alaposan megcsapoló, egymás elleni hadjáratokkal is járt.

3. A mogul birodalom Akbar után

²⁴ Abul Fazl gyászos véget ért: meggyilkoltatta az a Szalím herceg, akinek az esetleges, Akbar halála utáni, trónra lépését keményen ellenezte. Szalím hercegből azonban Dzsahángír néven mégis császár lett Akbar után.

Akbar után a birodalom még sokáig virágzott. 1605-től, Akbar halálától 1627-ig egyik fia, Szalím, császári nevén *Dzsahángír* („a világ ura”) uralkodott. Ő az, akinek megszületéséért Akbar oly sokat fohászkodott kedvenc szúfi szentjének síremlékénél. Dzsahángír fenntartotta a birodalom centralizált kormányzását, s noha a szunni tanokat tette uralkodása alapjává, hindu anyától származván megőrizte a szokást, hogy a hinduk polgári ügyeiben a hindu hagyományok szerint ítéelkezzenek. Ő maga nem volt vallásos. Hadjáratokat is vezetett, némelyik elhúzódott, de néhánytól eltekintve sikerrel járt. A művészetek, különösen a festészet patrónusa volt. Gyengéje, hogy az asszonyok, különösen a rendkívül okos és határozott Núr Dzsahán könnyen befolyásolhatták. A vallási türelem gyakorlatát ugyan fenntartotta, de az akkoriban előre törő szikh vallást üldözte, vezetőjét meggyilkoltatta. Az ő udvarába érkezett Sir Thomas Roe, az első angol követ, aki beszámolt a birodalomról.

Dzsahángír halála után harmadik fia lépett a trónra *Sáh Dzsahán* („a világ királya”) néven és 1628-tól 1658-ig uralkodott. Uralma idején birodalma 3 millió km² területű volt. Ő már magát a szokásos leszármazás mellett Nagy Károly, sőt a római császár leszármazottjának is tekintette. Trónra lépése után megölette esetleges riválisait. Uralma idejére esik a mogul építészet aranykora. Ekkor épült fel a mogul Delhi Sáhdszahánábád néven, benne a pompás nagymecset és a Vörös Erőd. Felesége volt az a Mumtáz Mahal, akinek síremlékül a Tádzs Mahalt építtette a császár. A mogulok kedvelt nyári tartózkodási helyén, Kasmírban több száz kertet létesített. A művészetek bőkezű patrónusa volt. Ugyanakkor nem feledkezett meg katonai erejéről, és kisebb hadjáratai sikeresek voltak az óriásira duzzadt hadsereg jóvoltából. Virágzott a gazdaság is, egyes becslések szerint a mogul birodalomban volt az akkori világban a legmagasabb a GDP. A császár azonban 1658-ban megbetegedett, és ekkor fiai hadseregeikkel egymás ellen indultak, majd a küzdelmekből *Aurangzéb* került ki győztesen, aki az összes fivérét, köztük a császár által kiszemelt utódját is lemészároltatta²⁵.

Aurangzéb 1658-tól 1707-ig uralkodott és uralmával változott a helyzet. Ő maga mélyen vallásos muszlim volt és üldözni kezdte a hindukat, ismét bevezette a dzsizját, elrendelte, hogy az újonnan épített hindu templomokat le kell bontani. Leromboltatta a szikh templomokat is. A hindu tisztviselőket elbocsátotta szolgálatukból. Jó katona volt és tapasztalt kormányzó. Hódításai azonban kimerítették a birodalmat. Szemet vetett a gazdag dekkáni királyságra, Golkondára és el is foglalta, de egyre több felkeléssel kellett számolnia birodalmában. Országát muszlim állammá akart alakítani, ahol a saria érvényesül, ismét

²⁵ **Dará Sikóh** igen művelt herceg volt, aki tanulmányozta a hindu iratokat és filozófiát, és sok művet perzsára fordított. Ezért a főnemesség eretneknek tartotta. Hadvezérként ugyan tapasztalt volt, de egyik tüzére, a velencei kalandor, Niccolao Manucci szerint serege szedett-vedett és képzetlen volt, maga a herceg pedig a józan esze helyett tanácsadóira támaszkodott, ami elvezetett katasztrofális vereségéhez, majd halálához.

elindultak a térítések. Bezáratta a császári műhelyeket, beszüntette a krónikaírás és könyvillusztrálás támogatását, csökkentette az építkezéseket, elbocsátotta a zenészeket, betiltotta az addig szabad bor- és ópiumfogyasztást. Ami ennél is súlyosabb következményekkel járt, az az, hogy nem érintkezett a nemesekkel és támogatta az ulamákat, a rádzsputokat pedig igyekezett mellőzni. Mindezek ellenére a mogul állam még nem volt eladósodva, északon százával virágzottak a mezőgazdasági termékeket forgalmazó városok, kereskedővárosok. Emelte ugyan a földadókat, de egyelőre a mezőgazdaság többletet termelt, előtérbe kerültek az ipari haszonnövények, és itt is megjelentek az Amerikából származó növényi kultúrák. Növekedett a kereskedelem Európába, Indiában megjelentek és megerősödtek az európai kereskedőtársaságok. Virágzott a tengeri kereskedelem. Aurangzeb azonban a Dekkánon kemény ellenféllel találta szemben magát, és élete végéig próbálta felőrölni a marátha konföderáció²⁶ haderőit. Az állandó hadviselés és a hozott, a birodalmi egységet súlyosan megbontó rendelkezések hatására a császár halálát követően gyorsan mutatkoztak a szétesés és a hanyatlás jelei. Sok helyütt felütötte a fejét a rég nem látott éhínség. A birodalom hatalmas és erős maradt egészen a XVIII. század elejéig. A fénykorról, amikor a birodalom magába foglalta Bengált is és nyugaton egészen Kabulig terjedt, számol François Bernier és más nyugati utazók is.²⁷ Azonban elharapózott a közigazgatásban és az adózásban a korrupció, megingott a rádzsputokkal kötött szövetség Aurangzeb 47 éves uralma alatt, és utódai alatt nagy tartományok szakadtak le a birodalomról, elveszett Kabul, Szind, Gudzsarát, Oudh (más néven Ávádh). 1739-ben pedig megesik a szégyen: a perzsa Nádír Sáh kifosztja Delhit. 1756–57-ben az afgánok elfoglalják Delhit, de a maráthák elűzik őket. 1761-ben az afgánok legyőzik ugyan a maráthákat Pánípatnál, de vissza kell vonulniuk. A mogul birodalom névleg még 1850-ig fennmaradt.

Összefoglalva: bármilyen sikeres is volt mintegy 250 esztendőn át, a mogul birodalom dinamizmusa középpontjában alapvetően katonai volt. A birodalom valójában hadi állam volt. A dinasztia és nemesei mind harcosok voltak, akiket agresszív harci szellem hatott át, számukra a szomszédos állam vagy alávetett szövetséges volt, vagy pedig ellenség. Ráadásul alapvetően szárazföldi katonai erőt képviselt, tengerészete nem volt, csak kereskedelmi hajói. Hosszú ideig sikerült viszonylag magas szinten biztosítani a rendet és a közbiztonságot, de ez Aurangzeb után szertefoszlott. A birodalom sokáig ösztönözte a gazdaságot, az adókat

²⁶ Lásd később.

²⁷ Bernier, ez a korai felvilágosodás gondolkodásában nevelkedett francia orvos 1658-ban érkezett Delhibe és Aurangzeb udvarának orvosa lett. Mintegy 12 évet töltött Indiában. Utazásairól, indiai tapasztalatairól részletes beszámolót készített. Tavernier, a holland származású francia gyémántkereskedő is hosszú időt töltött Indiában, és az ottani emlékeiről és egyéb utazásairól hat kötetben számolt be.

pénzben szedték és ezzel nagy pénzforgalmat biztosítottak, a tisztviselőket is pénzben fizették. De amikor elkezdtek a főtisztviselőknek a földet adó fejében bérbe adni, ezzel a közigazgatás központi irányítása is lassanként kicsúszott a hatalom kezéből. Jelentős szerepet játszott a gazdaságban a bazár szektora, amely részben mobilis volt, hiszen a hadsereget is ellátta. A katonákat is pénzben fizették, az építkezéseket is pénzben finanszírozták. Növekedett az Európa felé irányuló kivitel. Sok európai jött a birodalomba, akik szabadon utazhattak a területén. A mogulokat nem érdekelte Európa, és a technikai újdonságokat se nagyon vették át, ez alól talán kivétel a fegyverzet, bár pisztolyokat külföldről vásároltak, a birodalomban nem gyártották. Egyebek között a könyvnyomtatás se keltette fel az érdeklődésüket, pedig Goában már az 1550-es években működött nyomda. A viszonylag gyors hanyatlás egyik tényezője az volt, hogy az adószedők kizsigerelték a parasztokat, akik kezdtek elszökдösni a falvakból. A gyengülő, majd összeomló közigazgatás és a politikai-trónöröklési válságok is a gyengülés irányába hatottak. Megromlott a trón és a nemesség kapcsolata, főleg pedig a rádzsputokkal fenntartott viszony. Így a XVIII. század folyamán terjedt az erőszak, egymást követték a fegyveres felkelések, megszűnt a közbiztonság, elnéptelenedtek a falvak és a kereskedővárosok, visszaszorult a pénzforgalom, megszakadt a távolsági kereskedelem. Gyakorlatilag nagy tartományok, amelyek névleg nem szakadtak el a császártól, önállósultak és hatalmukat a központ már nem tudta és nem is próbálta megtörni. A politikai és területiális közigazgatási rendszer elvesztette központját. Minden régió önállóan alakította politikáját a szomszédokkal, és – mint látni fogjuk – a megjelent külföldi hatalmakkal. Ami pedig az indiai iszlámot illeti, az kisebbségi vallás maradt. Akbar ezzel tisztában volt. Aurangzéb pedig erőfeszítéseket tett, hogy többségi vallássá tegye, de nem járt sikerrel.

Kérdések:

1. Hogyan alakult meg a mogul birodalom?
2. Hogyan építette fel birodalmát Akbar? Melyek voltak hatalma legfőbb pillérei?
3. Mi jellemezte a birodalmat Akbar után?
4. Mi vezetett a birodalom hanyatlásához?

IV. FEJEZET

A NEGYEDIK BIRODALOM MEGTEREMTÉSE: A BRIT URALOM INDIÁBAN

1. A kereskedelem korai időszaka

A mogul birodalom legendás gazdagsága vonzotta a külföldieket. Maga az Arab-tenger a kalózok paradicsoma volt, és megesett, hogy egy ötven ágyúval felfegyverzett mogul zarándokhajót két kalózhajó elfoglalt. Aki tehát e vizekre merészkedett, jelentős fegyverzet nélkül nem remélhetett sikeres utazást, főleg, ha áruval megrakodva közlekedett.

A veszélyek ellenére jöttek az európaiak, a portugálok már a XV. század végén megvetették India nyugati partjain a lábukat. Megszerezték Goát, Diut, távolabb Malakkát majd Makaót is. A hollandok, majd az angolok és a franciák monopolizálták az Indiával folytatott kereskedelmet, Kelet-India Társaságokat hoztak létre. A hollandok hamarosan az indiai termékek fő felvásárlóivá váltak. 1621-ben pl. a hollandok becslése szerint mintegy 7 millió font mennyiségű borsot vásároltak Indiában, de keresett termék volt az indigó, a selyem és a salétrom is, valamint textíliákat is vásároltak, amit tovább vittek az indonéz szigetekre. A holland társaság az 1680-as években évi 4–5 millió yard kalikót (pamut kelme) vásárolt, és a Godávarí delta vidékén a kereslet kielégítése céljából egy 16 faluból álló körzetben falvanként 373 szövessel foglalkozó háztartás volt. Másutt is iparos falvak jöttek létre. A kereskedelem előnyös volt, hiszen a mogul vám csupán 2–3% volt. Igaz, az áruféleségekért aranyban és esetleg ezüstben kellett fizetni. A társaság engedélyt kapott raktárházak létesítésére, amelyeket India különböző körzeteiben hoztak létre.

1600 végén I. Erzsébet angol királynő chartával jóváhagyta a Kelet-India Társaság megalakulását, amelynek kizárólagos jogot biztosított az Indiával folytatandó kereskedelemre, és ezt a jogosítványt általában 13 évenként kellett megújítani. A szegény, alig 2,5 milliós lakossággal rendelkező Anglia népessége nagy nyomorúságban élt, mintegy 90%-a a földet művelte. Sokan koldultak, csavargók járták az országot, félelmet keltve a lakosságban, az embereket járványok, betegségek tizedeltek. Általános volt az analfabétizmus és a babonáság. Az országot még polgárháború is meggyötörte. Ezért az udvarnál egyre többen foglalkoztak a tengeri kereskedelem gondolatával. Ekkortájt indult a kalóz Drake Amerikába, és útjai, küzdelmei olyannyira sikeresnek bizonyultak, hogy a királynő lovaggá ütötte és tanácsadójává fogadta. Amikor 1588-ban jórészt a széljárásoknak köszönhetően a győzhetetlennek hitt spanyol armada az angol-skót partoknál gyakorlatilag megsemmisült,

lehetővé vált a hajózás déli irányban és egyúttal a bekapcsolódás az indiai kereskedelembe. Az első angol raktárház a nyugati partvidék északi részén 1612-ben Szúratban létesült.²⁸ Az első angol követ 1615-ben érkezett a mogul császári udvarba I. Jakab angol király képviselőjében, és sokáig kellett várakoznia, mire Dzsahángír nagymogullal 1618-ben kereskedelmi egyezményt köthetett. Ezt követően angol raktárházak létesülhettek Ágrában, Patnában és másutt is. Az angol kereskedelmi jelenlét azonban csakhamar más régiókban is megszilárdult, 1640-ben már raktárház van a mai Chennaiban (korábban Madrász), 1690-ben pedig a helyi hatóságok engedélyével felépült Fort William erődje, azaz a mai Kalkutta elődje. Az angolok Indiában pamutárut, cernát, indigót, borsot és egyéb fűszereket, cukrot, selymet és salétromot vásároltak, és eladásra bádogot, ólmot, higanyt, faliszőnyegeket és némi posztót hoztak. Nekik is aranyban kellett fizetniük. 1664-ben a brit Kelet-India Társaság mintegy 4,2 millió m² pamutkeltét vitt Angliába és főleg az Amerikából származó nemesfémekkel fizetett. Becslések szerint az angolok és a hollandok akkortájt évente 34 tonna ezüstöt és fél tonna aranyat vittek Indiába. A XVIII. század közepén az indiai kereskedelem értéke már meghaladta az angliai adójövedelem 10%-át. És jöttek a fiatal angol kalandorok a gyors meggazdagodás reményében, vállalva a vitorlás hajókon a hat hónapig tartó gyötrelmes utazást, Afrika megkerülését, a skorbutot, a kalózveszélyt. Sokan már az utazás alatt elpusztultak, de sokan elérték Indiát és vagy igen hamar valóban meggazdagodtak, vagy meghaltak. De a nehézségek senkit nem riadtattak el. Egyre több angol, nagyon sok skót és ír is elment Indiába szerencsét próbálni. A Kelet-India Társaság sokakat alkalmazott, de kezdettől fogva voltak olyan merész hajósok, akik megpróbálták a saját szakállukra kereskedni Indiában, semmibe véve a Társaság indiai kereskedelmi monopóliumát.

Hamarosan a hollandok (akik később kiszorultak Indiából, érdeklődésük előterébe az indonéz szigetvilág került) és az angolok mellett kissé megkésve 1664-ben létrejött a francia társaság is, amely mintegy 60 esztendőn át szakadatlanul erősödött. Jobbára India keleti partvidékén és

²⁸ Érdekes az indiai nacionalista történetírás és másutt egyes marxista történészek véleménye, hogy az angolok ágyukkal érkeztek Indiába gyarmatosítani. Ez a valóság „teleszkópos”, kronológiailag összezsugorított torzítása. Az angolok indiai jelenlétük első száz esztendejében nem akartak területet foglalni. Az első megszerzett terület a mai Mumbaí helyén lévő szigeteké volt, amit a Kelet-India Társaság II. Károly angol királytól kapott megkezelésre. A király pedig Braganzai Katalin portugál királylány hozományaként kapta 1661. május elején. London igen sokáig, legalább száz esztendeig tiltotta a Kelet-India Társaságnak a területszerzést, és amikor a XVIII. században erre mégis ismételt sor került, eleinte rosszállással fogadta. Az viszont igaz, hogy az angol kereskedők kezdettől fogva értékes árukat szállító hajóikat telerakták 20–24 ágyúval, ahogyan minden más nemzetiség kereskedői is tették. Ugyanis a hosszú hajóúton Angliából, megkerülve Afrikát, felfelé haladva Afrika keleti partjai mellett, majd átkelve az Arab-tengeren a kereskedelmi hajók számtalan kalóztámadásnak voltak kitéve, hiszen már a távoli ókorban is mind az afrikai partvidék, mind a tenger hemzsegett a kalózoztól, és abban se lehettek bizonyosak, hogy a többi kereskedőhajó jó szándékkal közelít hozzájuk. Így aztán valóban történelmi tény, hogy a hajók fedélzetén sok ágyú volt, csak nem mindegy, hogy mi volt a hadászati felszereltség eredeti motivációja.

délebbre vetették meg a lábukat.

A mogul birodalom egyik legfőbb indiai ellensége – mint láttuk – a marátha konföderáció lett. Tagjai és harcosai eleinte zömmel alacsony kasztbéliek voltak. Vezetőjük, Sivádzsi azonban már 1664-ben kirabolta a gazdag kereskedővárost, Szúratot. Jól szervezett királyságot hagyott maga után, amely gerilla taktikával háborúzott, ezért a nagy mogul hadseregek nehezen találtak fogást a maráthákon. Sivádzsi és utódai új fogalmat tűztek zászlajukra: a *szvarádzsja*, a „mi hazánk” eszméjét, amellyel szemben a mogul birodalom a külföldet jelentette. A maráthák képviselték Indiában először a nacionalizmus gondolatát. 26 évig háborúztak a mogulok ellen, végül megosztottságuk miatt gyengültek meg. Sivádzsi halála után a királyság konföderációvá alakult, és még sokáig jelentős szerepet játszott India politikai történetében. 1750-ben egész Közép-India és (a mai) Orissza is marátha uralom alatt volt.

Ezen a változatos hatalmi palettán új színt hozott az angol-francia rivalizálás, ami leképezte az európai erőviszonyokat. Az angolok és a franciák az 1740 és 1748 között tartó osztrák örökösödési háborúban ellentétes oldalon álltak. Ezért 1748-ban a franciák megtámadták és elfoglalták Madrászt. Az ellenségeskedést az Aix-de-la-chapelle-i békeszerződés zárta le, amikor egy szigetért cserében a franciák visszaadták az angoloknak a várost. Ebben az időszakban azonban a franciák beavatkoztak a dél-indiai államok örökösödési háborúiba. Ez új katonai és politikai elemet jelentett az európai jelenlét történetében, amely immár túlnőtt a kereskedésen. Később ezt a módszert az angolok eltanulták a franciáktól. Az angolok és franciák háborúi azonban folytatódtak, főképpen a külbirtokokért: 1756 és 1763 között zajlott Európában a hétéves háború. A franciák Indiában megsemmisítő vereséget szenvedtek az angoloktól. Ezt a küzdelmet az 1763-as párizsi békeszerződés zárta le, amelynek értelmében a franciák Indiában visszakapták Pondicherryt. Az angol-francia rivalizálás ezzel még mindig nem ért véget.

Az angolokat a XVIII. század elején más foglalkoztatta. Fort Williamban már egy ideje megvetették a lábukat és figyelemmel kísérték a mogul birodalom erőviszonyait. Így 1717-ben kértek és kaptak a már jobbra elszakadt Bengál tartomány uralkodójától szabad kereskedelmi jogot, amit azért némi fegyveres beavatkozással is „elősegítettek”. Végül *Robert Clive*, a bengáli elnökség²⁹ feje katonai összecsapásba keveredett a helyi uralkodóval, a navábbal Plászínál és győzött. Az angolok ezt követően kifosztották Bengált. Clive másodszor is megbízást kapott a bengáli elnökség irányítására, és hivatali ideje alatt Bengálban és

²⁹ Így nevezték az önállóan létesült brit telepeket, mint igazgatási egységeket, hamarosan összesen hármat, amely Bengál, Madrász és Bombay elnökség néven volt ismert. Ezeket Londonból irányították, de élükre elnököket neveztek ki.

Bihárban megszerezte a Kelet-India Társaság számára az adóhatósági, adószedői, a *díváni* jogot, ami egyet jelentett a közigazgatás átvételével. Ezzel a kereskedő társaság *territoriális hatalommá vált*, az ott tevékenykedő angolok pedig mérhetetlenül meggazdagodtak a földadó beszedésén. Ezt a korszakot szokás a nábobok³⁰ korának nevezni.

2. A Kelet-India Társaság és az angol állam

1772-ben Bengál elnökség élére új kormányzót neveznek ki *Warren Hastings* személyében, aki 1785-ig viselt hivatalt Indiában. Ő már 1750-ben a Társaság szolgálatába állt és azonnal Kalkuttába utazott, ahol fokozatosan emelkedett a ranglétrán. Egy időre visszatért Angliába, majd újabb küldetése során Madrászban szolgált. Hastings szorgalmasan dolgozott és megtanulta az urdu és a perzsa nyelvet. Az ő hivatali ideje alatt kezdődött meg a Társaság állami ellenőrzése. Első lépésként megszüntették a három elnökség önállóságát, Bombayt és Madrászt a bengáli kormányzó alá rendelték, aki 1773-tól már főkormányzó. Ezt az 1773-as ún. *Regulating Act* határozta el. Hastings megszervezte az Adóigazgatóságot, és a helyi adószedőket angolokkal váltotta fel. A Társaság a helyi viszonyokat, a közigazgatást még alig ismerte, ezért tájékozatlanságból az angol adótisztviselők tönkretették Bengált, és a túladóztatás miatt éhínség söpört végig a tartományon. Hastings angol felsőbíróságot is szervezett, amely az angolok fölött ítélezett. Ebben az időszakban az angol tisztviselők egyre nagyobb figyelmet szenteltek a hindu hagyományoknak, és nagymértékben támaszkodtak a bráhmanák magyarázataira. Hastings végül lemondott bengáli tisztségéről és visszatért Angliába.³¹

Még Hastings volt a főkormányzó, amikor Kalkuttába érkezett a már említett Sir William Jones, az Oxfordban végzett jogász, akit 1783-ban bírónak neveztek ki. Ez a kiválóan képzett nyelvész hamarosan panditok, tudós bráhmanák segítségével megismerkedett a szanszkrit nyelvvel. Jones tudott görögül, latinul, perzsául, arabul és más nyelveken is. A főkormányzó hathatós támogatásával megalapította az *Asiatic Society of Bengalt*, az ottani első és máig rangos tudományos kutatóközpontot.³² Hamarosan felismerte, hogy a szanszkrit, a görög és a latin között jelentős hasonlóságok vannak, közös a gyökerük, továbbá hogy a szanszkrit rokon

³⁰ A helyi uralkodói cím, a naváb szóból származik a „nábob”, amely Jókai Mór: *Egy magyar nábob* c. regényének címében is megtalálható.

³¹ Ő sem úszhatta meg az irigyek támadásait: 1787-ben korrupciós vádakkal perbe fogták és csak évekkel később, 1795-ben mentették fel.

³² Körösi Csoma Sándor itt talált menedékre és támogatásra, és ma is emlékszoja őrzi az általa összegyűjtött kéziratokat és ázsiai publikációit.

a perzsával, a góttal és a keltával. 1786-ban publikálta korszakalkotó tanulmányát *The Sanskrit Language* címen, majd egy 1788-ban publikált előadásától számítható az összehasonlító nyelvtudomány születése és az indoeurópai tanulmányok (indogermanisztika) kezdete. Sir William Jones már meg is nevezte e nyelvek közös gyökerét és proto-indoeurópainak hívta. A szanszkrit nyelv szerkezetének nagy csodálója volt. 1794-ben lefordította angolra *Manu törvényeit*, amit a brit tisztviselők a panditok rábeszélésére kezdtek a hinduk alapvető jogforrásának tekinteni.³³ Ma már tudjuk, hogy az indoeurópai nyelvcsalád sokkal nagyobb, mint ő feltételezte, és két fő ágra oszlik: indoiráni és indoeurópai ágra. Jones nyomában széleskörű kutatások indultak meg és sok tudós brit tisztviselő számos területen maradandót alkotott. Közöttük említendő *James Prinsep* (1799–1840), aki angol-indiai származású volt, főképpen numizmatikával és feliratokkal foglalkozott. Ő fejtette meg a bráhmí írást, lefordította Asóka sziklafeliratait és kezdeményezte az indiai feliratok kiadását. Ezzel kezdetét vette a majd kétszáz esztendőös brit jelenlét személyi összetételének átalakulása. A területi hatalomnak már nem első sorban kalandor kereskedőkre volt szüksége, hanem tanult tisztviselőkre, és ezt egy magasabb társadalmi osztály tagjai szolgáltatták. Egyetemet végzett, művelt emberek érkeztek, akik igyekeztek az indiai viszonyokat minél jobban megismerni. Teljes egészében átalakítani nem akarták az ott talált viszonyokat, hanem felhasználták a közigazgatási struktúrákat, és nagymértékben támaszkodtak az indiai tisztviselőkre, bírákra, tanácsadókra, akikről ismereteket szereztek, hogy megértsék a társadalom felépítését. Az angolok osztálytársadalomból érkeztek, ezért viszonylag könnyen elfogadták a kasztrendszert, tudomásul vették a vallási különbségeket és a mögöttük meghúzódó szokásokat és hagyományokat. Ugyanakkor Angliában az ipari forradalom hatására a monopolisztikus kereskedési jogokat egyre több támadás érte, és a szabad kereskedelem törekvései nyomást gyakoroltak az Indiával folytatott kereskedelem felszabadítására. Ezt a célt szolgálta a londoni parlamentben 1784-ben Pitt³⁴ által beterjesztett ún. *India Act* (törvény Indiáról) elfogadása, amely létrehozta az Ellenőrzési Igazgatóságot (*Board of Control*) egy miniszteri rangú személy irányítása alatt. Ezzel a Társaság és közvetve az általa kormányzott indiai területek az állam (a Korona) ellenőrzése alá kerültek és az irányítást már politikai elvek szabályozták.

Hastings után két esztendőre ügyvezető főkormányzót neveztek ki, de utána új korszak kezdődött az indiai birtokon.

³³ Jones korábban, 1789-ben Kálidásza *Sakuntalá* c. színművét is lefordította, és ezek a munkák hamar visszhangra leltek Európában, különösen Németországban.

³⁴ A fiatalabb William Pitt brit miniszterelnök.

1775-ben kitört az amerikai függetlenségi háború, amelynek végén Anglia elvesztette első gyarmatbirodalmának legnagyobb részét az észak-amerikai kontinensen. Az angol haderő főparancsnoka, *Cornwallis* 1781-ben letette a fegyvert George Washington előtt. Néhány évvel később Indiában bukkant fel. 1786-ban kinevezték főkormányzónak és 1793-ig viselte ezt a tisztséget. Vele és utódaival újabb társadalmi változás észlelhető az indiai brit vezetésben: a legfelső pozíciókat már az arisztokrácia tagjai foglalják el. Kivétel nélkül minden későbbi főkormányzó, majd alkirály az angol politikai elithez tartozott. Egész életükben részben magas rangú katona, részben a birodalom kormányzásának magas pozícióit betöltő, sokszor ősi brit, és gyakran skót nemesi családból származó személyeket neveztek ki az indiai brit gyarmat élére.

Cornwallis nekilátott a Kelet-India Társaság átszervezésének: a Társaságot kereskedelmi és politikai ágra osztotta ketté. Ez utóbbi lett a későbbi közigazgatási szolgálat alapja és kezdete. Az országban, főképpen pedig Bengálban és a hozzá tartozó területeken a túladóztatás már hosszabb ideje éhínségeket okozott, ezért kereste a megoldást. A helyben talált adótisztviselőkkel, akik már valójában földbirtokosok voltak, hiszen a mogul udvartól munkájuk fejében nagy területeket megkaptak, Cornwallis 1789-ben megállapodott tíz éves időtartamra, mely szerint az adószedés fejében megkapták a beszedett adó 10%-át. Ennél azonban tovább lépett: 1793-ban megteremtette az ún. állandó földbirtok-rendezést (*Permanent Settlement*), amelynek értelmében a földbirtokosok nem a termés, hanem a föld értéke után adóztak és az adó mértékét örök időkre (permanently) megszabták³⁵. A muszlim és a hindu jog szövegeit angolra fordította, 1793-ban új polgári és büntető törvénykönyvet vezetett be. 23 adókerületben polgári kerületi bíróságokat állított fel és 4 fellebbviteli bíróságot létesített. Betiltotta a gyerekrabszolgaságot. Ezzel a briteket elit osztályként definiálta és az indiai kaszt és vallási hierarchia bonyolult rendszerének tetejére helyezte. Valójában rasszista volt, és ő volt az első, aki elítélte az indiai és angol szülöktől származó vegyes népességet.³⁶ Egyebek között 1791-ben megalapította Benáreszben az Állami Szanszkrit Főiskolát. Bár megbízatása arra szólt, hogy igyekezzen Brit-Indiát távol tartani a regionális háborúktól, ezt nem tudta megtenni, a harmadik háborút Mászúr ellen ő vívta meg az angol erők győzelmével. Ennek háttérében azonban az angol-francia rivalizálás állt. Cornwallis kormányzása idején lefektette az addig brit fennhatóság alá vont területeken a brit uralom alapjait, meghatározta a szolgálatok, bíróságok és adószedés normáit, amelyek

³⁵ A rendszert nevezik *zamíndárinak* is, az eredetileg adótisztviselő földbirtokosok, *zamíndárok* elnevezése alapján.

³⁶ Angol-indiaiak.

egészen a brit uralom végéig kevésbé változtak. Szilárd államot teremtett a brit területeken. Egyelőre azonban megmaradt a Társaság saját hadserege és rendőrsége is.

Cornwallis utóda a kiválóan képzett és tehetséges adminisztrátor, *Sir John Shore* lett, akit 1792-ben neveztek ki, s megérkezését követően 1797-ig szolgált Indiában. Shore kiváló adószakember volt, aki ellenezte az állandó földbirtokrendezést. Tisztakezü és kiváló politikus volt, aki megtanult perzsául és bengáliul és támogatta William Jonest.

Az angolok Indiából pamutkermét, pamut készterméket, fonalat, selymet, salétromot, fűszert, festékanyagokat, luxuscikkeket exportáltak. Ez megcsapolta az angol aranykészletet, ezért közbeiktatták a kelet-afrikai kereskedelmet, ahol értéktelen csecsebecsét aranyért árusítottak, s az így szerzett aranyért vásároltak Indiában. 1740 után az angliai technikai újítások, első sorban a gépi szövés és fonás, az *ipari forradalom*³⁷ egy csapásra fordított az indiai kereskedelmen: a gyapotot, mint nyersanyagot vásárolták meg, és olcsó gyári késztermékeket adtak el Indiában: ezzel rövid idő alatt tönkretették az ottani kézi pamutipart. Ezt követően mind gyakrabban került sor kényszer-termesztetésre, kialakult az ültetvényes gazdaság, majdnem kizárólag angol vállalkozók kezében. Ezzel nagy területeken átalakult a mezőgazdaság termelési struktúrája, az élelmiszer ellátást biztosító növényi kultúrákat felváltották az ipari haszonnövények, a gyapot, az indigó, részben a cukornád. Mindezek az ipari-gazdasági változások Angliában és Európában felszámolták a merkantil kapitalizmus intézményeit, a kereskedelmi monopóliumokat, és előretört a *szabad versenyes* kapitalizmus.

Az állandósuló indiai brit territoriális hatalomnak már szakképzett adminisztrátorokra volt szüksége, ezért 1806-ban Haileyburyben a Társaság főiskolát alapított, és ezt követően már csak az itt végzeteket lehetett kinevezni indiai közigazgatási állásokba. A főiskolán a hallgatók urdú, perzsa nyelvet is tanultak és megismerkedtek a korabeli India viszonyaival. A Társaság saját katonai akadémiát is létesített. (A Haileyburyben működött *East India College* később birodalmi főiskolává alakult és máig a brit közigazgatási képzés elit központja.)

Az angol-francia rivalizálás új szakaszához érkezett, a napóleoni háborúk indiai lecsapódásához. Valójában már a korábbi Májuszúr elleni három háborút is az angolok a francia jelenlét háttere miatt vívták.

1797-ben új főkormányzó érkezett Indiába, *Richard Wellesley*, aki 1805-ig maradt hivatalában. Az ő testvére Arthur Wellesley vagy közismertebb nevén Lord Wellington, Napóleon szárazföldi legyőzője. Franciaország az évszázad vége felé jelentős szövetségesre tett szert a májuszúri Típu szultán személyében, ezt a szövetséget a brit főkormányzó gyors és

³⁷ Amelyhez a tökélet bizonyítottan az Indiával folytatott kereskedelemről halmozták fel.

sikeres hadművelettel tette semmissé, és elfoglalta a nagy és gazdag fejedelemség székvárosát. Ezzel gyakorlatilag kiszorította a franciákat jelentős pozícióikból. A napóleoni háborúkban meggyengült és az európai hadszíntéren vereséget szenvedett Franciaország többé nem jelentett vetélytársat Indiában.

Wellesley és londoni támogatói ebben az időszakban már tudatosan indiai brit birodalom kiépítésére törekedtek, elmúltak azok az idők, amikor az angol kormány egyáltalán nem örült annak, hogy egy kereskedő társaság területi hatalomra tesz szert. Wellesley a francia minta nyomán folytatta a helyi és még önálló fejedelemségek egymásközi viszonyaiba történő beavatkozást, és a *gyarmatosítás egyik eszközeként* megteremtette az ún. *segélyszerződések* rendszerét. Ez lett az indiai államok belügyeibe való beavatkozás, befolyásolás és annexió egyik eszköze. E szerződések értelmében az angolok védelmet ígértek a fejedelmeknek külső támadás esetére, ennek fejében a fejedelem költségére angol helyőrséget állomásoztattak az állam területén, amely nem folytathatott önálló külpolitikát. Így annektálta Wellesley Karnátaka egy részét, Avadh felét, Ágrát és Delhit, háborúzott a pathánok és a maráthák ellen (ez esetben sikertelenül). Fő kormányzósága alatt lett Anglia a legerősebb hatalom, amelynek *szupremáciáját (főhatalmát)* Indiában mindenki elismerte. Mellesleg a napóleoni háborúk után Anglia lett a legerősebb tengeri hatalom.

A kormányzás legfőbb célja az volt, hogy biztosítsa a zavartalan kereskedelmet Indiával. A szabad kereskedelem követelményeinek megfelelően, amikor 1813-ban megújították a Társaság chartáját, az új okmányban megfosztották indiai kereskedelmi monopóliumától, és azt csak Kína tekintetében erősítették meg. Anglia a XIX. század elején keletebbre is terjeszkedett, és több helyen – ha kellett, fegyverrel – kiszorította a hollandokat is gyarmataikról.

Az 1812-től kormányzó Lord Hastings kilenc esztendő hivatali ideje alatt pacifikálta Indiát, és a brit uralom ekkor közvetlenül vagy közvetve a Pandzsáb kivételével kiterjedt az egész szubkontinensre. Indiából folytatták Kínával az igen fontos kereskedelmet, ahol elsősorban teát vettek és eladták az Indiában termelt ópiumot. Jelentős iparaggá fejlődött a kereskedelmi hajózás, amelyet erős érdekcsoport tartott a kezében, s amely biztosította az indiai angol tisztviselők és a hadsereg ellátását. A hajóépítés, mint indiai vállalkozás is fellendült. A főkormányzók tisztában voltak azzal, amivel előttük minden indiai uralkodó, hogy ugyanis földadó csak akkor van, ha a mezőgazdaság zavartalanul termel, és ehhez igen nagy területeken karban kell tartani az öntözőcsatornákat és víztározókat. Már Hastings elődje is helyreállította ezeket a mogulkori létesítményeket, a munkálatokat ő is folytatta. Előtérbe került az útépítés és iskolák létesítése is. Az angolok felismerték, hogy délen az adózás és a

mezőgazdaság földbirtok-viszonyai számottevően különböznek az északi állapotoktól, ezért megerősítették, illetve ahol kellett, megteremtették a paraszti birtokot, és 30 évre állapodtak meg a parasztokkal az adó nagyságában. Harmincévente újra felbecsülték a termést és megállapították a változásokat. Ez a rendszer az ún. *raijatvári*.³⁸ Az adóztatás legalább kétféle (ill. esetenként helyi) rendszere példázza, hogy a brit uralom jelentős mértékben megtartotta azt, amit helyben talált, és csak ott változtatott, ahol a viszonyokat tarthatatlannak ítélte.

Véget ért Angliában az a vita, hogy a Társaság szert tegyen-e területi hatalomra, mert oka fogyottá vált. Az új vita már arról folyt, hogy modernizálni kell-e Indiát, vagy csupán a belső békét és a kereskedelem biztonságát kell-e szavatolni, és folytatni a kormányzást a régi mogul és hagyományos indiai minta szerint.

Egyelőre a modernizálók, az ún. *westernizálók* kerekedtek felül. Új rendeletek születtek. 1823-ban létre jött a Közoktatási Bizottság, amely állami támogatást kapott. Megalkották az egész indiai gyarmatra kiterjedő joghatóságú *törvényhozó testületet*, de rendelkezéseit a londoni parlamentnek kellett jóváhagynia. *William Bentinck* főkormányzósága alatt (1828–1835) a Legfelsőbb Bíróságon és a felsőbb bíróságokon bevezették az angol nyelvet, és az indiai modernizálók³⁹ nyomására a főkormányzó betiltotta a szatít, a gyermekáldozatot, és szorgalmazta a nyugati orvostudomány bevezetését. Egyebek között az adóztatás érdekében újra részletes földméréseket rendelt el. Figyelemre méltó, hogy ebben az időben a brit hatóságok nem szívesen engedtek be térítőket Indiába. Valójában a társadalmi rendet, a vallási szokásokat nem kívánták megváltoztatni. E tekintetben és számos más vonatkozásban is követték a mindenkori indiai birodalomépítők eljárásait. Maga Bentinck személyesen elutasította az indiai kultúrát és intézményeket, de eljárásaiban toleráns volt és kerülte a konfliktusos változtatásokat.

A főkormányzói tanács – a kormány – 1833-ban egy igazságügyi taggal (miniszter) bővült, az első kinevezett tisztségviselő Thomas Babington Macaulay volt. Ő megvetett mindent, ami indiai volt, és a nyílt, erőszakos átalakítás és gyarmati uralom híve volt. 1835-ös oktatásügyi jegyzőkönyve nyomán bevezették Indiában az angol nyelv tanítását és a természettudományok oktatását. Hatására ekkoriban váltotta le az angol az urdút és a perzsát a közigazgatásban. Macaulay sürgette az indiai közjog *kodifikációját*, és vezetésével egy bizottság előkészítette az indiai büntető törvénykönyv tervezetét, amely azután 1861-ben emelkedett törvényerőre.

1835-ben más is történt: a Társaság chartáját utoljára újították meg igen jelentős

³⁸ Rajjat = paraszt

³⁹ Egyebek között Rám Móhan Rój és mások. Lásd a vallástörténeti részt.

változtatásokkal. Ettől kezdve 1858-ig már egyáltalán nem kereskedhetett, egyetlen feladata az indiai birtok *kormányzása* lett. A történelem fricskája: egy kereskedő társaság egy birodalom közigazgatását tartotta a kezében.

A brit uralom ezt követően már nyíltan növelte indiai birtokának területét, Májszúr után háborúkban szerezte meg Szindet, ezt a gazdag tartományt, végül 1848–49-ben két háborút viselt a szikhek állama ellen, ami Pandzsáb annexiójával ért véget. Továbbá az összes nagyobb fejedelemségre rákényszerítette a segélyszerződések rendszerét. Közben folyt Burma gyarmatosítása véres háborúk révén, de ez elhúzódott a XIX. század nyolcvanas éveinek végéig. A birodalomépítés tehát minden eszközzel folyt. Ugyanakkor arra is fény derült, hogy a hatalmas gyarmatot lehetetlen csak angol tisztviselőkkel kormányozni. Ezért az 1833-as törvény értelmében lehetővé tették, hogy a Társaság szolgálatába indiaiak is belépjenek. Kialakult a *kettős kormányzati gyakorlat*: a régebben gyarmatosított területeken részletezően „szabályozott” közigazgatás működött, a később annektált területeken egyszerűsített változat, sok katonát is alkalmaztak a közigazgatásban, a szabályozott területeken azonban csak civileket. *A mogul közigazgatás területiális rendszerét fenntartották. 1909-re Brit-Indiában 250 kerület létezett. Élén általában a Collector, az adószedő állt.* A kerületek alegységekre oszlottak. Az adószedő kisebb ügyekben bíraskodott is. 1853-ig Indiában jelen volt a Társaság hadserege és flottája, és vele párhuzamosan a királyi fegyveres erők. Az indiaiak fokozatosan kiszorultak a tisztikarból. *A bíróságok is kétfélék voltak*: a Kelet-India Társaság bíróságai és a királyi bíróságok.

A XIX. század során a területi beosztások állandóan változtak, egyesek élén főbiztos, másutt alkormányzó állt, és átszervezések is voltak. Ekkoriban jöttek létre azok a tartományok, amelyek később a független Indiában is részben, vagy egészben megmaradtak (és tagállammá alakultak). *Brit-India végleges közigazgatási térképét* csak az 1935-ös, India kormányzásáról szóló törvény rajzolta meg, és csak a XX. század végére a sorozatos átszervezések eredményeképpen alakult ki India mai területiális struktúrája (tagállamok). Megjegyzendő, hogy a rendőrség szervezete tartományi keretek között maradt.

A westernizáció Pandzsábban érte el a csúcát, ahol modell tartományt teremtettek: rugalmas közigazgatást vezettek be, a parasztok helyzetét megszilárdították, utakat, öntöző rendszereket, hidakat, iskolákat építettek, új területeket fogtak művelés alá. Egy évtized alatt virágzó tartománnyá tették.

Dalhousie főkormányzó (hivatalban: 1847–1856) nevéhez fűződik Pandzsáb meghódítása és egy új gyarmatosítási eszköz, az ún. *doctrine of lapse*. Ezen eljárás keretében, ha egy – addig a brit rendszertől többé-kevésbé független – indiai fejedelemség uralkodójának halála után

nem volt törvényes férfi örökös, akkor az angolok a fejedelemséget annektálták. Ez még az angolok szemében sem volt mindig „törvényes”, de alapjául szolgált egy másik gyakorlatnak is, hogyha egy fejedelemségben „rossz kormányzás” gyakorlata érvényesült, a fejedelmet elmozdították a trónjáról.⁴⁰ Ezzel teljessé vált a területszerzés eszköztára. Dalhousie kormányzása alatt kezdődött Indiában a vasútépítés⁴¹, kizárólag brit vállalkozók tőkéjével, a távíró hálózat kiépítése, az országos főutak építése (a korábbi birodalmak főbb útvonalai mentén). Egyúttal hatalmassá duzzadt a bürokrácia. A legfőbb cél továbbra is a rend és a nyugalom fenntartása volt a zavartalan kereskedelem biztosítása érdekében. Ezért nem is nagyon törekedtek a közigazgatás egységesítésére, így megmaradtak a regionális érdekek. Az angolok magukat a mogul főhatalom törvényes utódának tüntették fel, és ezt Indiában akkor senki nem is vitatta. Ebből a helyzetből jogi kategóriát teremtettek, a *paramountcy* fogalmát, amely a főhatalmat jelentette. Amikor 1947-ben India független lett, az utolsó, Londonban Indiára vonatkozóan hozott törvény kimondta, hogy Indiában megszűnik a brit *paramountcy*, azaz főhatalom.

Az indiai brit kormányzás olyan modell volt, amit az angolok másutt nem alkalmaztak, csupán egyes elemeit hasznosították a később megszerzett afrikai gyarmatokon. E rendszer nagyjából a kormányzás *közvetett* módszerének tekinthető, mivel nagy területeken névleg nem az angolok kormányoztak.

3. „Szipoj lázadás” és a brit uralom a katonai felkelés után

Lord Canning (hivatalban: 1856–1862), az utolsó főkormányzó nem sejtette, hogy Indiában mi vár rá. Lappangott az elégedetlenség, különösen a fegyveres erőknél, ahol kiszorították a tisztikarból az indiaiakat. Ráadásul modernizálták a fegyverzetet, és elterjedt a hír, hogy az új töltényeket a zsírozott papír tokokból csak úgy lehetett kivenni, ha a katona a fogával feltépte. Egyesek szerint a papírt marhafaggyúval, mások szerint sertésszírral impregnálták. Ez pedig sértette a hinduk és a muszlimok szokásait is. 1857-ben elkezdődött a katonai felkelés, amit *szipoj*⁴² felkelésként is emlegetnek. Egész Észak-Indiát lángba borította és 1858-ban is tartott. Az angolok csak nehezen tudták leverni. Mindkét oldalon történtek atrocitások, és az angol polgári lakosság köréből is voltak áldozatok. A felkelés leverése után véres megtorlás

⁴⁰ Ez a gyakorlat él tovább a mai Indiában, ahol a köztársaság elnökének alkotmányos joga elmozdítani valamely tagállam kormányát, feloszlalni törvényhozó testületét rossz kormányzás esetén.

⁴¹ Ez az indiai erdők további pusztításával járt.

⁴² Szipáhi =katona.

következett. Egyúttal megváltozott a brit India-politika is.

India a brit korona alá került, megszűntek az annexiók, a fejedelmeket (a terület 2/5-én) ezt követően támaszként használták fel, szövetségesek lettek, a koronának tartoztak felelősséggel. Szinte valamennyiükkel a brit korona külön szerződéseket kötött. (Divide et impera! = Oszd meg és uralkodj!) Ugyanakkor egységesítették a pénzügyi és a vámszabályozást. Megbukott a radikális westernizáló irányzat. 1852-ben a már korábban említett T. B. Macaulay jelentésében felvázolta, hogy milyen közigazgatási szolgálatot kellene Indiában létesíteni, amely hatékonyan irányíthatná Brit-Indiát és felügyelné a helyi tisztviselőket. Ennek alapján 1853-ban megszervezték az *Indian Civil Service*-t, a közigazgatási szolgálatot, amelybe a felvétel versenyvizsgákon történt, de egyelőre csak britek számára.

1858 után létrejött az Indiaügyi Minisztérium a londoni kormányban, a főkormányzóból alkirály lett, tanácsának tagjai tárcaszerű munkamegosztásban dolgoztak. A tartományok élére kormányzó került és mellette végrehajtó tanács (kormány) és törvényhozó tanács működött. Tartományi ügyeknek tekintették: a helyi közigazgatást, a rendőrséget, az igazságszolgáltatást, börtönök felügyeletét, az adóbecslést és adószedést, az oktatást, egészségügyügyet, a köztisztaságot, öntözést, az utak fenntartását, az építkezést, az erdőgazdálkodást, a városi és községi tanácsok felügyeletét. 1877-ben Viktória királynőt India császárává koronázzák.

Győzött az *orientalista irányzat*, amely a fehér ember felsőbbrendűségét hirdette, Indiát változásra alkalmatlannak ítélte. Fő ideológusai között található Rudyard Kipling. Ez az irányzat azután öt évtizedig érvényesült. Ugyanakkor jelentős változások is történtek. 1857-ben állami kezdeményezésre megalakult az első három egyetem⁴³, tovább folyt a kodifikáció, amely főképpen a kötelmi jog, a gazdaság területén alkotott szabályokat. A Szezi csatorna megnyílásával fellendült a kereskedelem. Terjedt az ültetvényes gazdálkodás, főképpen jutát és gyapotot termesztettek. Fellendült a bányászat: szenet, vasércet bányásztak, némileg megjelent a vasipar is, és bizonyos területeken bekapcsolódott a gazdaságba az indiai tőke is. Megindult az ipari fejlődés, amely főleg a textiliparban mutatkozott. Erőteljes fejlődésnek indult az indiai sajtó. Bővült az iskolarendszer. A britek a hadsereg szervezését vallási és etnikai alapokra helyezték, és az így létrehozott egységeket olyan területeken állomásoztatták, amelyeknek esetleg a katonák még a nyelvét se értették. Ez a rendszer a független India hadseregében is nagyrészt megmaradt.

⁴³ Bombay, Madrász, Kalkutta.

4. A nemzeti függetlenségi mozgalom első időszaka

Az angolok szigorúan elkülönültek az indiaiaktól, megszűnt minden korábbi együttélés és érintkezés.⁴⁴ Mégis szükségessé vált az indiai politikai vélemény figyelembe vétele a további felkelések, elégedetlenkedés megelőzése érdekében. Jelentőssé növekedtek a városi középosztályok, amelyek angol iskolázottságra tettek szert és megtanulták a nyugati politikai eszméket. Egységes elveket követtek, elsajátították az egyenlőség és a demokratikus jogok új fogalmait. Angol kezdeményezésre⁴⁵ 1885-ben megalakult az *Indiai Nemzeti Kongresszus*, ez a városi politikai szervezet, amely a brit uralomhoz lojális volt, csupán reformokat kívánt. Ennek azonban voltak előzményei. Az indiai társadalom megújítását célzó reformmozgalmak a XVIII. század végétől (Rám Móhan Rójs új szervezetet alapított, ez volt a *Bráhmó Szamádzs*. Ő maga támadta a szatít, a csecsemőgyilkosságot, hangsúlyozta az egyén jogait, az ész elveit⁴⁶. Később muszlim irányzatok is jelentkeztek, ennek egyik lépése volt az Aligarh College megalapítása 1875-ben.) A XIX. században újabb szervezet jött létre. Szvámí Dajánanda, magas rangú gudzsaráti bráhmán ugyanacsak 1875-ben megalapította az *Árja Szamádzsot* (amely elvetette a kasztot, a gyermekházasságot, a többnejűséget), és az indiai kultúra felsőbbrendűségét hirdette, a spirituális Keletet szemben az anyagi Nyugattal.

Az 1899-ben kinevezett új alkirály, Curzon felfigyelt az indiai reformmozgalmakra és politikai törekvésekre, amelyek különösen a hatalmas Bengál tartományban voltak erőteljesek, brit- és muszlim-ellenesek. Ezért 1905-ben úgy döntött, hogy a 80 milliós tartomány kormányozhatatlanságára hivatkozással, de vallási alapon kettéosztja⁴⁷ Bengált. Ennek nem várt hatása lett: országossá terebélyesedett a nemzeti mozgalom, először lépett fel egységesen az indiai nemzet. Bojkottálták az angol árukat és intézményeket, a marátha tradícióból ismert *szvarádzsja*, és más szóhasználat *szvadés*, a „mi hazánk” ismét politikai jelszó lett, amelynek alapján szembefordultak az idegenekkel, és a vallási erők egyenesen tisztátalannak nevezték őket. Egyúttal kiközösítették azokat az indiaiakat, akik együttműködtek a brit hatóságokkal.⁴⁸ Maga Curzon nem élte túl ezt a lépést, még 1905-ben hazahívták. A nemzeti mozgalom új jelenségeket teremtett, egyebek között 1906-ban megalakult a Muszlim Liga. 1907-ben maga a Kongresszus is radikálisokra és mérsékeltekre szakadt ketté.

A tarthatatlan helyzetben Morley alkirály és Minto indiaügyi miniszter a brit liberális

⁴⁴ Erről szól A. M. Forster klasszikus regénye, az *Út Indiába*.

⁴⁵ Allan Octavian Hume, nyugalmazott közigazgatási tisztviselő volt az egyik alapító.

⁴⁶ Részletesebben I. a Vallástörténetben.

⁴⁷ Ez lett később a függetlenség előestéjén leváló és Pakisztán keleti részét alkotó megosztás alapja.

⁴⁸ A kiközösített érinthetatlenné vált, elvesztette társadalmi státuszát és közössége támogatását.

kormányzás hatására reformokat dolgozott ki, amelyek az 1909-ben elfogadott *Indian Councils Act* (törvény az indiai tanácsokról) keretei között léptek hatályba. Lényege szerint a tartományi végrehajtó tanácsokba indiaiak is bekerülhettek, a központi törvényhozó tanács létszámát 25-ről 60-ra emelték (27-et választottak). Az új törvény *külön választókerületeket* vezetett be *a muzulmánok és más csoportok számára*. A szavazati jog vagyoni alapon, az adófizetés nagysága szerint illette meg a polgárokat. Majd 1911-ben semmissé nyilvánították Bengál kettéosztását, és a fővárost a forrongó tartományból áthelyezték Delhibe, V. György király indiai látogatása alkalmából.

Az indiai nemzeti mozgalmat fontos nemzetközi hatások is érték, egyebek között az a tény, hogy az orosz-japán háborúban egy ázsiai ország vereséget mért egy európai nagyhatalomra. Tudtak róla és követték Gándhí küzdelmeit Dél-Afrikában az apartheid ellen, és különös figyelemmel kísérték az ír függetlenségi mozgalmat. Felfigyeltek arra is, hogy bizonyos fehér telepes gyarmatok domíniumi státuszt, azaz belső önrendelkezést kaptak (Kanada még 1867-ben). A kibontakozott vitában az angolok világossá tették, hogy India nem kaphat domíniumi státust a birodalmon belül. Eközben India-szerte ír mintára Önkormányzati Ligák alakultak, követelve a saját kormányzás jogát. Az I. világháborúban India a brit birodalom részeként vett részt, több mint egy millió indiai katona szolgált külföldön, és az ország komoly háborús erőfeszítéseket tett. Ráadásul a török birodalom összeomlásával küszöbön állt a szultán elmozdítása is, aki akkoriban kalifa, az iszlám feje volt. Ezért az indiai muszlimok mozgalmat indítottak a kalifátus megmentése érdekében. Ezt a Khiláfat-mozgalmat a Nemzeti Kongresszus is támogatta, amely alkalmat adott a Muszlim Liga és a Kongresszus közeledésére, noha ebben az esetben ez utóbbi egy elavult, és összeomlott rendszer mellett szállt síkra. A közeledés nem is tartott sokáig.

A háborús erőfeszítések után a nemzeti mozgalmat hideg zuhanyként érte Montagu indiaügyi államtitkár 1917-ben tett nyilatkozata, miszerint csakis az önkormányzati szervek fokozatos fejlesztésére lehet számítani. A háború végén India-szerte fokozódott a nyugtalanság, mindenfelé tömeggyűléseket tartottak, ahol békésen megfogalmazták az indiai követeléseket. Ez történt Amritszarban is, ahol egy téren, amelynek csak egyetlen bejárata volt, több ezren gyűltek össze, családok gyerekekkel egy vallási ünnepre, ahol mellesleg a szónokok politikai követeléseket is megfogalmaztak. A helyi katonai parancsnok, Dyer tábornok azonban úgy vélte, hogy ez egy tüntetés, amit erővel fel kell oszlatni. A kijáratot egy harci járművel elzárta, lövészeket vezényelt be, akik sortűzekkel mészárolták le a jelenlévők nagy részét. A Dzsalianválá Bághban becslések szerint 379 fő halt meg és 1100 sebesült maradt vissza. Ekkor a Rowlatt bíró által kidolgozott új törvény lépett életbe, amely szerint bírósági ítélet

nélkül bárkit le lehetett tartóztatni. Az amritszari vérengzés országos felháborodást váltott ki, Dyert hazahívták és perbe fogták annak ellenére, hogy Angliában sokan nemzeti hőst láttak benne.

A tarthatatlan helyzetet a Montagu–Chelmsford jelentés nyomán kidolgozott új, India kormányzásáról szóló, 1919-es törvénnyel igyekeztek ellensúlyozni. A törvény alapján bevezették az ún. *diarchia*, kettős kormányzás rendszerét. Eszerint a központi kormány hatáskörében maradt a hadügy, a pénzügy és a külügy, és a tartományoknak átadott területek között volt az oktatás, az egészségügy, az ipar és a mezőgazdaság. A központban kétkamarás törvényhozó testületet hoztak létre. Kilátásba helyezték, hogy a politikai helyzetet és a fejlődést tízévenként felülvizsgálják.

Az ország az új törvénnyel elégedetlen volt. Tetézte a problémát, hogy a Rowlatt-törvényt nem vonták vissza. Eközben a Kongresszus is átalakult. A nemzeti mozgalom militáns szárnya nagyhatású vezető alatt állt. Ez a púnéi bráhmána matematikus, L. B. Tilak erőszakos eszközöket is megengedhetőnek tartott a brit uralommal szemben. Népszerű, nemzeti nyelven kiadott újságjaiban gyújtó hangú cikkeket írt. Másokkal együttműködve ő is Önkormányzati Ligát alapított. Végül bebörtönözték és száműzték. 1916 után nem maradt a Kongresszusnak olyan vezetője, aki Tilak nyomdokaiba léphetett volna. Valójában azonban volt már egy, de még nem lépett színre.

5. Gándhí a függetlenségi mozgalom élén

Móhandász Karamcsand Gándhí⁴⁹, ez a harmadik kasztbéli, Angliában tanult jogász az otthoni kezdeti sikertelenségek után 1893-ban Dél-Afrikában vállalt megbízatást. Ott már megérkezésekor megtapasztalta, miképpen bánnak a helyi fehér hatóságok egyebek között az indiaiakkal. A különböző tartományokban, főképpen pedig Natalban mintegy nyolcvanezer indiai szerződéses munkás dolgozott, akiket minden joguktól megfosztottak. Nyomukban sok indiai kereskedő is megtelepedett, ők hívták Gándhít, hogy képviselje az ügyeiket. Ám Gándhí felismerte, hogy az egész ottani indiai népesség jogaiért kell síkra szállni. Küzdelme majd húsz esztendőn át tartott, de nemcsak az apartheid rezsime ellen, hanem azért is, hogy az indiai közösségek belül reformokat vezessen be. Ez alatt az idő alatt munkálta ki politikai eszközrendszerét és szilárdította meg értékrendjét. Azt tartotta, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, a *politikában is szükség van az erkölcsre*. Ugyanakkor nem lehet és nem is kell erőszakkal szembeszegülni a kormánynak, hanem erőszak nélkül kell megtagadni az

⁴⁹ Ejtése nem helyesen: Gandhi.

engedelmességet az igazságtalan törvényeknek. Ragaszkodni kell az igazsághoz, az igazság erejéhez, ez a *satjagraha*, és e tanítás követője a *satjagrahi*. Az erőszaknélküliség, az *ahimsza*, mint láttuk, az ind hagyománynak Asóka óta része. Az Indiában már használt és ismert *szvaráds* tartalmát tetszőlegesen változtatta: jelenthette az uralmat önmagunk felett, de jelenthette az önkormányzatot, majd később a teljes függetlenséget is. Felismerte, hogy társadalmi reform nélkül a szabadság Indiában nem sokat érne. Elsőként hangoztatta és maga is tevőlegesen gyakorolta az érinthetetlenek elleni megkülönböztetés eltörlésének szükségességét, azt, hogy szükség van oktatásra és a foglalkoztatás bővítésére házi fonás és szövés segítségével, tehát egy olyan konstruktív programra, amely a társadalmat átalakítja. Olyan nyelvezetet használt, amit az írástudatlanok is megértettek.⁵⁰ Olyan gyakorlatokat vezetett be, amelyek Indiában köztisztviselőben álltak, mint például az imnapokat, a böjtöket, amelyeket aztán a politikai nyomásgyakorlás eszközeként használt fel. Hangsúlyozta, hogy az igazságért nem szégyen börtönbe menni, szenvedést vállalni. Kiváló lélektani érzékkel rendelkezett, tévedhetetlenül választotta ki a hangnemet és a mondanivalót egy-egy politikai szituációban. Rengeteget írt⁵¹, folyóiratokat adott ki, és már Dél-Afrikában is, később pedig Indiában tömeggyűléseken nagyhatású beszédeket tartott. Képes volt megszerezni a politikai pártok számára a tömegtámogatást, és jobbára ellenőrzése alatt is tartotta azokat. Később, már Indiában gyakorlatilag a társadalom minden rétegét szembe fordította a brit uralommal bebizonyítva, hogy az valamennyi osztály és réteg érdekeit sérti. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy képes volt konszenzust teremteni egymással ütköző érdekek esetén is. Amikor 1914 végén visszatért Angliába azt követően, hogy Dél-Afrikában Smuts tábornokkal aláírt egy megállapodást, amit aztán később ott ugyan semmibe vettek, Indiában ünnepelték és sürgették, hogy kapcsolódjon be a politikai életbe. Gándhí azonban nemet mondott arra hivatkozva, hogy húsz esztendeig távol élt, nem ismeri az aktuális helyzetet, inkább egy évig utazgatna Indiában, hogy lássa a valóságot.

Tilak halála és az új, India kormányzásáról elfogadott törvény nyomán új helyzet alakult ki. A Kongresszus 1920-as ülésén felkérte Gándhít a szervezet vezetésére. Ezt Gándhí elfogadta, és azonnal nekilátott az átszervezésnek, ütőképes pártot teremtett, amelynek élére a Munkabizottság került limitált tagsággal. A Kongresszus tagjait és híveit felszólította, hogy hagyjanak fel az európai ruházatokkal és öltözzenek úgy, ahogy az indiaiak szoktak, a városi

⁵⁰ Indiában a XX. század elején a lakosság mintegy 90–95%-a volt írástudatlan. Megjegyzendő, hogy ugyanakkor a cári Oroszországban is hasonló volt az arányuk.

⁵¹ Önéletrajzi írása eddig magyarul két kiadást ért meg, és megjelent egy 1909-ben írt fontos műve is, a *Hind Szvaráds, avagy az indiai önkormányzat*, amelynek tartalmát évtizedek múltán is változtatás nélkül fenntartotta és megerősítette. Magyarul is olvasható.

értelmiség pedig menjen el a falvakba és magyarázza el a mozgalom célkitűzéseit. A Kongresszust városi középosztálybeli pártból országos tömegmozgalommá alakította át. A Kongresszus, illetve a Muszlim Liga mellett léteztek egyéb politikai szerveződések is Indiában, megjelentek a szakszervezetek, a parasztszervezetek, voltak külföldön alakult csoportok és hamarosan megalakult az Indiai Kommunista Párt is.

Az újonnan átszervezett politikai tömörülés gyorsan érezte erejét. Az új törvény, az amritszari vérengzés és a Rowlatt-törvények ellen 1920-ban elindult és 1922-ig tartott az *első nagy együtt nem működési mozgalom*. Ebben az időszakban sikerült együttműködést teremteni a Muszlim Ligával. Az indiaiak lemondtak a kormányzati tisztségekről és bojkottálták a meghirdetett választásokat. Gándhí azonban csalódás érte: egy kis faluban, Csauri Csaurában a tömeg megtámadta és felgyújtotta a rendőrőrsöt, ahol néhány rendőr meghalt. Láta, hogy az erőszakot nem sikerült felszámolni, ezért felfüggesztette a mozgalmat. Ezt követően a brit hatóságok letartóztatták, ami már nem az első eset volt.⁵² Az események nyomában az erőszak jelentőssé vált, sor került hindu-muzulmán kommunális összecsapásokra is. Ezenközben a brit hatóságok a sóadót a duplájára emelték, ami különösen a szegényeket sújtotta. Ezt később Gándhí politikai célokra használta fel. A reformok lassan vánszorogtak előre: egyre több indiait vettek fel a közigazgatási szolgálatokba és a hadseregbe.

A Kongresszus is meghasonlott, tagjai közül egyesek kiváltak és 1923-ban megalapították a *Szvarádzs* pártot.

A politikai holtpontról a brit hatóságok úgy akartak kimozdulni, hogy a helyzet felmérése céljából kinevezték a Simon-bizottságot, ám annak egyetlen indiai tagja se volt. Nem csoda, hogy bármerre járt a bizottság, tevékenységét mindenütt bojkottálták. 1928-ban a Kongresszus új követelést fogalmazott meg: India kapjon legalább domíniumi státuszt. Az angolok erre felszólították az indiai politikai élet vezető erőit, hogy készítsenek alkotmánytervezetet. Ez el is készült, Mótilál Néhrú⁵³, a jelentős politikus és tekintélyes ügyvéd és egy össz-indiai pártokból álló testület állította össze, és Néhrú-jelentés néven vált ismertté. A jelentés domíniumi státuszt követelt. Egyebek között tartalmazta a jogokat, a törvény előtti egyenlőséget, a szekuláris államot, amely nincs tekintettel polgárai vallására, föderális struktúrát kívánt erős központtal és előtérbe helyezte a nemzeti nyelvek használatát. Ez a dokumentum, valamint a Simon-bizottság jelentése olvasható volt azután az 1931 és 1933

⁵² Korábban, még valamikor 1916-ban az indigótermesztő parasztok meghívták a Bihár tartománybeli Csampáran körzetbe, ahol Gándhí három hétig hallgatott meg hetvenezer parasztot, vetette jegyzőkönyvbe a panaszait. Letartóztatták, de konkrét vád nélkül elengedték. Ekkor jelentette ki Gándhí, hogy indiaiként engedély nélkül oda utazik az országban, ahová akar. Ezt jogszabály nem tiltotta.

⁵³ Ejtése helyesen: Néhrú.

között megrendezett három londoni kerekasztal-konferencián. Megjegyzendő, hogy a Muszlim Liga szinte azonnal elutasította a Néhrú-tervezetet, mert az nem tartalmazta a külön választókerületeket, holott erről, mégpedig a súlyozott muszlim képviselőről a két párt még 1916-ban megegyezett. Ezzel a Muszlim Liga megértette, hogy egy, a Néhrú-jelentés által elképzelt önálló Indiában a muszlimok a központi kormányban mindig kisebbségben lesznek. Muhammad Ali Dzsinnáh muszlim politikus, aki hosszú ideig készen mutatkozott együttműködni a Kongresszussal, ezért a Muszlim Liga 1929-es ülése elé terjesztette *Tizennégy pontját*. Eszerint egyebek között egy leendő alkotmányban az állam föderális struktúráját kell biztosítani, amelyben a tartományok egyforma autonómiát élveznének, a központi törvényhozás egyharmada álljon muszlim képviselőkkel, illetve minden kormány egyharmada álljon muszlim miniszterekből, maradjanak meg a különböző csoportok önálló választókerületei, biztosítani kell a teljes körű vallásszabadságot. Dzsinnáh tervezetét a Kongresszusban tevékenykedő muszlimok nem, de rajtuk kívül valamennyi muszlim politikai szervezet elfogadta. De ezeket a követeléseket a Kongresszus a későbbiekben mellőzte. Ez az időszak, amikor valójában a Kongresszus és a Liga útjai végleg elváltak. A Néhrú-tervezet komoly szerepet az elkövetkező, tárgyalásos időszakban nem játszott, a Kongresszus sem tekintette a sajátjának. 1929 decemberében a Kongresszus Láhaurban ülésezett, ahol célként a *púrna szvarádzs*, azaz a teljes függetlenség elérését jelölte meg. A muszlimok se tétlenkedtek, 1930-ban a költő és filozófus Muhammad Iqbál előterjesztette Pakisztán-javaslatát, felhasználva a fogalmat, amit Csaudhari⁵⁴ Rahmat Ali Cambridge-ben alkotott meg a Pakisztánt majdan esetleg alkotó területek nevéből⁵⁵. A brit birodalmi politika is átalakulóban volt. 1931-ben kihírdették az ún. *westminsteri statútumot*, amelynek értelmében megszűnt Anglia törvényhozói főhatósága a domíniumok fölött, amelyek Angliával egyenlő státuszt nyertek. Megszületett a Brit Nemzetközösség.

1930/31-ben ismét fellendült a polgári engedetlenségi mozgalom, ez a hullám Indiának már teljes függetlenséget követelt. 1930 januárjában a Kongresszus munkabizottsági ülésén Gándhí 11 pontos követelést terjesztett elő, amiből 7 gazdasági természetű volt. Kereste a tömegmozgalom számára azt a témát, ami mindenkit vonzana. Meg is találta. Levelet írt az alkirálynak, amelyben számon kérte a sómonopóliumot és a felemelt sóárakat, de mást is, egyebek között azt, hogy maga az alkirály is milyen hatalmas fizetést húz az indiaiak terhére, és megfogalmazta, hogy ez az igazságtalan politikai rendszer megérett arra, hogy a történelem

⁵⁴ A ragadványnév csupán azt jelzi, hogy viselőjének öröklött földbirtoka van.

⁵⁵ Pandzsáb, az afgánok (alatta a pastu törzseket értették), Kasmír, Szind + isztán, azaz ország, együttesen: a „Tiszták országa”.

szemétdombjára vessék. Majd bejelentette, hogy ásrámjából gyalogosan elindul a tengerpartra, ahol a sómonopóliumot megtörve sót fog a vízből párolni. Márciusban el is indult a Szábarmatí ásramból⁵⁶ munkatársai kíséretében és egyáltalán nem sietett. Három hétig sétált, miközben ezek csatlakoztak a menethez. A tengerparton látványosan felemelt néhány, a vízből kicsapódott sókristályt. Nyomában az indiaiak országszerte sót kezdtek párolni a tengervízből. Ezt az illegálisnak tartott tevékenységet politikai elnyomással torolták meg, ezeket börtönözték be. A tarthatatlanná vált helyzetet végül 1931. március 5-én az a paktum oldotta fel, amit Gándhí kötött Irwin alkirályal. Az alkirály megszüntette a rendkívüli állapotot és szabadon bocsátotta a politikai foglyokat. Gándhí viszont vállalta, hogy felfüggeszti az együtt nem működési mozgalmat és hogy egyedül ugyan, de személyesen részt vesz a következő londoni kerekasztal-konferencián. Noha ott semmit nem ért el, Angliában látogatása nagy visszhangot keltett, felettébb népszerű volt, jelentős személyiségekkel találkozott, majd átment a kontinensre és ott is népszerűsítette a nemzeti mozgalom célkitűzéseit. Hazatérve azt találta, hogy a politikai lendület megtört, elmúlt a lelkesedés. A politikai vezetőket, majd őt magát is ismét bebörtönözték. A kormány pedig újabb meglepetéssel állt elő: Londonban Ramsay MacDonald miniszterelnök bejelentette, hogy az indiai érinthetetleneknek is külön választókerületeket fognak biztosítani⁵⁷. Előzménye az volt, hogy az első jogi végzettségű, nagy tudású érinthetetlen politikus, B. R. Ámbédkar, az érinthetetlenek sikeres és vitathatatlan vezetője, akit meghívtak az 1932-es londoni kerekasztal konferenciára, maga javasolta a külön választókerületek létesítését. Gándhí, aki a púnéi börtönben⁵⁸ raboskodott, felháborodásának adott hangot. Tudomásul vette ugyan, hogy a muszlimoknak vagy akár a szikheknek is legyenek külön választókerületeik, de az érinthetetlenek esetében úgy látta, hogy a britek ezzel a hindu társadalmat osztják ketté. Tiltakozásul halálig tartó böjtbe kezdett. A kormány meghátrált és javasolta, hogy Ámbédkar és Gándhí folytasson tárgyalásokat a kérdésről. Erre a börtönben sor kis került, és Ámbédkar, félve attól, hogy a kaszthinduk megtámadják az érinthetetleneket, megállapodott Gándhíval abban, hogy ne legyenek ugyan külön választókerületek, de legyen valamilyen eszköz az érinthetetlenek felemelésére. Ezt a paktumot azután Púnében megkötötték. Nyomában, ismét csak Ámbédkar⁵⁹ javaslatára, 1936 folyamán a brit kormány jegyzékbe szedte az érinthetetlen

⁵⁶ Ahmedábádnál.

⁵⁷ Communal Award néven ismeretes.

⁵⁸ Jelesen az Ágá Khán, a világ egyik leggazdagabb emberének palotájában tartották fogva.

⁵⁹ Ámbédkar volt az, aki elutasította Gándhí terminológiáját, aki az érinthetetleneket *haridzsanok*ak, Isten gyermekeinek nevezte. Ámbédkar szerint ők egyszerűen csak elnyomottak, azaz *dalitok*. Ma így is nevezik őket. Ámbédkar volt azután később a független India alkotmányának vezető szövegezője, Néhrú első kormányának igazságügyminisztere.

dzsátikat és 1937-től elkezdődött a pozitív diszkrimináció máig tartó politikája⁶⁰, amely az érinthetetleneknek (és a törzsieknek) bizonyos számú helyet biztosít az állami iskolákban, a közigazgatásban és állami vállalatoknál⁶¹.

6. A függetlenségi mozgalom utolsó periódusa

A brit uralom mintegy kétszáz esztendő kormányzati szerepvállalás után, annak ellenére, hogy igyekezett fenntartani a régi kormányzati struktúrákat, mégis jelentősen átalakította Indiát. Ez részben a gazdaságban mutatkozott meg. A mogul-kor sikeres textiliparát tönkretették az Angliából érkező gyáripari termékek versenyével, majd, amikor Indiában is megindult a gépi textilipar, az nem bizonyult versenyképesnek. Olyan képtelenségek történtek, hogy hosszú időn át a vasút szén szükségletét Angliából hajón szállították Indiába. Amikor az angol hajóépítő ipar áttért a fém hajótestek építésére és a vitorlásokat felváltották a gőzhajók, ezzel egy csapásra tönkrement egy nagy és jövedelmező iparág, az indiai hajóépítés. A mezőgazdaságban az ipari növények számos helyen bevezetett kényszertermeltetése jelentős földterületeket vont ki az élelmisznövények termesztéséből. A mezőgazdaságban és általában az indiai nemzeti vállalkozások számára nem létezett hitel. Még az ígéretes vállalkozások se tudtak hitelt kapni az angol bankoktól. Arról nem is beszélve, hogy John Maynard Keynes már az évszázad elején figyelmeztetett: Indiának nincs jegybankja. Megteremtésére 1935-ben csak azt követően került sor, hogy a világgazdaság letért az aranyalapról. Mindez oda vezetett, hogy a mezőgazdaságban nem alkalmaztak gépeket, műtrágyákat, modern technológiát. Az állam, bármilyen különös is, Indiában elszegényedett, nem maradtak forrásai a fejlesztésre, mert a legtöbb pénzt elvitte az öntözőrendszerek fenntartása, amelyeket 1921-ig erőteljesen fejlesztettek, továbbá a nyugalmazott brit tisztviselők nyugdíjának hazautalása, s a bürokrácia és a hadsereg fenntartása. Ezen kívül India gazdasága ki volt szolgáltatva a világpiaci változásoknak, igényeknek és árszavonyoknak. Mire India közeledett a függetlenség felé, az országban megfigyelhető volt a deindusztrializáció és a reáljövedelmek esése. Az indiai ipar alapvetően a helyi fogyasztók részére termelt, jobbra kis, családi egységekben, amelyek nem voltak versenyképesek a külföldről származó ipari termékekkel. Igaz ugyan, hogy az oltások és egyéb közegészségügyi intézmények eredményeképpen a lakosság létszáma gyors

⁶⁰ Megjegyzendő, hogy ezt a politikát az egykori Madrász tartomány (ma részben Tamil Nádú) kormánya már 1920-ban megkezdte.

⁶¹ Ezt a változó rendszert a későbbiekben a mai Indiával foglalkozó rész részletesebben tárgyalja.

növekedésnek indult, de a gazdasági növekedés általában az utolsó évtizedekben még az évi 1%-ot sem érte el. 1875 után a nyomor már drámai méreteket öltött és növekedett. A növekvő lélekszám pedig azt eredményezte, hogy egyre több lett a földnélküli. Figyelemre méltó, hogy míg az átlag jövedelem 1850-ben a brit egyötöde, 1950-ben már csak az egytizede volt. (L. Tirthankar: *The Economic History of India 1857–1947.*) Ilyen tendenciák és körülmények között alkották meg végül a gyarmati India kormányzásáról szóló utolsó törvényt 1935-ben, jobbra a Simon-bizottság jelentése alapján.

Az 1935-ös, India kormányzásáról szóló törvény 1937-ben lépett hatályba. Nem tartalmazta a jogok nyilatkozatát, amit a Néhrú-jelentés kívánt. A domíniumi státusz elérése továbbra is a távoli jövőben lebegett. Két részből állt, de csak az első részt hajtották végre. A második, föderális részt India tiltakozása miatt nem lehetett bevezetni, ugyanis aszerint a fejedelmek képviselői alkották volna a központi törvényhozás két háza küldötteinek egyharmadát. Ezzel igyekezett volna Nagy-Britannia előmozdítani a fejedelemségek fokozatos integrációját India egészébe. Ám ezt a részt egyetlen indiai nemzeti politikai erő sem támogatta. Az első rész tartományi kormányok felállításáról határozott, amelyek a választott törvényhozásnak felelnek. A diarchia rendszerét fenntartották és az alkirálynak vétőjogot biztosítottak. A központban továbbra is brit ellenőrzés alatt maradt az indiai külpolitika, a pénzügyek és a fegyveres testületek. Ezzel a nemzeti mozgalom elégedetlen volt, de az 1937-es választásokon a Kongresszus hat tartományban önállóan, és további háromban koalícióban alakíthatott kormányt azzal a feltétellel, hogy az alkirály nem fog élni vétőjogával. A Muszlim Liga önállóan sehol sem tudott kormányt alakítani. Az új törvény némileg át is szervezte az ország területiális beosztását és létrehozott 11 kormányzói tartományt, 4 főbiztosságot és egy ügynökséget. A törvénnyel egy időben fogadták el Londonban a Burma kormányzásáról szóló törvényt, amelyet ekkor leválasztottak Indiáról. Ugyanekkor vonták ki Brit-India kormányzása alól Ádent is, amiből önálló gyarmati egység lett.

A nemzeti kormányok viszonylag sikeresen működtek, legalább is némi gyakorlatot szereztek a tényleges kormányzásban. A lakosság egyes részei azonban úgy értelmezték a kongresszista uralmat, hogy az a hinduk hatalmát képviseli és elég gyakorivá váltak a muszlim népesség elleni támadások.

Amikor 1939 szeptemberében kitört a második világháború, az alkirály Indiát úgy nyilvánította hadviselő félnek, hogy egyáltalán nem konzultált a nemzeti politikusokkal. Ezért a kongresszista kormányok minden tartományban lemondtak. A háború idejére bármennyire is hátrányos és függő helyzetben volt India, amelynek a gazdasága nem tudott fejlődni, mégis egyes régiókban jelentős iparosítás folyt, bővült a felsőoktatás, hiszen 1939-re már 385

diplomát kibocsátó felsőoktatási intézmény működött az országban, valamint Bombay környékén, valamint Gudzsarátban és részben Bengálban, ill. Madrásban számottevő nemzeti tőke halmozódott fel. A nemzeti tőke pedig együttműködött a Kongresszussal, mi több, a háborús években számos tekintetben együtt tervezték a majdani független India életét. A háború nagy lendületet adott a modern gépiparnak. Az angolok a háború miatt jelentősen kiépítették az indiai (angol) légierőt és haditengerészetet, és két millió indiai katonát vittek a különböző frontokra.

A belpolitikai helyzet holtpontra jutott. A politikai vezetőket és Gándhít is bebörtönözték. A különböző radikális csoportok erőszaknélkülinek aligha nevezhető tevékenységet folytattak, robbantottak, akadályozták a vasúti forgalmat. A Muszlim Liga, amelynek tagjai szabadok voltak, már 1940-ben Láhaurban elfogadta a Dzsinnáh által beterveztett Pakisztán-tervet. Dzsinnáh – nem teljesen eredeti módon – a tervezethez hozzáfűzte, hogy Indiában két nemzet létezik, a hindu és a muszlim. Voltaképpen csak korábbi hindu politikusok és írók álláspontjára reagált, amely a XIX. század második felétől irodalmi alkotásokban és politikai írásokban felbukkant, hogy ugyanis mindenki, aki nem India földjén született vallást követ, idegen, és ez alatt a muszlimokat és a keresztényeket értették.⁶² Kétségtelen tény, hogy India bizonyos tartományaiban a muszlim népesség többséget alkotott, de sehol, egyetlen egy régiónak se volt tisztán muszlim vagy hindu lakossága. Ezért a Pakisztán-terv magában hordozta a különböző vallású népcsoportok várható konfliktusát. A függetlenség előtt India lakosságának egynegyede volt muszlim, de úgy, hogy bizonyos muszlim többségű tartományokon kívül az ország minden csücskében, sőt településén is vegyes volt a lakosság, változó arányú összetételben.

Az indiai politikai élet bénultsága kihatott a hadigazdaságra és ezen keresztül a világpolitikára is. Az amerikai politikusok sürgették a brit kormányt, hogy kezdjen valamit Indiával a holtpont feloldása érdekében. Nem utolsósorban bizonyos amerikai üzleti körök be kívántak lépni az indiai piacra, amire addig nem volt lehetőségük. Ezért 1942 márciusában a brit kormány Sir Stafford Cripps miniszter vezetésével küldöttséget menesztett Indiába annak érdekében, hogy megnyerje India támogatását a háborús erőfeszítésekhez. Gándhí azon az állásponton volt, hogy India ne nehezítse meg Nagy-Britannia helyzetét, de ellentételezésként azonnali domíniumi státuszt követelt. Megjegyzendő, hogy voltak olyan politikai erők is Indiában, amelyek a britek nehéz helyzetét előnynek vélték, és akár még Hitlerrel is

⁶² A vallástörténeti rész ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozik. Itt elegendő megjegyezni, hogy Szávarkar 1923-ban publikált *Hindutva* c. pamfletjében ezt világosan megfogalmazta. Ez a mű ma is bizonyos indiai politikai irányzatok alapjául szolgál.

szövetkeztek volna a függetlenség elnyerése érdekében.⁶³ Cripps azonban csak a háború utánra ígérte meg az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását és a domíniumi státuszt. Erre a Kongresszus Gándhí megfogalmazásában határozatot fogadott el, amely felszólította az angolokat, hogy távozzanak Indiából. („Quit India!”) Cripps küldetése tehát kudarcot vallott. A háború végéig már nem is alakult ki semmiféle közeledés a nemzeti erők és a britek között. A helyzetet tovább rontotta, hogy 1941-től majd két éven át Bengál és Orissza tartományokat súlyos éhínség sújtotta, az áldozatok számát egy és három millióra becsülik, holott az országban volt gabona, de részben a kereskedők visszatartották áremelkedést remélve, részben a kormány tehetetlennek bizonyult, hogy megszervezze a gabona szállítását a nélkülöző régiókba.

A tárgyalásokat az alkirály, Archibald Wavell marsall, a régióban tapasztalt katona kezdte újra. Ő ugyan már 1943-tól volt India alkirálya, de a Cripps-misszió után nem sokat tehetett. 1945 júniusában azonban Simlába hívta tárgyalásra a nemzeti erők képviselőit a felállítandó kormány összetételéről. Azt javasolta, hogy a kormányban a hinduk és muzulmánok aránya legyen 40–40%. Javaslatát a Kongresszus nem fogadta el, Dzsinnáh pedig azt nem, hogy a muszlimokat az ún. nacionalista muszlimok (a Kongresszus tagjai) is képviselhessék. Ismét nem történt előrelépés. Viszont 1946 folyamán az országon végigsöpört a nyugtalanság és Csittagongban is, Bombayban is fellázadt a haditengerészet. Ezért 1946 februárjában Attlee brit munkáspárti miniszterelnök Indiába küldte a kabinet küldöttségét F. W. Pethick-Lawrence vezetésével. Az új küldöttség javaslata az volt, hogy állítsanak fel ideiglenes kormányt, amelynek feladata lesz összehívni az alkotmányozó nemzetgyűlést. Egyúttal tájékoztatást adtak a brit elképzelésekről, hogy legyen Indiában gyenge központ, amely alatt államcsoportok szövetsége jönne létre. Sor került a választásokra, amelyeket tárgyalások követtek az ideiglenes kormány összetételéről. A miniszterelnöki megbízást Dzsaváharlál Néhrú, ez a nagy tekintélyű kongresszista politikus, Gándhí jelöltje kapta, és kormányában 6 kongresszista, 5 Ligabeli és 3 kisebbségi miniszter kapott feladatot. A Liga azonban elutasította az ideiglenes kormányban való részvételt. Ennek ellenére augusztus 24-én megalakult az ideiglenes kormány, és szeptemberben Dzsinnáh mégiscsak csatlakozott hozzá. Ebben az időszakban is tapasztalható volt, hogy a britek támogatták a szeparatista törekvéseket. Végül decemberben összeült az alkotmányozó nemzetgyűlés, amelynek

⁶³ A Nétádzsínak (Vezér) nevezett Szubhás Csandra Bósz, egykori baloldali kongresszista politikus el is ment Németországba felajánlani szolgálatait, de a németek átirányították a japánokhoz, akik akkor erőteljesen nyomultak előre az ázsiai hadszíntéren, elfoglalták Burmát és mintegy százezer indiai hadifoglyot ejtettek. Őket bízták Bószra, hogy szervezzék belőlük segédcsoportokat, amit ő meg is tett. Ez lett az Indiai Nemzeti Hadsereg (INA), amelynek tagjait a háború után Indiában perbe fogták, sokan azonban hősokeket láttak bennük, így a perük is politikai küzdelem tárgya lett. Bósz addigra már eltűnt egy repülőgép fedélzetén még a háború vége felé.

munkájában sem a Liga, sem a fejedelemségek nem vettek részt, és ez válságos helyzetet teremtett.

A háború után a kivérzett brit társadalom nem tudta fenntartani az indiai birtokot, előtérbe került az a törekvés, hogy a dekolonizációt fel kell gyorsítani. Ezért Attlee miniszterelnök 1947. február 20-án bejelentette, hogy Anglia 1948 júniusa előtt átadja a hatalmat az indiaiaknak. Wavellt visszahívták, és új alkirályt, ez alkalommal az utolsót küldték ki Indiába. Ő Lord Louis Mountbatten volt, a királyi család tagja, a szingapúri győző, Burma grófja, a derűs, elegáns, a mindenkori társaság középpontjában lévő nagyvilági admirális, a délkeleti hadszíntér főparancsnoka, aki ugyancsak nagyvilági felesége társaságában nagy pompával érkezett Indiába és az utolsó időszakban mindvégig fenntartotta a brit pompa és méltóság látszatát. Ezenközben azonban kiváló kapcsolatokat épített ki minden számottevő politikussal, egymás után vette le a lábáról Néhrút, Dzsinnáh-t és még Gándhí is. Mountbatten otthonról egyetlen feladatot kapott: felszámolni az indiai brit uralmat, amilyen gyorsan csak lehet. Ő pedig nekilátott. Tervet terjesztett a felek elé az ország felosztásáról, amit a brit kormány 1947. június 3-án elfogadott. Ezt a Liga június 10-én, a Kongresszus Munkabizottsága pedig július 15-én fogadta el. Gándhí soha nem adta hozzájárulását. Ezzel létrejött a két domínium papíron, egyezmény formájában és a térképasztaloknál. Aki azonban a vonalzónál a határvonalakat húzta, sajátos módon még aznap távozott Indiából, hogy a megosztás térképeit letette Mountbatten asztalára. Az alkirály részt vett mindkét domínium fővárosában az új nemzeti zászló felvonásán és a brit zászló levonásán. Pakisztán augusztus 14-én, India augusztus 15-én jelentette be a függetlenségét. Mountbatten még egy ideig Pakisztán főkormányzója maradt, de Indiáé nem. A brit uralom, a brit *főhatalom* a már említett utolsó londoni törvénnyel ért véget. A fejedelmekkel kötött egykori szerződések érvényüket veszítették, nekik a britek azt javasolták, hogy csatlakozzanak valamelyik domíniumhoz, értelemszerűen ahhoz, amelynek a területén vagy ahhoz közel vannak. Ez a folyamat eltartott egy ideig. De már az alapvető területi megosztáskor kiderült, hogy India nem adja át Kasmírt. És a határok meghúzásával kettévágták a gazdaságilag egységes, de vallásilag vegyes Pandzsábot és Bengált is. Hiszen Pakisztán két részből jött létre, Nyugat-Pakisztánt Kelet-Pakisztántól 1600 km indiai felségterület választotta el, és a két országrész között a kapcsolattartás gyakorlatilag csak India körülhajózásával volt lehetséges. A megosztás szükségképpen járt lakosságcserevel, pontosabban menekültáradattal, mert hamarosan elszabadult az erőszak. Ma sincsenek pontos adatok arról, hogy hány ezren haltak meg, de vélhetően sok százezren és több mint öt és fél millió menekült cserélt hazát, Delhiben és környékén sátorvárosok jöttek létre, ahová a Pakisztánhoz került területekről minden

vagyonukat hátra hagyva menekültek a hinduk és szikhek. Vélhetően ez volt az újkor legnagyobb népvándorlása, és a második világháborút követő legnagyobb vérengzés is. És meg kellett osztani az állam vagyonát, a közigazgatási szolgálatokat, a fegyveres erők állományát, a fegyverzetet, a vasúti rendszert és a gördülő állományt, és nem utolsó sorban az államkassza készpénz tartalékait.

Kérdések

1. Mi vonzotta az európai kereskedő-társaságokat Indiába a XV. század végétől?
2. Hogyan zajlott Indiában Franciaország és Anglia rivalizálása?
3. Milyen volt és hogyan változott a Kelet-India Társaság és az angol állam viszonya? Milyen szerepet játszottak ebben a világgazdaság változásai?
4. Hogyan vált az angol kereskedő-társaság Indiában territoriális hatalommá?
5. Milyen álláspontot képviseltek a westernizálók és az orientalisták?
6. Hogyan épült ki a brit-indiai közigazgatás?
7. Hogyan változott az indiai brit uralom az 1857–58-as katonai felkelés után?
8. Hogyan bontakozott ki az indiai függetlenségi mozgalom?
9. Milyen kormányzati rendszert határozott meg az 1919-es India kormányzásáról szóló törvény?
10. Milyen új elemeket és módszereket jelentett Gándhí megjelenése és vezető szerepe a függetlenségi mozgalomban?
11. Hogyan politizált M. A. Dzsinnáh és milyen elv alapján fogalmazta meg a Pakisztán-követelést?
12. Mi volt a kommunális döntés?
13. Milyen változásokat hozott az 1935-ös India kormányzásáról szóló törvény?
14. Milyen változásokat hozott India részvétele a II. világháborúban?
15. Hogyan szűnt meg a brit főhatalom és milyen körülmények között jött létre Pakisztán és India domínium?

V. FEJEZET

AZ ÖTÖDIK „BIRODALOM”: A FÜGGETLEN INDIA⁶⁴

1. Az új indiai állam megteremtése

A két domínium megteremtéséhez az út igen véres és erőszakos volt. Már 1946-ban a Muszlim Liga Kalkuttában direkt akciót hirdetett, amikor a muszlimok megtámadták a hindukat, majd egész Bengálban és Bihárban is a két vallásközösség súlyos atrocitásokat követett el egymás ellen. A már idős Gándhí sehogyan se tudta elfogadni a Pakisztán-tervet és fontosabbnak tartotta, hogy helyreállítsa a békét a lakosság köreiben. Egymaga elment Bengál távoli falvaiba, hogy nyugalmat teremtsen. Fáradozásait siker koronázta, ám Kalkuttában igen rossz volt a helyzet. Oda is elment, és éppen a tartományi kormányzó, a Muszlim Liga ottani vezetőjének, Szuhravardínak a házában szállt meg, ahol halálig tartó böjtbe kezdett. Kijelentette, hogy csak akkor függeszti fel a böjtöt, ha a két vallásközösség megbékél és a fegyvereket beszolgáltatják. Ezt is sikerült elérnie. Csak ezek után tért vissza Delhibe. A területek és az állami vagyon felosztása már javában folyt. Ő maga Birlá nagytőkés házában pihent, amikor megtudta, hogy az új indiai állam az államkassza Pakisztánra eső részét, mintegy ötven millió rúpiát nem hajlandó átadni. Ekkor kezdett bele élete utolsó böjtjébe a 79 éves politikus, a nemzet atyja. Az új indiai kormány és politikusai nem kockáztathatták a Mahátmá halálát, így átadták a nemzeti vagyon megfelelő részét. Gándhí felfüggesztette böjtjét. Lábadozott. A Birlá-ház kertjében imagyűléseket tartott, ahová bárki elmehetett. Elment az a bráhma kasztbéli Náthurám Gódszé is, aki a Gándhít muzulmán-barátsággal vádoló politikai körökhöz tartozott, és szervezésükben vagy inkább felbujításukra tiszteletteljes meghajlással üdvözölte Gándhít, majd 1948. január 30-án közvetlen közről lelőtte. A nemzeti gyász kijózanítólag hatott, Indiában lassan helyreállt a nyugalom.

Létrejött a két domínium, és Pakisztán hamarosan iszlám köztársaság lett, India pedig szekuláris állam.

Indiában foglalkozni kellett a menekültek millióival, az elhelyezésükkel, az állam megszervezésével. A magukra hagyott fejedelmek közül 505 India területén maradt, ezeket integrálni kellett, ami több lépésben történt. De már eleve három nagyobb egység nem volt hajlandó csatlakozni az új államhoz, és voltak más fejedelmek is, akik vonakodtak ettől. Az

⁶⁴ Ez a fejezet a politikai történet folyamatos bemutatása érdekében csak rövid összefoglalással szolgál. A jegyzet mai Indiával foglalkozó része e fejezet valamennyi témáját részletesebben tárgyalja.

igazi gondot Haidarábád és Kasmír jelentette. Ez utóbbi fejedelme hindu volt, de országában a lakosság többsége muszlim. Néhrú azonban ragaszkodott Kasmírhoz, így rábeszélésére a fejedelem aláírta az Indiához való csatlakozás okmányát és el is hagyta a tartományt. Ez ellen Pakisztán azonnal tiltakozott. A két új domínium Kasmír miatt 1947-ben fegyveres konfliktusba keveredett, ami azonban nem oldott meg semmit, és az ENSZ határozata állította meg, de nem hozott rendezést. Kasmír azóta további három háború oka lett a két ország között. A vonakodók közül Dzsunágarh végül csatlakozott, de Haidarábád nem. A hatalmas fejedelemség gazdaságilag önálló országgént is életképes volt, hiszen legalább akkora volt a területe és a népessége is, mint Olaszorszáé. A diplomáciai tárgyalások kudarcot vallottak, ezért az indiai hadsereg bevonult, elfoglalta a fejedelemséget és Indiához csatolta. A miniszterelnök-helyettes és belügyminiszter, V. Patél vaskezü irányításának és taktikusságának köszönhető, hogy a fejedelemségek rendszerét az új, független India gyakorlatilag másfél év alatt felszámolta.

A fejedelemségek beolvasztása a két domínium megalakításával többé-kevésbé párhuzamosan haladt, és az *integráció első szakasza* az alkotmány hatályba lépésével lezárult. A területiális átalakulásoknak ekkor sem szakadt végük. A későbbiekben különféle mozgalmak nyomására az *államok területi-nyelvi átszervezése tovább folyt*. 1966-ban pl. Pandzsábból kivált Harijáná, 1971-ben tagállami rangot kapott Himácsal Pradés, és kisebb kiegészítések folyamatosan történtek. A gazdasági, politikai és demográfiai változások következtében újabb és újabb államokat szerveztek, pl. 1986-ban teljes jogú állami rangot kapott Arunácsal Pradés, amelynek alig egy milliós a lakossága. Érdekes, hogy milyen sokféle okból kerülhet sor egy-egy újabb állam létrehozására. 2000-ben három nagy államból váltak ki területek és lettek teljes jogú államok. Ezek: 1. A hatalmas Uttar Pradésből kivált *Uttaráncsal*, ahol nagyon jelentős a turizmus a számos himalájai zárandokhellyel és üdülővel, bár van törzsi népesség is és a lakosságnak majdnem 80%-a falvakban él. 2. Madhja Pradésből, India egyik legelmaradottabb államából kivált *Cshattíszgarh*, amely nevében hordozza azt az egykor volt 36 fejedelemséget, amely a területét alkotta, itt a lakosság 34%-a bejegyzett törzsbeli és 12%-a bejegyzett kasztbéli, a maradék pedig alacsony hindu kasztba tartozik és itt találhatók a naxalita szélsőbaloldali felkelők. 3. Bihárból, India másik elmaradott államából, az egykori Magadha és a Maurja birodalom földjén létesült államból pedig kivált *Dzshárkand*. Ez különös történet. Létezett az ötvenes években egy Dzshárkand párt, amely a törzsi népesség érdekeit igyekezett képviselni, egy ideig országos párt volt, majd elsorvadt. Most mégis ezen a néven jött létre az új állam. Itt a lakosság 28%-a törzsi, 12%-a bejegyzett kasztbéli. Ám ezen a területen vannak India legnagyobb vas és acélművei, műtrágyagyárai, csaknem minden

ásványt bányásznak, itt van a legnagyobb robbanóanyag-gyár. A kiválás oka tehát nem a népesség összetételében keresendő, hanem abban, hogy a rendkívül fejlett iparral rendelkező terület nem kívánta megosztani jövedelmét a felettébb elmaradott és elfogultan kaszthindu biháriakkal. *Jelenleg* tehát Indiában 28 tagállam és 6 uniós terület van.

Az indiai politikai struktúra és a demokratikus gyakorlat egyik meggyőző példája éppen az, hogy megalapozott indokkal és érdekek mentén lehetséges volt új tagállamok kreálása.

2. Az alkotmány

Az új állam meghatározása és politikai alapjainak lerakása az alkotmányozással történt meg. Az alkotmányozó nemzetgyűlés közel három évig dolgozott rajta és 1949 végére készült el a szöveg, amely 1950. január 26-án lépett hatályba. (Ez a nap India egyik nemzeti ünnepe.) Ez lett a világ legterjedelmesebb alaptörvénye, amelynek angol verziója több mint 117 ezer szóból áll. Láthattuk, hogy nem volt minden előzmény nélküli. Dzsaváharlál Néhrú miniszterelnök a nemzetgyűlés elé terjesztette továbbá a „Célkitűzésekről” szóló, korábban megfogalmazott kongresszusi határozatot, amely végül az alkotmány tartalmában a szabadságjogokkal, az állam feladataival és formájával foglalkozó részekbe került bele. Az alkotmány számos forrásból merített, egyebek között az amerikai szabadságjogokból, ugyancsak az amerikai gyakorlatból vette át a hatalmi jogok⁶⁵ szétválasztását, de merített a kanadai és az ausztrál alkotmányból, a brit parlamentarizmusból, a brit *common law*-ból, a francia alkotmányból, a rendkívüli helyzetekre vonatkozó rendelkezéseit a weimari alkotmány alapján fogalmazták meg, és természetesen az 1935-ös, India kormányzásáról szóló törvényből, amelynek anyagát 75%-ban változtatás nélkül átvették. Az alkotmány az államformát föderális köztársaságnak határozza meg erős központtal, biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, a jogokat (és 1976-ból az állampolgári köteleességeket is), az állam kötelességeit, rögzít bizonyos politikai alapelveket, szabályokat és törekvéseket is. Meghatározza a központi kormány és a tagállamok közötti feladatmegosztást. Élő jogi dokumentum, 2010 végéig 110 alkalommal módosították. Jelenlegi preambuluma szerint, a módosítások után az alkotmány Indiát *szuverén szocialista szekuláris demokratikus köztársaságnak* határozza meg. Továbbá megfogalmazza a liberális demokrácia alapelveit és a központi kormány kezében összpontosítja a hatalmat. A ma 22 részből álló alaptörvény csaknem valamennyi állami tisztség és hivatal – Közzszolgálati Bizottság, Választási

⁶⁵ Eredetileg Montesquieu-től származó megosztás.

Bizottság, főszámvevői, főügyészi hivatal stb. – struktúráját és feladatkörét is leírja, valamint részletesen szabályozza a választások rendszerét.

Az alkotmány és a rá épülő törvényalkotás nem változtatott az angol időkből öröklött *polgári törvényeken*. Külön házassági és örökösödési jog létezik a hinduk, a muszlimok, a keresztények és a párszík számára, és Goában az egységes portugál polgári törvénykönyv van érvényben.

Van az alkotmánynak egy igen fontos része, amely a hátrányos helyzetűekkel foglalkozik. Miközben számos cikkelye foglalkozik a törvény előtti egyenlőséggel és azzal, hogy faj, neme, vallása, kaszt-hovatartozása alapján senkit sem lehet megkülönböztetni, és a híres 17. cikkely eltörli a kasztrendszert, átemelte az 1935-ös törvény alapján a *fenntartott helyek* rendszerét. 1936-ban hoztak egy törvényt, amit 1950-ben alkotmányos rendeletben (*Constitution /Scheduled Castes/ Order*, illetve *Constitution /Scheduled Tribes/ Order*) megismételték. E törvények tartalmazzák az 1936-os listát, az érinthetetlen kasztok és törzsek listáját. A XIX. században e két népcsoportot együtt nevezték ún. „elnyomott” (*depressed*) osztályoknak. Ma ugyanez a fogalom is létezik, de szélesebben értelmezik, bizonyos muszlim csoportok és mások is ide sorolhatók. Az alkotmány tehát *pozitív diszkriminációs* intézkedésekkel igyekszik felszámolni e népcsoportok hátrányos helyzetét, de ezzel közvetve elismeri a kasztrendszer létezését. *Az alkotmány az emberi jogok tekintetében ellentmondásos*: eltörli a megkülönböztetést, majd lehetővé teszi a jegyzékbe vételüket és előnyöket biztosít nekik. Az 1935-ös törvénynek megfelelően tehát ma is rezerválnak bizonyos számú helyet az oktatási rendszerben, az állami munkahelyeken és vállalatoknál, amelyeket kötelezően a bejegyzett kasztok és törzsek tagjaival kell betölteni. Bár 1941 óta a tízévenként megtartott népszámlálás nem kérdezi a kaszthovatartozást, a kormány 1953-ban, majd 1979-ben is bizottságot küldött ki, hogy írja össze az elmaradott kasztokat és közösségeket. Az 1955-ben elkészült jelentés 2399 elmaradott kasztról és közösségről számolt be, amelyek közül 837 minősült a „legelmaradottabbnak”. Hivatalos adatok szerint ma az ún. *Scheduled* (jegyzékbe vett) törzsek (*ádívászík*) a lakosság 8%-át teszik ki (kb. 70 millió fő), a *Scheduled* (jegyzékbe vett) kasztok pedig a lakosság 16%-át (kb. 166 millió fő). Ők a dalitok. Az ún. „Egyéb elmaradott osztályok”, OBC-k⁶⁶ kategóriájának 24%-át a második bizottság a lakosság 52%-ára emelte, bár ezt más becslések túlzottnak tartják és csak 32%-ról beszélnek. 2005-ben a kormány ez utóbbi csoport számára a központi egyetemeken és felsőoktatási intézményekben 27%-os rezervációt vezetett be. Beszédes adat, hogy Uttar Pradésben és Tamil Náduban e

⁶⁶ Other Backward Classes

három népcsoport részére összesen a felsőoktatásban a helyek 50%-át tartják fenn. 2006-ban újabb felmérés készült, amikor 2297 közösséget vettek elmaradottként (OBC-k) jegyzékbe.

E hátrányos helyzetű népcsoportok az országban egyenetlenül oszlanak el, helyzetük régióként eltérő, ezért országos politikai szerveződésük nehezen bontakozik, de regionálisan számos helyen példátlan sikereket érnek el.

Az új alkotmány alapján azután 1952-ben sor került az első általános választásokra, amelyeken ugyan számos párt indult, de a Nemzeti Kongresszus elsőprő győzelmet aratott. Az addig ideiglenes kormány miniszterelnöke most már a megválasztott Dzsaváharlál Néhrú lett, aki ezt a tisztséget haláláig, 1964-ig betöltötte.

3. Állami politikai szervezetek

A szétválasztott hatalmi ágak: az elnök, a parlament két háza a központban és a tagállami törvényhozások, a minisztertanács a központban és a kormányok a tagállamokban. A központi törvényhozás két kamarás: a Lók Szabhá, avagy a Nép Háza és a Rádzsja Szabhá, avagy Államok Tanácsa. A központi kormány élén a miniszterelnök (*Prime Minister*), a tagállami kormányok élén pedig a főminiszter (*Chief Minister*) áll. A bírósági szervezet országos, és különböző szintjei vannak. A Legfelsőbb Bíróság alkotmánybírósággént is funkcionál. A hadsereg központi szervezésű, de a rendőri szervezet tagállamonkénti a főtisztek kivételével, akik országos kinevezésűek. 1943 óta a brit-indiai közigazgatásba már nem lehetett angolokat felvenni, így attól kezdve vált erőteljessé az indiaiak jelenléte, majd az egész rendszerben kizárólag indiaiakat foglalkoztattak. Az indianizáció nem csupán a személyi összetételben, hanem idővel a szolgálatok működésében is megmutatkozott.

A *közigazgatási alrendszer* legfontosabb része a központi kormány és működése. Minisztériumainak száma változó, a politikai szükségleteket követi. Az egyes minisztériumok esetleg több részre oszlanak egy miniszter felügyelete alatt. 1961 óta létezik a nagyhatalmú *Kabinetttitkárság*, amelynek számos önálló ágazata van. Évtizedeken át fontos funkciót látott el a *Tervbizottság*, amely India eddig összesen 13 ötéves tervét kidolgozta és a végrehajtást ellenőrizte nagy apparátusával. Sematikusan a minisztériumok élén a politikai vezetők állnak, akik: miniszter, államminiszter, miniszterhelyettes. Ők alkotják a politikai elemet, akik a választások eredményének függvényében érkeznek és távoznak a posztokról. A minisztériumi szervezet hierarchikus, a csúcán a *Titkárság*, alatta a Szárnyak, Részlegek, Osztályok, Szekciók és a Hivatal van. A Titkárság vezetője a *titkár*, aki a minisztérium adminisztratív vezetője, nem politikai elem, hanem ő képviseli az apparátus állandóságát. A kormány

kiegészítő szervei a különböző *autonóm szervezetek*, mint pl. az Országos Egyetemi Bizottság, vagy az Atomenergia Bizottság. A *tagállamok* hatalmi struktúrája követi a központi mintát, a *főminiszter és kormánya alkotják a politikai elemet*, mellettük áll a *főtitkár*, aki a kormány adminisztratív feje, az „állandó elem”, és apparátusa.

A *tagállami* kormányzati munka területiális egységekben folyik, a legnagyobb közigazgatási egység a terület (*Division*), alatta a kerület (*District*), a legalján a falvak vannak. A városokban, a kerületekben, a körzetekben és a falvakban általában választott önkormányzatok működnek (*pancsájatok*). Ez a beosztás igazodik a régi adóigazgatási beosztáshoz, amelynek élén tagállamonként a Bevételi Igazgatóság áll, a kerületek élén pedig változatlanul az adószedő (*Collector*). Ugyanilyen területi beosztást követ a rendőri szervezet. A kerületi közigazgatás sokrétű, itt találhatók azok a hivatalok, amelyek jóléti ügyekkel, foglalkoztatáspolitikával, iparüggyel, erdészettel, oktatással, az elmaradott csoportokkal, közegészségüggyel, a közmunkákkal, az anyakönyvezéssel, statisztikával, a költségvetéssel, vagy a börtönök fenntartásával foglalkoznak. Újabban, az ország lakosságának növekedése miatt 37 új kerületet hoztak létre, így 2011-ben Indiában 640 kerület létezett.

A központi és a tagállami kormányzati munkát végző tisztviselők kiválasztásának és szervezetének rendszerét a brit uralom alatt fejlesztették ki. A legfontosabb része az Indian Civil Service volt. Figyelemre méltó, hogy a XX. század elején Brit-Indiában az ICS 1014 tisztviselője irányított, és az államigazgatás egészét ötszázezer indiai és négyezer angol látta el.

A *szolgálatok rendszerének* keretében az ICS utóda lett az 1947-ben újjászervezett *Indian Administrative Service (IAS)* és elődjéből létrejött az *Indiai Rendőri Szolgálat*. Ezt és az IAS-t az alkotmány összindiai szolgálatnak ismerte el, majd később harmadiknak az *Indiai Erdészeti Szolgálat* is összindiai lett. Ezen kívül létezik mintegy 30 *központi szolgálat*, amelyek zöme technikai jellegű, mint pl. a *Külügyi Szolgálat* vagy a *vasút*. Ezek a szolgálatok nem nagy létszámúak, az IAS tagállami kvóták szerint oszlik meg, négyezer fő körül van. A *tagállami szolgálatok* tagjait nem lehet más tagállamba áthelyezni, míg az IAS tagjait igen. A szolgálatok tagjait *osztályokba* sorolják. Az összindiai és a tagállami szolgálatok a közigazgatás rutin feladatai mellett *politikai munkát* is végeznek: a döntéseket készítik elő, mivel rendelkeznek minden előzménnyel és háttérismerettel, hiszen különösen az IAS tagjai jelentik a kormányzati munkában az állandó elemet. A hierarchikusan felépített közigazgatás számos feszültség forrása, pl. a generalista Indiai Közigazgatási Szolgálat gyakran kerül konfliktusba a specialistákkal. Befolyásolja a közigazgatás működését a hatalmon lévő párt, a társadalmi környezet, a tisztviselők szociológiai háttere stb.

Az önkormányzatok

Lassan épült ki, és sokára született meg a pancsáját rendszere. Az ókorban működtek falutanácsok: bíráskodtak, szabályozták az életet, adót szedtek, biztosították a vízellátást, számos funkciójuk volt. Mellettük működtek kaszttanácsok is. A falusi önkormányzat azonban elsorvadt, a mogul közigazgatás kiépülése szükségtelenné tette a tevékenységét. Az angol uralom alatt megjelentek művek, amelyek idealizálták az egykor volt faluközösségeket. Gándhí pedig egyenesen falusi köztársaságokat akart, amelyek intézik a saját ügyeiket. A valóságban azonban az angol közigazgatás a XIX. század második felében igyekezett megteremteni legalább a városokban az önkormányzatokat, a falvakig nem jutott el. A független India alkotmánya két cikkelyében is foglalkozott a pancsáját rendszer megteremtésével, de csak 1952-ben amerikai kezdeményezésre és közreműködéssel került sor az ún. *Community Project*, avagy községfejlesztési program bevezetésére, amely kiterjedt az ivóvíz biztosítására, az úthálózat fejlesztésére, a közellátás és az oktatás javítására. Száz faluból szerveztek blokkokat, amelyek élére fejlesztési tisztviselő került. Ez a program 1956-ig 140.000 falura terjedt ki, két év múlva már mintegy háromszázezer falura. Ezzel párhuzamosan folyt a földreform, de a *Community Project* kudarcot vallott. A fejlesztési programokból ugyanis csak a módos gazdák húztak hasznot. Ők pedig a falvak konzervatív, felső kasztbéli elemei voltak. A többi falusi passzív maradt, a programok végrehajtása a bürokrácia kezében maradt. A terveket a helyi viszonyoktól függetlenül dolgozták ki. A program pedig a bürokrata birodalomépítés egyik legvirágzóbb területe lett. A kudarc okait vizsgáló bizottság jelentésében javasolta aztán a háromlépcsős pancsáját rendszer kiépítését, a megvalósítás módja azonban eltért ezektől a javaslatoktól. Olyan szervezetrendszerre volt szükség, amely demokratikus, decentralizálja az állami feladatokat és új falusi vezetést teremt. Néhrú 1959-ben jelentette be a *pancsájátí rádzs* megteremtését. 1959 és 1961 között a tagállamok egymás után alkották meg a pancsájátokat létrehozó törvényeket. Ez pedig azt jelenti, hogy országosan nagy eltérések vannak, mind a funkciók, mind a szervezetek elnevezése tekintetében. Egyesek szerint a pancsájátok a modernizáció közvetítői, de helyi kormányzati szervek is, és egyúttal a mozgósítás eszközei a helyi problémák megoldása érdekében. Végül típusosan, de nem egységesen a háromlépcsős struktúra épült ki. A *falugyűlés*, amelynek minden felnőtt falusi a tagja, titkos szavazással öt évre választja meg a *falusi pancsájátot*, avagy tanácsot, amely 10–15 tagú, fenntartott helye van a nőknek, a bejegyzett kasztok és törzsek képviselőjének. A tanács választja meg az elnökét és annak

helyettesét. A tanács feladata: az utak karbantartása, az ivóvízellátás biztosítása, a földügyek igazgatása, nyilvántartások és más statisztikák vezetése, jóléti ügyek, az elemi iskolák felügyelete, köztisztaság, egészségügyi ellátás. A következő szint a blokkok szintjén a *pancsáját szamiti*, amely a falusi pancsáját-elnökökből áll és más képviselők is tartoznak hozzá (elmaradott osztályok, nők, szövetkezetek stb.). Ennek fejlesztési feladatai vannak. A harmadik szint az adókerület és a régi közigazgatási egység (*District*) szintjén a *zilá parisad*, amely csak koordináló, ellenőrző és tanácsadó testület. A pancsájatokban dominál a laikus elem és az állami közigazgatási tisztviselők kénytelenek velük együttműködni. *1992-ben módosították az alkotmányt*, hogy beillesszék a pancsájatokat az állami hierarchiába. Mára azonban kaszt és helyi hatalmi okokból a pancsájatok sok helyen alig működnek, bár mindenhol létre jöttek. Csak ott eredményesek, ahol pontosan szabályozták a közigazgatás és a pancsájatok feladatkörét, ahol költségvetési fedezetet biztosítottak a pancsájatoknak a feladataik teljesítéséhez (Tamil Nádu). Másutt általában a domináns kasztok monopolizálják a falu vezetését. (Ándhrában a reddík, Rádzsaszhánban a dzsátok vannak többségben a pancsájatok vezetésében.) Annyit azonban bizonyosan elért ez a rendszer, hogy előmozdította a falvak politizálását, e révén eljutottak a pártok a falvakba és a pancsáját választásokon is jelölteket állítanak, de a gazdag mezőgazdasági vállalkozók kisajátítják a pancsáját intézményeit és a saját hatalmukat növelik általa.

4. A nem állami politikai szervezetek

Pártok

Minden pártnak, amely részt kíván venni a helyi, tagállami vagy országos választásokon, az *Election Commission of India*-nál regisztrálni kell magát. Az elismeréshez 5 év aktív tevékenységre van szükség és arra, hogy legalább a Lók Szabhában a helyek 4%-át szerezze meg (tagállamban 3,33%-ot). Ha egy pártot 4 tagállamban elismernek, akkor azt „országos” pártnak tekintik. Ha ez nincs, akkor „tagállami” párt.

Jelenleg 6 országos párt van:

Bahudzsan Szamádzs Párt (Májávati) (BSP) (Kb. Közösségi Társadalom Párt)
 Bháratíja Dzsantá Párt (BJP) (Indiai Néppárt)
 India Kommunista Pártja (CPI)
 India Kommunista Pártja (marxista) (CPI-M)
 Indiai Nemzeti Kongresszus (INC)
 Nacionalista Kongresszus Párt (NCP)

Minden tagállamban van 3–4 tagállami párt. Ezen kívül több száz kis párt létezik, amelyek nem voltak képesek tagállami vagy nemzeti elismerésre szert tenni, ezeket az „egyéb pártok” kategóriába sorolják.

A pártok a választásokon még mindig jelképekkel (piktogrammok) azonosítják magukat. Pl. a BJP egy piros lótusz sárga mezőben. A Kongresszusé az indiai zászló (sáfrány-fehér-zöld) színeiben egy tenyér.

Az 1885-ben megalakult *Indiai Nemzeti Kongresszus* jelentősége az, hogy vezette a nemzeti függetlenségi mozgalmat, majd 1977-ig töretlenül kormányzó pártként, majd a hatalomba visszakerülve meghatározta India politikáját az élet minden területén. Azért is nagy fontosságú párt, mert struktúrája hosszú időn át mintául szolgált a később alakuló pártoknak. A Kongresszus maga centrista, sokszor mozgalomként, máskor gyűjtőpártként egyedülálló módon volt képes a különböző, párton belüli irányzatok közötti kompromisszumok megteremtésére, és ezt a képességét a mai napig megőrizte. A függetlenség idején még úgy látszott, hogy csak gyenge pártok jöttek létre, de az első választások alkalmával már több mint nyolcvan jelentkezett.

India Kommunista Pártja (CPI) azért jelentős, mert – bár vitatott, hogy 1920-ban Taskentben, vagy 1925-ben Indiában alapították-e – a baloldali erők pártjaként országos párt volt, ugyanakkor alkalmatlan arra, hogy kezelje a nemzetközi kommunista mozgalomban jelentkező irányzatok indiai leképeződését, így kettészakadt. Előbb 1964-ben levált belőle India Kommunista Pártja (marxista) (CPI-M), majd 2004-ben újabb kommunista párt alakult immáron „maoista” jelzővel (CPI /Maoist/). Azután 1997-ben újabb kommunista párt lépett a színre, vagy inkább maradt illegalitásban, India Kommunista Pártja (Marxista-Leninista) (CPI/ML/). Ez utóbbi az a párt, amely a naxálbári mozgalmat szervezi és irányítja. A XX. század végén alakultak olyan kommunista pártok is, amelyek egyértelműen csak egy tagállamra terjesztették ki tevékenységüket. Az azonban tény, hogy a CPI (minden zárójeles specifikáció nélkül) ma is országos párt Indiában, és amikor a Kongresszus koalícióban kormányzott a központban, szüksége volt a baloldali pártok, egyebek között a kommunisták parlamenten belüli és kívüli támogatására.

A *Bháratiya Dzsantá Pártot* (BJP)⁶⁷ 1980-ban alapították. A párt ugyan megnyerte az 1998-as választásokat, de koalícióban kormányzott, ami egy év múlva felbomlott. 1999-ben a megalakult Nemzeti Demokrata Szövetség többségre tett szert és öt évig kormányzott. A BJP konzervatív hindu pártként alakult, elfogadja Dzsinnáh egykori két-nemzet elméletét és

⁶⁷ Indiai Néppárt, lásd előbb.

meghirdette a *hindutva*⁶⁸ célkitűzését, amelyben indiainak ismeri el a hindukat, a buddhistákat, a dzsainákat, a szikheket, de idegennek tekinti a muszlimokat és a keresztényeket, mint olyan vallások tagjait, amelyek nem Indiában keletkeztek. A hindu középosztály érdekeit képviseli, kulturális nacionalizmust hirdet. Követelései között szerepel: egységes polgári törvénykönyv létrehozása, a tehénvágás betiltása, a vallási áttérések betiltása, Kasmír teljes integrációja, a Ráma templom felépítése Ajódhjában⁶⁹, erős honvédelem, kicsi kormány.

A *szakszervezetek* kezdettől fogva valamilyen párt irányítása alatt álltak. A *paraszt szövetségek* függetlenebbek voltak, igyekeztek távol tartani magukat a pártpolitikától. Az *ifjúsági szervezetek* is erőteljes pártirányítás alatt állnak.

5. A független India évtizedei

1950, a Köztársaság megalakulása óta Indiában 15 országos választást tartottak, amikor a pártok a Lók Szabhá mandátumaiért versengtek. 1977-ig az országos választásokat a Nemzeti Kongresszus nyerte, és a legtöbb tagállami választáson is győzött. Volt azonban egy másik országos párt, az *Indiai Kommunista Párt*, amely két tagállamban, Keralában és Nyugat-Bengálban hatalomra került. Ebben a két tagállamban azután a kommunista pártok évtizedeken át hatalmon is maradtak.

A Kongresszus a központi törvényhozásban számos szocialisztikus társadalompolitikai intézkedést fogadtatott el és valósított meg. Jelentősek voltak a szegénység ellen tett intézkedései, a gazdaság fejlesztését azonban nem tudta kézben tartani. 1974-ben magasra szökött az infláció, a jobboldali ellenzéki erők egységfrontba tömörültek. A kormánynak szembe kellett néznie a szikh szeparatisták mozgalmával is. A gazdasági és belpolitikai válság miatt Indirá Gándhí miniszterelnök 1975-ben kihirdette a rendkívüli állapotot, amelynek nyomán felfüggesztett bizonyos tartományi kormányokat, betiltott bizonyos politikai szervezeteket és számos megszorító intézkedést vezetett be. Az 1977 márciusában megtartott választásokon a Kongresszus veszített. 1978-ban számos ellenzéki párt és csoportosulás létrehozta a Dzsantá Pártot, amely ugyan megnyerte a választásokat, de csak *koalícióban* tudott kormányozni és alig két évig maradt hivatalban. 1980-ban visszatért a Kongresszus. Ekkor Indirá Gándhí újabb 20 pontos programot hirdetett meg a gazdaság talpra állítása érdekében, amit azonban a tartományi kormányok elszabotáltak és elharapózott a korrupció.

⁶⁸ Lásd a vallástörténeti részben.

⁶⁹ Lásd részletesen a jegyzet későbbi részében.

Az állam fokozta a centralizációt, a tagállamok pedig önállóságuk növelésére törekedtek.

A szikh szeparatizmus fegyveres ellenállássá növekedett, amikor a miniszterelnök elrendelte az amritszari Aranytemplom megostromlását, amelyet a szikhek erőddé és fegyverraktárrá alakítottak. A Kék csillag elnevezésű katonai akció kifüstölte a szikh militánsokat legszentebb templomukból. Ennek megtorlása volt Indirá Gándhí meggyilkolása 1984. október 31-én. A decemberben megtartott választásokon ismét a Kongresszus győzött és Rádzsív Gándhí, Indirá Gándhí kisebbik fia alakított kormányt. Őt 1991-ben gyilkolták meg. Időközben a tagállami választásokon csökkent a Kongresszus támogatottsága, olyannyira, hogy 1989-ben elvesztette a központi választásokat. Ettől kezdve Indiában 2009-ig *állandósult a koalíciós kormányzás*.

A jobboldali erők pártcsoporthozulásai végül – mint láttuk – a Bháratíja Dzsantá Párt vezetésével 1999-ben megteremtették a Nemzeti Demokrata Szövetséget, amely ki is töltötte az öt éves ciklust. Jelentős, magasan képzett és az indiai politikai életben nagy tekintélyre szert tett politikusai a több ízben miniszterelnökként tevékenykedő Atal Bihári Vádzspéji és Lál Krisna Ádváni. Ez bár alapvetően muszlim-ellenes párt, de kormányzati pozícióban másképp viselkedett: továbbra is nyújtott állami támogatást a muszlimok zarándoklataihoz (fontosak a kapcsolatok az olajban gazdag arab államokkal!), és volt a pártnak érinthetetlen elnöke is egy alkalommal.

A BJP koalíciós kormányzása alatt vett lendületet a gazdaság liberalizációja, felhagytak az átfogó ötéves tervekkel, de a tervezést teljesen nem adták fel. Megkezdték az állami vállalatok privatizációját, a kereskedelem liberalizációját, beengedték a külföldi befektetőket, támogatták az információtechnológiát, az oktatást, az úthálózat fejlesztését. Vádzspéji miniszterelnök törekedett a viszonyok javítására az USA-val, Kínával és Pakisztánnal is. Ádváni belügyminiszterként, később pedig miniszterelnök-helyettesként a hindu állam megteremtésén munkálkodott és ennek érdekében jelentős propaganda tevékenységet fejtett ki, továbbá a kormány az oktatás, valamint a humán- és társadalomtudományi kutatások állami szegmensének átfogó tartalmi reformjába kezdett. (Erre a kormányzati időszakra esik az ajódhjái mecset lerombolása, amelynek propagandisztikus előkészítésében Ádváninak oroszlánrésze volt.) Ebben a kormányzati ciklusban nagy lendületet vettek az atomfegyver-kísérletek és a nukleáris fegyverkezés. Vádzspéji miniszterelnök kezdeményezte Indiában a nagyvárosokat összekötő autópálya-rendszer kiépítését is.

2004 óta *kongresszista* vezetésű koalíciós kormány volt a központban hatalmon, a koalícióknak gyakran 22–24 párt is a tagja volt. A 2009-es választások idejére a Kongresszus megerősödött, már koalíciós partnerek nélkül is kormányt tudott alakítani, de külső

támogatókra szüksége volt. A tagállamokban is hasonló a helyzet. A regionális pártok igen nagy hatalomra tettek szert, időről-időre országos párttá válnak és bekerülnek a központi törvényhozásba. 2006-ban számos tagállami törvényhatósági választást tartottak, s igen sok és fontos helyen a BJP győzött, a tagállamok többségében azonban ma nincs kormányon, illetve csak hozzá hasonló pártok tudtak hatalomra kerülni.

6. A mai indiai társadalom főbb vonásai

A mai indiai társadalomban is fontos a *kasztok* kérdése. A kasztrendszer ugyan az 1950-ben hatályba lépett alkotmány 17. cikkelye eltörölte, de senki előtt sem volt kétséges, hogy egy három és félezer esztendő társadalmi intézményt egyetlen törvénycikkkel nem lehet felszámolni. Már a függetlenségi mozgalom idején egyes alacsony kasztok aktivizálódtak, és a későbbiekben, főképpen a függetlenség elnyerése óta bekapcsolódtak a pártok tevékenységébe is. Egyes pártok, pl. a Bahudzsan Szamádzs Párt, amely a volt érinthetetlenek pártja India legnagyobb tagállamában, nemcsak fontos szerepet játszik a politikai életben, hanem meg is szerezte e tagállam, Uttar Pradés kormányzati pozícióját. A kaszt politizálódik, rugalmasan alkalmazkodik a pártpolitikához és a gazdasági változásokhoz. A társadalmi státuszt biztosító kaszt-hovatartozást átszínezi a gazdaságban elfoglalt helyzet. M. N. Srinivas (Srínivász) indiai szociológus megalkotta a *domináns kasztok* fogalmát, amely egyértelműen egy-egy kasztnak a helyi gazdaságban elfoglalt helyét, fontosságát jelöli. Sok ilyen földbirtokos kaszt létezik, melynek tagjai nem tartoznak a hagyományosan legmagasabb kasztokhoz, de a kezükben összpontosul a földtulajdon, a vagyon, és ezzel gyakorlatilag uralják a helyi, esetleg tagállami politikát is (1. lent)

Az indiai politikai élet sajátos fogalma a *kommunalizmus*. Ez első sorban a vallásközösségek egymáshoz fűződő viszonyát, de főképpen a hinduk és a muzulmánok közötti összecsapásokat jelzi. Okai között szerepet játszik a vallási meggyőződés, s a nagy, mintegy százmilliós munkanélküliség, főképpen a fiatalok körében. Még ma is a lakosságnak legalább 24%-a él a hivatalos nyomorszint alatt, az írástudatlanság pedig még mindig magas. És számos politikai erő a fundamentalizmus és a kizárólagosság elvei alapján szemléli másvallású szomszédjait.

A 2011-es népszámlálás eddig nyilvánosságra hozott adatai szerint India lakossága ma 1,21 milliárd fő, és több mint 15%-a 0 és 6 év közötti. Figyelemre méltó, és számos okra vezethető vissza a férfiak és nők romló aránya, ugyanis az elmúlt évszázadban 1000 férfira egyre kevesebb nő jut. Ma több mint 37 millió nő hiányzik Indiában. Kerala az egyetlen tagállam,

ahol több a nő, mint a férfi, de van olyan régió is, ahol 1000 férfira már csak 709 nő jut.

A *vallási összetétel* adatait a jegyzet írásakor még nem hozták nyilvánosságra, de hivatalosan a 2001-es népszámlálás szerint a lakosság 13,6%-a muszlim, ami a jelenlegi össznépesség tükrében legalább 162 millió főt jelent. A hindu népesség a lakosságnak mintegy 82%-a, a fennmaradó rész megoszlik a keresztények, szikhek, buddhisták és dzsainák között.⁷⁰ Ezen kívül élnek még Indiában kisebb párszi, zsidó és animista közösségek is.

A 2011-es népszámlálás szerint ma Indiában a *településszerkezet* 7935 várost és 640 867 falut tartalmaz. A falvakat és városokat különböző kategóriákba sorolják: egy falu lehet akár tízezernél is nagyobb lélekszámú, a városokat pedig 6 osztályba sorolják, és a legkisebb lehet akár alig ötezer lélekszámú.

A *társadalmi rétegződésben* a kasztrendszer továbbélése mellett erős falusi vállalkozói osztály jött létre, amelynek tagjai modern módszerekkel termelnek piacra. Jelentős a városi középosztály állandóan növekvő rétege, akik a falusi vállalkozókkal legalább kétszáz milliós fizetőképes, modern tömeget alkotnak. Mint fentebb láthattuk, a lakosságnak még mindig igen jelentős tömegei nagy szegénységben élnek. Gyakorlatilag ma az indiai népességnek még mindig 68,84%-a él falvakban.

7. A független India gazdaságpolitikai irányelvei⁷¹

A független India a hidegháború árnyékában és éppen megszabadulva a gyarmati állapotból kerülni akarta újabb nagyhatalmak befolyását és ezért autarkias gazdaságpolitikát követett. A háborús években világszerte megjelent gazdasági tervezés, valamint az indiai nemzeti nagytőke harmincas években megfogalmazott követelése nyomán Indiában létrehozták a Tervbizottságot és bevezették az ötéves terveket, amelyekből *tizenhárom* készült. Néhrú miniszterelnöksége alatt és után szocialisztikus törekvések érvényesültek. Minden terv valamilyen terület(ek)re összpontosított. Az állami („közületi”) szektor szerepe a „vegyes gazdaság” kiépítésében az erős állami ellenőrzés és engedélyezési rendszer megvalósítása volt. A kulcsiparágak, később a fontos bankok és biztosítótársaságok állami kézbe kerültek. Végző soron elhatalmasodott a bürokrácia és a korrupció, lelassult a gazdaság növekedése. A hiánygazdaság mindenütt a korrupció melegágya, és ez alól India sem volt kivétel. A „vegyes gazdaság” állami szektora azonban olyan költséges beruházásokat hajtott végre, amelyekre

⁷⁰ Sok statisztika 85%-ra teszi a hinduk arányát, ugyanis családjogilag ebbe a kategóriába tartoznak a dzsainák, buddhisták és a szikhek is, tehát könnyen egy kategóriába sorolják valamennyit.

⁷¹ Részletesebben I. a III. Részben

akkor a magántőke nem volt képes (vas- és acélipar, energiatermelés, infrastruktúra-fejlesztés stb.), viszont a kibontakozásához szüksége volt rá. Az indiai állam soha nem törekedett a magántőke felszámolására, sok tekintetben azt szolgálta és együttműködött vele. Ez a rendszer már az 1970-es években a gazdasági fejlődés gátja lett, még akkor is, ha bizonyos területeken sikereket ért el. Ezek között említendő a mezőgazdaság, amely számos modernizációs intézkedés – pl. a zöld forradalom, a nagy hozamú vetőmagok országos elterjesztése – eredményeképpen az 1970-es évek elejére önellátó lett és India a továbbiakban már nem szorult gabonabehozatalra. Addig ugyanis India amerikai gabonasegélyt kapott. Ma már számos mezőgazdasági termékből exportál.

A gazdasági liberalizáció és az ún. *licence raj*⁷² felszámolása a Kongresszus leváltása után kezdődött el. Új lendületet vett a gazdaság és a társadalom modernizálódása. Néhány esztendővel a liberalizáció kezdetét követően 1997-től a GDP 5%-kal növekedett, az ezredforduló után pedig elérte és gyakran meg is haladta az évi 9%-os növekedést.

Az *ipar* erőteljesen fejlődik, sok a zöldmezős beruházás és a külföldi tőke keresi az indiai befektetési lehetőségeket, különösen az autóipar, az acélipar, a vegyipar és az információs ipar területén. A gazdaság *húzóágazata* az utóbbi tíz-tizenöt évben az információs technológia és annak szolgáltatásai lettek. A filmipar ma többet és nagyobb haszonnal termel, mint Hollywood. Fejlődik az energiaipar, Indiában számos atomerőmű működik.

A független India társadalompolitikájában az oktatási rendszer fejlesztése, a földtulajdon maximalizálása, a zöld forradalom hatása, a születésszabályozás, a pozitív diszkrimináció rendszerének fenntartása és bővítése állt mindig is első helyen. Ebben kiemelkedő helyet foglal el az *oktatáspolitiká*. Az alapfokú oktatás minősége és mennyisége elégtelen, amelynek fejlődését a hagyományos szemlélet és helyi érdekek akadályozzák. A középfokú oktatásban súlyos hiányosságot jelent a szakképzés szűk keresztmetszete és elmaradottsága. A *felsőoktatásban* azonban hatalmas a fejlődés, amit már Néhrú miniszterelnök minden eszközzel szorgalmazott. Az *analfabétizmus* azonban még mindig nagy gondot okoz. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a lakosság 75,06%-a írástudó, ám ennek az országos megoszlása rendkívül egyenetlen, továbbá nagy a szórás a nemek és a kasztok között is. Az írástudók aránya a legmagasabb Keralában, ahol közelít a 100%-hoz. Ezzel szemben a hatalmas Uttar Pradésben a női írástudók aránya nem éri el a 20%-ot. A középfokú oktatásban nagy szerepet játszanak a kiváló és költséges magániskolák, amelyek a világ bármely egyetemére felkészítik növendékeiket és angolul oktatnak.

⁷² Engedélyek uralma: licence rádzs.

8. A független India külpolitikája

A független India legfőbb külpolitikai törekvése évtizedeken át a távolságtartás volt a nagyhatalmaktól, a katonai blokkoktól. Értelemszerűen a legfontosabb külpolitikai partnere Pakisztán volt és maradt.

Pakisztán. Az új, független államok megalakulásakor kevés jel utalt a majdani jó kapcsolatokra, bár sokan úgy vélték, hogy ennek nem lesz akadálya. Ám *Kasmír* hovatartozása tartósan megrontotta a jószomszédi viszony kialakulásának lehetőségeit is. Kasmír a már korábban ismertetett módon Indiához csatlakozott, holott a lakosság vallási összetétele miatt a fejedelemségre Pakisztán tartott igényt. Ez a vitatott terület eddig a két ország között négy háborúhoz vezetett. Az elsőt 1947-ben vívták, csaknem azonnal a két domínium megalakulása után, majd 1965-ben a *másodikat*, amikor az ENSZ kezdeményezésére Taskentben 1966-ban a felek tűzszüneti megállapodást kötöttek. A *harmadik* háború 1971-ben volt, amikor a Kelet-Pakisztánban 1970-ben megtartott választásokat követően a pakisztáni hadsereg a keleti országrészben brutális mészárlásba fogott. Nyomában mintegy 10 millióan menekültek Indiába. A Mukti Bahiní nevű kelet-bengáli gerilla hadsereg indiai támogatást kapott, majd az indiai hadsereg összes fegyvernemével megtámadta a kelet-pakisztáni haderőt, miközben a nyugat-pakisztáni hadsereg Indiát támadta. December 16-án a kelet-pakisztáni haderő megadta magát. *Létrejött Bangládés.* Az indiai-pakisztáni tűzszünetről Simlában állapodtak meg. A nagyhatalmak is felvonultak a tengeren, de végül nem avatkoztak be. A *negyedik* háborút 1999-ben vívták egy kasmíri kerület miatt, ahová pakisztáni csapatok és felkelők szivárogtak be (ún. Kárgili háború). A pakisztániak vereséget szenvedtek, akkor került államcsínnyel hatalomra Musharraf (Parvéz Musarraf). Ebben az időben már mindkét félnek voltak nukleáris fegyverei.

Kína. Néhrú miniszterelnök kezdettől fogva jó kapcsolatokra törekedett Kínával. Csou-en Lai miniszterelnökkel 1954-ben megállapodott a politikát vezérlő „Öt alapelvben” (*Pancsa Síla*), amelynek lényege: 1. egymás területi szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartása, 2. egymás kölcsönös meg nem támadása, 3. egymás belügyeibe való be nem avatkozás, 4. egyenlőség és kölcsönös előnyök biztosítása, 5. békés egymás mellett élés. Ezt követte 1962-ben a kínai-indiai háború, amikor Kína elfoglalta az ún. Akszái Csin-t, Ladákh jelentős részét. India katonai vereséget szenvedett. Ezt három és fél évtizedes hűvös viszony követte. Kína ma is azt tartja, hogy Arunácsal Pradés indiai megszállás alatt lévő kínai terület. Az indiai-

kínai viszonyt részben az rontotta meg, hogy miután Kína megszállta Tibetet, több tízezer tibeti Indiába menekült és a Dalai Láma is ott telepedett le. 1997 után, amikor Kína is változtatott politikáján, némi közeledés indult meg, de a határvitát máig nem rendezték, bár a tárgyalások folynak. Ma már magas szintű látogatásokra kerül sor és fejlődnek a gazdasági kapcsolatok. India és Kína azonban versenytársak az IT iparban és a világpiacon.

Szovjetunió és Oroszország. A Szovjetunió széteséséig India szoros kapcsolatokat ápolt vele, de csak bizonyos távolságból. Főleg hadifelszerelést vásárolt a Szovjetuniótól, de együttműködött nemzetközi szervezetekben is. Oroszország is fontosnak tartotta Indiát, Jelcin 1993-ban ellátogatott Indiába és javasolta, hogy a barátsági szerződést, mint elavult formát már ne újítsák meg. Putyin 2004-ben látogatott el Indiába, ahol ismét fegyvervásárlási egyezményt kötöttek. Egészében véve Oroszország veszített a jelentőségéből az indiai külpolitikában.

Nagy-Britannia. A függetlenség elnyerését követően a két ország jó kapcsolatokat ápolt egymással, de volt hanyatlás is: India kilépett a Nemzetközösségből. Anglia azonban ma is az egyik legnagyobb befektető Indiában és az országban milliós indiai kisebbség él.

USA. Néhrú és Indirá Gándhí kormányzásának évtizedeiben a viszony feszült volt, főképpen azért, mert az USA felfegyverezte Pakisztánt, amely a CENTO, az USA által létrehozott regionális katonai szövetség tagja volt. Az USA azonban fenntartotta az Indiának segélyként biztosított⁷³ gabonaszállítást 1971-ig. Ma India Amerika legnagyobb IT szállítója (*outsourcing*), és ezen a területen komoly gondokat okoz olcsó és jól képzett szakembereivel az amerikai munkaerő piacnak.

Franciaország. Az indiai francia birtokokat Franciaország békésen átadta Indiának. Mára Franciaország lett India egyik legnagyobb hadiszállítója.

El nem kötelezett mozgalom. Néhrú miniszterelnök 1954-ben Colombóban tartott beszédében alkotta meg a fogalmat, majd 1955-ben Bandungban találkoztak öt nemzet képviselői, akik nem kívántak részt venni a hidegháborúban. 1956-ban Brioniban Néhrú, Nasszer és Tito nyilatkozatot tett közzé a mozgalom céljairól, majd 1961-ben Belgrádban tartották meg az első hivatalos csúcsertekezletet 25 ország részvételével. A mozgalom alapelve a Pánca Síla lett. India vezető szerepet játszott. Eddig 14 csúcsertekezlet volt, ma a mozgalomnak 118 ország a tagja. Az USA a hidegháború idején valósággal a sátán mozgalmának tartotta az el nem kötelezettek tömörülését, amely gyakorlatilag a gyarmati sorból felszabadult országok szerveződése volt, de mára sokat veszített a jelentőségéből.

⁷³ A Public Law 420 alapján.

A szomszédos kis országok. A viszony változó: mindenki tart a hatalmas Indiától. Nepál is, Sri Lanká is. Szikkim el is vesztette a függetlenségét, ma India egyik tagállama. Némileg hűvössé vált és olykor feszült is a viszony a népes *Bangládéssal*, amelynek részben az az oka, hogy sok bengáli – nyelvi nehézségek nem lévén – átszökik az indiai Nyugat-Bengálba, ezzel állandósítva a menekültek ellátásának gondját, és az átjárható határokon India szerint kelet felől muszlim fundamentalisták (terroristák) is érkeznek. Vita tárgya a vizek, a folyók hasznosítása is.

Nemzetközi szervezetek és egyezmények. India aktívan részt vesz az ENSZ és szakosított szervezetei munkájában, a WTO-ban, a SAARC-ban (*South Asia Association of Regional Cooperation*, amit 1985-ben alapítottak), és arra törekszik, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagja legyen.

India azonban *máig nem írta alá* a nukleáris kísérleteket betiltó, illetve a nukleáris fegyverek elterjedését akadályozni hivatott nemzetközi egyezményeket. Az ország 1974-ben robbantott először nukleáris szerkezetet és rendelkezik nukleáris fegyverrel.

Afrika. Ma a különböző nemzetközi szervezetek révén jó kapcsolatokat ápol, de Indirá Gándhí kormányzása idején feszült volt a viszony Kelet-Afrikával, ahonnan kitelepítették az indiaiakat. Bizonyos afrikai piacokon az indiai tőke jelentős szereppel tűnt fel és felvásárlásokkal, bizonyos – pl. mobiltelefon – rendszerek üzemeltetésével van jelen.

India fejleszti kapcsolatait az *EU*-val. Jó kapcsolatokat ápol az arab államokkal (az Öböl államaiban sok indiai dolgozik, és hatalmas pénzeket utalnak haza) és Izraellel óvatos, de jó viszonyt tart fenn. Különösen fontos partnerének tekinti Iránt.

Az ázsiai szovjet utódállamok egyes létesítményeit felhasználja: Tádzsikisztánban van Ajni, amely légi bázis és India bírli, hogy az iszlám terrorizmust féken tartsa és előmozdítsa Afganisztán stabilitását. Kína az ottani indiai jelenlétet rossz szemmel nézi. Ezen kívül létfontosságú India számára a közép-ázsiai energiahordozókhoz való hozzáférés, ezért részt vesz különböző kőolaj- és gázvezetékek építésében-tervezésében.

Kérdések:

1. Hogyan teremtették meg az új, független indiai államot?
2. Mi történt a fejedelemségekkel, és hogy alakult az államok átszervezése?
3. Mi mindent tartalmaz az indiai alkotmány és melyek a főbb ellentmondásai?
4. Mi a pozitív diszkrimináció és kikre vonatkozik?
5. Melyek az állami politikai szervezetek?
6. Mit tartalmaz a szolgálatok rendszere?
7. Hogy épült ki az önkormányzati (pancsájt) rendszer?
8. Milyen keretek között működnek az indiai pártok és egyéb nem állami politikai szervezetek?
9. Melyek a domináns kasztok?
10. Mit jelent Indiában a kommunalizmus?
11. Milyen az ország vallási összetétele?
12. Milyen az ország településszerkezete?
13. Milyen volt India gazdaságpolitikája Néhrú miniszterelnök kormányzása idején? Mi volt a „vegyes gazdaság”?
14. Mit jelentett a „licence raj”?
15. Milyen India oktatáspolitikája és milyen az írástudás helyzete?
16. Milyen India és Pakisztán viszonya?
17. Melyek az indiai külpolitikában a legfontosabb partnerek?

A MAI INDIA

I. FEJEZET: POLITIKA ÉS TÁRSADALOM

1. Területi integráció

A függetlenség megszerzésének idején az indiai szubkontinens kétféle territóriumból állt: 1. Brit-India tartományai, a londoni Indiaügyi Minisztérium irányítása alatt, 2. az ún. *Princely States*, avagy fejedelemségek, közvetlenül a brit koronával kötött egyezmények alapján, de az adott fejedelmek irányítása alatt. Az egyezményekben a fejedelmek elismerték a brit koronát szüzerénnek, feudális feljebbvalónak, azaz elfogadták a korona főhatóságát (*paramountcy*). Ezeken a területeken a közvetett brit kormányzás érvényesült. Továbbá egyes területek francia, ill. portugál fennhatóság alatt álltak. A „paramountcy” megszűnése után az új indiai kormány a terület egységesítését tűzte ki célul, és rávette a fejedelmek túlnyomó többségét arra, hogy az új indiai kormánnyal írjon alá csatlakozási megállapodást. Ezt indiai részről Vallabhbháí Patél és V. P. Menon vezényelte le.

1921-ben az angolok létrehozták a fejedelmi kamarát, majd az 1935-ös, India kormányzásáról szóló törvény alkalmával megkísérelték, hogy a fejedelmeknek beleszólási jogot biztosítsanak a brit tartományok kormányzásába, de ezt a nemzeti mozgalom elutasította, és ez a rész soha nem is lépett hatályba. Viszont a legnagyobb fejedelemségek esetében visszavonták a rezidens brit politikai ügynököt.

A paramountcy megszűnése után elvben minden fejedelem választhatta volna a teljes függetlenséget, és néhányan ezt meg is kísérelték, de a távozó brit uralom azt javasolta nekik, hogy váljanak valamelyik független domínium részévé, mert attól tartottak, hogy ellenkező esetben India „balkanizálódik”. Bhópál, Travankúr (ez utóbbi a thórium készlete miatt) és Haidarábád függetlenné akart válni, más fejedelmek valamiféle konföderációt akartak létrehozni. Végül 1947. április 28-án, amikor Baródá (ma Baródrá), Bíkánér, Kócsín, Gválijar, Dzsaipur, Dzsódhpur, Patijálá és Rívá elfoglalta helyét az alkotmányozó nemzetgyűlésben, a mintegy ötszáz fejedelem belátta, hogy csatlakoznia kell. Azonban a fejedelmek választhattak, hogy Indiához vagy Pakisztánhoz csatlakoznak. Pakisztánhoz azonban csak azok csatlakozhattak, amelyek határosak voltak az új állammal. Az indiai vezetés pedig kijelentette, hogy: 1. nem ismeri el az uralkodók isteni jogát, 2. a brit paramountcy jogos örököse a független India.

Kétféle megállapodást kötöttek a fejedelmekkel: az ún. állapotrögzítő dokumentumot és a csatlakozási okiratot kellett aláírni. Az elsőben még sok jogot biztosítottak a fejedelmeknek (immunitás, a brit rangok és címek megtartása, a demokratizálás tetszőleges üteme, vámmentesség és az, hogy a 18 legnagyobb államot nem olvasztják be).

1947 májusa és augusztus 15 között a túlnyomó többség aláírta a csatlakozási okiratot (*Instrument of Accession*). Két nagy probléma maradt megoldatlan: a Haidarábádi nizám és a kasmíri maharádzsa nem csatlakozott⁷⁴. Ez utóbbit sikerült meggyőzni, de ez vezetett azonnal az első indo-pakisztáni háborúhoz, a Haidarábádi nizámot pedig az indiai hadsereg kényszerítette a csatlakozásra. Más régiókban is zavargások törtek ki, a legkülönbözőbb okokból. Az integráció első szakasza csupán az azonnali és átmeneti megoldást jelenthette az egységes India megteremtésének útján. Az alkotmány elfogadása után felgyorsultak az események: bizonyos fejedelemségekből nagyobb egységeket szerveztek, élükön az egyik fejedelemmel, és ezeket hamarosan beolvasztották a tagállamokba. *Ezt követte az 1956-os törvény az államok átszervezéséről*. Ez már – Néhrú miniszterelnök ellenkezésével szemben – nyelvi alapokon szervezte meg a volt brit tartományokat, ahogy azt a Kongresszus a nemzeti mozgalom idején megígérte. Nem utolsósorban egyre nagyobb nyomás, adott esetben fegyveres megmozdulás is presszionálta a kormányt, hogy hajtsa végre ezt az átszervezést.

A fejedelmeknek bizonyos külön jogokat biztosítottak: államaik földje India része lett, de a magánvagyonukat egy ideig – földbirtok – megtarthatták, és bizonyos apanázst, nyugdíjat is kaptak (*privy purse*), továbbá megőrizhették jelképeiket. Sokan állami tisztségeket kaptak vagy bekerültek a diplomáciai szolgálatba. 1962 folyamán diplomáciai úton sikerült elérni, hogy a francia területek formailag is visszakerüljenek Indiához, amelyeket India már régen (még 1949-ben) elcsatolt Franciaországtól. 1961 decemberében a tárgyalások kudarca után az indiai hadsereg bevonult Goába és más portugál területekre, és elfoglalta azokat. Szikkimet 1975-ben integrálták. Bhután független ugyan, de India protektorátusa.

Ez az első időszak főképpen a fejedelemségek beolvasztásáról szólt, valamint a tartományok nyelvi alapon történő átszervezéséről, illetve olyan külpolitikai jellegű lépésekről, amelyek integrálták a francia és portugál gyarmatokat, illetve meghatározták India viszonyát kisebb északi-északkeleti szomszédaival. Az államhatárok Indián belül azonban nem bizonyultak véglegesnek. Tovább tartottak a mozgalmak a területi-nyelvi átszervezésekért, amelyeket az első, történeti rész ismertet. (Megjegyzendő, hogy a fejedelmek földbirtokait a földreform számolta fel, míg kiváltságaikat, beleértve tisztes nyugdíjukat is, később Indirá Gándhí

⁷⁴ L. továbbá az első, történeti részben.

kormányzása alatt megszüntették.) A területiális átszervezések ellenére ma India integritása megkérdőjelezhetetlen, egysége szilárd.

2. Az alkotmány

Az indiai alkotmány forrásairól és kidolgozásának folyamatáról korábban már volt szó, az alapokmány fontosabb tartalmi kérdéseit az alábbiakban tekintjük át.

A *Preamble* hangsúlyozza, hogy a hatalom végső forrása maga a nép, a legfontosabb a nemzet egysége. Ezt követően az alkotmány 22 részből, 12 toldalékból és 3 függelékből áll.

Az I. rész 1. cikkelye meghatározza az államformát. Az államforma: államok uniója hatalommegosztással. Mint láttuk, 1976 óta az államforma szuverén szocialista szekuláris, demokratikus köztársaság. A „szekuláris” csak az akkori alkotmánymódosítással került be az alaptörvénybe. Foglalkozik továbbá a tagállamok alakulásának szabályaival is. A II. rész az állampolgársággal foglalkozik. Indiai állampolgár az, aki Indiában született és ott is él, illetve 16 másik országban élő indiai származásúak lehetnek kettős állampolgárságúak, más nem. A III. rész felsorolja az alapvető jogokat, eszerint mindenkinek joga van az egyenlőséghez, a szabadsághoz, a szabad vallásgyakorláshoz, a kultúrához és az oktatáshoz, az alkotmányos jogsegélyhez, az ország fellép a kizsákmányolás ellen, biztosítja a szólásszabadságot, a fegyvertelen gyülekezési szabadságot, szervezetek létrehozásának jogát. A 86., 2002-es módosítás kimondja, hogy 6–14 éves korig ingyenes és kötelező az oktatás. Ez a rész meglehetősen részletező. A IV. rész az állami politika vezérelveit tartalmazza, amely elég sokféle törekvés megfogalmazása, ám bíróságilag egyik tételét sem lehet kikényszeríteni. Egy 1976-os alkotmánymódosítással bekerült egy IV.A rész az integrált szövegbe, amely megfogalmazza az állampolgárok 11 alapvető köteletségét, egyebek között a környezet védelmét. Az V. rész a végrehajtó hatalom tagozódását szabályozza, különös tekintettel a köztársasági elnök, a minisztertanács, a legfőbb ügyész hatáskörére és a kormány működésére. Ezt követően a parlament felépítését és funkcióit írja le, majd a bírósági rendszert ismerteti. Ez a rész a három hatalmi ág szétválasztását és annak struktúráját írja le. Meghatározza továbbá egyéb legfőbb állami tisztségek – pl. a főszámvevő – hatáskörét is. A VI. rész a tagállamok hatalmi struktúráját ismerteti. Ezen belül a tagállami törvényhozó testületek és kormányok, főbíróságok és alárendelt bíróságok jellegét és működését szabályozza. (A VII. részt törölték.) A VIII. rész az ún. uniós területekkel foglalkozik. A IX. rész a *pancsájat* rendszer szabályait rögzíti. A IX.A. rész a városi önkormányzatok struktúráját és hatáskörét rögzíti. A X. rész a törzsi területekkel foglalkozik. A XI. rész

szabályozza a központ és a tagállamok viszonyát, először a törvényhozói hatalom megosztását és a közigazgatás két szintjének kapcsolatát ismerteti. A XII. rész a pénzügyekkel, vagyonnal, szerződésekkel és perekkel foglalkozik. A XIII. rész az India területén belüli kereskedelmet és érintkezést szabályozza. A XIV. rész a közszolgálatok rendszerét ismerteti a központban és a tagállamokban. A XV. rész a választások rendszerét írja le. A XVI. rész foglalkozik az egyes speciális társadalmi csoportok – egyebek között a bejegyzett kasztok és törzsek – társadalmi állásával és az őket érintő speciális rendelkezésekkel. A XVII. rész az állam nyelveit rögzíti. A XVIII. rész a rendkívüli esetekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A XIX. rész pedig vegyes rendelkezéseket tartalmaz. További részek különleges, esetenként egy-egy tagállamra vonatkozó rendelkezéseket írnak le. Ezt követően az alkotmányhoz 12 toldalék (*Schedule*) tartozik, egyebek között esküszövegek, a törzsi területek közigazgatására vonatkozó rendelkezések. Bizonyos toldalékok kiemelkedő jelentőségűek, például ilyen a *hetedik* toldalék, amely az állami feladatmegosztás listáit – központi, tagállami és közös – tartalmazza (*Union List, State List, Concurrent List*). Végül az alkotmány szövegét három függelék zárja, amelyek közül kettő Dzsammú és Kasmír államra vonatkozik.

Érdemes az alkotmány néhány cikkelyével közelebbről is megismerkedni. A 16. cikkely kimondja, hogy a közfoglalkoztatásban biztosítani kell az egyenlő esélyeket. Ennek ellentmond a pozitív diszkrimináció intézménye, amely a bejegyzett kasztoknak, törzseknek és az OBC-knek kedvezményes eljárást és kvótákat biztosít az összes többi állampolgárral szemben. A 17. cikkely eltörölte az érinthetlenség intézményét. Ennek viszont az mond ellent, hogy a pozitív diszkrimináció által biztosított kedvezményekre csak azok jogosultak, akik volt érinthetetlen kasztbeliként regisztráltatják magukat. A 24. cikkely megtiltja a 14 év alattiak foglalkoztatását az egészségre veszélyes munkakörökben. De nem tiltja meg általában is a gyermekmunkát. A 28. cikkely megtilt bármilyen vallásoktatást állami oktatási intézményekben. Magán intézményekre azonban ez a tilalom nem vonatkozik. A bíróilag semmiképpen nem érvényesíthető 36–51. cikkely, amely az állam politikai irányelveit tartalmazza, valójában csak szándéknyilatkozat, ezért az alaptörvény „testében” idegen elem, de fontos törekvéseket rögzít, amelyek nyilván eddig nem valósultak meg. A 41. cikkely egyebek között biztosítaná a munkához, az oktatáshoz való jogot, valamint a jogot az állami gondoskodásra munkanélküliség, öregség, betegség, fogyatékosság stb. esetére. A 44. cikkely előíranyozza az összes állampolgárra egyaránt érvényes polgári törvénykönyv megteremtését. Erre azonban nincs esély. Bekerült a vezérelvek közé az is, hogy növelni kell a táplálkozás minőségét, javítani az egészségi helyzetet, védelmezni a környezetet, az erdőket és a műemlékeket.

Fontos a hatalmi ágak meghatározása. A végrehajtó hatalom az alkotmány szerint a köztársaság elnöke, a Lók Szabhá (Nép Háza) és a Rádzsja Szabhá (Államok Háza) kezében van, amelyet ezek az alájuk besorolt tisztségviselők révén gyakorolnak. Az *elnököt* elektori kollégium választja, amelynek tagjait a parlament két házának, valamint a tagállamok törvényhozó testületeinek tagjaiból választják arányos képviseleti elv szerint. Az elnök öt évig marad hivatalában, s csak 35 évesnél idősebb személy választható. Ő az, aki kinevezi az Unió *miniszterelnökét (Prime Minister)* és annak javaslatára a minisztertanács tagjait. Pénzügyi törvénytől eltekintve egy törvény csak akkor lép hatályba, ha azt az elnök aláírta. Az elnök rendkívüli állapotot hirdethet ki, továbbá elnöki uralmat vezethet be a tagállamokban. Ő nevezi ki a Legfelsőbb Bíróság, a főbíróságok tagjait, a fő választási biztost, az ország főszámvevőjét, a közszolgálati bizottság tagjait, a nagyköveteket és az ország diplomáciai képviselőit, a tagállamok kormányzóit és számos egyéb főtisztviselőt. Ő a hadsereg főparancsnoka is. Ő hívja össze, illetve oszlatja fel a Lók Szabhát. Helyettese hivatalból minden funkcióban elláthatja az elnöki feladatot, és a Rádzsja Szabhá elnöke is, őt is elektori kollégium választja.

A miniszterelnök a Lók Szabhá többségi pártjának vezetője. A miniszterelnöki hivatal (titkárság) tartja a kapcsolatot a tagállamok kormányaival is. A miniszterelnök egyúttal a tervbizottság elnöke is.

A *legfőbb ügyész* az ország vezető jogi tisztviselője.

A *Rádzsja Szabhá* 12 tagját a köztársasági elnök nevezi ki. Összesen legfeljebb 238 tagja lehet, akiket a tagállamok törvényhozó testületei az arányos képviseleti elv alapján választanak meg. A rendszer rotációs, kétévenként csak a tagság harmadát újítyják meg.

A *Lók Szabhá* létszámát időnként újra meghatározzák annak arányában, ahogy növekedett az ország lakossága. 2010-ben 545 tagja volt, akik közvetlenül az országos választások eredményeként szereznek mandátumot, kivéve két személyt, akiket a köztársaság elnöke jelöl ki, hogy képviseljék az angol-indiai közösséget. A korábbi években elharapódzott az a gyakorlat, hogy megválasztott képviselők egyszerűen átültek egy másik párt soraiba (*floor crossing*), ezért 1985-ben az alkotmány 52. módosításával ezt betiltották.

Két fontos hivatal a *főszámvevőé* és a *Legfelsőbb Bíróság*. A főszámvevőt a köztársaság elnöke 6 évre nevezi ki. Őt tekintik az alkotmány negyedik pillérének. A Legfelsőbb Bíróság 25 tagú és élén a főbíró áll. Döntései India valamennyi bíróságára nézve kötelezőek. Bármilyen jogi esetben lehet fordulni a Legfelsőbb Bírósághoz, amely részben fellebbviteli bíróság, részben az ország alkotmánybírósága.

A tagállamok élén a kormányzó áll, aki csak 35 évnél idősebb lehet, s akit a köztársaság elnöke öt évre nevez ki. A kormányzó nevezi ki a tagállam főminiszterét (*Chief Minister*), a kormány tagjait és a tagállam főügyészét. A tagállami törvényhozás egyes tagállamokban két, másutt egykamarás. Ezek a törvényhozó testületek (*Legislative Assembly*) maximum 500, minimum 60 fővel rendelkezhetnek. Ahol van második ház, ott az összlétszám az Assembly létszámának egyharmadánál nem lehet több, de negyven főnél kisebb se.

Minden tagállamban van felsőbíróság, amelynek tagjait a köztársaság elnöke nevezi ki.

Az uniós területeket a köztársasági elnök által kinevezett tisztségviselő irányítja.

A közigazgatás alsóbb szintjeit a *pancsájak*ok, választott tanácsok jelentik a falu, a középső és kerületi szinten. A városi önkormányzatokat közvetlenül választják 5 évre.

A központ és a tagállamok viszonyában a központi parlament az ország egészére, vagy részeire érvényes törvényeket alkothat. A tagállami törvényhozás azonban csak a saját területére érvényes törvényeket alkothat. A központ és a tagállamok közötti feladatmegosztást az alkotmányban rögzített és már említett listák tartalmazzák.

Egyéb fontos intézmények az ország irányításában a *közzszolgálati bizottságok*. Az unió közzszolgálati bizottságának tagjait és elnökét a köztársasági elnök, a tagállamokét a kormányzó nevezi ki. India választási bizottsága szervezi és vezényli le az állam valamennyi választott tisztségviselőjének megválasztását, illetve összeállítja a választói névjegyzékeket. Az általános választásokon minden 18. életévét betöltött indiai állampolgár részt vehet.

Fontos intézmény még a fenntartott helyek rendszeréért felelős két tanács, a *National Commission for Scheduled Castes*, amely a volt érinthetetlenek számára biztosított előnyökkel foglalkozik, illetve a *National Commission for Scheduled Tribes*, amely a törzsiak különleges jogaiért felel.

3. A hatalommegosztás módja

Mint láttuk, az alkotmány hetedik toldaléka tartalmazza azt a három listát, amely meghatározza a központi kormány, a tagállami kormányok, illetve a kettő közös hatáskörét. Ez a következőket tartalmazza:

I. lista – uniós lista (List I – Union List)

Ez 97 paragrafusban sorolja fel az unió kizárólagos illetékességét. Ezek közül a legfontosabbak:

- *India védelme*, az unió tengerészeti, szárazföldi és légiereje, valamint minden egyéb fegyveres erő, a katonai körzetek területének és közigazgatásának meghatározása;
- a három fegyvernem üzemének fenntartása és működtetése
- fegyverek, lőszer és robbanóanyagok gyártása
- atomenergia és az előállításához szükséges ásványi anyagok forrásai
- a Központi Hírszerzési és Nyomozási Ügynökség (*Central Bureau of Intelligence and Investigation*)
- megelőző őrizetbe vétel
- *Külgügy*
 - diplomáciai és egyéb képviselő (kereskedelmi is)
 - kapcsolat az ENSZ-szel
 - részvétel nemzetközi konferenciákon
 - külföldi államokkal kötendő egyezmények és szerződések
 - állampolgárság
 - kiadatás
 - útlevél és vízum
 - Indián kívüli zárandoklatok

Vasút

Országos főutak

Belvízi és tengeri hajózás és képzés, kikötők

Légiforgalom

Posta, távíró, telefon

Az unió államadóssága

A Reserve Bank of India

A Post Office Savings Bank

Bankügyek

Szabadalmak, súlyok és mértékek

Olajmezők és termelés, bányák szabályozása és biztonsága

Sótermelés és forgalmazás

Az ópium termesztése és exportja

Filmengedélyezés

Bizonyos kulturális intézmények (63. cikk) és bizonyos tudományos és műszaki oktatási intézmények

Régészeti lelőhelyek és ősi emlékek

Surveys of India: Geological, Botanical, Zoological, Anthropological

A meteorológiai szervezetek

Az Össz-indiai Szolgálatok

Népszámlálás

Választások

Állami nyugdíjak, ill. állami választott és kinevezett tisztségviselők fizetése

Állami auditálás

Jövedelmi adó a mezőgazdaságot kivéve

Bizonyos adófajták

Bizonyos bírósági ügyek

II. lista – tagállami lista (List II – State List)

Ez 66 pontban foglalja össze a tagállamok jogait.

A fontosabbak:

A közrend védelme

Rendőrség
Börtönök
Helyi önkormányzatok
Közegészségügy, kórházak, rendelőintézetek
Országon belüli zarándoklatok
Alkoholos italok
Temetkezés
Helyi könyvtárak, múzeumok
Közlekedés, amely nem a központ feladata (utak, hidak, kompok)
Mezőgazdaság – oktatás és kutatás is, állattenyésztés
Vízszolgáltatás
Földbirtokviszonyok
Halgazdaságok
Gáz
Tagállamon belüli kereskedelem, piacok és vásárok
Pénzkölcsönzés
Fogadás és hazardjáték
A tagállami törvényhozás megválasztása
Miniszterek, képviselők fizetése, állami nyugdíjak
A tagállam államadóssága
A mezőgazdaság adóztatása, épületadók, keresk. adók, egyéb adók (luxusadó)
Helyi bíróságok

III. lista – közös lista (List III – Concurrent List)

Ez 33 tételben sorolja fel, ezek közül a legfontosabbak:

Büntető törvény, büntető eljárás, megelőző letartóztatás
Házasság és válás, gyerekek, örökbefogadás, végrendeletek,
Szerződések, bizottmányok (trusts)
Esküszövegek
Polgári eljárás
Nomadizálás
Szellemi fogyatékoság
Állatok elleni kegyetlenség
Erdők
Drogok és mérgek
Gazdasági és szociális tervezés
Szakszervezetek
Monopóliumok
Oktatás
Jogi, orvosi és egyéb foglalkozások
Civil szervezetek (jóléti)
Demográfiai statisztikák
A kereskedelem bizonyos területei (élelmiszer, takarmány, nyersgyapot, nyersjuta).

4. A szolgálatok rendszere

A listákból kiderül, hogy vannak országos szervezetek, amelyeket még a brit időkben alapítottak, ezek az ún. *Surveys*. A fentieken kívül létezik az állategészségügyi, valamint a régészeti is.

A legfontosabbak azonban a három össz-indiai, illetve a központi és a tagállami *szolgálatok*.

Három össz-indiai szolgálat:

Indian Administrative Service
Indian Police Service
Indian Forest Service

Központi szolgálatok:

Ide tartozik az Indiai Külügyi Szolgálat (IFS, kb. 600 fő, ők képviselik Indiát diplomáciai szinten mintegy 162 állomáshelyen), és igen nagyszámú specializált szolgálat, pl. a posta, a vasutak, az adóztatás, ma mintegy 32 szolgálat.

A fenti szolgálatok közül csak az IAS-szal, az IPS-szel és némileg a külügyi szolgálattal foglalkozunk.

Az IAS

Előzménye: az *Indian Civil Service*, amit a brit uralom 1853-ban létesített, és eredetileg csak angolok jelentkezhetek a felvételi vizsgára Londonban. Később, a századforduló körül már indiaiak is jelentkezhetek, de csak Londonban. Később volt felvételi vizsga Indiában is. A II. világháború éveiben az angolok már nem jelentkeztek, 1943 után csak indiaiakat vettek fel. Az ICS kis létszámú szervezet volt, 1930-ban csak 1014 főből állt. 1900 körül India egészét 500 ezer indiai és 4000 angol kormányozta. Ezt a szolgálatot tartották az angolok büszkén *India acélvázának* (*The steel frame of India*). 1947-ben a legtöbb angol elhagyta a szolgálatokat. Pakisztán megalakulásakor az ICS mintegy 100 muszlim tagja közül csak 12 maradt Indiában, így az akkori 832 fős létszám a távozásokkal – angol és muszlim – 422-re csappant. A Rendőri Szolgálatban alig maradtak.

A mai IAS létszáma se nagy. Évente 400–430 jelentkezőt választanak ki, a jelentkezés akár a kétszázezret is elérheti. A hátrányos helyzetűek számára vannak fenntartott helyek. A teljes létszám ma 4502 fő.

Az összindiai és a központi szolgálatok tagjait négy osztályba sorolják. Az I. osztály az elit, a II. osztály főként ellenőrző funkciókat lát el. A két osztály tagjainak kinevezését, áthelyezését, előléptetését a hivatalos közlönyökben közzé teszik (*gazetted officers*). A tagállami szolgálatok tagjait is ugyanígy osztályozzák. A III. osztály tagjai hivatalnoki munkát végeznek, a IV. osztály adja a hivatalok kisegítő személyzetét, amely közel negyvenszer

akkora létszámú, mint az I. osztály. Az első két osztályba versenyvizsgával lehet bekerülni. A vizsgát az unió *Közszolgálati Bizottsága* tartja. A központi és az összindiai szolgálatok tagjainak fizetését és egyéb juttatásait központilag állapítják meg. A tagállamokban igen nagy eltérések vannak a fizetések tekintetében. Az IAS-ba, valamint az országos Rendőri Szolgálatba (és a Külügyi Szolgálatba) történő felvételhez egyetemi végzettség kell, majd két év képzés következik. Képzés az összes szolgálatban van. Az összindiai és a központi szolgálatok tagjainak magatartását és életvitelét számos *szabályzat* határozza meg (*Conduct Rules*). A tagállamokban is az első két osztály tagjait a Közszolgálati Bizottságok toborozzák. A tagállami I. osztályból lehetséges az átlépés az IAS-ba. A többiből nem.

Az összindiai szolgálatok tagjainak országos elosztása kötött kvóta szerint történik (tagállami káderkeret). Az egyes tagállamok IAS-káderkeretének legfeljebb 50%-a lehet helybéli, a többinek más tagállamból kell származnia. Meghatározott időtartamra és beosztásba áthelyezhetők egyik tagállamból a másikba, vagy a központi kormányba, ahol magas tisztségeket töltenek be. Egy-egy tagállam káderkerete csupán néhány száz fő az IAS-ból.

Az IAS-ban a felvételi korhatár 21–25 év.

1943 óta fenn kell tartani bizonyos számú helyet a bejegyzett kasztok és törzsek képviselői számára. Ez az arány állandóan növekszik.

Bizonyos tagállamokból másokkal szemben jóval többen jelentkeznek és kerülnek be az IAS-ba (Tamil Nádu, Uttar Pradés, Pandzsáb, Delhi, Mahárástra).

IAS-pályafutás

Képzés után a kezdő IAS-tisztviselő egy területi alegységhez kerül magisztrátusnak, majd kerületi (*district*) helyettes magisztrátus lesz, vagy a tagállam kormányánál osztályvezető. 6–7 év után lesz *Collector*, azaz kerületi közigazgatási vezető. Ezt követően lassul az előmenetel. A végső cél tagállami, vagy a központ valamelyik minisztériumában titkári, főtitkári rang és beosztás elérése. De csak a tagállami kvóták 40%-a juthat el a központi kormányba. A tagállamon belüli mobilitás megmarad.

A szolgálatok tagjainak tevékenysége (a közigazgatási alrendszer működése):

1. előkészítik a politikai döntéseket, mert náluk a szükséges információs anyag, adatok, az előzmények ismerete, és a politikai döntések sok félék lehetnek, pl. iparfejlesztés
2. rutin-döntések – a mindennapos munka részei.

3. Kerettörvények és egyéb törvények értelmezése – jogalkalmazás, melynek kapcsán jogalkotás folyik.

A közigazgatás ellenőrzése:

A szolgálatok *többszörös ellenőrzés alatt* állnak:

1. Politikai ellenőrzés: a törvényhozás, parlamenti bizottságok
2. Revizori ellenőrzés (*Auditor-General*) – pénzügyek (a Pénzügyminisztérium ellenőrzi)
3. Az igazságszolgáltatás ellenőrzése: törvényesség, visszaélések
4. Belső ellenőrzés (Belügyminisztérium) és különböző bizottságok.

AZ IAS és tagállami közszolgálati tisztviselők ún. generalisták, akik az országos és helyi törvények szerint járnak el, és azok betartása fölött őrködnek. Ám együtt kell működniük számos szakszolgálat tagjaival, akik valamilyen terület – mezőgazdaság, állategészségügy, fejlesztés stb. – specialistái, akik minduntalan tágítani akarják az adott szabályrendszert szakterületük fejlesztése, jobbítása érdekében, és nem alapos ismerői az általános szabályoknak. Ezért a generalisták és a specialisták viszonyát az állandó feszültség jellemzi.

Az IAS és a tagállami szolgálatok felső régióinak tagjai az elitet képviselik, magasan képzettek és a közigazgatás szakértői, de nem feltétlenül értenek ahhoz, hogy az adott területen, régióban a modernizáció milyen változtatásokat követelne meg, hiszen ők képviselik a közigazgatásban az állandó elemet. Helyzetüket megnehezíti, hogy míg egyfelől a szakértők gyakorolnak rájuk nyomást, felülről rájuk nehezednek a politikusok, akik mindenképpen érvényesíteni akarják az érdekeiket. A generalisták első sorban a politikusoknak kiszolgáltatottak, és ha nem engedelmesskednek, a politikus számos módon – áthelyezések elmaradott körzetekbe – állhat bosszút rajtuk. Az sem vitás, hogy főképpen az engedélyek uralmának idején felettébb csábító volt a megvesztegetés, hiszen ők voltak azok, akik az engedélyeket kiadták vagy visszatartották. A rendszer az évtizedek alatt korrumpálódott. Ezért az utóbbi években napirendre került a közigazgatási szolgálat megreformálása, és született is már olyan törvény, amely például szabályozza a tisztviselők áthelyezésének rendjét. A korrupció azonban egyelőre nem szűnt meg, és Indiában annyira jelentős, hogy külön részben foglalkozunk vele.

Rendőri szolgálat (Indian Police Service, IPS)

Mivel a brit-indiai rendőri szolgálat az ország felosztásakor gyakorlatilag megsemmisült, ezért 1948-ban újjászervezték. Ez az országos szolgálat azonban csak a rendőrség főtisztjeit

biztosítja a tagállamok, valamint az össz-indiai paramilitáris erők számára. Csak egyetemi diplomával lehet igen nehéz, háromfázisú felvételi vizsgán bejutni, amit hosszú képzés követ. Minden tagállamnak van saját rendőrsége, amelyet a tagállami rendőrbiztos, vagy főigazgató vezet. E két főtisztviselő a főminiszter és a helyi belügyminiszter ellenőrzése alatt áll. Ehhez a kerethez delegálják az IPS-be felvetteket. A tagállami káderkeret kétharmadát az IPS tagjai alkotják. A központi rendőr-akadémia Haidarábádban van.

Az IPS káderállományát igen sokféle szolgálathoz delegálják. A közrend fenntartásán kívül a VIP személyek őrzése, a terror-elhárítás, a vasúti rendőrség, a határőrizet, a csempészet és kábítószer kereskedelem elleni küzdelem, a gazdasági vétségek és a korrupció feltárása, a katasztrófavédelem, a biodiverzitás védelme és a környezetvédelmi törvények betarttatása mind a rendőrség feladatkörébe tartozik. Ezen kívül természetesen mintegy hétféle hírszerző és elemző szervezet tevékenységét végzik a rendőri állomány megfelelően képzett tagjai. A rendőrség koordinálja tevékenységét a fegyveres erőkkel, a határvédelmi, a központi tartalék (kommandós) egységekkel, az ipari biztonsági erőkkel, a félkatonai szervezetekkel, és természetesen a közigazgatási szolgálatokkal is.

Minden *tagállamnak saját rendőri szolgálata* (State Police Service) van, ahová ugyancsak felvételi vizsgával lehet bejutni, amelyet a tagállamok közszolgálati bizottságai tartanak és ugyanazt a mintát követi, mint az IPS felvételi rendje. A rosszul fizetett helyi közrendőrök képzettsége azonban sok kívánnivalót hagy maga után, és még a bűnügyi nyomozói munka is sokszor nélkülözi a szükséges szakismereteket. A lakosság pedig éppen ezekkel a rendőrökkel találkozik a mindennapi életben.

5. A politikai struktúra

Mint láttuk, Indiában érvényesítették a hatalmi ágak szétválasztásának koncepcióját. A hatalommegosztás rendszerét az előző fejezet ismertette. Az állam irányítása a végrehajtó hatalom kezében van, amit a választásokon győztes párt alakít. 1977-ig töretlenül a Kongresszus alakított kormányt, majd 1980-tól 1989-ig ismét a Kongresszus volt hatalmon. 1989 után egyetlen párt sem tudott önállóan kormányt alakítani és tartóssá vált a koalíciós kormányzás, sőt, a sokpárti koalíció (22–24 párt). A tagállami politika is megélénkült, a pártpolitika általánossá vált.

A *kormányzati struktúra* az idők folyamán változott, az elmúlt húsz esztendőben többször átalakították a minisztériumok rendszerét, hogy alkalmassá tegyék a kormányt a gazdasági liberalizáció megkönnyítésére és az újabb szociálpolitikai feladatok ellátására. A központi

kormányban a magot a kabinet-titkárság és a kabinetminiszterek köre alkotja, mellettük egyéb miniszterek és junior miniszterek is vannak a szélesen értelmezett kormányban. Hasonló átalakításokat hajtottak végre a tagállami kormányokban is. Minden miniszter politikus, bár megjelentek a specialisták is a kormányban, akik a pénzügyek, a gazdaság szakértői.

A *minisztériumok állandó elemét* a már megismert IAS-tisztviselők adják, általában egy-egy minisztérium titkára, főtitkára az adott minisztérium működését felügyeli és irányítja, és többnyire az osztályok, részlegek vezetői is közülük kerülnek ki.

A politikai élet jellegét, párt összetételét és hatalmi viszonyait azonban a parlamenti választások eredményei határozzák meg a központban és a tagállamokban is. Gyakori eset, hogy egy tagállamban a központban győztes párt ellenzéke kerül hatalomra és alakít kormányt. 2009-ig Indiában 15 általános választást tartottak.

A *pártokat kategorizálták*, vannak országos, regionális és csak tagállami pártok. Ez utóbbiak a központi törvényhozás választásaira nem állíthatnak jelöltet.

A *választásokat* Indiában ötévenként rendszeresen megtartják, illetve, szükség szerint gyakrabban, ha a kormányzó párt megbukik. Ez a világ egyik legnagyobb eseménye, amely hatalmas szervezést igényel. Az *első, 1952-ben megtartott választás* álljon itt példaként, főleg azért, mert a központi törvényhozás és az újonnan létrehozott tagállamok törvényhozó testületeit egyszerre kellett megválasztani, és erről igen sok konkrét adat áll rendelkezésre. Megjegyzendő, hogy India egyik legelismertebb matematikusa dolgozta ki a rendszert a számítástechnika világa előtt egy országban, ahol akkor 65–70%-os volt az analfabétizmus.

1952-ben mintegy 500 mandátumról volt szó a központi törvényhozásban, és mintegy 4000-ről a tagállami testületek számára. 224 000 szavazófülkét gyártottak le és 2 millió acél szavazategyűjtő dobozt, amihez 8200 tonna acélt használtak fel. Hat hónapra 16 500 tisztviselőt alkalmaztak, hogy összeállítsák a választói névjegyzékeket. 380 000 ív papírt használtak fel csak a választói névjegyzékek kinyomtatására. 56 000 tisztviselőt neveztek ki szavazatszedő bizottsági elnöknek, akiket 280 000 munkatárs segített, továbbá 224 000 rendőrt bízta meg a választások rendjének fenntartásával. Az írástudatlanok ujját lemoshatatlan tintába mártották és ehhez majdnem négyszázezer flakon festéket használtak fel. Minden pártnak külön szavazatszedő doboza volt, hogy az írástudatlanok ne tévesszék el, kire akarnak szavazni. A pártok piktogramjait hónapokon át reklámozták minden lehetséges eszközzel. Indiának akkor 361 millió lakosa volt, ebből mintegy 300 millióan rendelkeztek szavazati joggal.

Ma már sokkal korszerűbben zajlanak a választások, belépett a számítástechnika, de sokkal több lakosa is van az országnak.

A későbbi választások idejére a lakosság megtanulta a parlamenti demokrácia választási rendszerét és annak értelmét. Általában az alapvető érdekei alapján szavazott, pl. a muszlimok mindig a Kongresszusra, amelyben védelmezőjüket látták. Más érdekcsoportok is felismerték, hogy a szavazatuk a nyomásgyakorlás eszköze. A képviselő-jelöltek a kampányaik idején mindent megígértek a választókerületük lakosainak. Ha győztek, többnyire nem tartották be az ígéreteiket, de valamit mégis meg kellett valósítaniuk, ha azt akarták, hogy az adott lakosság legközelebb is rájuk szavazzon. Ugyanakkor igyekeztek maguknak biztosítani a szavazatokat azzal, hogy párt- és üzlettársaiknak kedvezve azok hozzák a lakossági szavazatokat. Így, és különféle érdekek mentén valóságos szavazat-bankok alakultak ki. Gyakori volt az erőszakos eszközök alkalmazása is vagy a szavazatok megvásárlása. Ezzel csak az volt a baj, hogy a szavazás titkos, és nem volt arra garancia, hogy akit lefizettek, valóban rájuk is szavazott. A lefizetés+megfélemlítés kombinált alkalmazása gyakorivá vált. Megjegyzendő, hogy a *tagállamokban* nem szükségképpen ugyanakkor vannak a választások, mint a központban, előfordulhat, hogy valamiért egy-egy tagállamban felosztatják a törvényhozó testületet és új választásokat írnak ki, esetleg alig 2–3 évvel a korábbi választások után. Általánosságban azonban a tagállamok többségében ugyanakkor vannak a választások, mint a központban.

A legutóbbi, 15. általános választások

Az 1952-es első általános választásokon a törvényhozásba jobbra a függetlenségi mozgalom vezető egyéniségei kerültek be. Kérdés, hogyan változott ennek a politikai osztálynak az összetétele az elmúlt mintegy hatvan évben.

Patrick French angol kutató jelen volt a 2009-es választásokon. *India. A Portrait* c. könyvében modern számítógépes statisztikai elemzési módszerrel feldolgozta az eredményeket, továbbá a kampány idején interjúkat készített arról, hogy a jelöltek mennyi pénzt költöttek a kampányra.

715 millió választóval kellett számolni.. Megjegyzendő, hogy amindenkori indiai választásokon tilos vallási jelképeket – istenábrázolások – alkalmazni a kampányban.

Mennyibe kerül a kampány?

Hivatalosan maximálták az összeget, amit egy jelölt a kampányára költhet: ez 55 000 USA dollárnak megfelelő összeg. A valóság: egy fontos és jómódú választási körzetben, mint amilyen Mumbái, csak úgy lehet nyerni, ha valaki 2–3 millió dollárt költ a kampányra.

Maharástra törvényhozásába jó eséllyel az kerülhet be, aki százmillió rúpiánál több tőkével rendelkezik. Ebben a tagállamban a 288 honatya közül csupán négynek volt félmillió rúpiánál kisebb vagyona. Egy maharástrai jelölt egyedül a helyi médiára közel 250 ezer dollárt költött. Egy volt érinthetetlen példája: Májávatí asszony Delhiből származik, tanítónő volt, de hamar politikával kezdett foglalkozni. Az UP-i érinthetetlenek pártjában, a Bahudzsan Szamádzsban politizált. A 90-es években ez a párt megnyerte a legnagyobb tagállam választását és Májávatí alakított kormányt, majd többször is megőrizte főminiszteri posztját. A 2009-es választásokat azonban elvesztette. Amíg ott kormányon volt, az állam pénzén 15 ezer Ámbédkar-szobrot állíttatott és saját magáról is készíttetett köztéri szobrokat. Amikor vagyonbevallást kellett készítenie, 2010-ben 18,5 millió dollárnál is nagyobb vagyonról számolt be, ennek az eredete azonban ismeretlen.

A választókerületeket időnként a létszamarányosság érdekében kiigazítják. Így történt, hogy India első számú választókerületét, az Ó-Delhiben található Csándní Csauk negyedét is átalakították. A régi változatban ez muszlim-többségű terület volt, de az újban már nem az, akkorára bővítették, hogy a muszlimok alig 1/4–1/5-ét teszik ki a választóknak. Itt indult egy muszlim, aki 4,5 millió dolláros vagyont vallott be, míg hindu vetélytársa 134 milliót. A muszlim elvesztette a választásokat.

A választásokat az ország hatalmas kiterjedése és igen változatos éghajlati viszonyai miatt több héten át tartják, és csak májusban sikerül a szavazatok összesítése.

A 2009-es választások eredményeképpen a Kongresszus többséget szerzett a Lók Szabhában és szövetségesei is sok helyet szereztek. Ezzel a Kongresszus hosszú idő óta nem kényszerült koalíció kötésére más pártokkal, bár a baloldali pártok kívülről támogatják. A Kongresszus főként az urbanizált választókerületekben volt különösen sikeres, az ellenzéki pártok inkább a tagállamokban őrizték meg a befolyásukat.

A hivatkozott szerző figyelmét felkeltette, hogy az újonnan megválasztott képviselők közül *sokan politikusi családból származtak*, és már a felmenőik is képviselők voltak. Az közismert, hogy a Néhrú-Gándhí családnak immáron a negyedik nemzedéke tölt be vezető szerepet a Kongresszusban és az indiai politikai életben. Az új elemet az új vállalkozói gyakorlat hozta, amely az érdemeken, az elért eredményeken nyugszik. Mégis, meghatározónak a nepotizmus tűnt, amelynek keretében egyes családok megőrzik a politikai életre gyakorolt befolyásukat.

French az 543 (+ 2 angol-indiai) képviselőt több szempontból megvizsgálta. Arra a *kérdésre, hogy az indiai politika mennyire öröklődő*, az adatok azt mutatták, hogy 253 képviselőnek nem volt látható családi háttere, de 156-nak volt, a többi mögött vagy diákpolitika, üzlet, félkatonai szervezet, szakszervezet, vagy fejedelmi származás állt, és egy esetben a képviselő

maoista parancsnok volt. Ez is egy különös történet: három tagállam akarja vád alá helyezni, és úgy kampányolt, hogy közben börtönben ült: 46 bűnügyben vádolják, egyebek között gyilkossággal, robbantással és erőszakos zsarolással. Ez a jelölt nem egyedi eset. Az új és most működő Lók Szabhá tagjai közel negyedének van *bűnügyi múltja*, nemi erőszakkal vagy egyenesen gyilkossággal vádolják őket.

A következő kérdés az volt, hogy *melyik politikai pártnak voltak a leginkább örökletes képviselői*. A Rástríja Lók Dal 5 képviselőjéből mind az 5, más kisebb pártoknál is magas volt az arány, a Bidzsú Dzsantá Dal esetében majd 43 százalék, a Kongresszusnál 37,5%, a legnagyobb dél-indiai pártnál 33,3%, de még az egyik kommunista pártnál is 25%.

A következő kérdés az volt, hogy *mely régiókban markánsabb az örökletesség?* A vizsgálat feltárta, hogy a legerősebb a Pandzsábben, Delhiben és Harijánában. Délen azonban a képviselőknek több mint 75%-a nem rendelkezett ilyen háttérrel.

Vajon *a női képviselőknél nagyobb az örökletesség aránya?* Kiderült, hogy a női parlamenti képviselők 69,5%-a a családi politizálásnak köszönheti a képviselőségét. Ez alól kivétel három nő, az egyik a már említett Májávatí.

A kutató hipotézise szerint az öröklődő politikai szerep viszonylag új jelenség, ugyanis a függetlenségi mozgalom és az új állam politikai elitje kiöregedik, és helyét a leszármazottjaik veszik át. *Minél fiatalabb* egy képviselő, annál biztosabb, hogy a parlamentben „családi” helyet örököl meg. Ez a 30 év alattiak 100%-ára igaz, a 40 évesek vagy az alattiak pedig több mint kétharmadára. Mi több, minden 35 évnél fiatalabb kongresszista képviselő „örökletes” volt (HMP⁷⁵).

A *nepotizmus* azonban nem csak a politikában látható, hanem bizonyos foglalkozásokban is, ez azonban a társadalmi struktúra része is.

Jelenleg a Kongresszusnak a Lók Szabhában 208 képviselője van, ebből 23 nő. Kérdés, hogy az alkotmány 108. módosításával, amelynek következtében a legközelebbi választásokon még legalább 100 nő kerül majd be a parlamentbe, ők mennyire jönnek majd az örökletesen politizáló családokból. Nem véletlen, hogy éppen a Lók Szabhának lett a „beceneve”: *Vans Szabhá*, azaz a dinasztiák háza.

Ez azonban csak egy olvasat a törvényhozás képviselőivel kapcsolatban. A kaszt, azaz varna és dzsáti szerinti megoszlás feltérképezése jóval nehezebb, és ilyen friss adatok nem állnak rendelkezésre. A fenntartott helyek rendszere miatt a kaszt-összetétel bizonyos mértékig

⁷⁵ Hereditary Member of Parliament – Patrick French elnevezése.

kiegyensúlyozottabb. Bizonyosra vehető, hogy jelentős számban vannak jelen a magas kasztbéliek, ám a kampányok költséges volta miatt a vagyonos rétegek előre törtek.

6. Korrupció és a gazdaságpolitika

A korábbi történeti összefoglalásokban volt már arról szó, hogy a független India *gazdaságpolitikája* autarkióra törekedett. Néhrú ún. „*vegyes gazdaságot*” teremtett, amelyben a magántőkét erőteljesen korlátozta és a stratégiai fontosságú ágakban állami vállalatokat hozott létre. Ilyen volt az energiatermelés, erőművek építése, az újabb vas- és acélművek létesítése, a műtrágyagyártás, természetesen a hadiipar egésze és számos egyéb ágazat. A magántőkét főképpen a könnyűiparban hagyta meg, kivéve néhány, még a brit időkben létesült nehézipari céget, amelyet nem államosítottak. Korlátozták a bankokat, majd Indirá Gándhí kormányzása alatt államosították a legnagyobb bankokat és biztosítótársaságokat. A magántőke működéséhez szükséges nyersanyag- és félkész termékek behozatalát részletes engedélyekhez kötötték. A késztermékek behozatalát erőteljesen korlátozták. Nem lehetett magán célra személygépkocsit és luxuscikkeket behozni. A termeléshez szükséges alkatrészeket darab típusonként kellett engedélyeztetni. A nyomor felszámolása érdekében az élelmiszerek, elsősorban a gabonaneműek elosztását állami üzlethálózatra bízták. A termények felvásárlását is az állam vette a kezébe.

Az indiai bürokrácia soha nem volt gyors, ragaszkodott az előírásokhoz, a nyomtatványokhoz. Az általános hiánygazdaság keretei között az engedélyeztetés – a korszakot és a rendszert találóan *licence rádzs*nak, az engedélyek uralmának nevezték – a korrupció melegágya lett. Barátoknak, rokonoknak a helyi és magasabb tisztviselők megadták a szükséges engedélyeket, másoktól azonban erre pénzt kértek és kaptak. A tarifák emelkedtek. Az ország egyes részein már a piacokon árulták az engedélyek korrupciós árainak jegyzékét. A *korrupció két fő ágát* egyrészt a politikai, másrészt a közigazgatási ág jelentette, és a kettő között feszültség alakult ki. A politikus – helyi vagy országos parlamenti képviselő, egyéb választott testület tagja – főképpen a következő választások szavazatainak biztosításáért kedvezett a gazdaságilag erős rétegeknek, a tisztviselő, tehát a szolgálatok tagjai vagy úgy cselekedtek az engedélyek kiadásánál, ahogy a felettük álló politikus kívánta, vagy saját érdekeik, kapcsolati hálójuk érdekei szerint. A két fél közti feszültségek sokfélék lehettek. Ha a tisztviselő, esetleg az IAS tagja komolyan gondolta, hogy legyen a közigazgatás tisztakezü és ne legyen korrumpálható, a politikus elérhette, hogy helyezzék onnan el. Ez a tisztviselő számára azt jelentette, hogy rosszabb lakást kap, gyermekei rosszabb iskolába kerülnek,

esetleg nincs is számukra továbbtanulási lehetőség a környéken, általában az egészségügyi ellátás, az üzlethálózat vagy nem létezik vagy gyenge, ezért előbb-utóbb beadta a derekát és még arra is rájött, hogy a saját életszínvonalát javíthatja, ha ő maga kér és elfogad korrupciós pénzeket. Ezzel kiszolgáltatta magát a politikusoknak, ill. összejátszott velük. A korrupció azonban *számos egyéb szálon* is mozgott. Az állami gabonaboltokban a korrupció lehetőségét a minőségrontás jelentette: a felvásárolt jó minőségű gabonát elkeverték gyenge minőségűvel, hulladékterménnyel, és az így keletkezett jó minőségű plusz gabonamennyiséget a feketepiacon értékesítették. A rontott minőségű búzát adták aztán el az államilag maximált áron a rászoruló igényjogosultaknak. A hiánycikkekhez is korrump pénzek segítségével lehetett hozzájutni, pl. a jómódú gazda csak úgy tudott műtrágyát szerezni, ha lefizette a szállítót.

A kilencvenes évek elején megindult *gazdasági liberalizáció* lassanként felszámolta az engedélyezések rendszerét, számos új törvényt hoztak, ami a gazdaság hirtelen fellendülésével csökkentette a korrupció lehetőségét. Maradt azonban egy hatalmas terület, ahol egyelőre nem sikerült semmit javítani a helyzeten, és ez a fejlesztésre szánt állami pénzek területe. Oknyomozó újságírók felderítették, hogy az Észak-Indiába áramló hatalmas pénzek mintegy 80%-a soha nem jut el a célzott közösséghez, Dél-Indiában viszont ez az arány csak 50%, és ezzel is látványos és mélyreható változásokat sikerült elérni. A pénz a helyi politikusok és közigazgatási tisztviselők közös tevékenysége *jóvoltából* vándorol részben a saját zsebükbe, részben a politikusok zsebébe.

A gazdasági fellendülés *a korrupció új formáit* is kitermelte, amelyek nem is annyira újak. A hatalmas építkezések a gazdaság számos területén fellendülést hoztak és munkaalkalmakat teremtettek. A régi ültetvényes gyakorlatnak megfelelően most is bandagazdák toborozzák a munkáscsapatokat lehetőleg az ország távoli részeiből és kijelölnek számukra egy területet, ahol felhúzzák a kunyhóikat, s így dolgoznak a kőfejtőkben és az építkezéseken. Munkavédelmük hiányos, a magasházak építkezéseiben a befejezésig számos haláleset történik. Továbbá a bandagazda állapotodik meg a munkások béréről az építetővel és az amúgy is alacsony bérekből tetemes összeget levon.

A korrupció néhány évtized alatt elérte *a politika felső régióit* is. Közismert volt, hogy Indirá Gándhí idején, amikor elkezdődött Indiában az atomerőművek építése, azt, hogy melyik tagállamban épüljön erőmű, nem annyira a gazdasági-geológiai megfontolások határozták meg, hanem az, hogy az adott tagállam és politikusai mennyire voltak hűségesek a Kongresszushoz. Bizonyos nagy beruházásokra kaptak engedélyt külföldi cégek, de az adott tagállam kormányának, ill. tagjainak hatalmas korrupciós pénzeket kellett lefizetniük annak érdekében, hogy az építési engedélyt megkapják. Egyes mellékes kívánságok ma is vannak a

külföldiek zöldmezős beruházásainál. Megjegyzendő, hogy amikor Rádzsív Gándhí miniszterelnök lett, elhatározta, hogy felszámolja a korrupciót és tett is kezdeti lépéseket: ezért őt Mr Tisztakezűnek hívták. Egészen addig, amíg India a Bofors svéd cégtől fegyvereket nem vásárolt. Akkor Rádzsív Gándhí is gyanúba keveredett, hogy kenőpénzt fogadott el a svéd cégtől. Ezt ugyan soha nem sikerült rábizonyítani, de maga a gyanú beszennyezte a nevét.

A felemás demokrácia és a szinte korlátlanul és igen összetetten érvényesülő társadalmi hierarchia jelenségei rendszeresen szerepelnek az indiai sajtóban. Különösen figyelemre méltók Szantós Dészái vonatkozó rövid, ironikus hangvételű, leleplező karcollatai.

A tervezett közigazgatási reform

A *Transparency International* a világ korrupciós ranglétráján 2008-ban a 128 országot tartalmazó listán Indiát a 85. helyre sorolta. A *World Economic Forum* szerint pedig az indiai közigazgatási folyamatok „lassúak és fájdalmasak”. Ezért a külföldi befektetők még mindig kihívásnak tekintik, ha Indiában tervezik beruházásaikat, mert szerintük az ország politikai és bürokratikus korrupciótól szenved, továbbá a rendszer nem hatékony, ezért minden projekt hatalmas késedelmeket szenved, költségei növekednek. Ekkor lép be a megvesztegetés tényezője, hogy az események felgyorsuljanak.

Az IAS mellett eredetileg az az érv szolgált, hogy előmozdítja az indiai nemzet egységét és integritását, meghaladja a törésvonalakat és különbségeket, amelyek a tagállamok alapját jelentik. Ez ma már sokkal kevésbé meggyőző, mint a függetlenség kivívásának idején volt. Voltaképpen a gyarmati időkhez képest nem sokat változott, tevékenységét számos belső szabályzat kötötte meg és azok betartásával, az eljárások előírásainak betű szerinti megtartásával az IAS figyelmen kívül hagyta a változó körülmények újabb szükségleteit. Ma erősödik a vélemény, hogy India, mint egység szilárdságának nem az IAS a letéteményese, hanem annak sokkal inkább történelmi, politikai és kulturális tényezői vannak, egyebek között az az érzés, hogy egy nemzethez tartoznak. Ez azonban viszonylag új keletű, hiszen az identitások sokkal inkább kis körzetekhez, nyelvi közösségekhez, etnikumhoz tartozáson alapulnak, és az emberek csak végső soron indiaiak. Ugyanakkor a közigazgatási és egyéb szolgálatokban a fenntartott helyekkel a nemzeti integrációt csak mennyiségi dimenzióban sikerül erősíteni, ez azonban nem haladja meg az indiai társadalmat megosztó szociális, vallási és etnikai törésvonalakat. Valójában ez az elit testület maga is a kasztizmus,

kommunalizmus és regionalizmus által megosztott, így nem bizonyos, hogy képes közös erővel munkálkodni közös célokért. A tisztviselőnek, a közigazgatási szolgálat tagjának identitása, mint általában az indiai állampolgároké számos elemből tevődik össze. A szolgálatok ismertetésénél már láttuk ezeket az elemeket. Először is ott az *etnikai hovatartozása*, amelynek mentén előbb kedvez egy azonos etnikumúnak, mint egy távolabbról, más közösségből érkezettnek. Aztán ott a *vallási hovatartozása*, amely hasonló elvek mentén hat. Továbbá ott a *kaszt* hovatartozása. A döntési pozícióban lévő tisztviselők, a közigazgatási szolgálatok tagjai általában a magas kasztokhoz tartoznak, így főképpen a kaszt-társaknak kedveznek. Létezik azonban egy *esprit de corps* is, tehát a szolgálathoz tartozás tudata, amelynek mentén egymás érdekeit is védik. Mindezek az identitás-elemek meghatározzák a politikusokkal, illetve az ügyfelekkel, állampolgárokkal való viszony milyenségét, és korlátlan lehetőségeket biztosítanak a korrupcióhoz. Figyelembe kell azt is venni, hogy a XXI. század legelejéig Indiában nem használtak számítógépet a közigazgatásban, csak 2001-től terjedt el a számítástechnika, de akkor a falvak szintjéig vezették be a számítógépes ügyintézkést. Az azt megelőző időszakokban az indiai hivatalokban hatalmas aktakötegek díszeltek mindenütt, sajátos módon kötözve, és jó esetben egy mechanikus írógépen készültek az ügyiratok.

Az IAS tagjai kaszt alapon állnak bizonyos politikai pártok mellé, vagy egyszerűen opportunistá módon a saját karrierjük, előrehaladásuk érdekében. Vannak persze olyan IAS-tagok, akik ellenállnak ennek a tendenciának, de egyedül nem képesek megváltoztatni a rendszert, amelyben ők, mint láttuk, a leginkább kiszolgáltatottak a zaklatásoknak és a helyi politikusok nyomásának, a gyakori büntető jellegű áthelyezéseknek és a családjaikat ért fenyegetéseknek. Éppen ezek kiküszöbölése érdekében hozott a jelenlegi kormány törvényt, amely korlátozza a helyi hatalmasságok ilyen irányú tevékenységét.

Ugyanakkor az össz-indiai szolgálatok felszámolása önmagában nem kínál megoldást. Hiszen a kormányzati feladatokat akkor a tagállami szolgálatok vennék át, amelyek még sokkal szűklátókörűbbek. Hasztalan készültek különböző reformtervek, az intézmény alapvető megváltoztatására nem került sor. Az IAS tisztviselők nemzeti szinten erős lobbist alkotnak, és minden bizonnyal ellenállást fognak tanúsítani, ha a pozíciójuk fenyegetetté válik, és ha az eddig élvezett alkotmányos védelemtől megfosztják őket. Pedig vannak köztük olyanok, akik éppen e védelem árnyékában nyíltan korrumpáltak, a pártpolitika szolgálatába álltak, és rendkívül nehéz elbocsátani őket. A pártpolitikák kiszolgálása pedig egyenest ellentétes a magas rangú tisztviselők nemzeti integrációs küldetésével. Az IAS-tisztviselőknek be kellene látniuk, hogyha nem képesek jobban hozzájárulni a nemzeti integritáshoz, hanem inkább a

részrehajlásukkal mélyítik a meglévő társadalmi törésvonalak mentén meglévő szakadékokat, akkor a szervezet éppen a létezése értelmét veszíti el.

Dr. Pradeep Saxena (ejtsd: Pradíp Szakszéná) (University of Rajasthan) arra hívja fel a figyelmet, hogy az IAS professzionális szervezet kellene, hogy legyen, ám mind a professzionalizmusa, mind a közigazgatás hatékonysága távoli álom maradt. A szerző azt is kifogásolja, hogy a jegyzékbe vett kasztok és törzsek számára biztosított fenntartott helyek mindenképpen a professzionalizmus ellen hatnak, hiszen ez a rendszer éppen az érdem, mint követelmény mellőzését jelenti. Mostanában pedig már a helyek minimum 20, maximum 33%-át nőknek kellene fenntartani, ami esetleg tovább gyengítené a minőségi követelményeket. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy egyelőre a döntéshozatal és bármilyen eljárás rendkívül hosszadalmas, túlzott méretűek az ellenőrzési mechanizmusok, a fejlesztési tervek irányítása gyenge, és ez mind további kérdéseket tesz fel a közszolgálati dolgozók számon kérhetősége tekintetében.

A Személyzetügyi, Nyugdíj és Nyilvános Panaszok Minisztériuma⁷⁶ számos reformot vezetett be, hogy előmozdítsa az új gazdasági helyzetben az ügyintézkést. Egyebek között minden olyan kormányzati döntésről bárkinek joga van információt kérni, ami nem tartozik az államtitkok kategóriájába. Mivel kétségtelen tény, hogy az új gazdasági helyzetben a köztisztviselők vérszemet kaptak, és így fokozódott köreikben a nagyobb jövedelmek reményében a korrupció, az előnyök biztosítása ellenszolgáltatás fejében, még jobban háttérbe szorult a színvonal fenntartása, az érdemdús tevékenység, az eredmény-orientáltság. Ezért a kormány számos antikorrupciós szervezetet hozott létre. A tagállamok mindegyikében már korábban hoztak törvényt az ombudsman, a *lókájukta* kinevezésére és a hivatal működtetésére, de erről sok információ nincs. 2011 folyamán pedig a központi kormány – hatalmas mozgalmi nyomás terhe alatt – beterjesztette a parlament elé nagyon vitatott törvénytervezetét a központi ombudsmani intézményről, a *lókpál* szerepéről. Az új hivatal feladata éppen az állami közigazgatás ellenőrzése és a korrupciós vádak kivizsgálása lenne. (A jegyzet írásának idején a parlament a törvényt még nem fogadta el.)

7. Igazságszolgáltatás

Erről a területről is volt már szó a jegyzet különböző részeiben, itt most csak néhány főbb szempontot foglalunk össze. Indiában már az angol idők óta létezik egységes büntető törvénykönyv, amely 1862-ben lépett hatályba, és azóta korszerűsítették. 1974-ben lépett

⁷⁶ Ministry of Personnel, Pension and Public Grievances.

hatályba a büntető eljárásjogi törvény. Változatlanul nincs, és egyelőre nem is várható az ország valamennyi állampolgárára kiterjedő polgári törvénykönyv, hanem a főbb felekezetek szerinti jogszabályok léteznek. Az egységes polgári törvénykönyv csupán célkitűzés. Néhrú miniszterelnök óriási tekintélyével és politikája általános támogatottságával azonban a függetlenségi mozgalmat követő évek lendületében elérte, hogy legalább a hindukra vonatkozó polgári törvényeket az egész országra kiterjesztve egységesítsék, ami nem volt jelentéktelen tett. Így 1955-ben és 1956-ban egymás után fogadták el a vonatkozó négy törvényt⁷⁷. A muszlimok feletti polgári ügyekben lefolytatott ítélkezés ezért hagyományos szabályok szerint történik, amely a Koránon és a szunna alapján áll. A bírászkodás is hagyományos, a muszlimok kevésbé fordulnak az állami bíróságokhoz polgári jogviták esetén, inkább az egyházi szervek ítélő testületeihez és a kádikhoz, természetesen csak a házassági, örökösödési és családjogi kérdésekben. Bűnügyekben az ő esetükben is kizárólag az állami bíróságok az illetékesek. A muszlim személyi jog értelmében Indiában a poligámia továbbra is engedélyezett, amit a hinduknak megtiltottak. Más kérdés, hogy a több mint fél évszázada elfogadott törvényeket a hinduk országszerte mennyire ismerik és mennyire tartják tiszteletben. Kétségtelen tény azonban, hogy a fundamentalista hinduk számára az egyik legmarkánsabb muszlim-ellenes érv éppen a négy feleség engedélyezése. Az is igaz, hogy Indiában számos archaikus muszlim jogszabály megmaradt, amit más muszlim országokban esetleg már felszámoltak, ilyen pl. a válás háromszoros kimondásának szabálya⁷⁸.

Megjegyzendő, hogy számos egyéb jogi területen részletes általános és speciális törvények léteznek, részben még az angol időkből, részben a független India törvényhozása alkotta meg azokat. Egységes például a kötelmi jog, és minden, a gazdasági és pénzügyi tevékenységre vonatkozó jogszabály, amit a modern gazdasági élet megkíván.

A bíróságok hálózatával, tagjainak kinevezési rendszerével az alkotmány ismertetésénél foglalkoztunk, emlékeztetőül azonban utalunk arra is, hogy a közigazgatási struktúra kerületi szintjén a főtisztviselő (*Collector*) az ún. kihágások, szabálysértések kategóriában ítélkezési joggal rendelkezik.

8. Népeség, társadalmi struktúra, rétegződés

A 2011-es népszámlálás néhány adata

⁷⁷ Hindu Marriage Act, Hindu Succession Act, Hindu Minority and Guardianship Act, Hindu Adoptions and Maintenance Act.

⁷⁸ Triple talaq (taláq).

A lakosság létszáma a XX. században igen gyors növekedésnek indult. A mogulkor mintegy 100–150 milliós népessége 1901-ben már közelített a 240 millióhoz, amelynek alig 7–8%-a élt városokban. 1951-ben már legalább 361 millióan éltek Indiában, és ennek 20%-a volt városlakó. 2001-ben a népesség száma egy milliárd fölé emelkedett, és több mint 286 millióan éltek urbánus településeken, ami az összlakosság 27,81%-a volt. Ma 1,21 milliárd indiai él az országban, és 31,16%-a városlakó. Az urbanizáció tehát viszonylag lassú.⁷⁹ Tény, hogy a népességnövekedés valamennyire lassult, korábban tíz évenként 21% fölött volt, volt olyan tízéves időszak, amikor 28% fölött, mostanra 17,6%-ra esett vissza. Ez évente 1,58%-os növekedést jelent. A 2011-es népszámlálási adatok szerint ma a világ népességének mintegy 17%-a indiai.

Férfiak és nők

Indiában hosszú ideje igen rossz az ezer férfira számítható nők aránya. 2001-ben országos átlagként 1000 férfira csak 933 nő jutott, ez 2011-re 940-re „javult”, de a városi népesség körében az átlag 926, a falusi lakosság körében 947. Ez azonban csak átlag, amely mögött országosan hatalmas eltérések léteznek. Korábban a legalacsonyabb a volt portugál területeken, Damanban és Diúban volt, ahol régebben csak 709 nő élt 1000 férfival szemben. Egyedül a vizsgált időszakban a volt francia gyarmaton, Pondicherryben volt 1001, viszont Keralában 1058, utána a legmagasabb arányt Tamil Náduban számították. Jellemző, hogy az országos arány az 1901-es népszámlálás idején még 972 volt. A 2011-es népszámlálás a 0–6 éves korcsoportban egészen riasztó arányokra lelt: 919 vidéken és 902 a városokban (országos: 914)! Összességében a 2011-es népszámlálás adatai szerint ma Indiában több mint 37 millió nő hiányzik ahhoz, hogy a férfiak és nők aránya azonos legyen a népességben belül! Mi okozza ezt a növekvő hiányt, amikor a világ fejlett részein általában az összes lakosságon belül a nők vannak többségben? És mi okozhatja Kínában, ahol ez a hiány még sokkal drámaibb mértékű? Ez utóbbira itt nem keressük a választ, elegendő az indiai helyzet néhány sajátosságát számba venni.

1. Korábban a számos gyerekszülés szedte az asszonyok között az áldozatait. Ma ez kevésbé jellemző ok.

⁷⁹ Néhány további adat a jegyzet elején található (ld. old.).

2. Érvényesült és érvényesül az a törekvés, hogy legyen minden családban fiúgyermek, így egyes helyeken még a XX. század első évtizedeiben is egyszerűen megölték a leánycsecsemőket. Ennek oka összetett, részben a halotti szertartásoknál elengedhetetlen a fiú utód, részben a lányok hagyományos kiházásítása a családokat anyagi romlásba dönti, ha meg kívánnak felelni a szokásoknak és az elvárásoknak.
3. A nők általában – különösen a szegény családokban – sokkal gyengébben táplálkoztak és ez sok helyen ma is jellemző. Hagyományosan az özvegyasszonyok, bármilyen fiatalok is, nem házasodhatnak újra. A család pedig tehernek érzi őket, ezért még kevesebb ételt kapnak, mint más családtagok.
4. A technika fejlődésével, az ultrahang segítségével megállapítatják a magzat nemét, és ha lány, elvetetik. Ezt ma már ugyan a törvény tiltja, de a gyakorlat él.
5. Esetenként megölik a fiatalasszonyt, ha az újabb és újabb hozomány-követeléseknek a családja nem tesz eleget és esetleg a férj és családja gazdagabb, ígéretesebb ajánlatot kap. Ez természetesen törvénytelen, de a bűntény csak ritkán derül ki, hiszen balesetnek állítják be a történeteket (főzés közben lángra kapott a száríja, bennégett).
6. Az írástudás, az iskolázottság nagyban befolyásolja a nők helyzetét. Általánosságban is lassan javul az írástudók aránya, de észlelhető a fejlődés. A 2011-es népszámlálás szerint a falusi férfi lakosság 78,57, a nők 58,75%-a, a városi férfi lakosság 89,67, a nők 79,92%-a volt írástudó. Természetesen ezek is országos átlag adatok. Keralában a népesség több mint 90%-a írástudó, de Uttar Pradésban, egyes törzsi területeken és a volt érinthetetlenek körében előfordul, hogy a közösségen belül a nőknek csak 8%-a tud írni-olvasni. Az írástudás minősége is kérdéses, sok gyerek a falvakban tíz éves kora után már nem jár iskolába, és főképpen a lányok maradnak ki. Felnőtt korukra esetleg már csak a nevüket tudják aláírni. Olvasásra pedig nincs is lehetőségük. Ezért a társadalmi, egészségügyi, táplálkozástudományi ismereteik is alacsony színvonalon maradnak, nem ismerik a jogaikat, a lehetőségeiket.

Nemcsak a nők növekvő hiánya okoz gondot, hanem a még mindig magas népszaporulat is, ami részben összefügg a női iskolázottság alacsony színvonalával. Második helyen fontos tényező az, hogy a lakosságnak még mindig nagy aránya él falvakban, ahol az alacsony termelési technológia és létbizonytalanság sok – első sorban férfi – munkáskezet igényel, ezért sok gyerek születik, a gyenge táplálkozás és rossz higiénés viszonyok következtében sok gyerek meghal, így a nagycsalád egyfajta társadalmi befektetés, amely biztosítja a munkáskezeket és a család fennmaradását.

Nem utolsósorban elevenen élnek a hagyományok, amelyekkel a korábbi részekben ismerkedtünk, és amelyek szerint a hindu nő a férjét köteles istenként tisztelni, és ezért szerepe másodlagos a családban, nem is ehetsz, amíg az urát ki nem szolgálta, nem is fontos orvoshoz vinni, ha beteg, és nem is szükséges kímélni dologidőben, amikor pl. a vádló középig érő vízben a tűző napon rizst palántáz.

Etnikai megosztottság

India népessége igen változatos etnikai képet mutat. A tagállamokat – mint láttuk – ugyan nagyjából nyelvi alapon szervezték meg, de a határok meghúzása egyetemes történelmi tapasztalat szerint sose követi pontosan az etnikai határokat. A Dekkán-fennsíkon nyugat-keleti irányban húzható egy vonal, amelytől északra az indo-európai, délre pedig a dravida nyelveket beszélik, az északiak egyáltalán nem értik a déli beszédet, és ez nagyjából fordítva is igaz. Ám még a két nagy régióban is jelentős nyelvi eltérések vannak, egy bengálit egy marátha nem, vagy alig ért meg, és az írásmóddal se biztos, hogy megbirkózik. Törzsi népesség pedig India-szerte megtalálható, többnyire saját nyelvével, kultúrájával, vallási hagyományaival. A legnagyobb tömegben Orisszában élnek, ahol a lakosság mintegy 25%-át alkotják, de Dzshárkhandban is 16%-ot tesznek ki, és hasonló az arányuk a Himalája lábánál lévő tagállamokban. Vannak nagy törzsek, mint a *gondok*, a *szantálok* és a *bhílek*, akik több milliós népességet alkotnak, nem is beszélve olyan, gyakorlatilag teljes egészében törzsi lakosságú tagállamokról, mint Nágaföld vagy Ásszám. Nehéz tehát legalább tagállamonkénti egységes népességről beszélni. Csak utalunk itt arra, hogy a tagállamok egymástól a lakosságszám, az urbanizáltság foka, a gazdasági erő stb. tekintetében legalább akkora eltéréseket mutatnak, mint Európa, ahol a hatalmas Németország és Albánia is ugyanahhoz az Európához tartozik. Indiában ugyanúgy tagállam a 155 milliós Uttar Pradés, a 92 milliós Bihár, vagy a 450 ezres Szikkim, és ezek a különbségek számos vonatkozásban könnyen fellelhetők. Európa vallási megosztottsága azonban – egyelőre – nem annyira markáns, mint Indiáé.

Vallási megosztottság

Az indiai lakosság vallási megosztottsága közismert. Az talán kevésbé tudott, hogy a legnagyobb nem hindu vallási közösség, amely a muszlimoké, bár főképpen Észak-Indiában él, de kivétel nélkül szinte mindenütt, minden településen országszerte megtalálható. E

tekintetben Pakisztán két részének egykori leválása egyáltalán nem jelentette a muszlim népesség odakerülését. Szokásaik, törvényeik, életvitelük eltér a többségi népességtől, de gazdaságilag a két közösség tevékenysége széles körben összekapcsolódik. A muszlimok saját kultúrája a mogulkorban bontakozott ki, különleges zenéjüket az egész világ ismeri, a mogul konyhát mindenütt kedvelik, urdú nyelvű költészetük magas színvonalú, építészeti emlékeiket sok turista keresi fel. Az indiai muszlim vallás sokkal világiasabb, mint másutt, de mostanában észlelhető köreikben egyfajta ortodoxia megjelenése is. Indiában korábban szinte sose lehetett látni burkába öltözött muszlim nőket, ők is a vállkendőjük (dupatta) végét húzták a fejükre, mint a hindu nők, ám az utóbbi években Észak-India utcáin is feltűnt a burká. A különböző vallási közösségek tehát egymás mellett élnek, olykor keveredve, de lehet közöttük feszültségeket kelteni vallási alapokon.

A társadalmi emlékezet Indiában (is) messzire nyúlik vissza, mindenki tudja, hogy egy mai neo-buddhista korábbi érinthetetlen, sőt, hogy a keresztények nagy része is az. Továbbá a muszlimok is emlékeznek arra, hogy ki milyen kasztból származott, amikor családja esetleg évszázadokkal korábban áttért az iszlámra, sőt ki is alakult az indiai muszlimok között egy sajátos kasztrendszer, főként származási alapon (a Próféta leszármazottai, az arabok és a volt muszlim uralkodók magas kasztokhoz tartoznak).

Osztályszerkezet

A gazdaságban elfoglalt hely legalább annyira megosztja az indiai társadalmat, mint bármilyen más társadalmat a világon. Csak itt összeadódnak a hátrányok. Az alacsony kasztbéliek sokszor nagyon szegények, így kétszeresen hátrányos a helyzetük. A városi élet némiképpen átrendezi a viszonyokat, különösen, ha valaki munkát talál. Ennek is lehetnek kemény feltételei, mint láttuk az említett építkezések esetét. A nagyiparban – amiről később még lesz szó – a népességhez képest kevesen dolgoznak, ott azonban elsősorban a technológiai fegyelem és a folyamatos gyártás az elsődleges szempont, és bár léteznek szakszervezetek, amelyek a kis létszámú gyári munkássághoz képest már a brit uralom alatt nagyon megerősödtek, érdekérvényesítésük korlátozott, illetve a liberalizáció nyomán gyengült. A falvakban azonban, ahol a föld birtoklása a legfontosabb, hasztalan vezettek be az egymást követő indiai kormányok mindenféle korlátozásokat, földreformokat, a földbirtokosság megtalálta a módját annak, hogy egyre több földterületre tegye rá a kezét. A földbirtokosság ráadásul magasabb kasztokhoz tartozik, így társadalmi státuszával és vagyonával valóban *domináns kaszt*. A falvak földnélküli vagy kisparcellás lakosaiból szerzi

a munkaerőt és diktálja a feltételeket. Ha úgy tetszik, megfélemlítéssel él. Bárkinek lehetnek verőemberei, akiket bevet az érdekei érvényesítése céljából. Különösen a volt érinthetetlenekkel szemben alkalmaznak brutális fellépést. A helyi hatóságok, rendőrök pedig némi pénz fejében szemet hunynak az atrocitások fölött.

Figyelemre méltó és a mai indiai társadalom szempontjából igen jelentős a vagyonosodó, fizetőképes keresletet jelentő középosztály gyors gyarapodása. Részben a falvakban megerősödött és létszámában is számottevő birtokos osztály jelent meg, amely korszerű eszközökkel termel a bel- és ma már külföldi piacokra is, részben pedig tekintélyessé növekedett a városi középosztály. E két csoport össz-létszámát a különböző források igen eltérően adják meg, egyes becslések ötven, mások akár kétszázötven millióra is teszik. Kétségtelen tény, hogy ők ma csaknem ugyanolyan fogyasztói társadalmat alkotnak, mint európai megfelelőik. Autókat, modern háztartási gépeket vesznek, házakat építenek, gyermekeiket magán középiskolákba és egyetemekre járatják. Egyúttal megváltozott a kultúrájuk és kulturális fogyasztásuk is. Ők képviselik ma Indiában a gazdaság húzó ágazatát.

9. Kasztrendszer a gyakorlatban és a szakirodalomban

A kaszthovatartozás⁸⁰ áthatja az egész társadalmat. Megjegyzendő, hogy a négy varna országos eloszlása egyenetlen, délen alig van ksatrija és bráhma- nák is kevesen vannak, egyes feltételezések szerint valamennyi északról, az árják földjéről került délre. A XX. század elejétől azonban a mai Tamil Nádu és Kerala területén komoly bráhma- na-ellenes mozgalmak kezdődtek és ilyen pártok is alakultak.

Mielőtt valamivel részletesebben áttekintenénk ezt a bonyolult struktúrát, megjegyzendő, hogy a volt érinthetetlenek jegyzékbe gyűjtése és a számukra biztosított pozitív diszkriminációs intézkedések hatására bizonyos csoportok maguk is listát állítottak össze az ún. „élenjáró” (*forward class*) kasztokról és etnikumokról. A volt érinthetetlenek jegyzékei is változnak, ugyanis számos feltételnek kell megfelelni ahhoz, hogy valakit felvegyenek a listára a kedvezmények érdekében. A közigazgatás területi egységeinél gyűjtik a jellemzőket és ott történik a bejegyzésük is.

Az „élenjárók” listáját *a kormányzat soha nem fogadta el* hivatalosan, ők maguk állították össze. Mégis figyelemre méltó ez a jegyzék, ugyanis ők azok, akik Indiában minden időkb- en a vezető kasztok voltak. A regionális lista azt is világosan mutatja, hogy az ún. családnevek

⁸⁰ A fogalom definícióját és ismertetését a történeti rész tartalmazza, itt már a rendszer részletesebb sajátosságait és működését ismertetem.

voltaképpen kasztnevek⁸¹. Az azonban érdekes, hogy a kormány mégiscsak készít időről-időre becsléseket tekintetben, hogy vajon a lakosságnak milyen aránya tartozhat az „élenjárók” közé, és úgy tartják, hogy ez körülbelül az össznépesség 36–39%-át teszi ki. Megjegyzendő, hogy a brit uralom gondosan összeírta mindezeket a dzsátikat, hogy teljes képe legyen az ország kaszt összetételéről. A mai kormány azért kíséri némi figyelemmel az arányukat, hogy mekkora az az állásokból, oktatási intézmények kapacitásából stb. felhasználható rész, amit a bejegyzett kasztoknak és törzseknek (és OBC-knek) fenntarthat anélkül, hogy a társadalom többi részének érdekeit sértené. Az „élenjárók” azonban nem jelentéktelen okkal állítják össze a listájukat, ugyanis azzal érvelnek, hogyha van lista, amely előnyöket biztosít a volt érinthetetleneknek és a törzsieknek, akkor az egész népet listákba kellene foglalni és *mindent* eszerint felosztani, ami csak az állam döntésétől függ. Ezzel pedig éppen az alkotmányban lefektetett egyenlőség és egyenlő esélyek elveit támadják. Célszerű valamivel részletesebben áttekinteni a dzsátik rendszerét⁸². A varna-rendszer nem sokat árul el a sokkal bonyolultabb hierarchikus viszonyokról. Már al-Bírúní is észrevette, hogy az *érinthetetlenek* se egyformák⁸³. Az ő köreikben ma is magasabb rangúak pl. a mosóemberek és a borbélyok⁸⁴, és a legalacsonyabb szinten vannak a söprők, a bhangí, akik jelentős tömeget alkotnak.

A *bráhmanák* maguk is rendszereztek a különböző dzsátikat, és felettébb nagy figyelmet szentelnek a származásuknak. Ők eredetileg 8, majd 9 risitől, bölcstől származtatják magukat. Ma két nagy csoportra, az északi (Pancsa Gauda) és a déli (Pancsa Dravida) csoportra oszlanak. Az *északi* csoport legmagasabb szintjén a *kasmíri* bráhmanák állnak⁸⁵. Bihárban élnek a *bhúmiহার* bráhmanák, akik földbirtokosok és földművelők, és bár az ottani lakosságnak csupán 2,9%-át teszik ki, az ő tulajdonukban van a föld 45%-a.

Külön kategóriát alkotnak a *templomi papok*, akiket általában a többi bráhmána lebecsül, ám vannak nagyon magas rangú, köztisztviselőként álló papi vezetők, akiket adott esetben a politika is megkeres egy-egy jelentősebb, az ország egészét érintő kérdésben. Feltétlenül ebbe

⁸¹ Néhány példa: Arora, Iyer, Iyengar, Agarwal, Gupta, Bhumi-har, Kamma, Reddi, Nair, Dube, Pande (Aróra, Ajjar, Ajjangár, Agarvál, Gupta, Bhúmi-har, Kammá, Réddi, Nájar, Dubé, Pándé) stb. Ezek a családok noha nem mind bráhmanák, de mindenképpen kétszer születettek.

⁸² André Béteille indiai szociológus a közelmúltban mintegy 3000 dzsátiról beszélt.

⁸³ Könyve IX. fejezetében írja le a kasztrendszert. Szerinte a sűrű alatt következik egy népcsoport, akiket nem tekintenek semmiféle kaszt tagjának. Ők mindenféle szolgáltatásokat nyújtanak, nyolc csoportjuk van, de van közöttük három, amelyikkel a másik öt nem házasodik, nem érintkezik. Ez a nyolc csoport nem lakhat együtt a többi indussal a faluban/városban, különösen nem négy csoportjuk, akik a legszennyezőbb munkákat végzik.

⁸⁴ Dhóbi, náí.

⁸⁵ Pl. a Néhrú-család.

a kategóriába sorolható a Puriban lévő Dzsagannáth szentély vezetője, vagy számos déli templomváros főpapja.

Bengálban a bráhmána hierarchia csúcsán a *kulin* bráhmanák állnak, ők két ágra, és egyenként 5–5 családnévre oszlanak, házassági szabályaik szigorúak, mert 14 generációra visszamenőleg kell bizonyítani, hogy mind az apa, mind az anya kulin családból származik.

Maharástrában a *csitpávan* bráhmanák állnak a csúcson, közéjük tartoztak a *pészvák*, az egykori marátha birodalom vezetői, akik ksatrijaként uralkodtak a konföderáció fölött. De minden Gókhálé, Dzsósí, Dándékar és Kharé is csitpávan bráhmána.

Délen a legenda szerint a *nambúdirík* vitték el a kasztrendszer és a hinduizmust Keralába, ma őket tartják a leginkább ortodox bráhmanáknak⁸⁶. Őt alcsoportra oszlanak. Mellettük ugyancsak magas kaszt Keralában a *náir*, vagy *nájar*, akiket már Megaszthenész is említ. Ők alkották ott (bármilyen furcsa is) a katonai nemességet, 5 alkasztjuk van, és 31 családnév létezik közöttük (pl. Menon, Nájar, Pillai), nagy földbirtokosok voltak, de a földreform tönkretette a gazdasági alapjaikat.⁸⁷

Említendő a bráhmána szakácsok, akikről a többi bráhmána ételt fogadhat el. Ezért mezítelen felsőtesttel főznek az utcán, hogy látható legyen rajtuk a szent fonál.

Rendkívül nagy csoportot alkotnak Indiában a *jádavák*, akik elvben a ksatrija varnához tartoznak, és magukat Jadutól származtatják, aki már a legősibb iratokban is szerepel. Leszármazottjaik megtalálhatók a puránákban szereplő uralkodók között, és a Mahábhárata is említi őket. Egykoron Mathurá volt a központjuk. Jobbára vaisnavák. Talán etnikai csoportot alkottak. Ma 57 alkasztra vagy klánra oszlanak, és jelentős a politikai befolyásuk Uttar Pradésben és Bihárban. Az indiai lakosságnak mintegy 10%-át alkotják, de élnek közülük Burmában, Nepálban, Srí Lankán és India-szerte. Vannak észak-indiai és dravida nyelveket beszélő jádavák. Érdekeségük, hogy a Mandal-bizottság, amely az OBC-kről készített jelentést, listájában számos jádava közösséget is említett.

Ándhrában a ksatrijának elfogadott⁸⁸ *réddík* a legjelentősebbek. 52 alkasztjuk létezik, nagy földbirtokosok. A történelem során ők alkották az arisztokráciát, a fegyveres erőt. A Réddík adtak már köztársasági elnököt is Indiának. A másik nagy ándhra csoportot a *kammák* alkotják, ugyancsak földbirtokosok, régebben adószedők is voltak.

Fontos szerepet játszottak az angol időkben a *kájaszthák*, akik a bürokrácia gerincét adták és kettős kaszt-státuszúak, részben bráhmanák, részben ksatriják. 12 fő csoportjuk van, amelyek további alcsoportokra oszlanak.⁸⁹ Jelentős kájasztha eredetű személyiség volt Rádzséndra

⁸⁶ E.M.S. Nambudiripad (Nambúdirípád) (1909–1998), az Indiai Kommunista Párt, majd az Indiai Kommunista Párt (Marxista) vezetője is ide tartozott. Ő volt az első, aki 1957-ben megnyerte a keralai tagállami választásokat és kommunista kormányt alakított, főminiszter lett, majd sikerét többször megismételte.

⁸⁷ Ezzel a kasztrendszer szövevénye még nem ért véget. Létezik a *gótra*, a leszármazás fogalma, amely további bonyodalmas rendszert fed. Lényegét tekintve a fogalom a férfiágon való leszármazást jelenti, ez megy vissza hét, esetleg nyolc–kilenc ősi risihez, védikus bölcsőhöz. Ezeket a leszármazási vonalakat ma is gondosan nyilvántartják, első sorban a bráhmána varna, de más varnák esetén is, mégpedig Haridvárban, ahol bráhmána panditok vezetik a listákat. Ma is, mint régebben, igen sokan keresik fel őket, hiszen a házasságok szempontjából a leszármazásnak meghatározó szerepe van.

⁸⁸ Az ókorban az észak bráhmanák által délen helyben talált társadalmi osztályok besorolása máig vitatott tudományos kérdés.

⁸⁹ Az összes Srivastava, Saxena, Sinha, Varma (Srívásztav, Szakszéná, Szingh, Varmá) közéjük tartozik.

Praszád köztársasági elnök, Lál Bahádur Sásztrí miniszterelnök, Szvámí Vivékánanda, Szubhás Csandra Bósz, a filmszínész Amitábh Baccshan és a regényíró Prémcsand.

Indiában ezekről a nevekről mindenki azonnal tudja, hogy az adott személy honnan, mely régióból és milyen kasztból (varna) illetve dzsátiból származik.

Húsz esztendővel ezelőtt a tekintélyes szikh író, Khusvant Szingh számba vette a bráhmaanak szerepvállalását a kormányzati (és szellemi) munkában. Ők a brit időkben a lakosságnak mintegy 3,5%-át alkották és ma sem lehetnek sokkal többen, legfeljebb 5%. Szingh adatai, noha nem frissek, érdekesek, mert szerinte 1990-ben a kormányzati állások 70%-át töltötték be, a legmagasabb 500 pozícióból 310-et, az akkori 140 nagykövet közül 58 volt bráhma, a 98 egyetemi rektor közül 50, az IAS akkori 3300 tagja közül 2376, a 27 kormányzó és alkormányzó közül 13, a 330 felsőbbírási bíró közül 166. Semmi nem utal arra, hogy ezek az arányok azóta változtak volna. És nem szabad elfelejteni, hogy a következő csoport, a ksatriják és földbirtokos osztályok is jelentős állami tisztségeket töltenek be.

Ezek az arányok, a társadalom egészében betöltött szerepek jelzik, hogy az indiai parlamenti demokrácia működését át meg átszövik a régebbi struktúrák, amelyek korlátokat szabnak a társadalom demokratizálódásának, az egyenlőség kibontakozásának. A hierarchikus társadalomszemléletet nagyjából az egész indiai társadalom elfogadja, és csakis a gazdaság liberalizációja, az új lehetőségek megnyílása, a modern termelési viszonyok, valamint az urbanizáció segíthet a demokrácia kiteljesedésének. A folyamatnak azonban még hosszú utat kell bejárnia.

Szakirodalom a kasztrendszeréről

A kasztrendszerrel foglalkozó *nemzetközi szakirodalom* sok ezer művet – könyveket, cikkeket – tartalmaz. Szó esett már kínai, perzsa és arab utazókról, majd Duboisról is, akik leírták ezt a társadalmi jelenséget.

Később a már említett brit tisztviselők ismerkedtek meg a kasztrendszerrel, és hamarosan arra a következtetésre jutottak, hogy ez a valami lehet az indiai társadalom legfontosabb szervező rendszere. (Főleg, miután lefordították Manu törvényeit.) Majd, amikor 1881-ben megtartották az első népszámlálást, a dzsáti megjelölése is szerepelt a kérdések között. Ennek különös hatása lett az egész indiai társadalomban. Ugyanis az indiaiak a társadalmi mobilitás eszközét vélték felismerni a népszámlálásban, remélve, hogy esetleges alacsony származásukon javíthatnak valamit, ha a számlálóbiztosoknak elmagyarázzák, hogy az ő

társadalmi státusuk valamiféle „tévedés” következménye. Ezért az angolok 1941-ben már a kaszt hovatartozásra vonatkozó kérdést nem tették fel.

Annak ellenére, hogy néprajzosok, szociológusok, politológusok és indológusok igyekeztek évtizedeken át megérteni ezt a bonyolult és több évezredes rendszert, nem sikerült valamiféle elméleti meghatározását megteremteni, legalább is olyat, amivel minden kutató egyetértene, és ami felölelné a rendszer minden jelentős vonását. Az 1940-es évek közepe táján egy angol kutató publikált egy olyan munkát, ami legalább leíró jelleggel tekintette át a rendszer egészét, de sem a struktúráját, sem a főbb jellegzetességeit nem sikerült egyetlen elméletbe rendeznie. Ez a mű J. H. Hutton: *Caste in India. Its Nature, Function and Origins*. Harvard University Press, New York, 1947. A szerző az 1931-es indiai népszámlálás biztosa volt és igen járatos a kérdésben.

A következő fázisban is elsősorban antropológusok vizsgálták a jelenséget. Közülük kiemelkedik McKim Marriott terepmunkája uttar pradési falvakban, amelynek eredményeit *Village India: Studies in the Little Community* (Univ. of Chicago Press, Chicago, 1955) c. könyvében adta közre. Itt azt támasztja alá a terepmunka anyagával, hogy létezik Indiában *egy kis és egy nagy tradíció*, és a nagy tradíció elemei lejutnak a kis közösségekhez, más szóval provincializálódnak, míg a folyamat fordítva is működik, és helyi elemek bekerülnek a nagy tradícióba és ezzel univerzalizálódnak.

M. N. Srinivas (Srinivász) (1916–1999), a nagy indiai szociológus 1952-ben jelentette meg *Religion and Society Among the Coorgs of South India* c. könyvét (Clarendon Press, Oxford), amelyben új terminológiát teremtett, és nyomában beszélünk – nyilván McKim Marriott hatására is – a szanszkritizáció jelenségéről és domináns kasztokról (1955-ben pedig közreadta *The Social System of a Mysore Village* c. tanulmányát). Ezekkel az írásaival bizonyította a kasztrendszer rugalmasságát. Az első műben a következőképpen definiálja a szanszkritizáció folyamatát:

„A kasztrendszer egyáltalán nem merev rendszer, amelyben az egyes összetevő kasztok helyzete egyszer és mindenkorra rögzített. Mozgásra mindig volt lehetőség, különösen a *hierarchia középső régióiban*. Valamely kaszt egy-két generáción belül magasabb pozícióba emelkedhetett, ha vegetáriánussá vált és felhagyott az alkoholfogyasztással, ha szanszkritizálta a rítusait és panteonját. Röviden, ha amennyire lehetséges, átvette a bráhmanák szokásait, rítusait és hiedelmeit, és úgy tűnik, hogy valamely alacsony kaszt gyakorta tette magáévá a brahmanikus életvitelt még akkor is, ha az elméletben tiltott volt. Ezt a folyamatot nevezem ebben a könyvben 'szanszkritizációnak' inkább, mint 'brahmanizációnak', ugyanis bizonyos

védikus rítusok csakis a bráhmanákat és a két másik 'kétszer született' kasztot illetik meg.” (32. o.)

A következő igen jelentős munka a francia Louis Dumont könyve, a *Homo Hierarchicus. The Caste System and its Implications*⁹⁰. Dumont antropológus volt, de tudományos munkássága idején a strukturalizmus már jelentős és elterjedt irányzat volt. Ez a máig meghatározó jelentőségű műve volt az első olyan írás, amely valamilyen módon megragadta a kasztrendszer *struktúráját*, sőt a strukturáló tényezőket, illetve a rendszer működését, integratív hatását, azaz az *egész indiai társadalom legfontosabb tulajdonságát*, nevezetesen hogy az egy *hierarchiába, az alá- és fölérendeltségek viszonyába rendezett társadalom*.

Ezzel természetesen a kutatás nem ért véget, és nem is mindenki fogadta el Dumont jól megalapozott tézisét. Igaz, azóta se írt senki hasonlóan átfogó, minden jelenségre kiterjedő elemzést az elméletalkotás igényével.

A továbbiakban számos indiai és külföldi társadalomtudós foglalkozott azzal, hogy a kasztokon miképpen törnek át a gazdasági érdekek, a pártpolitika, ill. a kettő miképpen fonódik össze. Rajni Kothari (*Radzsní Kóthári*) egyebek között a *Caste in Indian Politics* (1970) c. könyvében éppen a kasztok politizálódásával, vagy éppen a pártok kasztjellegével foglalkozik évtizedek óta. Mindezek a jelenségek ma is megtalálhatók.

Átfogó és több évtizedes munkájával *André Bêteille* foglalkozott a legrészletesebben az indiai kasztrendszerrel a társadalom egyéb összefüggései – gazdaság, politika, etnicitás stb. – keretei között.

A gyakorlat néhány példája

A kasztrendszer valóban rendkívül szívósnak és rugalmasnak bizonyult három és félezer esztendő történelme folyamán. Mindig alkalmazkodott a változó körülményekhez. Valahányszor szétesett a központi hatalom, és mindenkoron a távoli, és a rossz útviszonyok miatt a monszun esőzések idején akár hat hónapra is a külvilágtól elzárt, magukra hagyott kis falusi közösségek világában sokoldalú társadalmi szervező struktúra volt és részben maradt is. Srínivász megállapítását, hogy létezik a rendszeren belül felfelé irányuló mobilitás, számos példa bizonyítja. A már említett népszámlálás mellett (brit idők, 1931), mivel a dzsátik egyúttal foglalkozási csoportok is, amennyiben egy-egy foglalkozás a gazdaságban jelentőssé válik, s szerepe megnő, a dzsáti is felértékelődik. Ezt megsegítik új eredetmonda szövésével,

⁹⁰ Eredetileg 1966-ban adta ki a Gallimard.

vagy hivatkozhatnak a korábbi idők „félreértéseire”, az őket körülvevő társadalmi közeg rosszindulatára. És léteznek tudatos politikai akciók is, amelyek egy-egy közösséget elfogadottá tesznek. Ilyen a Néhrú miniszterelnök kezdeményezésére Madrászban létrehozott modern Bőripari Kutató Intézet, amelynek élére magas kasztbeli vegyészmérnököt nevezett ki. A bőrkikészítés és feldolgozás, az állattetemen megnyúzása mind megvetett, érinthetetlen foglalkozás, ugyanakkor igen jelentős gazdasági tevékenység. A kormányzat támogatásával és a magas kasztbeli igazgató hallatlan tekintélyével, amelyet még fokozott, hogy diplomáját az Egyesült Államokban szerezte, hamarosan sikerült nemcsak elfogadottá tenni az intézetet, hanem az ma is India egyik vezető műszaki-tudományos kutatóintézete. Hivatkozhatunk a klasszikus bharatanátjam tánc történetére is, ami eredendően templomi tánc volt, de idővel a prostitúcióhoz kapcsolódott.. Magas kasztbeli, művészethez értő személyek, nők is nemcsak hogy kihozták a templomból, hanem elismert és ma már világszerte sikereket arató színpadi művészetté tették, főiskolákat alapítottak, ahol kiváló mesterek képezik a táncosokat, és tiszteletre méltó, sőt irigyelt az a személy, aki ezt az ősi művészetet magas szinten műveli. Manapság a magas kasztbeliek féltékenyen őrzik kaszt-identitásukat, amit úgy is fogalmaznak meg, hogy az biztosítja a társadalomban elfoglalt státuszukat.

Egy különös történet: a naxaliták

Olykor a kaszt és a politika sajátos szimbiózisba kerül. Van manapság a felső kasztok dominanciájának egy kirívó és riasztó esete, amelyet sokan sokféleképpen értelmeznek. Érdeemes áttekinteni ezt a jelenséget, amely egy mozgalom, és amelyet a szegények kezdtek el, de később a vezetői szinte kivétel nélkül – legalább is az első időkben – magas kasztbeliek, esetleg földbirtokosok voltak.

1967-ben Nyugat-Bengál egy körzetében, *Naxalbáriban* a föld nélküli parasztok és a teaültetvények munkásai fellázadtak a földbirtokosok ellen. Idővel felkelésük jelentős fenyegetéssé vált és naxalita, avagy maoista mozgalomként vált ismertté. Kínában akkor zajlott a „kulturális forradalom” és az ottani vezetés lelkesen üdvözölte ezt az indiai mozgalmat, amely egyes falusias vidékeken Indiában is népszerű lett a szegények körében. Maoista párt is alakult, de az hamarosan frakciókra bomlott, egyikük volt a *People's War Group*. Ezek a csoportok szembe fordultak az „osztályellenséggel” és mindenkit, még Gándhít is (aki addigra már rég halott volt) az imperializmus és a feudalizmus kiszolgálójának minősítettek.

A mozgalom áttért Ándhra Pradésre, és az 1970-es évek elejére ez a People's War Group már tizenötezer négyzetkilométer területet tartott az ellenőrzése alatt és erőszakkal földet osztott. Egy körzetben gyakorlatilag kormányzott, „népi bíróságokat” tartott és „adót” szedett. A 80-as évekre népszerűsége csökkent. A gazdasági liberalizáció nyomában azonban ismét rátalált az elégedetlenekre, akiknek nem jut a gazdasági fejlődés áldásaiból.

2004-ben ez a csoport egyesült más maoista csoportokkal és létrehozták India harmadik kommunista pártját, a maoistát és azonnal szembe is fordultak a marxista kommunista párttal. Az egyik vezér, aki a nevét sűrűn változtatja, a dzsungel mélyén alakította ki főhadiszállását, példaképe Che Guevara és Mao, mélyen megveti a mai kínai vezetést, amely elárulta a nagy csónakost⁹¹. Külön problémát jelentenek az erdőkben élő törzsiak, akiket az indiai állam nem tudott integrálni, és akiket elhanyagol, viszont az újabb nagy beruházások – bányák, ipari feldolgozók – miatt már tiszta ivóvizük sincs, éheznek. S bár a maoisták is kifosztják őket, mégis inkább velük rokonszenveznek, mert az erdészet tisztségviselői egyszerűen kriminalizálják őket.

Már a mozgalom alapítói is úgy gondolták, hogyha megölik a megfelelő földbirtokosokat és pénzkölcsönzőket, ezzel eltávolítják a társadalomból az összes rosszat. És gyilkoltak. Felrobbantottak rendőrörsöket. Ennek megfelelően a rendőrség is válogatás nélkül lelőtte a helybéli militáns elemeket. Az állam különböző programokkal igyekezett visszaszorítani a terroristákat és ért is el némi sikereket. Ám a maoisták úgynevezett „vörös folyosót” nyitottak az erdős vidékeken Ándhra Pradés, Mahárástra egyes részei, Cshattíszgarh, Dzshárkhand és Orissza bizonyos területei között, és a gerillák 2010-re mintegy negyvenezer négyzetkilométer területet tartottak ellenőrzésük alatt, megakadályozva az állam működését. Közben a törzsiaknek iskolákat alapítottak. Rendszeressé váltak a fegyveres összecsapások a gerillák és a biztonsági erők között, és évente az áldozatok száma közelített az ezerhez. A maoista jelenlét különösen erős a kiterjedt falusi nyomor, a gazdag ásványi lelőhelyek, a nagy létszámú törzsi népesség és a kizsákmányoló feudális földbirtokosok által jellemezhető régiókban. Ezek azok a vidékek, ahová az állami fejlesztési pénzek soha nem jutnak el. Az állam különféle speciális rendőri erőket állomásoztat a régióban, de a lakosság őket is terroristának tekinti. Viszont a maoisták válogatás nélkül gyilkoltak, a postást is, a villanyóra leolvasót is, ha nem vette figyelembe, hogy ők éppen sztrájkot hirdettek. Mielőtt megölték őket, meg is kínozták áldozataikat. Sokan az áldozatok közül törzsiak. Politikusokat is támadnak, felrobbantják az autójukat. 2010 áprilisában sor került a legnagyobb támadásra: 82

⁹¹ Mao elnököt szokták így is nevezni.

rendőrt mészároltak le „osztályellenségként”, kivétel nélkül mind szegény családból származott, volt köztük hindu, muszlim, szikh.

A maoista vezetők azonban mára idős emberek. Társadalmi összetételük szerint magas kasztbeliek, a legtöbbjük földbirtokos családokból származik, sőt, olyanokból, akik egy-egy régió feudális urai voltak. Egy újságíró feldolgozta a vezetők összetételét, amelyből kiderül, hogy egyetlen törzsi síncs közöttük, hanem valamennyi „az élenjáró kasztokból származik, a földbirtokosságból, bráhmána, gazdag családbeli, középosztálybeli...”⁹²

A naxaliták egy része hamar felhagyott a forradalmárvádakkal, visszament a családjához, és azóta a gyerekeit külföldre küldi tanulni.

A probléma némiképp átalakult, amióta az első generációs vezetők lassanként eltűntek a mozgalom éléről. Ma elsősorban fiatal törzsbeliak szervezik a gerilla akciókat, és mélyen az erdők sűrűjében alternatív gazdaságot, közigazgatást, iskolákat teremtettek. Ez alkalommal már egyértelműen az indiai hatóságokkal szemben lépnek fel, amelyek kíméletlenül üldözik őket, ki akarják szorítani az erdőkből, ahonnan a megélhetésük ősidők óta származik, s amelyhez a jogukat az alkotmány biztosítja. Itt már nem magas kasztbeliekből lett gerillavezérek szervezik a küzdelmeket, hanem kijelenthető egy némileg lejáratott és „archaikus” kifejezés segítségével, hogy az erdőkben véres osztályharc dől. A tragikus helyzetről, a mai fiatal vezetőkről, az erdei rejtekek életéről a neves indiai író, Arundhati (Arundhati Ráj) számolt be *Broken Republic* c. könyvében. Elment a „gerillákhoz” és egy ideig velük élt. Könyve nagy felháborodást váltott ki az indiai sajtóban, sokan támadják, és viták keresztüzébe került.

⁹² Idézi: French 189.o.

Kérdések

1. Melyek az alkotmány forrásai?
2. Milyen az indiai alkotmány szerkezete és melyek a legfontosabb rendelkezései?
3. Mi a hatalommegosztás és melyek a legfőbb területei?
4. Milyen a tagállamok hatalmi struktúrája?
5. Hogy oszlik meg a hatalom a központ és a tagállamok között?
6. Melyik a három össz-indiai szolgálat?
7. Kikből áll és mi az IAS feladata?
8. Mi az IPS szerepe?
9. Milyen a választási rendszer?
10. Hogyan növekedett meg és hogy működik a korrupció?
11. Milyen érdekek mentén korrumpálódott a közigazgatás?
12. Melyek az indiai igazságszolgáltatás jellegzetességei?
13. Hogyan változott India népessége?
14. Hogyan tagolódnak az egyes varnák?
15. Hogyan fejlődött a kasztrendszer szakirodalma? Mi a szanszkritizáció?

II. FEJEZET: A GAZDASÁG

1. India gazdasága – előzmények

John Maynard Keynes 1907-ben az India Office-be került állásba. Hamarosan rájött, hogy a minisztérium nem alkalmaz statisztikust. Azután értesült egy Indiában dolgozó tisztviselőtől arról, hogy az onnan érkező adatok tökéletesen megbízhatatlanok, mert azok a falusi könyvelőktől származnak, akik azt írnak le, ami az eszükbe jut. Hamarosan elhagyta a minisztériumot, de egész életében érdeklődött az indiai gazdaság iránt. 1913-ban könyvet adott ki *Currency and Finance* címmel, amelyben India pénzügyeivel foglalkozott. Ő javasolta az indiai központi bank felállítását, amire azonban csak 1935-ben került sor. Már ő is felfigyelt arra, hogy Indiában az arany a bizonytalanság elleni gazdasági védelmet jelenti, ugyanis a családok, ha tehették, megtakarításaikat nem a gazdaság fejlesztésébe investálták, hanem aranyat vásároltak. Ez a szokás nagyrészt ma is fennáll.

A brit uralom végére a brit állam eladósodott India felé, amely részben az indiai hadiszállításoknak is köszönhető volt. Később ezt a nagyon jelentős összeget megfizették a független Indiának, amely ebből a pénzből tudott talpra állni. Igaz, hogy a törlesztés 2007–2008-ig elhúzódott. És az is igaz, hogy 1958-ra, amikor India a második ötéves tervét hajtotta végre, az addig kapott nagyobb összeget már el is költötték.

Néhrú és gazdasági szakértői már a függetlenségi mozgalom idején sokat foglalkoztak a jövő független államának gazdaságával. 1938-ban a Kongresszus életre hívta a National Planning Committee-t, amelynek célkitűzései között szerepelt, hogy a nemzeti gazdaságot 5–600 %-kal kellene megemelni ahhoz, hogy elfogadható életszínvonalat tudjon biztosítani az állampolgároknak. Mivel ez lehetetlennek látszott, a célt úgy határozták meg, hogy tíz év alatt 2–300%-kal kell növelni a gazdaságot. Néhrú és körei szorgalmazták a tervezést és az iparosítást. Erre azért is volt szükség, mert a gyarmati uralom utolsó fél évszázadában a gazdasági növekedés stagnált, a GDP évente alig növekedett 0,1%-kal. 1944-ben Bombayban a legnagyobb indiai tőkések (Tata⁹³, Birla és társaik) közzé tették az *A Plan of Economic Development for India* c. munkájukat, amelyben elismerték, hogy a jövőben valamiféle

⁹³ Ejtsd: Tátá, Birlá.

tervezésre szükség lesz. Úgy tartották, hogy 15 év alatt meg kellene duplázni az egy főre jutó jövedelmet, a mezőgazdasági és az ipari termelést pedig meg kellene ötszörözni. Sok mindent az orosz példából vettek át, pl. annak megbecsülését, hogy mekkora menedzseri gárdára és adminisztrációra lenne szükség e célok megvalósításához.

A független Indiában a tervezés elindítását Néhrú a híres matematikusra, a bengáli bráhmána Mahálanóbiszra bízta, aki megszervezte a Tervbizottságot, az Indiai Statisztikai Hivatalt és kidolgozott egy matematikai alapokon nyugvó gazdaságfejlesztési modellt. Eszerint kellett a fejlesztési forrásokat a nehéziparba, gépiparba, kőolajiparba, olajfinomítóba és műtrágya gyárakba fektetni. Javasolta, hogy ezek a gyárak, vállalkozások kerüljenek kormányzati ellenőrzés alá. 1954 végére el is készült az első indiai ötéves terv. A Mahálanóbisz-modellt külföldi közgazdászok hamar elkezdtek bírálni, mert az elősegítette a hatékonyság és a vállalkozói szellem csökkenését. A tervek nem hozták meg a várt eredményt, ezért 1966 és 1969 között nem is volt elfogadott állami terv. Eleinte az elképzelés működött, az importhelyettesítés és az addig példátlan állami beruházások gazdasági növekedést eredményeztek, Néhrú miniszterelnöksége alatt a GDP évente 2%-kal nőtt. A 70-es években azonban jóval 1% alá csökkent. Az indiai tőke kezdett külföldre menekülni. Az olyan hatalmas állami cégek, mint a *Heavy Engineering Corporation* (Ráncsi) gyakorlatilag veszteségesek voltak, ill. nem kaptak megrendelést, mégis fenntartották őket, mert ezek olyan óriási cégek voltak, hogy a kormány nem merte őket bezárni (tíz ilyen cég volt, amely veszteséget termelt).

Indirá Gándhí 1971-ben azzal a jelszóval nyerte meg a választásokat, hogy „Legyőzzük a szegénységet!”. A vergődő szénbányászatot államosította, de csakhamar kiderült, hogy felszerelések és szállítóeszközök hiányában a hatalmas *Coal India Limited* 1978–79-re már évente 258 millió dolláros veszteséget termelt, pedig a 80-as évek elején hétszázezer alkalmazottat foglalkoztatott.

India autarkias gazdaságpolitikája következményeként egyebek között szakított évezredes kereskedelmi hagyományaival, kizorult a világgpiacról, mert a gazdaságpolitika lényege az önellátásra törekvés volt.

2. A liberalizáció kezdete

Manmóhan Szingh, a mai miniszterelnök Cambridge-ben, majd Oxfordban tanult közgazdaságtant. Hazatérve első kezdeményezése az volt, hogy meg kellene változtatni a kereskedelempolitikát, annál is inkább, mert India súlyos fizetési-mérleg nehézségekkel találta szemben magát. Szingh tudományos karriert futott be, a *Reserve Bank of India* elnöke és később a Tervbizottság alelnöke lett. Amikor 1991-ben a hatalomból kiesett és a kampányoló Rádzsív Gándhít meggyilkolták, India a csőd szélén állt. Az új miniszterelnök Narasimha Ráo lett, és a kormány kénytelen volt az IMF-től és kereskedelmi intézményektől kölcsönt felvenni. Ekkor a miniszterelnök felkérte Manmóhan Szinghet, hogy vállalja el a pénzügyi tárcát.

Manmóhan Szingh elmagyarázta a kormánynak, hogy nagy strukturális változásokra van szükség. Semmi jót nem ígért három évig (Churchill híres mondata után). Az állami deficit akkora volt, hogy a kölcsönzők kezdték kivonni Indiából a külföldi fizetőeszközöket. A tartalékok 1 milliárd dollárra apadtak, és ez csak két hétig fedezte volna az olyan létfontosságú termékek behozatalát, mint a kőolaj. India kénytelen volt elzálogosítani aranytartaléka egy részét Angliában, más államoknak pedig ténylegesen aranyat kiszállítani.

Manmóhan Szingh intézkedései a következők voltak: azonnal leértékelte a rúpiát, lehetővé tette az új külföldi beruházásokat, csökkentette a vámokat és felszámolta a kisvállalkozások előtt az engedélyezési rendszert. Munkatársaival átdolgozta a pénzügyi, a gazdasági és a kereskedelmi politikát. Rövid gazdasági visszaesés után megindult a növekedés, és a következő évtizedben a GDP eleinte évi 5–7%-kal, majd 7–9%-kal növekedett. A piacot deregulálták, de az infláció gyorsan növekedett és a kormány is még nagy tételekben vett fel kölcsönt. Mindez azt mutatta, hogy további reformokra volt szükség: felszámolták az állami szubvenciót a veszteséges állami cégeknél az energia- és a mezőgazdasági szektorban, növelték az adóalapot, megszüntették a további szükségtelen üzleti szabályozókat és megváltoztatták a munkaügyi vitákra vonatkozó törvényeket. Mire 2004-ben Manmóhan Szingh lett a miniszterelnök, a kereskedelem teljes erővel fellendült. Előre látta a közeledő válságot és ezért növelte a kiadásokat, hogy tovább lendítse a gazdaságot. Időközben az 1991-es reformok óta az indiai magán megtakarítások jelentősen megnövekedtek és ezt a mintát az állam is követte. 2009-ben az Indiai Jegybank az IMF-től 200 tonna aranyat vásárolt a tartalékok diverzifikálása érdekében, mert az ország nem akart csak a dollárra, mint tartalékra támaszkodni. És megindult a fegyelem megteremtése az állami hivatalokban (pontos munkakezdés, ellenőrzés). Mindez nem jelenti azt, hogy Indiában felszámolták a szegénységet. Az azonban bizonyos, hogy 34-ről 22–24%-ra csökkent azoknak az aránya, akik a nyomorszint alatt élnek, azaz 0,4 dollárnak megfelelő pénzből élnek naponta.

A gazdaság fejlődése regionálisan egyenetlen, de a világgazdasági válságot India úgy vészelte át, hogy gyakorlatilag alig csökkent a GDP éves növekedése, a legrosszabb eredmény a 6%-os növekedés volt. A gazdaság modern szektorai diverzifikálódtak, a nemzetközi nagytőke igyekszik nagy beruházásokat megvalósítani, az indiai tőke pedig a világ minden táján terjeszkedik. Ennek részleteivel később ismerkedünk meg, és akkor foglalkozunk az ipar fejlődésével és jellegével is. Itt azonban fontos megjegyezni, hogy a kommunikációs forradalom az indiai gazdaság minden szektorában fellendülést hozott, különösen pedig a mobiltelefon, amely a falvakban is egy csapásra megkönnyítette az áruforgalmat és az információáramlást.

A gazdaság és a fellendülés nemcsak regionálisan mutat nagy különbségeket, hanem a különböző társadalmi és gazdasági csoportok, a falusi és a városi települések között is. A nyomor aránya például 1999 és 2008 között Orissza államban a lakosság 43, Bihárban pedig 41%-át érintette, ami magasabb volt, mint a világ olyan legszegényebb országaiban, mint Malawi. És bizony a 3 év alatti gyermekek körében 2007-ben is még az alultápláltság a korosztály 46%-át érintette, ami a világon a legmagasabb arány. 2010-ben a PPP-hez igazított egy főre jutó GDP Indiában 3290 USA dollár volt.

3. Mezőgazdaság

Indiában ma is a lakosság közel kétharmada, 68,84%-a falvakban él, mintegy 640 ezer faluban. Korábban ez az arány még nagyobb volt. A mezőgazdasági termelés a klimatikus és talajviszonyok szerint igen sokféle. Az alapvető élelmiszereket a búza, a rizs és a kölesfélék jelentik, és ahol lehetséges, egy évben két betakarítás van. Az iparban hasznosuló növények szerkezete a történelem folyamán változott (ma már nincsenek indigó ültetvények, mivel a növényi festékanyagokat kiszorította a szintetikus anilinfesték). Befolyásolta a termékek összetételét a külkereskedelem is (a XIX. században pl. a burmai rizst Európában adták el, 1914 után viszont a 60%-át Indiában, de ugyanakkor a bengáli rizst, ahol többletet termesztettek, Kínában, Japánban, Ceylonban adták el, és az indiai rizs tette ki az éves export negyedét-harmadát). A mezőgazdaság termelése reálértéken 1870 és 1914 között 33%-kal nőtt, majd stagnált.

A főbb *talajtípusok* Indiában a következők: 1. vörös talaj, nitrogénhiányos, a félszigeti India területe, részben Rádzsasztán, Északnyugat-India, India középső része. 2. Fekete gyapot-talaj: Dekkán, Mumbaí, Haidarábád és Madrász környéke, gazdag magnéziumban, kalciumban, vasban és jól tartja a nedvességet; 3. mély alluviális

talaj: az Indus és a Gangesz síksága, (Szind – ma Pakisztánban), Pandzsáb; 4. laterit kőzetből származó agyagos talaj: a Ghátok vidéke. Elég elterjedt a talaj vizesedése, az erózió.

Általában kevés szerves trágyát használtak és használnak. Fontosak voltak az egész történelem során az öntözőcsatornák és kutak, amelyek főleg a Pandzsábban, a régi Madrász tartományban, Uttar Pradés nyugati részén és Szindben épültek ki. A brit-indiai kormány országszerte mezőgazdasági kutatóintézeteket létesített, ahol vetőmag nemesítéssel foglalkoztak. (*Pusa Institute*, búzanemesítés.) A művelés gyenge minőségű volt, a függetlenség előtt nem volt piaca a mezőgazdasági művelési eszközöknek, gépeknek, ökrös fogattal szántottak, ami gyengébb, mint a bivaly fogat, az állatokat nem takarmányozták kellően, és 1928-ban a több millió használatban lévő ekéből csak néhány ezer volt vasalt! Nem volt továbbá könnyen hozzáférhető vetőmagpiac se.

Termények

Jövedelmező termény volt a gyapot és a búza, az olajos magvak, a dohány, a cukornád, amelynek később a világpiacon romlott a helyzete a répacukor elterjedésével. Cukornádat főképpen UP-ben, Pandzsábban, Bihárban és Bengálban termesztettek. A gyapottermesztés fellendült, az 1860-as évektől Bombayban textilgyárak létesültek, majd az I. világháború után Japán felvásárolta az indiai gyapotot, amit főképpen Dél-Gudzsarátban, Maharástrában és a Dekkán déli részén, valamint a régi Madrász tartományban és a Pandzsábban termesztettek. A Dekkánon ezen kívül kölest termesztettek, de a Dekkán Madrászhoz tartozó részén fejlődött a földimogyoró termesztés és kiszorította a kölest. India nyugati partvidékén dohányt termesztettek, India keleti fele pedig megmaradt rizstermesztőnek, de fejlődött a jutatermesztés is. Ásszámban 1875 után gyorsan fejlődött a teatermesztés, de azon a vidéken mustármagot, selymet és lakkot is termesztettek, illetve készítettek. A partvidéki Ándhra Pradésben a Godávarí és a Krisná folyó torkolatvidékén olajos magvakat, cukornádat, dohányt, csilit, banánt, helyi fűszereket termesztettek. Tamil Nádu partvidékén a nedves területeken rizst, a száraz belterületeken kölest, gyapotot, földimogyorót termesztettek. Középső-Indiában a Narmadá-völgyben és a mai Cshattíszgarh vidékén búzát és gyapotot, Madhja Pradés területén búzát termesztettek. Szindben (ma Pakisztán) a rizs, a búza, a köles, a gyapot volt a fő termény. A mai Kerala területén teát, gumit, kávét, koprát, kesut termesztettek. Természetesen mindenféle zöldségnövényeket is termesztettek India-szerte, kivéve a fehérrépat, ami ott nem található. Igen jelentős a gyümölcsstermesztés (mangó, guava, citrusfélék, szőlő) és a hüvelyesek termesztése.

Tea

Teát Indiában viszonylag későn kezdtek termesztani. A XIX. század közepéig a brit kereskedők Kínából vásárolták a teát.⁹⁴ Aztán hatalmas lendületet vett a teaültetvények meghonosítása, mégpedig eredendően olyan vidékeken, amiket nehéz volt megközelíteni. Itt nem volt helyben elég munkaerő, így azokat bandagazdák toborozták India más részeiről és fáradságos, veszélyes, olykor hetekig tartó utazással vitték el a teaültetvényekre, ahol aztán a két-háromszorosát is megkeresték annak, amit másutt a mezőgazdaságban lehetett. Eleinte olyan kevés volt az indiai munkaerő, hogy kínaiakat foglalkoztattak. Viszont az ültetvényes munkások elszakadtak családjaitól, nem tudtak hazautazni, valamint az ellátásuk, különösen az egészségügyi gondoskodás igen sok kívánnivalót hagyott maga után. Az ültetvények hamarosan 821 ezer főt foglalkoztattak, 90%-ot teaültetvényen⁹⁵, 1880-ban Ásszámban és Dardzsilingben több mint 136 ezer hektár teaültetvény volt, ahol 665 ezer ültetvényes munkást foglalkoztattak. De még 1896-ban is az Indiában megtermelt teamennyiség a brit teaszükségletnek csupán 54%-át fedezte. 1921-ben pedig már 290 ezer hektár volt a termőterület. 1950 után a teaültetvények a márvárik kezébe kerültek.

Termelési viszonyok

Az indiai falu legnagyobb gondja a földtulajdon volt, valamint az, hogy a gazdagok felvásárolták a földeket, és ezzel 1875 után a nyomor drámai módon megnövekedett. A mezőgazdaságban a reálbérek 1929 és 1970 között nem emelkedtek, és ebben az időszakban a mezőgazdasági bér munkások jövedelme harmada, vagy fele volt annak az összegnek, amire a táplálkozáshoz szükség volt (az 1973-ban meghatározott nyomorszint fölött). 2001-ben pedig már mintegy 20–25 millió mezőgazdasági munkáscsaládról tudtak. A munkaerő fölösleg úgy keletkezett, hogy részben a lakosság növekedett, részben a föld hozama stagnált az elmaradott művelési (trágyázás hiánya) körülmények között. Azok gazdagodtak meg, akik gyapotot, cukornádat és búzát termesztettek (bizonyos paraszti kasztok, akik magas társadalmi státuszúak voltak még akkor is, ha viszonylag alacsonyabb kasztokhoz tartoztak). A gazdasági és a társadalmi hatalom összekapcsolódott, a módos gazdák beleszóltak a helyi politikába. A vasút kiépülésével javultak a piaci lehetőségek, de a XIX. század végén a haszonnövények sok helyen kiszorították a gabonatermelést és emiatt éhínségek keletkeztek. Az öntözés az ipari növények termesztését lendítette fel. A meginduló urbanizáció elősegítette a

⁹⁴ Mint korábban említettük: ópiumért.

⁹⁵ Korábban jelentősek voltak pl. az indigó ültetvények is.

mezőgazdasági kisipar kibontakozását (rizshántás, olajpréselés, gyapothántás, jutafeldolgozás, cukoripar). A hozamok alacsonyak maradtak, mert nem volt erőforrás (gépek, igavonók, energia). 1947-ben még a művelt terület 80%-án élelmiszert termesztettek. Ám az elmúlt 100 évben a művelés alá vont terület csak 30%-kal, a lakosság viszont 500%-kal nőtt! (Példa: Bihárban 1890 és 1970 között az erdőterület 30%-kal csökkent és az erdőket ma is irtják.) Újabb adatok szerint Indiában 2001-ben a vidéki népességből 107 millió főnek nem volt földje.

Állattenyésztés

A fő haszonállat a zebu, ami kicsi és jóval gyengébb, mint az európai szarvasmarha, továbbá tejhozama is csekély, alig éri el a 4 litert. Az öntözéses vidékeken, főleg a rizstermesztésben a vízi bivaly elterjedt. Indiában van a legtöbb szarvasmarha. A háztartások kecskét tartanak. Általában nem takarmányozzák az állatokat, kivéve a tejgazdaságokat, amelyek nagyüzemi termelést folytatnak. Viszonylag kevés a ló, szállításhoz a nyugati részeken tevéet használnak. Az elefánt, mint munkaállat inkább délen található meg. Baromfit korlátozott mértékben tartanak, létszáma mégis a világon az egyik legnagyobb. Halgazdaságok is vannak.

4. A mezőgazdaság ma⁹⁶

A Központi Statisztikai Hivatal (*Central Statistical Organisation*) legfrissebb adatai szerint (a GDP 2004–05-ös árakon számítva) 2009–10-ben⁹⁷ a gazdaság szektoronként a következőkből épült fel (rúpiában):

1. Mezőgazdaság, erdészet és halgazdaság	6 519 010 000 000	Rs ⁹⁸
2. Ipar	12 708 970 000 000	Rs
3. Szolgáltatások	25 412 830 000 000	Rs

(*Forrás:* Central Statistical Organisation, New Delhi)

Ugyanebben az időszakban a *művelés alá vont terület* összesen 159 millió hektár volt, az USA után a második legnagyobb.

⁹⁶ Ettől a résztől kezdve minden konkrét számadat tájékoztató jellegű, hiszen a termelési adatok évről-évre változnak minden gazdaságban, így az indiaiban is, ahol ráadásul igen gyors a fejlődés és a változás.

⁹⁷ Indiában a pénzügyi év április 1-jén kezdődik és a következő év március 31-ig tart.

⁹⁸ Az indiai rúpia (INR) szokásos rövidítése. Nemrégén bevezették a ₹ jelet.

Annak ellenére, hogy mintegy 800 millióan laknak falvakban, az ottani lakosságból csupán 262 millióan foglalkoznak mezőgazdasággal, a többi kiskorú, öreg, beteg, vagy szolgáltatásokkal, kézműiparral, kisiparral, kiskereskedelemmel foglalkozik.

A legfontosabb mezőgazdasági termékek mennyisége a következő:

Növény	Mennyiség	Hozam/ha	Sorrend a világon
Búza	75 millió t	28,3 q/ha	harmadik
Rizs	148 millió t	21,3 q/ha	második
Kukorica	16,8 millió t	24,14 q/ha	hetedik
Hüvelyesek	15 millió t		első
Burgonya	34 millió t		második
Tea	0,81 millió t		harmadik
Juta	2,02 millió t		első
Gyapot	3,77 millió t		második
Dohány	0,52 millió t		harmadik

Az állatállomány

Állat	Darab	Sorrend a világon
Szarvasmarha	175 millió	második
Bivaly	99 millió	első
Teve	630 ezer	tizedik
Birka	65 millió	harmadik
Kecske	126 millió	második
Csirke	621 millió	ötödik

Forrás: FAO Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok

India a világon az első a tejtermelésben, ami korábban közel sem volt sikeres és eredményes.. Indiában 2007-ben 3 millió 149 ezer traktor volt használatban, ezzel a világon a második helyet foglalja el. Sajnos azonban a traktorok jó részét áruszállításra, sőt személyi közlekedésre használják elsősorban és nem talajművelésre.

A tekintélyes adatok mellett az ország bizonyos terményekből behozatalra szorul, ilyenek a népélelmezési cikkek számító hüvelyesek különféle változatai, amelyekből nem termeszt eleget a szükségletek fedezésére. Viszont hatalmas állami gabona tartalékokat halmozott fel, amelyeket nem mer piacra dobni, mert azzal leszorítaná az árakat és tönkretenné a termelőket. Problémát okoznak a termés hozamok is. Összehasonlításképpen álljon itt néhány adat. Az EU összesen 90 millió hektár földön gazdálkodik, és ezen 20% többletet termel. A búza hektáronkénti hozama természetesen klimatikus és talajviszonyoktól függően eltérő az EU-n belül is, de Franciaországban a 90-es évek közepén 71 q/ha volt. Jelenleg Magyarországon

nagy a visszaesés, mert csak 37 q/ha a búza hozama, amit agrárszakemberek egyenesen tragikusnak jellemeznek, hiszen volt ennél sokkal magasabb is. Indiában, ahol nyilván más búzafajtákat termesztene, hiszen egy évben kétszer aratnak, az együttes termés hozam 28,3 q/ha⁹⁹. A kukorica termés hozama Magyarországon 70 q/ha. Indiában 24,14 q/ha.

Zöld forradalom

A „zöld forradalom” kifejezést először William Gaud, az USAID igazgatója használta 1968-ban. 1961-ben India a tömeges éhínség határán volt, amikor meghívták a mexikói növénynemesítési intézet vezetőjét tanácsadónak. Ezt követően a Ford Foundation és az indiai kormány együttműködött, hogy a mexikói Nemzetközi Kukorica és Búzanemesítő Központtól (CÍMMYT) nagy termés hozamú búza vetőmagot, majd rizsfajtát hozzanak be. A kétféle vetőmagot igen gyorsan elterjesztették Pandzsábban és India más területein, és a hozamok a korábbiak sokszorosára nőttek, elhárult az éhínség veszélye. Az indiai mezőgazdaság nagyjából talpra állt, mégis látható, hogy a nemzetközi termés hozamokhoz képest jelentős az elmaradása, és a rizs és búza mellett vannak népélelmezési hiányok.

Ezeknek az adatoknak a tükrében érthető a Világbank 2008-ban keletkezett dokumentuma, amelyben az indiai mezőgazdaság állapotát értékeli. Megállapítja, hogy az 1905-ben alapított Indian Agricultural Research Institute (IARI) keretei között folytatott kutatások jelentős mértékben járultak hozzá az 1970-es évek indiai „zöld forradalmához”. A mezőgazdaság lassú fejlődése azonban fejtörést okoz a politika alakítóinak, hiszen a lakosság kétharmada a falusi foglalkoztatásból él. India termés hozamai sok terménynél igen alacsonyak, és ez sem gazdaságilag, sem környezetileg nem tartható fenn. Gyenge az öntözőrendszerek karbantartása, és csaknem teljesen hiányzik a kiegészítő szolgáltatások rendszere. A gazdák a rossz útviszonyok között nem jutnak ki a piacokra, amelyek igen kezdetleges infrastruktúrával rendelkeznek és még mindig túlzottan szabályozottak (World Bank: "India Country Overview 2008").

A Világbank az indiai mezőgazdaság alacsony termelékenységét egyebek között az alábbi tényezőknek tulajdonítja: a mezőgazdaságnak folyósított állami szubvenció akadályozza a termelékenységet javító befektetéseket. A túlzott szabályozás megnövelte a költségeket, árkockázatot és bizonytalanságot eredményezett. Az öntözővizek elosztása nem hatékony, nem is fenntartható és egyáltalán nem igazságos. Ezenközben az öntözés infrastruktúrája

⁹⁹ Egyes felmérések, oknyomozó újságírói megállapítások szerint a magtárakban tartott gabonaneműek mintegy felét megeszik a rágcsálók.

romlik. Ez ellen a gazdák úgy védekeznek, hogy a kutakból még több vizet emelnek ki, amivel évente a talajvíz szintje legalább 30 centimétert süllyed. Az írástudatlanság, az általános gazdasági-társadalmi elmaradottság, a reformok végre nem hajtása, s az elégtelen finanszírozás és piaci szolgáltatások is károsan hatnak. A kormány politikája is következetlen és gyakran változik. Az átlagos földbirtok nagysága kicsi, 2 hektárnál is kevesebb és még tovább osztódik. A modern mezőgazdasági technológiák bevezetése elégtelen, ami annak tulajdonítható, hogy ezeket a gazdák nem ismerik, magasak a költségek és apró földterületeken gyakorlatilag nem is alkalmazhatók. Mivel az öntözés sok területen egyáltalán nem létezik, a gazdák továbbra is ki vannak szolgáltatva a monszun esőzések vízhozamának.

Fejlesztés

1982-ben létrehozták a National Bank for Agricultural and Rural Development-et (NABARD), amely igen jelentős ösztökeivel működik, majd gyorsan kiépítették az országos hálózatát a megfelelő bürokratikus struktúrával. Ma már országszerte 336 kerületi tisztviselője működik, 6 képzési központja. Elősegíti a hiteláramlást fejlesztési célokra. Több mint 244 ezer projektre 512.830 millió rúpiát fordított, főként öntözésfejlesztésre, falusi utak és hidak javítására, talajjavításra, egészségügyi és oktatási fejlesztésre stb. A legkülönbözőbb társulásokot is támogatja, egyebek között mintegy hatszázezer szövetkezetet. 2007-ben a NABARD 18,03 milliárd dollár tartalékkal rendelkezett.

Az indiai falu változik, de a változás nem látványos. Továbbra is gondot okoz a csatornázás és a latrinák hiánya, a falusi iskolák gyenge minősége, a szakképzés hiánya, a helyi egészségügyi ellátás hiánya, a mikro- és a kisipar elmaradott eszközrendszere, a gyenge infrastruktúra, a rossz utak és lakásviszonyok valamint a munkahelyek hiánya. A régi falusi társadalmi struktúra és vezető réteg még nagyrészt változatlan, de a pancsáját rendszere kiszorítja a hagyományos falusi tanácsot és vezetőt, vagy legalább is kihívást jelent a régi tekintéllyel szemben, ugyanakkor nem ritkán a régi és az új struktúrák összefonódnak a faluban meghatározó szerepet játszó személyek révén. Mégis megjelent már a pártpolitika a falvakban is, amely a gazdaság mellett és érdekében verseng a befolyásért, a még mindig elégtelen forrásokért.

Kommunikáció a mezőgazdaságban

Mindezek ellenére a technika új eszközzel sietett a falusi gazdálkodók segítségére, ha minden gondjukat nem is küszöbölte ki: a mobiltelefon elterjedése vidéken megteremtette a

kapcsolatot a piacokkal, az árakkal, a felvásárlókkal, és nagyrészt pótolta az infrastruktúra hiányosságait. Ma több mint 500 millió mobiltelefont használnak Indiában!

5. Ipar

Ipar a gyarmati időkben

A brit uralom alatt egységesedtek a súly- és mértékegységek, a fizetőeszköz, kiépülőben volt a vasúthálózat, a távíró, hatályba léptek a szerződésekre vonatkozó és egyéb gazdasági törvények, az állam védelmezte a magántulajdont, és fenntartotta, fejlesztette az öntöző rendszereket. Létrejött a modern bürokratikus állam, hozzáférhetővé váltak modern technológiák, és érkeztek az új eszmék (nacionalizmus, egyenlőség, szabadság). India területének 60%-a került közvetlen brit kormányzás alá, 40% pedig – a fejedelemségek – közvetve állt brit ellenőrzés alatt. A XIX. század második feléig India Európába nyersanyagot és élelmiszert exportált. A globalizáció így jelen volt Indiában.

A gyarmati időkben az ipar főként a helyi fogyasztók részére termelt. A falusi ipar állította elő a durva textíliákat, kerámiát, mezőgazdasági szerszámokat, a cukrot, a bőrt, az olajat. A termelő egység a család volt. A specializáció szerény mértékű volt. A városi ipar állította elő a jobb minőségű textíliát, a szőnyeget, fémárut, kerámiát, a fa és elefántcsont faragványokat, a fegyvereket, a hangszereket, főképpen az arisztokrácia részére.

Mint láttuk, a tengeri kereskedelem kiterjedt volt már az európaiak érkezése előtt is. Az európaiak – pl. a hollandok – az indiai pamutkelmét megvették és azzal fizettek az indonéz szigeteken a fűszerért. Az angolok a XVIII. században pamutkelmét és gabonát vásároltak Indiában (muszlin, finom kalikó /egy indiai város, angol változatában Calicut nevéből/, közönséges kalikó, selyemszövet, chintz /festett v. nyomott kelme/). Főképpen a Pandzsáb, Gudzsarát, Bengál és a Koromandel-part foglalkozott textiliparral. A falusi ipar falucsoportokban működött.

A világkereskedelemben integrálódott indiai gazdaság a XIX. században elvesztette dominanciáját a textil világkereskedelmében. Változott a kereskedelem összetétele. 1870 után a behozatal fontos elemei lettek gépek.

Az angol textíliák importja előtt a kézi fonó-szövőipar mintegy 4–5 millió embert foglalkoztatott, ezek mind elvesztették a munkájukat és visszaáramlottak a

mezőgazdaságba¹⁰⁰. A gyáripari textíliák iránti kereslet megnövekedett, ahogy csökkentek az árak.

A XVIII. század közepén a kereskedelem nyugaton a párszík, délen egy tamil kereskedőkaszt, a *cséttik* kezében volt. Az indiai kereskedők részt vettek a hajóépítésben és hajózásban, az adószedésben, a bankügyletekben és pénzváltásban, az ópium- és nyersgyapot kereskedelemben, keleten az indigókereskedelemben. A nagy földbirtokosok – például a Tagore család – szénbányászattal, tea és só forgalmazásával, később gőzhajózással és bankügyekkel is foglalkoztak.

1848 után a bengáli üzleti életet a brit tőke uralta, és a legfontosabb indiai csoportot a márvárik jelentették.

Az 1830-as évektől a hajókat vasból építették, ez véget vetett az indiai hajóépítésnek. Nagy változást okozott az áruszállításban a Szuezi csatorna megnyitása (1869).

1900 és 1950 között a kereskedelem a harmadára, a mezőgazdasági termelés kevesebb mint a felére esett vissza. 1900 és 1947 között az ipar, a kereskedelem és a szállítás évente 4%-kal növekedett. Eleinte gyors volt az iparosítás. 1880 és 1925 között a kereskedelem volumene megduplázódott: a zöme mezőgazdasági termék volt: gabona, vetőmag, nyersgyapot, nyersjuta.

I. világháború után a helyzet megváltozott: általánossá vált a stagnálás, biztosítások hiányában a magán megtakarításokat aranyba fektették (az összes befektethető pénzek 2%-át). Nem volt falusi hitel, csak a helyi pénzkölcsönző biztosított pénzt megnyomorító kamat fejében.

Bizonyos változások mégis bekövetkeztek. Korábban a jutát Dundee-ben és részben Németországban dolgozták fel, de ez a tevékenység a XX. század elején átkerült Indiába, első sorban Bengál tartomány nyugati felébe.

Kisipar

1900-ban a feldolgozóipari munkások többsége a kisiparban dolgozott. Még 2000-ben is a feldolgozóipari foglalkoztatottak kétharmada kézi munkás volt kis vállalkozásoknál, a gyarmati idők előtti kézműves hagyomány folytatásaként. Az iparosítás tehát munkaintenzív volt. A kisipar jellemző ágazatai: kéziszövés, bőrfeldolgozás, kis kohók, gyapotmagtisztítás, jutapréseles, élelmiszerolaj préseles, rizshántolás, malmok.

Nagyipar

¹⁰⁰ Erről számol be Bentinek főkörmányzó igen eleven leírásában, amikor arról ír, hogy az indiai takácsok csontjai fehérленek az indiai síkságokon. Ezt a megfogalmazást azután Marx szó szerint átvette tőle.

A nagyipar, első sorban textilipar a gyarmati időkben gépeket alkalmazott, gőzerővel hajtott technológiát, vagy nagy műhelyekben, esetleg háztartásokban szervezte a termelést. Az első gőzzel hajtott gyárat 1817-ben alapították Kalkutta közelében. Jobbára nyersanyagot – például fonalat – szállított a kisiparnak. Figyelemre méltó, hogy a mai Indiában a statisztika és az iparpolitika gyáriparnak tekint minden olyan vállalkozást, amely tíznél több munkást alkalmaz és elektromosságot használ, vagy 20-nál több munkást, de villanyt nem. Ez önmagában is jelzi, hogy a mai napig milyen az indiai ipari struktúra.

Figyelemre méltó az ipar regionális megosztottsága is: a nagyipar Bengálban és Bombayban koncentrálódott, a kisipar zöme UP-ben, Pandzsábben, Madrászban. A helyi szakemberhiány minden területen éreztette hatását, ezért a modern technológiát alkalmazó iparágakban sok külföldit, főképpen a szigetországból érkező mérnököket, technikusokat, sőt szakmunkásokat is foglalkoztattak.

1911 és 1931 között az ipari foglalkoztatás általában csökkent, ezért egyes kutatók deindusztrializációról beszélnek. Kétségtelen tény, hogy 1881 és 1931 között az ipari foglalkoztatás húszról 13–15 millióra esett vissza, miközben a nagyüzemekben koncentrálódó termelés ismét dekoncentrálódott és visszakerült a kézműiparba. Az I. világháború végén 2,5 millió kézi szövőszék működött, magasan képzett iparosokkal, a termékmennyiség 1920 és 1940 között megduplázódott, súlyos fonalhiány keletkezett. Egész textilvárosok jöttek létre, terjedt a vándormunka, a nyugati részeken javították az eszközöket. Kialakult a kisserződötetés, ami ugyancsak a helyi kisipart erősítette. Technológiai újításként és a világpiac igényeinek megfelelően bevezették a szintetikus festékek használatát és sok helyen az erőgéppel hajtott szövőszéket. A selyemszövés viszonylag magas jövedelmet biztosított. Fonodákat alapítottak, egyre több lett a gépi szövőszék. Külföldön megvették a használt gépeket és Indiában felállították.¹⁰¹ A XX. század végén a gépi szövőszékek másfél millió embert foglalkoztattak, majd további szövőszékeket állítottak üzembe. 1991-ben már a gépi szövőipar 4 millió embert foglalkoztatott úgy, hogy a 20% falusi volt. A kezdetben egy helyen vertikálisan integrált, nagyipari jellegű termelést lebontották, minden munkafázist kis egységekben szerveztek az indiai hagyományoknak megfelelően, amely munkaintenzív és nem kedvezett a tőkeintenzív beruházásoknak. 1961 után pedig a háziiparból a lazán szervezett műhelyek felé mozdult el a foglalkoztatás, és ezzel csökkent a nők ipari

¹⁰¹ A kelet-európai volt szocialista országok bizonyos iparágainak lebontása a rendszerváltás után érdekes hatással volt Indiára: sok indiai vállalkozó ismét felvásárolta a leszerelt gépparkokat és búsás haszonért eladta Indiában.

foglalkoztatása, akik addig otthon vettek részt a termelésben. Hanyatlott a család, mint munkaegység.

A *bőrfeldolgozás* jelentősége megnövekedett. Kialakult a *csamárok*¹⁰² között a munkamegosztás, egyúttal a sikeres üzletág fel is értékelte ezt a korábban alacsony dzsátit. Bőripari exportközpontok jöttek létre Kanpur, Madrász, Bombay, Kalkutta városokban.

A gyapjúfeldolgozás nagy képzettséget igényelt, központjai: Delhi, Ágrá, Amritszar, Láhaur, Multán, Srínagar, Lakhnaú, Mórádábád, Farrukábád, Benáresz.

A modern gyárilpar az I. világháború után indult fejlődésnek állami támogatással. Védővámokat vezettek be a só, a nehézszevegyipari termékek, a vas és acél, az aranyfonál, a cukor, papír és gyufagyártás vonatkozásában. 1921 után az iparfejlesztés tartományi feladat lett. 1914-ig már 64 gyár működött, mind európai tulajdonban. Kivételt képezett az indiai tulajdonú *Tata Iron and Steel*. 1924-től az acélipar állami védelmet élvezett. A szakmunkások jelentős része külföldi volt, esetleg párszi, vagy iskolázott hindu. Már akkor hiány mutatkozott a szakképzett ipari munkaerőből.

1920 után törvények születtek a szakszervezetekről. A városi munkás a két háború között kétfélször annyit keresett, mint a mezőgazdasági munkás. A nemzeti ipar fejlődésének legfőbb gátja a tőkehiány volt és az, hogy nem létezett számottevő modern bankrendszer. Jellemző, hogy a vasútépítésekhez a tőke Londonból érkezett.¹⁰³

Indiai vállalkozók a gyarmati időkben

Figyelemre méltó, hogy milyen csoportok kezdték el az ipari tevékenységet, akik zöme ma is meghatározó szerepet játszik az indiai gazdasági életben, és akik egyáltalán nem szorítkoztak eredeti származási helyük területére. Ilyenek a rádzsasztáni márvárik, köztük a Birlák, a Goenkák (Gójanká), a Dalmiák (Dálmia) (juta, bányászat, cukor, papír, cement, építés, részvények területén). A párszik eleinte kereskedtek gyapottal és ópiummal, később a gyapottextil iparban jelentek meg, ilyek a Petit, Wadia (Vádiá), a Tata (Tátá) családok. A zsidók közül kiemelkedő szerepet játszottak a gazdasági életben a Sassonok.

Délen már a brit idők előtt jelentős kereskedelmi és gazdasági tevékenységet folytattak a tamil cséttik és a telugu komatik közösségei, továbbá egyéb dzsaina és hindu kereskedők.

Gazdasági tevékenység a fejedelemségekben

¹⁰² Tímár dzsáti, volt érinthetetlen.

¹⁰³ Meg a szén az indiai mozdonyokhoz!

Az ország területének mintegy 40%-át elfoglaló fejedelemségek közül a gyapotipar meghatározó volt Gváliar, Indaur, Baródá (a mai Baródrá) és Haidarábád területén. Májszúrban a kormány aktív szerepet játszott az iparosításban: vízerőműveket épített, szinte az elsők között volt Bangalór (mai Banglúru) elektrifikációjával, majd fejlesztette az aranybányászatot, a cigaretta és textilipart, acélgyárat, szantálolaj feldolgozót és szappangyárat teremtett. Haidarábádban a későbbiekben fellendült a szénbányászat, a dohányfeldolgozás és a cementgyártás. Travankúrbán tea, gumi, kávé, kopra, kesu termesztéssel foglalkoztak, és itt a pénzügy, az ipar és az ültetvények a szír-katolikus közösség kezében voltak. A gazdaság export-orientált volt.

Szénbányászat

Furcsa módon a brit vállalkozók nem különösebben törekedtek India ásványkincseinek feltárására és kiaknázására. Az országnak igen jelentős nyersanyag forrásai vannak, egyebek között komoly szénlelőhelyek is, de sokáig csak felszíni kitermelés folyt, gyakorlatilag kézi szerszámokkal, alapvető szakértelem nélkül. Ezért megdöbbentő az az adat, hogy 1890 és 1919 között 175 ezer bányász dolgozott a szénbányászatban, eleinte Nyugat-Bengálban, majd a vasút kiépülésével a Dámódar völgyében. 1890–1919 között azonban nagy lendületet vett az iparág, 22,6 millió tonnára nőtt a kitermelés. Alacsony volt a termelékenység, és még 1921-ben is csak a legnagyobb angol tulajdonú bányákban volt villany. A bányászok valóságos szolgaságban éltek, csak a legszegényebb mezőgazdasági munkások álltak bányásznak, gép szinte egyáltalán nem volt, de a nagyon alacsony bérek még mindig magasabbak voltak, mint a mezőgazdaságban remélhető jövedelem. Később aztán az indiai szenet már exportálták is Ceylonba és Délkelet-Ázsiába.

Egyéb ásványkincsek

Délkelet-Májszúrban található az igen jelentős *aranykészlettel* rendelkező Kólár mező, amit kitermeltek. Fontos ásvány a *csillámpala*, amelyet főképpen India keleti részén és Madrász tartományban bányásztak és ma is kitermelnek, mert ebben a nyersanyagban India az egyik vezető a világpiacon. Mindezek mellett gyakorlatilag minden érc és ásvány fellelhető Indiában, kivéve a kőolajat, amiből egyelőre kevés van, bár folynak a kutatások újabb lelőhelyek érdekében.

A vasút a brit időkben

A vasútépítés kizárólag brit kézben volt, számos vállalkozás kezdett neki a hálózat kiépítésének más és más megfontolásokból, aminek az lett az eredménye, hogy ma Indiában ötféle nyomtáv létezik. Az első két kísérleti vasútvonalat még 1849-ben építették, ám eleinte a vasút kis hatékonysággal működött, ahol egyáltalán volt, igen magas tarifákkal, ezért szerény forgalommal. A vasúti kocsikat a szigetországban gyártották és hajón szállították Indiába.¹⁰⁴ A vasútvonalak nyomvonalának kialakítása és a korabeli technológia által megkövetelt talpfák hatalmas mennyisége is erdőirtásokat eredményezett. A fejlesztés mégse állt le, mert a brit-indiai állam hatalmas nyereségeket garantált az építőknek, majd 1924-ben állami kezelésbe vette a létező hálózatot és tovább építette. Így 1940-ben az indiai vasút teljes hossza már 67 ezer km volt és 1.046.843 főt foglalkoztatott.¹⁰⁵ Számos társadalomkutató úgy tartja, hogy a vasúthálózat volt az az egyedi, leginkább demokratizáló technikai újítás, amely bárkit elvitt bárhová, tekintet nélkül a származására.

A függetlenség utáni helyzet

India ma a világ 10–11. legnagyobb gazdasága és a negyedik legnagyobb a PPP szerint. Az egy főre jutó GDP 3290 USD, amellyel a világon a 127-ik. 2009–2010-ben a GDP 7,2%-kal nőtt, a deficit pedig 6,5% volt. Ugyanebben az időszakban a munkanélküliségi ráta országosan 9,4% volt, de vidéken 10,1%.

A szolgáltatóipar termeli a GDP 57,2%-át, az ipar 28,6%-ot, a mezőgazdaság pedig 14,6%-ot. A foglalkoztatottak 52%-a a mezőgazdaságban dolgozik, 34% a szolgáltató ágazatban, és 14% az iparban.

2007-ben a világkereskedelem 1,5%-át India forgalmazta, akkor közel 300 milliárd dollár értékben árucikkkel és 143 milliárd dollár értékben szolgáltatásokkal. Ez néhány év alatt 72%-os növekedést jelent. Főbb kiviteli cikkek: gépipari termékek, kőolajipari termékek, vegyipari és gyógyszeripari termékek, ékkövek és ékszerek, textíliák és ruhaipari termékek, mezőgazdasági termékek, ércék és ásványok. A főbb behozatali cikkek: nyersolaj, gépek, elektronikai termékek, arany és ezüst. Figyelemre méltó az ipar és a szolgáltatóipar részesedése a GDP-ből, amely 2010-ben a következő volt: ipar: 12 708 970 000 000 Rs, szolgáltatások: 25 412 830 000 000 Rs.

¹⁰⁴ India sokáig nem rendelkezett a megfelelő kapacitással ahhoz, hogy vasúti kocsi szükségleteit a hazai ipar fedezze. Az 1950-es években pl. a Ganz-Mávagban is építettek India számára tehervagonokat.

¹⁰⁵ Megjegyzendő, hogy ez időszakban szinte példátlan technikai bravúrokat is megvalósítottak a brit-indiai vasútépítők, amikor pl. a közigazgatás nyári székvárosába, a Himalája előhegyeiben lévő Simlába vittek fel keskenynyomtávú vonalat, vagy amikor 1924-ben megépítették a legendás Khaibar-hágói vasutat több mint 2 millió font költséggel 24 km hosszúságban 34 alagúton és 92 hídon át. Ezt a vasutat 1985-ben lezárták az afgán háború miatt.

Nehézipar

Vas és acélipar

A független India gazdaságpolitikájának egyik fontos pillére a vegyes gazdaságon belül a vas- és acélipar megteremtése volt. Ez a bázis jelenthette azután a gépipar, a vasút fejlesztésének alapjait. Ezért az indiai állam elfogadta számos külföldi ország felajánlását, hogy építenének vas- és acélműveket, amelyek az indiai állam tulajdonában lennének. Ezért 1953-ban szerződést kötött a német Krupp céggel egy ötszázezer tonna kapacitású vas- és acélmű felépítésére az orisszai Raurkélában (1961-re épült fel), amelynek a kapacitását később egy millió tonnára emelték, de ma már 2 millió tonna körül termel. Nagyjából ebben az időben a Szovjetunió és a britek is ilyen létesítményeket akartak építeni Indiában. Az eredetileg 1 millió tonna kapacitású szovjet Bhilái vas-és acélmű (1961-ben fejezték be) Cshattísgarhban, az ugyancsak 1 millió kapacitású, brit támogatással épült üzem pedig Durgápurban létesült. Továbbiak is épültek jobbra Nyugat-Bengálban, de Karnatakában is, illetve a meglévőket újabb egységekkel bővítették. Ma 12 nagy vas- és acélmű üzemel Indiában. Ezen kívül mintegy 650 ún. mini kohó, indukciós olvasztó és egyéb hasonló üzem működik, valamint 1200 hengerlő is van. Végeredményben 2008-ban India közel 46,575 millió tonna acélt és 4,393 millió tonna nyersvasat állított elő (Economy Watch 2010).

A liberalizáció előtt ezek a vállalkozások veszteségesek lettek, ezért már 1973-ban az állam létrehozta a *Steel Authority of India Limited (SAIL)* elnevezésű egyesített vállalkozást. Ez manapság az ország öt legnagyobb állami vállalatának egyike, amelynek éves forgalma 10,81 milliárd USA dollár körül van, és 131 ezernél is több alkalmazottat foglalkoztat. Ma már 13,5 millió tonnás éves termelésével a világ 16. legnagyobb acélgyártója. Indiában a leggyorsabban növekvő állami vállalkozás.

Külön történet az a vas- és acélmű, amely magán, illetve nemzeti erőfeszítésből épült fel. A párszi Dórábdzsí Dzszamsédzsí Tátá az 1900-as évek elején elhatározta, hogy saját erőből vas- és acélművet létesít ott, ahol az érc- és szénlelőhelyek vannak. Angol bankokhoz fordult kölcsönért, de nem kapott. Ez abban az időben történt, amikor a brit hatóságok a hatalmas Bengál tartományt kettéosztották, és nyomában addig nem látott országos felháborodás bontakozott ki, a nemzeti mozgalom először gondolkodott az egész India dimenziójában. Ez a nemzeti összefogás pedig azt eredményezte, hogy elsősorban a bombayi indiai tőkések összeadták a létesítmény felépítéséhez szükséges összeget és kölcsönözték a Tátá családnak. A ma *Tata Iron and Steel Company (TISCO)* néven ismert óriásvállalat 1907-re elkészült, körülötte új város épült, amelynek ma 700 ezer lakosa van, és a város minden korszerű

intézménnyel rendelkezik. A TISCO mára valóságos nemzetközi vállalattá nőtte ki magát, vezetésében a világ minden tájáról toborzott kiváló mérnökök és menedzserek dolgoznak és a termelés állandóan magas színvonalon nyereséges. A TISCO azonban napjainkban csupán egy a hatalmas Tátá vállalatbirodalomban, amely az információs technológiában is India vezető vállalkozása, és csaknem a gazdasági élet minden ágazatában jelen van, az energiatermeléstől a vegyiparon át a szállodaiparig.¹⁰⁶

Nehézgépipar

Az indiai nehézipar fontos részét alkotják az állami vállalatok, különösen pedig a következő: a *Bharat Heavy Electricals Ltd.* (BHEL), több mint ötven éve alapították, 11 nagy gyára működik az ország különböző részein, fő termékei az energiatermeléshez szükséges gépek, generátorok, turbinák. A vállalat ma már nyereséges. Az Indiában előállított villamos energia 74%-át a BHEL gépei, turbinák, generátorok termelik.

A gépipar fontos ágazatát alkotja a mezőgazdasági gépgyártás, amelyek közül kiemelkedik tíz traktorgyár, de jelentős a textilipari és az építőipari gépgyártás is. Figyelemre méltó, hogy ma a nehézgépiparban sok a vegyesvállalat, egyebek között pl. a japán Mitsubishivel.

Vegyipar

Indiában az első műtrágya gyárat 1906-ban Madrászban nyitották meg. A vegyes gazdaság idején az állam számos műtrágya gyárat épített. Ma 9 nagy állami vállalat, 57 nagy és 64 kisebb magántulajdonú gyár termeli a foszfátos és nitrogén műtrágyát.

A *gyógyszeripar* dinamikusan fejlődik, sok kis vállalkozással, mintegy húszezer regisztrált cég létezik, melyből 250 nagyvállalat. Termelésének éves össz-értéke mintegy 4,5 milliárd USA dollár, és éves növekedése 8–9%-os. Ma már fedezi az ország gyógyszerészükségletének 70%-át.

Energiatermelés

Ma Indiában ez az ágazat fejlődik a leggyorsabban, mert az ipari fejlődéshez az energia nélkülözhetetlen. Az áramellátás országszerte akadozik, elmarad az igények mellett. Nem ritka a nagyvárosokban az alkalmanként több órás áramszünet. Holott a gazdaságnak

¹⁰⁶ A híres Tádzs-hotelek is Tátá tulajdonban vannak.

szüksége van megbízható áram-, gáz- és olajtermék ellátásra. Ezen kívül a háztartások szükséglete is szakadatlanul növekszik, és az ellátást elérhető árakon kell biztosítani. Az ipari fejlődés egyik legsúlyosabb gátja az a tény, hogy az ország energia nyersanyag szükségletének 70%-át importból kénytelen fedezni.

Noha a világon a második legnagyobb szénlelőhelyekkel rendelkezik, a kitermelt szén se elegendő, ebből is importra szorul.

A környezetterhelés miatt egyre nagyobb szükség van tisztább energiahordozókra és technológiákra.

a. Elektromosság

2001-ben a lakosságnak még mindig 35,5%-a nem rendelkezett elektromos árammal. Ahol van is áram, nem ér el mindenkihez, ezért úgy tartják, hogy teljes körűen csak a falusi háztartások 52%-a jut áramhoz. A városokban 2008-ban az árammal való ellátottság 93,1% volt. Ezért kidolgoztak egy új falusi elektrifikációs programot, amely szerint minden faluban transzformátor állomást kell létesíteni, amire a falusiak rákapcsolódhatnak. Ahol szükséges, áramfejlesztő állomásokat kell létesíteni. Ez az energia infrastruktúra-fejlesztés elősegíti majd a mezőgazdasági termelést, pl. öntözéshez a szivattyúk működtetését. A gigantikus feladatot a központi és a tagállami kormányok, valamint a pancsájak és közösségek összefogásával kell megoldani.

A gazdasági reformok során a villamosenergia ipart is átszervezték a 2003-as, elektromosságról szóló törvénnyel. Ennek keretében a meglévő létesítmények áramszállítóká alakultak tagállamonként, amelyekhez áramfejlesztő és elosztó egységek tartoznak. *Electricity Regulatory Commission*-okat állítottak fel minden tagállamban, amelyek megszabják az áram tarifáját. Szabadon lehet vásárolni áramot bármelyik áramfejlesztőtől. Egyúttal előírták azt a minimális áram mennyiséget is, amit megújuló forrásból kell előállítani.

A legnagyobb gondok egyike, hogy az elektromosenergia országos vezetékhálózata fejletlen, sürgős szükség lenne a kiépítésére. A meglévő hálózat nagyon veszteséges, az energia mintegy 30–45%-a elvész.

India a világ hatodik legnagyobb villamosenergia fogyasztója, de ez egyelőre csak a világ energiafogyasztásának 3,4%-át jelenti. Az indiai villamosenergia mintegy 70%-át hőerőművek állítják elő, 21%-ot vízerőművek, és 4%-át atomerőművek. A kereskedelmi forgalomba kerülő villamosenergia több mint 50%-át hazai szénből állítják elő. (A többi

gázból és olajból). 2010 decemberében a meglévő áramfejlesztési kapacitás 165 ezer MW volt, és az egy főre jutó energiafogyasztás 612 kWh. A hiány mintegy 7–11%-os.

b. Szélenergia

Ma India a világ ötödik legnagyobb szélenergia felhasználója. A fejlesztést a 90-es években kezdték el. Az állam adókedvezményeket ad külföldi befektetőknek szélturbinák építéséhez, amelyek ezerszámra létesülnek a megfelelő régiókban. Próbaüzemeket létesítettek elmaradott falusi vidékeken, és a szélenergia által termelt elektromossággal a falvak élete teljesen átalakult, nagy gazdasági fellendülést élnek meg. 2010-ben 13 064 MW volt a szélenergia-kapacitás (főleg: Tamil Nádu, Mahárástra, Karnátaka, Rádzsaszthán, Gudzsarát, Ándhra Pradés, Madhja Pradés, Kerala, Nyugat-Bengál tagállamokban). A szélenergia jelenleg India energiatermelő kapacitásának 6%-a, és a termelés 1,6%-át nyújtja.

c. Biodízel

Kísérletek folynak világszerte – Afrikában, Brazíliában, a Fülöp-szigeteken – egy növényfajta és családja, az ún. *Jatropha* felhasználására, amelynek a magvaiból préselt olaj kiválóan alkalmas biodízelként történő alkalmazásra. A fajtákat azonban nem kellően domesztikálták, termesztésük ugyan igénytelen, de a várakozásokkal ellentétben mégis gondozásra szorul ahhoz, hogy komolyabb hozama legyen. Vannak adatok, hogy egy hektáron mennyi olajat lehet kinyerni a termésből, de ma még sehol se gazdaságilag számottevő a felhasznált mennyiség. Indiában is kísérleteznek vele, és vélhetően van mintegy háromezer hektárnyi fel nem használt terület, ahol esetleg ezt a növényt lehetne használni. Viszont az igen jelentős növényolajipar melléktermékét, az olajpogácsát máris hasznosítják az energiaiparban.

d. Kőolaj

Az állami tulajdonú *Oil and Natural Gas Corporation* részvényese az olajkitermelésnek Szudánban, Szíriában, Iránban és Nigériában. Egyúttal a jelzett régió politikai bizonytalanságai miatt Indiában intenzív olajmező kutatást is folytat, hogy saját forrásból fedezhesse a gazdaság szükségleteit és elérje az energiabiztonságot. Számos magánvállalkozással együtt folytatnak kutatásokat Rádzsaszthánban, a Krisná–Gódávari

medencében és az északkeleti Himalájában, változó sikerrel. A tervezett Irán–Pakisztán–India csővezeték is a növekvő energiaszükséglet fedezését hivatott biztosítani.

e. Napenergia

Noha a becsült potenciál hatalmas, egyelőre a gazdaság és a társadalom nem engedheti meg magának a napenergiához szükséges infrastruktúra kiépítését. 2009 júliusában India meghirdette azt a 19 milliárd dolláros tervet, amely szerint 2020-ig 20 ezer MW napenergiából származó villamosenergiához szükséges létesítményeket akar kiépíteni.

f. Nukleáris energia

Ez a negyedik legnagyobb villamosenergia termelő forma. 2010-ben 20 reaktor üzemelt 8 helyen, az ország különböző részein (Karnátaka, Tamil Nádu, Gudzsarát, Uttar Pradés, Rádzsaszhán, Mahárástra, egyes államokban több helyen). Jelenleg 4780 MW energiát állítanak elő, és épül 5 új erőmű, amely várhatóan további 2720 MW energiát fog termelni. Ezzel a világon a 9. helyet foglalja el. A szükséges fűtőanyagot a 90-es évek óta Oroszországtól vásárolja. Elvben kevés a hazai uránium-készlet, bár azt állítják, hogy az ország rendelkezik 80–112 000 tonnányi uránércel, ami a világ tartalékainak 1%-a, és ez elég ahhoz, hogy fedezze a kereskedelmi (energia) és hadiipari szükségleteket, mivel jelenleg csak évente 478 tonnát használ fel. A tervezett fejlesztések után is csupán évente 2000 tonnára lenne szükség, ami annyit tesz, hogy mintegy 40–50 évre elegendő ásványi nyersanyaggal rendelkezik (a hadiipar csak évente mintegy 32 tonnát használ fel). Igen sok thóriummal rendelkezik viszont, aminek a felhasználásához újabb technológiára lenne szükség, ehhez azonban nehézvízes reaktorok kifejlesztése kellene. A fejlesztés folyamatban van. A thórium előnye, hogy az urániummal szemben kevésbé kell dúsítani.

Sajnos a technológiai fegyelem be nem tartása miatt gyakoriak az üzemi balesetek, amerikai számítások szerint az évszázad utolsó évtizedében 124 baleset történt, ahol sokan szenvedtek sugárfertőzést.

Könnyűipar

Ma is jelentős foglalkoztató a *textilipar*, amely a *ruhaiparral* bővült, és ma mintegy 35 millió embert foglalkoztat, az ipari termelés közel 14%-át és a külkereskedelmi bevétel 27%-át adja,

továbbá a GDP 3%-át termeli meg. A mezőgazdasághoz kapcsolódó feldolgozóipari ágazatok közül kiemelkedik a *cukoripar*, amely Brazília után a világ második legnagyobb termelője. Ma mintegy 453 cukorgyár működik Indiában, ezek zöme magán vállalkozás. A már korábban említett bőripar mintegy 2,5 millió embert foglalkoztat.

Kézműipar

Indiában mindig jelentős volt a házi- és kézműipar, ami azonban tökeszegény és kevésbé szervezett, bár számos testület igyekszik koordinálni a termelést és a forgalmazást, és zsűrizéssel biztosítani a magas minőséget. Fontos és régen működő kézműipari szervezet a *Khadi and Village Industries Commission*, a *Central Silk Board*, az *All-India Handicrafts Board*, a *Forest Corporation* és a *National Small Industries Corporation*.

Információ technológia – az indiai gazdasági fejlődés húzó ágazata

Az iparág 1967-ben a mai Mumbaiban született, amikor a Tátá csoport létesítette első ilyen egységét a Burroghs-szal társulva. 2009-ben az indiai IT-ipar már az ország GDP-jének és export bevételeinek 5,19%-át szolgáltatta, és jelentős számban teremtett munkahelyeket. Mintegy 2,5 millió embert foglalkoztat közvetlenül vagy közvetve, és ezzel Indiában az egyik legtöbb munkahelyet teremtő ágazat lett. A 2010–11-es pénzügyi évben az iparág bevétele mintegy 76 milliárd USA dollár lett és a kiszervezés (*outsourcing*) révén várhatóan 2020-ra eléri a 225 milliárd USA dolláros bevételt. Az IT-ipar fellegetvára ma Bangalór, de nyomában jár Csennai (Madrász), Haidarábád, Kólkata (Kalkutta), Púné, Mumbaí, Új-Delhi és Kócsín is. Indiában évente mintegy félmillió mérnök szerez diplomát, akiknek 25–30%-a jól felkészült és kitűnően tud angolul. Ők azok, akik az iparban sikerrel helyezkednek el. Szükség is van rájuk, mert hatalmasra növekedett az *outsourcing* ágazat, továbbá a telefonhálózat. Vonalas készülékből több mint 37 millió, mobilból pedig 506 millió fölötti darab van használatban. Ma már 81 millióan használják az internetet, és 7,5 millióan a szélessávú internetet. Az indiai IT-ipar a világpiacot elsősorban szoftver fejlesztéssel és szolgáltatásokkal hódította meg, és legnagyobb cégei a világ minden táján, Budapesten is megtalálhatók. Egyebek között már telefonos, internetes távoktatást, korrepetálást is vállalnak indiai tanárok jóval szerényebb díjazásért, mint pl. az Egyesült Államok tanárai. Az indiai számítástechnikusok az amerikai iparágnak a legkomolyabb vetélytársai nem csupán a távmunkával, hanem úgy is, hogy

tömegével mennek az Egyesült Államokba dolgozni, ahol szívesen foglalkoztatják is őket. Egyes kiemelkedő, Amerikában tevékenykedett indiai szakemberek nevéhez fűződik pl. az USB és számos más IT-újítás megteremtése.

Bangalórt tartják India szilícium-völgyének. A jó klímájú (900 m magasságban), szépen tervezett, egykoron nyugodt és gazdag város India délebbi részén (Karnátaka állam) volt az első az egész országban, ahol bevezették a villanyt. 1840-ben alapították a város első nyomdáját. (Mindez egykori, rendkívül progresszív gondolkodású uralkodójának köszönhető.) Már évtizedekkel korábban is a fejlett technikát igénylő iparágak városa volt. Számos nagy állami vállalkozás működött és ma is jelen van itt, közülük a legfontosabbak: *Bharat Electronics Limited*, *Hindustan Aeronautics Ltd.*, *National Aerospace Laboratories*, *Bharat Heavy Electronics Ltd.*, *Bharat Earth Movers Limited*, *Hindustan Machine Tools*. 1972-ben pedig itt létesítették az *Indian Space Research Organisation*t. A város az elektronikán kívül a biotechnológiának is indiai fellelővárosa. India 265 biotechnológiai vállalkozásának 47%-a működik Bangalórban, köztük a legnagyobb, a *Biocon*. Ennek megfelelően rohamosan növekedett a lakosság száma. Ma 5,5–6 millió lakosa van és ezzel India ötödik legnépesebb városa lett. Sajnos a levegője rendkívül szennyezetté vált, holott korábban ezt tartották India kertvárosának és a jómódú nyugdíjasok paradicsomának. Itt a gazdaság éves növekedési rátája 10% fölött van, ahol tízezernél is több dollár-milliomos él.

Bangalórban az IT-ipar nyitányát az jelentette, hogy 1985-ben a *Texas Instruments* mint az első külföldi cég megjelent a városban. Számos más vállalkozás követte. Itt van a központja India valamennyi nagy IT-cégének, köztük található az *Infosys*, a *Wipro* (2011. január 14-től Budapesten is!), az *iGate*, a *Tata Consultancy Services*, az *Accenture*, és számos olyan amerikai cég is, mint a *Google*, az *IBM*, a *Hewlett-Packard*, a *Yahoo*, az *Oracle Corporation*, a *Cisco*, a *Microsoft* és az *Intel*.

Rendkívül jelentős felsőoktatás épült ki Bangalórban kizárólag magántőkéből az IT-ipar szakember-szükségletének biztosítása érdekében. A világszínvonalú oktatási intézmények egyszerre akár tízezer hallgatót is felvesznek kurzusaikra.

Autóipar

Az indiai gazdasági modernizáció másik legfontosabb húzóágazata az autóipar. 2008–2009-ben már 11,2 millió autót gyártottak, azaz a termelés hat év alatt megkétszereződött. Korábban évtizedeken át csupán két autótípust gyártottak Indiában, és közel egy évtizedet

kellett várni ahhoz, hogy valaki hozzájusson egy drága és már újonnan is technológiailag elavult gépkocsihoz. Ezen próbált enyhíteni a kormány, amikor a 80-as évek elején japán gyárakkal vegyes vállalkozásokba fogott, ahol első sorban motorkerékpárokat és könnyű kereskedelmi gépjárműveket gyártottak. Ekkor határozta el az indiai kormány, hogy a Suzukival kis személygépkocsi gyártást indít, és így létesült a Maruti gyár. Az 1991-ben elindult liberalizáció nyomán számos indiai vállalkozó épített autógyárat vagy alkatrész gyárat. A már akkor is meglévő vállalkozások, mint a *Tata Motors*, a *Maruti Suzuki* és a *Mahindra and Mahindra* kiterjesztették hazai és külföldi tevékenységüket, és nyomukban megjelentek a multinacionális autóiipari vállalkozások. Az autók iránti keresletet mutatja, hogy 2009 októberében már közel 183 ezer autót adtak el egyetlen hónap alatt.

Ma a következő külföldi autóiipari cégek vannak jelen Indiában: Csennaiban a Hyundai gyártja a legjobban keresett modelljeit. A BMW India több sorozatot gyárt. A Fiat India a Tata Motors-szal együttműködve gyártja a Grande Punto-t, a Lineát, a Palio Stile-t. A Ford India négy modellt, egyebek között a Fiestát gyártja. A General Motors India hatféle Chevrolet modellt gyárt. A Honda négy, a Mercedes-Benz India kétfélét, a Mitsubishi háromfélét, a Toyota négyfélét, a Nissan Motor India a Micrát, a Volkswagen India Polót, Jettát, Ventót és Passatot, az Audi kétfélét, a Skoda Auto India Fabia, Octavia, Laura, Superb, Yeti típusokat gyárt. Amit pedig nem Indiában gyártanak, azt a keresletre tekintettel behozzák, egyebek között Jaguárokat, Bugattikat, Lamborhinit, Hummerek, Rolls Royce-okat, Porchékat, Volvókat stb.

Némileg segít a tájékozódásban néhány összesített *ipari termelési adat*, amely 2007–2008-ból származik:

Foszfát műtrágya	3 836 000 t
Nitrogén műtrágya	10 902 000 t
Cement	168 millió t
Acél	2 360 000 t
Dízelmotor	3 232 000 darab
Traktor	304 000 darab
Cukor	28 millió t

Ipari foglalkoztatás

A húzó ágazatok mellett számos más iparág is fejlődött, amint azt a későbbiekben látni fogjuk. Az azonban figyelemre méltó, hogy Indiában mintegy fél milliárdra becsülik a munkaerő létszámát, amelynek az ipar ma is csupán 14%-át, a szolgáltató ipar pedig további

23%-át foglalkoztatja. Komoly gondot okoz a gyenge és szerény kibocsátású szakmunkásképzés, és nemzetközileg is sok támadás éri az országot azért, hogy becslések szerint – attól függően, hogy indiai vagy nemzetközi szervezet bocsátja ki az adatot – ma is 20–50 millió gyereket foglalkoztatnak részben családi mezőgazdasági, részben családi kézműipari vállalkozásokban.

Korábban említettük, hogy Indiában megkülönböztetik a „szervezett” és a „szervezetlen” szektort és ez utóbbiba tartozik a mezőgazdaság. E számítás szerint 1999–2000-ben a szervezett szektorban csupán 27,8 millióan dolgoztak.

6. Infrastruktúra

Úthálózat

India teljes úthálózata több mint 3,314 millió km, és ezzel a világ harmadik legnagyobb úthálózata, még az USA-énál is sűrűbb, sokkal sűrűbb, mint Kínáé és Brazíliáé. 2002-ben csak a hálózat 47,3%-a volt szilárd burkolatú, és még az országos úthálózatnak sem minden szakasza rendelkezik szilárd felülettel. Ezen kívül igen sok út csak egysávos. A falusi utak nagy része az esős évszakban járhatatlanná válik. Ez a hálózat akadálya a gazdasági fejlődésnek, hiszen a teheráru forgalom 60%-a már ma is ezen az úthálózaton jut el rendeltetési helyére. Becslések szerint Indiának az elkövetkező évtizedben 1,7 trillió dollárt kellene útfejlesztési projektekre fordítania. A folyamat elkezdődött.

2006-ban hatfázisú fejlesztési programot fogadtak el, amelynek az első fázisa nagyjából el is készült. Ez az ún. Arany négyszög. Négysávos autópályák épültek és gyakorlatilag a munkálatok befejeződtek 5846 km hosszan, összekötik a négy nagyvárost, Delhit, Mumbaít, Csennait, és Kolkatát, érintve olyan fontos városokat is, mint Púné. A második fázisban majd a legészakibb pontot akarják összekötni a legdélebbivel, illetve kelet-nyugati irányban is megépíteni egy ilyen tengelyt a már meglévő mellett, némileg más irányban. Összességében ma az ún. *országos* országúti hálózaton belül 39 079 km kétsávos út van, az összes 59%-a, 4–6–8 sávos pedig 9325 km. Az országos hálózatnak még van egy egysávos, ill. összekötő változata, ami 18 350 km hosszú, az összes 27%-a. A többi út tagállami, illetve alsóbbrendű. De létezik mintegy 600 km ún. *expressway*, ami hatsávos, és épül ilyen út majdnem 2800 km-en.

Vasút

A hálózat teljes hossza 2010-ben 111 600 km volt, amiből 64 015 km a forgalmat bonyolító hálózat, és 7083 állomás működik. A forgalmi vonalak 31%-a villamosított. A világ negyedik legnagyobb hálózata az USA, Oroszország és Kína után. Naponta 25 millió utast és 2,5 millió t árut szállít. A világ egyik legnagyobb kereskedelmi munkáltatója, amely 1,6 millió embert foglalkoztat. 230 000 tehervagonnal, hatvanezer személykocsival és 9000 mozdonnyal rendelkezik.

A vasút a távolsági forgalmon kívül a helyérdekű vonalakat is üzemelteti, továbbá vannak saját mozdony és vasúti kocsigyártó üzei. A rendszer ötféle nyomtávon üzemel¹⁰⁷, a túlnyomó többsége azonban a széles nyomtáv (1676 mm).

A személyzetet itt is négy osztályba sorolják, az első két osztályba felvetteket a közlönyben nyilvánosságra hozzák. A szolgálatba a felvételi vizsgákat a Közszolgálati Bizottság tartja, a C és D kategóriában pedig a vasút 19 toborzóirodája vesz fel jelentkezőket. A vasútnak 6 kiképző központja van, ahol a felvetteket oktatják.

Ma már Indiában is létezik néhány elit vasútvonal, különleges turisztikai járat, ahol a vonat sebessége elérheti a 150 km-et (a Rajdhani (*Rádzsdháni*) és a Satabdi (*Satábdí*) Express).

A vasút minősége változó, a legtöbb pályaudvar elhanyagolt, mocsos, elavult és túlszűfolt, de vannak modern és tiszta pályaudvarok is. Az utasok olykor kilógnak az ajtókból, vagy akár a vonat tetején is utaznak. Sok vasúti kocs belseje rozsdásodik, piszkos és lehasznált. A korrupció és a hatékonyság hiánya miatt sok a fenntartási probléma. Az utóbbi időben kevesebb a vonatok kisiklása, de még mindig sok a baleset.

A vasúti összeköttetés a szomszédos országokkal fejletlen. Pakisztánba két vonat jár, az egyik Delhit Láhaurral, a másik Dzsódhpurt köti össze Karácsíval. Bangládésbe csak egy héten kétszer megy vonat. Nepálba csupán egy szárnyvonal van, máshová (Myanmar) nincs. A városkörnyéki hálózatot is az *Indian Railways* üzemelteti, ez pl. Mumbáiban naponta mintegy 25 millió utast jelent. A Kólkátában és Delhiben működő metró is a vasút vállalkozása.

Városi tömegközlekedés

Villamos csak Kólkátában és Mumbáiban működik. Metró pedig csak Delhiben és Kólkátában, de elkészül(t) az új metró Bangalórban is.

Motorizált közlekedés

¹⁰⁷ Lásd az eredetéről korábban elmondottakat.

A városokban a tömegközlekedés zömét autóbuszok, taxik, motoros riksák bonyolítják, ill. a lakosok kerékpároznak, motoroznak vagy személyautón járnak. Már 2003-ban mintegy 47,5 millió valamilyen motorral hajtott kétkerekű jármű (motorkerékpár, moped, scooter) volt használatban Indiában, és akkor még csak 8,6 millió gépkocsi. A gépkocsik iránti kereslet, mint láttuk, gyorsan növekszik. http://en.wikipedia.org/wiki/Hero_Honda

Légiforgalom

A gyors gazdasági fejlődéssel megnőtt a kereslet a légiforgalom iránt. Az *Air India* a legnagyobb állami cég, amely nemzetközi forgalmat bonyolít, 159 gépből álló flottával rendelkezik. A két legnagyobb nemzetközi légikikötőt csaknem valamennyi világcég használja, érinti.

A liberalizációt követően számos magán légitársaság alakult, ezek közül a legnagyobbak a *Kingfisher Airlines* és a *Jet Airways*. Ezen kívül megjelentek az indiai fapados járatok is, egyebek között az *Air Deccan*, a *SpiceJet*, a *GoAir*, a *Paramount Airways* és az *IndiGo Airlines*. Ezek a légitársaságok Airbusokat és Boeingeket vásárolnak. Jelenleg 335-nél több polgári repülőtér van Indiában, ebből több mint 20 nemzetközi repülőtér (az összesből 250 szilárd burkolatú). Megjegyzendő, hogy igencsak megnövekedett az interkontinentális utazásra is alkalmas nagy gépek magántulajdonban való üzemeltetése, amit első sorban a nagytőke tagjai tartanak fenn.

7. Filmipar és televízió, a sajtó

India filmipara a világon a legnagyobb. 2009-ben összesen 2961 filmet gyártottak, ebből 1288 alkotás volt játékfilm. Külföldi cégeknek engedélyezett a 100%-os részesedés az egyes indiai cégekben. Jelentős a filmterjesztési tevékenység is. Már 2003-ban az indiai tőzsdén 30 filmgyártó céget jegyeztek be. 2000-ben az indiai film nettó bevétele 1,3 milliárd USA dollár volt. A függetlenség kivívását követően az 1940–1960-as évekig terjedő korszakot tekintik az indiai film aranykorának. Miközben virágzott a kommersz filmgyártás, ezzel párhuzamosan kibontakozott a művészfilmek idősza, különösen Bengálban. Ma már igen jelentős a tamil és a telugu, valamint a malajálam nyelvű filmgyártás, de minden egyéb régióban is nyereséges ez az üzletág. Az indiai filmeket Ázsia-szerte és az arab világban is kedvelik.

Indiában hosszú évtizedeken keresztül csupán egyetlen állami *televízió*, a *Dúrdarsan* létezett. A liberalizációt követően ez is fellendült és 2010-ben már 515 csatorna volt fogható (ebből 150 fizetős). Ma már az indiai háztartásoknak több mint a felében, 134 millió otthonban van

televízió. A városi háztartások 85%-a rendelkezik készülékkel, illetve 70%-a műholdas és kábelszolgáltatásokra fizet elő. A televíziós üzletág bevételeit 2005-ben 3,4 milliárd USA dollárra becsülték. Ebben az üzletágban, a televíziózásban és az újságkiadásban azonban az állam 26%-ban maximálta a külföldi befektetői részvétel arányát.

Sajtó

India legnagyobb hírügynöksége a *Press Trust of India*, amely saját műhoddal, mintegy 2000 alkalmazottal rendelkezik. Számos országban tart fenn irodát, és mintegy 450 indiai újságot szolgál ki. Ezen kívül még három jelentős hírügynökség működik. India első újságját, a *Calcutta General Advertise-t*, más néven a *Hicky's Bengal Gazette-t* 1780 januárjában alapították, majd az első hindí nyelvű újságot 1854-ben adták ki *Szamácsár Szudhávarsá* címen. 1998 és 2000 között az eladott napilapok száma 59 millió fölött volt, de a tíz vezető újság forgalmazza a mennyiség 50%-át. Van központi hatóság, amely a minőségi színvonalat igyekszik biztosítani, a *Press Council of India* pedig a szerkesztői autonómiáért száll síkra. A lapok felett a kormányzat az engedélyek uralma idején úgy tudott politikai ellenőrzést/nyomást gyakorolni, hogy akadályozta az importált újságpapír megszerzését. Ezt az üzletágat azonban 1995-ben liberalizálták és a beszerzés elől elhárult minden akadály. A cenzúra azonban ma sem ismeretlen Indiában. Napjainkban 120 újság olvasható az interneten. A legnagyobb példányszámú angol nyelvű újság a *Times of India*, (1 millió 687 ezer példányban jelenik meg), nyomában a *The Hindu*, a *Statestman* és a *National Herald*. Ma Indiában mintegy ötezer újság és negyvenezer folyóirat jelenik meg mintegy száz különböző nyelven.

8. Külkereskedelem

India kivitelének közel 20%-a az Egyesült Államokba irányul, ezt követi Japán, Németország, Nagy-Britannia, Hongkong, az Egyesült Arab Emírátságok és Olaszország. Nagyjából ugyanezekből az országokból származik az import is, de jóval kisebb arányban. 1991 és 1995 között, tehát a liberalizáció első szakaszában 7200 külföldi együttműködési javaslatot hagytak jóvá. Az 1994–95-ös évben az ország 887 milliárd rúpia értékű árut importált és 823 milliárd rúpia értékben exportált. 2000–2001-ben India részesedése a világ exportjából 0,67% volt, és ugyanabban az évben az indiai export 21%-kal növekedett. Ezen belül számottevően javult a késztermékek kivitele. Az exportcikkek is diverzifikálódnak, ma már nemcsak a

hagyományos textíliákat, drágaköveket, kézműipari termékeket viszik külföldre, hanem elektronikai termékeket, gépeket vagy élelmiszeripari produktumokat, és számos egyéb gyáripari terméket forgalmaznak. Némileg gondot okoz, hogy az import még mindig 10%-kal jobban növekszik, mint az export.

9. Az indiai tőke külföldön

Nem minden előzmény nélküli ugyan, de ma már az indiai tőke világszerte jelen van, felvásárol, és nemcsak piacokat, hanem termelő üzemeket is. Mégpedig nagy mohósággal (ragadozó tőke ez, 'predator'). Van régi, száz esztendőes hatalmas vállalkozás és sok üstökös természetű, hirtelen berobbanó sikertörténet is a külföldi terjeszkedésben. A nagytőke stílusán belül különböző árnyalatok figyelhetők meg. Otthon a régi, megalapozott cégbirodalmak ma már hatalmas összegeket költenek oktatásra, szociális és kulturális célokra, a nagyon újjgazdagok pedig némileg az egykori maharádzsák példáját követve parádéznak a gazdagságukkal. Megjegyzendő, hogy a világ nyolc leggazdagabb embere közül négy indiai. Az állítást illusztrálандó íme néhány történet-történet:

Szunil Mittal. Számos próbálkozás után a pandzsábi vállalkozó 1995-ben céget alapított testvéreivel, és elkezdett mobil telefonokat gyártani. 2010-ben egyedül Delhiben már húsz millió mobil készüléket használtak. Ám Sunil Mittal a gyártást átadta (ő kezdeményezte) az IBM-nek, az Ericsonnak és a Nokiának, és inkább a hálózati szolgáltatást választotta. Ma az övé a legnagyobb indiai telekommunikációs szolgáltató cég (*Bharti Airtel*). Ám hamarosan más üzletágakban is megjelent: mintegy száz üzletet nyitott a Wal-Marttal közösen, ahol mirelit zöldséféket árusítanak.¹⁰⁸ Aztán 2010-ben megvette a Zaint, amely 15 afrikai országban üzemelteti a mobiltelefon-hálózatokat. A cég Indiában ötvenezer embert foglalkoztat, de közvetve 1,5 milliónak biztosít munkát. Jövedelmének tekintélyes részét jótékonyásra fordítja (a Carnegie Endowment igazgató tanácsának tagja). Százezer gyerek iskoláztatását szervezi meg, a többség a volt érinthetetlen, törzsi és OBC-közösségekből származik. A tanárok is, a gyerekek egyenruhát, ingyen tankönyvet és napi egy étkezést kapnak, tandíj nincs. Az iskolák éves költsége 6 millió dollár. Sunil Mittal kezdő tőkéje elbeszélése szerint 1500 dollár volt.

¹⁰⁸ Ehhez persze az kellett, hogy Indiában is megjelenjenek a plazák, a nagy élelmiszeráruházak, ahol egyáltalán vannak mirelit pultok, hiszen a családok India-szerte a szomszéd zöldségestől frissen szokták beszerezni, amire szükségük van, és az évezredek étkezési szokások értelmében a háziasszonyok mindig mindent frissen készítenek naponta kétszer.

Laksmí Mittal. (A fentinek nem rokona, de szintén pandzsábi.) Acélgyáros. 2006-ban felvásárolta az Acelort, Európa legnagyobb acélgyárát és ezzel a Mittal-acélbirodalom lett a világon a legnagyobb. Mittal szórja a pénzt. A lánya esküvőjét Párizsban rendezte meg. Neki sikerült erre a célra a világon először kibérelnie a versailles-i palotát.

Tata Group. Felvásárolta az angol Tetleyt (tea), a Jaguar Land Rover, a Corust (amely a brit acélipar maradéka volt), és a Piaggio Aerot, továbbá próbálkozott az Orient Express vendéglátó ágának felvásárlásával. Tudatos üzletpolitikáját nem rejti véka alá, honlapján az is olvasható, hogy mely külföldi vállalkozások megszerzését tervezi a jövőben.

Mukés Ambáni. Bombayi nagyipari vállalkozó. Felépítette a világ legdrágább magán rezidenciáját, 27 emeletes, háromemeletnyi kerttel, uszodákkal, hűtött helyiségekkel, három helikopter leszállóval, 6 szint autóparkolóval és számos helyiséggel a „kíséretnek” részére.

Az új indiai milliárdosok Dessault Falcon 900-as gépeket vásárolnak, mert az képes leszállás nélkül megtenni a Delhi–London távot.

Néhány IT-cég (Bangalór központtal)

Wipro

Párszi alapítású. 2010-ben közel 120 ezer alkalmazottja volt, a legnagyobb IT-szolgáltató cég Indiában. Teljes vagyona: 7,498 milliárd USD.

Infosys

1981-ben alapították, 7 vállalkozásból álló, főképpen IT-szolgáltató, 2010-ben több mint 122 ezer embert foglalkoztatott, 33 országban van jelen, fejlesztési központjai működnek: India, Kína, Ausztrália, Egyesült Királyság, Kanada, Japán. Májszúrban saját egyetemén egyszerre 14 ezer hallgató tanul.

Tata Group

Első cégét, mint láttuk, 1907-ben alapította a párszi Dzsamsédzsí Tátá. Ma India legnagyobb multinacionális cégóriása. A Tata Steel a világon a 6. legnagyobb acélmű éves 30 millió t nyersacél termelésével, ezen kívül 114 cég tartozik hozzá 8 üzleti szektorban, 80 országban van jelen. Gépjármű gyárai 2009-ben közel 668 ezer járművet adtak el. A *Tata Consultancy Services Ltd.* Ázsia legnagyobb szoftver cége, 2008-ban a bevétele 6 milliárd USD volt.

Ugyanakkor ez a csoport próbálkozik népautó gyártással, a Nano modellel, ami állításuk szerint csak mintegy 2500 dollárba kerül. Erre az EU már reagált is: ezt a járművet Európába nem engedik be – nem véletlenül.

Természetesen a Tata Group hatalmas kutatóintézeti hálózatot, kulturális és jótékonyági intézményeket, kórházakat tart fenn.

10. A gazdaság fejlődésének gátjai

Korrupció

Az indiai gazdaság az elmúlt húsz évben hatalmas fejlődésen esett át. Számos területen tökéletesen felszámolták az engedélyek rendszerét, külföldi befektetők ezerszám alapítanak cégeket vagy indiaiakkal vegyesvállalatokat. Sor került a privatizációra is, ami a korrupció újabb melegágya lett. A *korrupció* pedig az indiai társadalom első és legnagyobb gondja. Ezzel a kormány is tisztában van, ám olyan mérhetetlen és szerteágazó érdekeket sért minden kísérlete a korrupció felszámolása céljából, hogy a küzdelem kis híján szélmalom-harcnak tűnik. A szándék azonban megvan, és szükséges is, mert korábban láthattuk, hogy India nemzetközi besorolása a korrump államok között igencsak „előkelő” helyet jelent. Gyakorlatilag évek óta folyik a civil társadalom harca a korrupció ellen. Ez azért is fontos, mert a civilek összefogása és szerveződése modern, a világ más részein is szokásos módszerekkel Indiában viszonylag új jelenség, talán a liberalizációval egy időben bukkant fel. Természetesen „indianizált” változatban, amit a korrupció elleni mozgalom is mutat, ugyanis talált egy viszonylag más kérdésekkel foglalkozó, és nagyonis „gándhíanus” eszközöket alkalmazó idős embert¹⁰⁹, aki a „nép soraiból” érkezett, és hajlandó volt látványosan és nyilvánosan éhségstrájkokat is tartani azért, hogy a kormány egy olyan ombudsman-törvényt fogadjon el, amely nem mentesít senkit a *lókpál*,¹¹⁰ avagy ombudsman ellenőrzésétől. A látványos éhségstrájkok hátterében egy, a kormány által elfogadott és összehívott bizottság munkája állt, amelynek tagjai társadalmi aktivisták és ellenzéki politikusok voltak, és 2011 augusztusában olyan ombudsman-törvénytervezetet készítettek, amely sem a miniszterelnököt, sem a bírakat nem vonná ki az ellenőrzés alól. Végül a kormány a társadalmi nyomás ellenére csak egy némileg módosított törvénytervezetet fogadott el és terjesztett a Lók Szabhá elé, amit még 2011-ben el kellett volna fogadni. Természetesen

¹⁰⁹ „Anná” Hazaré

¹¹⁰ A szó a mitológiából származik, amelyben a világöröket nevezik így.

elvben eddig is létezett az ombudsmani intézmény Indiában, főképpen a tagállamokban¹¹¹, de a működéséről szinte semmit nem lehet tudni. Véhetően magát az intézményt fel se állították, vagy ha igen, alig működött. A törvényt 2011 végéig nem fogadták el, de a tervezet az interneten olvasható számos elemzéssel együtt, amely a szövegezés küzdelmeit, valamint a különféle verziók eltéréseit is ismerteti. 2012 elején tehát Indiában nincs országos ombudsman (és vélhetően tagállami se).

Objektív akadályok

Láthattuk, hogy melyek a gazdaság fejlődésének konkrét, „tárgyi” akadályai, amelyek összefoglalva a következők:

1. A népesség gyors, bár némileg lassuló ütemű növekedése.
2. Az urbanizáció lassú üteme, az, hogy a lakosságnak még mindig közel 69%-a falvakban él és ott is dolgozik.
3. A mezőgazdaság alacsony termelékenysége, amely – bár egyes terményekből exportál – bizonyos népelelmezési cikkekből behozatalra szorul.
4. A lakosságnak még mindig 20–22%-a él a nyomorszint alatt.
5. Villamos-energia hiány, kőolaj-hiány.
6. Az úthálózat elavult és elégtelen volta.
7. A szakmunkás-hiány, a képzés alacsony színvonala vagy hiánya.
8. A technológiai fegyelem hiánya.
9. Az a tény, hogy az ún. „szervezett” szektorban alig 28–30 millióan dolgoznak és közel négyszáz millió ember „tűnik el” az ún. „szervezetlen” szektorban.
10. A GDP megtermelésének szektoronkénti aránya egybevetve a szektorokban foglalkoztatottak arányával, különös tekintettel a mezőgazdaság alacsony GDP-termelési képességére és hatalmas tömegeknek (az ország lakossága nagy részének) a foglalkoztatására.
11. A kisvállalkozások nagy jelentősége és alacsony technológiai színvonala.

A hátráltató tényezők még tovább is sorolhatók lennének, de nyilvánvaló, hogy az alap- és középfokú oktatás alacsony színvonala, a még mindig magas analfabétizmus, a hatalmas regionális és társadalmi rétegződés szerinti különbségek mind az iskoláztatásban, mind az életszínvonalban, egészségügyi ellátásban és a gazdasági tevékenységek tekintetében szinte mindenütt gátja a gazdasági növekedésnek. Végezetül említendő még az a tény is, hogy a

¹¹¹ A tagállamokban az elnevezése lókájukta. Megjegyzendő, hogy minden tagállamban korábban hoztak törvényt, amely előírja a lókájukta intézmény felállítását, de arról nincs hír, hogy bárhol is létezne. Erre utal az is, hogy a kormány lókpál törvénytervezetében szerepel a tagállami struktúra, a lókájukta intézményének megteremtése. És csak azt lehet megteremteni, ami még nincs.

központi és a 28 tagállami törvényhozás jogalkotási gyakorlata valamiféle jogi „töredezettséget” eredményez, más szóval meglehetősen áttekinthetatlenné teszi a gazdaság jogi környezetét.

Kérdések

1. Milyen elképzelések voltak India modernizációjáról a függetlenségi mozgalom utolsó szakaszában?
2. Mikor és hogyan indult a gazdaság liberalizációja?
3. Mennyiben volt a gyarmati India mezőgazdasága a világpiac része?
4. Melyek voltak a gyarmati India fő mezőgazdasági termékei?
5. Milyenek voltak a gyarmati mezőgazdaság termelési viszonyai?
6. Melyek a mai indiai mezőgazdaság főbb termékei?
7. Mennyivel részesedik a mezőgazdaság a GDP előállításában, illetve a lakosság milyen hányadát foglalkoztatja?
8. Mi volt a zöld forradalom?
9. Milyen okok miatt elmaradott a mai indiai mezőgazdaság?
10. Milyen jellegzetességei voltak az indiai iparnak a gyarmati időkben?
11. Mely főbb közösségek vettek részt az iparban és a kereskedelemben a gyarmati időkben?
12. Hogyan fejlődött a bányászat?
13. Hogyan épült ki a vasúthálózat?
14. Milyen összetételű a GDP a mai Indiában?
15. Miért és hogyan fejlesztették a vas és acélipart és más nehézipari ágazatokat?
16. Milyen összetételű és milyen nehézségekkel küzd az indiai energiaipar?
17. Milyen szerepet játszik az IT-ipar?
18. Hogyan fejlődik az autóipar?
19. Milyen az infrastruktúra (úthálózat, vasút, tömegközlekedés, légi forgalom) ma?
20. Hogyan fejlődött a filmipar, a televízió és a sajtó?
21. Milyen tényezők gátolják a gazdaság fejlődését?

III. FEJEZET: HADERŐ, KÜLPOLITIKA, OKTATÁS

1. A fegyveres erők

India rendelkezik a világ negyedik legnagyobb hadseregével, mintegy 3 millióan tartoznak a fegyveres testületekhez. Nincs hadkötelezettség, de a katonai pálya vonzó, mert biztos megélhetést és nyugdíjat jelent. A fegyveres testületek semmi módon nem vesznek részt a politikai életben, viszont az állandó fenyegetettség – Pakisztán, Kína – miatt a haderő jelentős támogatást élvez. A fegyveres erőknek saját iparuk és mezőgazdaságuk van, gyakorlatilag önellátásra rendelkeztek be, megfelelő oktatási és jóléti intézményekkel. Többé-kevésbé ma is fenntartják a brit idők hagyományát, hogy lehetőleg északi származású katonákat délen, illetve délieket északon állomásoztatnak. Vannak bizonyos – számos országban katonáinak minősített – feladatok, amelyeket India rendőrségi egységei látnak el szorosan együttműködve a tényleges fegyveres erőkkel. A hadászati fejlesztésekre India nagy súlyt helyez, egyedül fejlesztette ki nukleáris ütőerejét és minden segítség nélkül építette meg rövid és középtávú rakétáit. Jellemző módon itt is felbukkan a védikus hagyomány, az egyik rakétatípust Agninak hívják, és egy másikat egy népszerű, ámde sikertelen középkorvégi indiai királyról nevezték el, ez a Prithvirádzs. A haderő természetesen katonai felszereléseket külföldről is vásárol, első sorban Oroszországtól és Franciaországtól.

A fegyvernemek külön parancsnokság alatt állnak, de tevékenységüket koordinálják. Az együvé tartozás szimbolikus jele, hogy a fegyveres erők főparancsnoka a köztársaság mindenkori elnöke.

A fegyveres erőkről – érthetően – egyetlen ország tekintetében sem könnyű pontos adatokat fellelni, ezért itt időnként csak 2004-es, vagy 2008-as adatok szerepelnek, tájékoztatási jelleggel, inkább csak a nagyságrendek érzékeltetése céljából.

A lakosság egészét tekintve 2008-as adatok szerint katonai szolgálatra alkalmas lenne közel 468 millió fő, ebből évente több mint 22 millióan érik el a katonai szolgálatra alkalmas életkort.

A *szárazföldi haderő* 2004-ben 3898 tankkal, 317 páncélozott harci járművel, 4175 vontatott tüzérségi üteggel, 150 többcélú rakétaindító rendszerrel, és 2424 légharó fegyverrel rendelkezett.

A *légierő* 2004-es adatok szerint 1007 repülőgéppel rendelkezett, amelyek különféle típusúak és rendeltetésűek, és 240 helikopter is hadrendben volt. Katonai célokra 2007-ben 346 repülőtér volt igénybe vehető.

A haditengerészet 143 hajóval rendelkezett, ebből 8 romboló, 2004-ben 18 tengeralattjáró, ugyanakkor 16 fregatt, 7 kétéltű jármű, 2008-ban 43 őrhajó és partmenti hajó volt használatban, továbbá a nyilvánosságra hozott adatok szerint 2008-ban 12 aknatelepítő hajó volt hadrendben. Ezen kívül az indiai haditengerészet 2004-ben egy hordozóval rendelkezett. Érdeemes ezeket az adatokat egybevetni India két, hadászati legjelentősebb szomszédjával, mielőtt áttekintjük a fegyveres erők költségvetését és fejlesztését. Pakisztán fegyveres ereje a világon a 15., Kínáé pedig a második legnagyobb.

Eszköz	India	Pakisztán	Kína
Tank	3898	2461	8200
Páncélozott harci jármű	317	1176	5000
Vontatott tüzérségi üteg	4175	3952	14 000
Többcélú rakétaindító rendszer	150	52	2400
Léghárító fegyver	2424	1900	7700
Repülőgép	1007	710	1900
Helikopter	240	198	491
Reptér (kat. célokra)	346	146	467
Hadihajó összesen	143	33	760
Ebből: romboló	8	0	21
- tengeralattjáró	18	11	68
- fregatt	16	9	42
- kétéltű	7	0	121
- aknaszedő	12	3	39
- őrhajó	43	8	368
- hordozó	1	0	1

A megismerhető éves katonai kiadások a három országban:

India: \$32.350.000.000 [2006]

Pakisztán: \$4.260.000.000 [2006]

Kína: \$59.000.000.000 [2008]

India tekintetében a fentnél pontosabb költségvetési információ is rendelkezésre áll, ugyanis a 2011-es hivatalos állami költségvetésben 36,03 milliárd USA dollárt biztosítottak katonai célokra, amely a GDP 1,83%-a. Fontos továbbá az az adat is, hogy India lett a világ legnagyobb fegyvervásárlója, ugyanis 2006 és 2010 között a nemzetközi fegyverkereskedelem teljes volumenének 9%-át vette meg.

A *fejlesztés* három területéről érdemes némi információt figyelembe venni. Az egyik a *vadászgépek* területe. A *Hindustan Aeronautics* állami cég a Szuhaj (angolul: Sukhoi) orosz vállalattal közösen fejlesztette ki a SU-30 NKI elnevezésű gépet, amely ma az ország

elsőrendű vadászgépe és arra hivatott, hogy biztosítsa India légi fölényét. Ez egy ötödik generációs sugárhajtású vadászgép. Ezen kívül a cég sokféle egyéb hadászati repülőgépet gyárt.

A *haditengerészet* számos hajótípusát – fregattok, korvettek, amelyeket irányított rakétákkal szereltek fel – Indiában építik. Az indiai hajóépítés nagy hagyományokra tekint vissza, az egyik XVIII. században alapított dokk egy ideig angol tulajdonban volt, majd 1934-től gyakorlatilag állami tulajdonú lett. Ez a Mazgaon Dock Ltd. gyakorlatilag mindent tud építeni a tengeri olajfűró tornyoktól a tengeralattjárókig és tartályhajókig, utasszállítóig és hadihajókig. A *hadihajók* építésében az indiai állam különféle külföldi partnerekkel működik együtt, a hajókról indítható felszíni rakétarendszerek tekintetében például Izraellel, a most folyamatban lévő hat tengeralattjáró építésében technológia-transzferrel Franciaországgal. Olykor azonban az együttműködések nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, így Ukrajna pl. nem szállította le azt a négy gázturbinát, amit rombolók építéséhez rendeltek meg, végül Oroszország vállalta el és teljesítette a megrendelést. Hasonló gondot okozott a *Vikránt osztályú* repülőgéphordozó megépítése¹¹², amihez 2008-ban fogtak hozzá, de a szerződött orosz cég nem tudta legyártani a kívánt minőségű acélt, így a hajóépítés késlekedett, amíg egy indiai acélmű képes volt előállítani a terméket. Ezzel azonban ez a hajó 2015-ig biztosan nem készül el.

A *repülőgép hordozókkal* Indiának amúgy sincs nagy szerencséje. Elsőként egy 28 ezer tonnás brit építésű, 1959-ben készült, és a brit haditengerészetnél *HMS Hermes* néven szolgált hordozót vettek meg 1989-ben, ami *INS Virát* néven állt hadrendbe alapos felújítás után, de azóta is sokszor kerül javítóba. A tervek szerint 40, főképpen orosz gyártmányú repülőt kellene vinnie, de eredetileg Harrierek felszállására tervezték, így a teljes korszerűsítés befejezése csak valamikor 2013-ra várható. Az orosz hadiflottától továbbá megvásárolták az egykor Admiral Gorskov névre hallgató hordozót és ez *INS Vikramáditya* néven fog szolgálni az indiai haditengerészetnél, egyelőre folyik a felújítása, aminek befejezését 2012 végére tervezik. Összesen tehát két létező, de átalakításra-felújításra szoruló hordozója van a haditengerészetnek, egy új már ténylegesen épül, és tervezik további kettő építését is 2017-ig. A nukleáris meghajtású *Airhant osztályú* tengeralattjárók teljes egészében indiai fejlesztésűek és építésűek, amelyekből ugyancsak újabbakat is gyártanak.

Nukleáris fegyverzet

¹¹² A Cochin Shipyard Ltd. vállalkozásában.

Indiában az első nukleáris szerkezetet 1974-ben a Thár sivatagban robbantották fel. Az indiai atomfizika nagy múltra tekint vissza, és az indiai tudománynak a matematika és az elméleti fizika mindig erőssége volt. 1930-ban a fizikai Nobel-díjat V. C. Raman indiai fizikusnak ítelték. Az ő munkatársa volt az atomfizikus Hómí Dzsahángír Bhábhá, aki nagy tudományszervező is volt (repülőszerencsétlenségben halt meg). Az ő szervezésével 1954-ben Mumbaí egyik részében, Trombayben hozták létre a *Trombay Atomic Energy Establishment* (AEET)¹¹³ elnevezésű létesítményt, ami röviden Trombay néven vált ismertté. 1966-ban *Bhabha Atomic Research Centre* (BARC) lett a neve. A BARC első sorban kutatóközpont. Az első reaktorokat oda nyugatról, az Egyesült Államokból importálták az első nukleáris erőművel együtt (*Tárápurban*). Ezeket számos további reaktor követte, volt, amit kanadai együttműködésben építettek. A korai reaktorok egyik „mellékterméke” plutónium volt. A CIRUS reaktorból származott az a plutónium, amit 1974-ben az első nukleáris szerkezet felrobbantására használtak. Ezt a kísérletet „Mosolygó Buddha” elnevezéssel illették.¹¹⁴ E kísérleti robbantást azután 1998-ban újabbak követték. A kísérletek hozadéka az volt, hogy az indiai fizikusok képessé váltak tovább finomítani a fűtőanyagot fegyverzet minőségűvé és kifejleszteni a szükséges technológiát. De azért eltartott 1998-ig, mire az indiai fizikusok képesekké váltak arra, hogy bombát készítsenek annak minden technikai nehézségét leküzdve. Megjegyzendő, hogy Pakisztán nem tudta önállóan kifejleszteni a bombáját, és az első kísérleti robbantásra ott csak 1998-ban került sor. Eme akció elnevezése Indiában *Operation Shakti* volt, amelyben a „sakti” az erőt jelenti. És az is figyelemre méltó, hogy az indiai atomfegyver program töretlenül haladt előre függetlenül attól, hogy éppen melyik párt volt a központban kormányon. Arról természetesen nincsenek pontos adatok, hogy Indiának manapság hány nukleáris robbanófeje van, de becslések szerint 2005-ben 100–140 körül lehetett, míg Pakisztánnak talán 60. India 2004-től tervezte további 300–400 nukleáris fegyver gyártását, ugyanis egyelőre ezer-kétezer robbanófej előállításához szükséges plutóniummal rendelkezik.

Indiában 1983 óta folyik rakétatervezés, és a *Prithví* 1988-ban tesztelték, de ez viszonylag rövid hatótávolságú típus, amelynek azóta számos változatát fejlesztették ki. A nukleáris robbanófejek célba juttatása érdekében külön rakétaprogramot indítottak, 2002-ben próbálták ki először az első *Agni* rakétát, amelynek hatótávolsága 700–1200 km. A hatalmas Agninak azóta ötféle változatát fejlesztették ki, egyre nagyobb hatótávolsággal, de 5000 km-en belül.

¹¹³ A Tátá vállalatbirodalom kutatóintézetének átvételével, illetve alapján.

¹¹⁴ Miért is? Arra gondoltak talán, hogy amikor Buddha megvilágosodott, mosolygott, mert meglátta a nirvánát? Mert a nukleáris robbantás maga a nirvána? Erre sose adtak magyarázatot. (A Szerk.)

A nukleáris fegyverkezés volt az egyik oka annak, hogy India soha nem írta alá a nukleáris fegyverek elterjedését tiltó nemzetközi egyezményt. Azonban az USA és Franciaország 2008 körül már elnéző politikát folytatott Indiával szemben ezen a területen, elsősorban azért, mert a fellendülő India energia-éhségét nagy részben atomreaktorok építésével kívánja csillapítani, és ebben az üzletágban mindkét nagyhatalom közvetlenül érdekelt. Az USA-t nyilván az a jogos indiai érv is motiválja, hogy voltaképpen felfegyverezte Pakisztánt, ami India számára állandó fenyegetést jelent és hatalmassá duzzasztja a katonai költségvetését. Más részről viszont e nagyhatalmú külföldi partnerek beengedése az indiai nukleáris piacra az ország atomenergetikai függetlenségét is veszélyezteti, ha nem is számolja teljesen fel.

2. A magyar-indiai diplomáciai kapcsolatok

Magyarország és az Indiai Köztársaság 1948 novemberében létesített diplomáciai kapcsolatot, amit 1959-ben nagyköveti szintre emeltek. Magyar diplomáciai képviselőt Új-Delhiben már 1951-ben létesült. Később a nagykövetség mellett külkereskedelmi képviselők nyíltak a fővároson kívül Bombayban és Madrásban is. A mindenkori Indiába akkreditált magyar nagykövet eredetileg számos környező országban is képviselte hazánkat, egyebek között Burmában (ma Myanmar), Srí Lankán és Afganisztánban.

Az indiai diplomáciai képviselőt Budapesten később alakult meg. 1956 szeptemberéig itt egyáltalán nem volt állandó rezidens diplomata és a moszkvai indiai nagykövetet akkreditálták hazánkba is. 1956 őszen változott a helyzet, amikor M. A. Rahmant nevezték ki Budapestre ideiglenes ügyvivőnek, aki szeptemberben érkezett meg, és alig rendezkedett be akkor még a Margitszigeti Nagyszállóban, amikor kitört a forradalom. Rahman azon kívül, hogy kibérelte a nagykövetség hivatali épületét és a nagyköveti rezidenciát, amit azután néhány évtizeddel később az indiai állam megvásárolt, belekerült a forradalom sűrűjébe, és szoros, szövevényes kapcsolatokat épített ki a magyar értelmiség színe-javával. Egyúttal megszervezte a nagykövetség apparátusát és biztosította annak folyamatos működését. Magyarországi éveiről, a magyar diplomatakról és politikusokról, az indiai diplomáciáról, Néhrú miniszterelnöknek a magyar forradalommal összefüggő állásfoglalásáról és lépéseiről felettébb színes hangvételű visszaemlékezéseiben számolt be, amelyek magyarul is megjelentek. Megjegyzendő, hogy azokban az években a Magyarországra is akkreditált moszkvai indiai nagykövet az a K. P. S. Menon volt 1952 és 1961 között, aki nagyköveti

kinevezése előtt elsőként szolgált az új Indiai Külügyi Szolgálat titkáráként¹¹⁵. Többször járt a magyar forradalom alatt és közvetlenül utána Budapesten, és nem mellesleg ugyanakkor India Pekingbe is akkreditált nagykövete volt. Rahman után még egy ideiglenes ügyvivő szolgált Budapesten, őt követően azonban már rezidens nagykövetek érkeztek. Egyebek között 1970-től itt szolgált India első női nagykövete, aki már nem politikusként, hanem az Indiai Külügyi Szolgálat képzett diplomatájaként tevékenykedett. Eddig összesen két női nagykövetet akkreditáltak Budapestre.

A diplomáciai kapcsolatok egyenletesen fejlődtek, sorra kötötték az egyezményeket, 1962-ben a kulturális egyezményt, amit a polgári repülésügyi, a tudományos és műszaki, az akadémiák közötti, a kettős adózást elkerülő, az egészségügyi, a turisztikai, és a legkülönbözőbb üzleti megállapodások követtek. A delhi magyar nagykövetségen már korán megalakult egy információs központ, amit 1979-ben Magyar Információs és Kulturális Központtá fejlesztettek. Ezzel párhuzamosan a Delhi Egyetemen negyed évszázadon át folyt magyar nyelvoktatás kiküldött magyar lektor irányítása alatt. Jelenleg is oktatnak magyart mind az egyetemen, mind a kulturális Központban. Az Indiai Köztársaság a nagykövetség területéhez tartozó telken a közelmúltban elegáns kulturális központot épített, ami 2010-ben nyitotta meg kapuit és rendszeres programokkal várja látogatóit. Könyvtára is jelentős.

Az évtizedek során több száz magyar kutató járt Indiában, tartott előadásokat és folytatott tudományos munkát rangos indiai tudományos intézményekben, és viszonzásul sokan érkeztek Indiából Magyarországra hasonló céllal. Jöttek indiai fiatalok aspirantúrára is, és itt szereztek tudományos fokozatot. Egyikük-másikuk azután Indiában jelentős tudományos karriert futott be.

Az együttműködés keretei között számos kiemelkedő indiai művész és együttes látogatott Magyarországra, közöttük olyan személyiségek is, mint a szitárművész Ravi Shankar, vagy a Kaláksétra Akadémia táncegyüttese. Indiában a filmklub hálózatban mindig nagy sikerrel tartottak magyar filmnapokat. Vendégszerepelt India számos nagyvárosában a Pécsi Balett, a Honvéd Művészegyüttes és a Bábszínház, valamint néptánc együttesek.

A magyarországi és kelet-európai rendszerváltások után a művészeti cserék állami támogatása háttérbe szorult, helyét felváltotta az impresszáriós tevékenység. Némileg visszaesett az ösztöndíjasok küldése és fogadása is, de a folyamat nem szakadt meg. 1992 óta az ELTE Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszékén, ahol az indológia oktatása folyik, állandóan tanít Indiából érkezett hindí lektor, és a tanszék hallgatóinak lehetőségük van indiai ösztöndíjakra.

¹¹⁵ Egyébként keralai Nájár családból származó bráhmána volt, akinek – talán nem teljesen véletlenül – később a fia és az unokája is betöltötte a külügyi titkári posztot.

A kereskedelmi kapcsolatok közvetlenné váltak a világpiac keretei között, amelyeknek jó alapot szolgáltatottak az előzmények, amelyek bizonyos nyersanyagok indiai vásárlását és egyes gépipari termékek ottani eladását alapozták meg. Noha a kereskedelmi forgalom összértéke némileg csökkent, a termékek összetétele változatosabbá vált. Az indiai tőke befektetőként Magyarországon is megjelent. 2012 elején indiai vállalkozások mintegy nyolcezer magyar állampolgárt foglalkoztattak.

Továbbra is fontosak a magas szintű kölcsönös hivatalos látogatások, és az állami intézmények együttműködése a nemzetközi politikában.

3. Felsőoktatás és tudományos kutatás

A *közoktatás* Indiában állami feladat, az iskolák 80%-a állami kezelésben van. Az állam igen sokat költ az oktatás fejlesztésére, de mire a pénzeknek el kellene érniük a falvakig, hogy ott fejlesszék az alapfokú oktatást, a források el is tűnnek. Az oktatás gyenge minősége miatt a tanulók mintegy 27%-a magániskolákba jár. A középfokú oktatásban jobb a helyzet, de ott a magániskolák hálózata sokkal több intézményt tart fenn.

A *felsőoktatás* számszerűen a világon az USA és Kína után a harmadik legnagyobb. Angol mintára 1953-ban létrehozták az *University Grants Commission* (UGC) nevű autonóm intézményt, amely a felsőoktatás irányítója, és tevékenységét 16 autonóm testület, köztük az Akkreditációs Bizottság segítségével végzi. Az UGC határozza meg az oktatás színvonalának követelményeit, a kormány tanácsadója, s a központ és a tagállamok között koordinálja a felsőoktatást. 2011-ben Indiában 42 központi, 275 tagállami egyetem, 130 egyetemnek minősülő felsőoktatási intézmény, 90 magánegyetem, 5 egyéb, valamint 33 ún. nemzeti fontosságú intézmény működött. Létezik továbbá 16 000 „college”, ezek egy része állami, más része magán, és van közöttük 1800 olyan oktatási intézmény, amelyet kizárólag nők részére tartanak fenn. A „college” rendszer valamilyen egyetemhez kötődve működik. A felsőoktatásban igyekeznek a hangsúlyt a természettudományos és technikai képzésre helyezni.

A felsőoktatás nagyarányú fejlesztése Néhrú miniszterelnök politikai törekvéseinek előterében állt. Különösen fontosnak tartotta, hogy Indiában a Massachusetts Institute of Technology mintájára szervezett műszaki egyetemek jöjjenek létre. Ezeket az intézményeket 1950-től hozták létre vagy újonnan, vagy a már kiváló eredményeket felmutató régebbiekből. Összesen hét ilyen *Indian Institute of Technology* (IIT) jött létre, de 2010-ben további kilenc létesítménnyel bővítették körüket, amelyekből nyolcat újonnan alapítottak. Az IIT-k világszínvonalon képezik hallgatóikat. Évente mintegy 8000 hallgatót vesznek fel. Hasonló

minőségű képzést biztosítanak egyes menedzsment felsőoktatási intézmények. Ezek az intézmények az IIT-kel együtt, valamint a *Jawaharlal Nehru University* (posztgraduális) 2005-ben és 2006-ban is felkerült a világ 200 legjobb felsőoktatási intézményének listájára. Számos más intézmény is bekerült egyéb kiválósági listák élvonalába. A központi orvostudományi egyetemet, az *All India Institute of Medical Sciences*-t pedig az orvostudományi kutatások és gyógyítás globális vezetői közé sorolták.

Annak ellenére, hogy sok millió – a 2004–05-ös tanévben közel tízmillió hallgató iratkozott be, akiket több mint 471 ezer oktató tanított, valamint Indiában 2007-ben majdnem 37 millió diplomás volt, s közülük közel 7 millió rendelkezett PhD-vel, Manmóhan Szingh miniszterelnök 2007-ben mégis a felsőoktatásról alkotott lesújtó véleményének adott hangot. Megállapította, hogy a felsőoktatás sok területen romos állapotban van, számos közigazgatási körzetben elképesztően alacsony a felsőoktatásba jelentkezők száma, és az egyetemek közel kétharmada, a college-k 90%-a a minőségi paraméterek szerint az átlag alatt teljesít. Mi több, az oktatók és rektorok kinevezése sok tagállamban átpolitizált, kaszt és vallásközösségi megfontolások alapján történik, és sok a korrupció elleni panasz is.

Tudományos kutatás

Indiában a tudományos kutatás részben állami, részben magán kézben van. Az állami kutatóintézetek nagyobb diszciplínánként szervezett autonóm tanácsok irányítása alatt állnak (orvostudományi, történettudományi, régészeti, művészeti stb.). Néhrú miniszterelnök azt is szorgalmazta, hogy jöjjenek létre műszaki-tudományos kutatóintézetek, amelyeknek már komoly előzményük volt, hiszen a *Council of Scientific and Industrial Research* (CSIR) 1942-ben alakult meg a kutatás és fejlesztés (R&D) előmozdítása érdekében. Ma ez a szervezet 39 laboratóriumot és 50 terepállomást (kutatóintézet) tart fenn országszerte, és összesen 17 000 munkatársat foglalkoztat. Noha autonóm szervezet, jobbra a Tudományos és Műszaki Minisztérium finanszírozza. A CSIR intézetei az űrkutatás műszaki kérdéseitől a tengertudományokig, a molekuláris biológiától a metallurgián át a környezetig a szakterületek széles skálájával foglalkoznak. A CSIR intézményei egy 2007-es beszámoló szerint a XX. század utolsó évtizedében 1376 új technológiát/tudásbázist fejlesztettek ki.

Megjegyzendő, hogy a nagy tőkés csoportok és vállalatok igen komoly műszaki-tudományos kutatóbázist tartanak fenn az ipar és a gazdaság számos területén, különösen az IT-iparban, de más ágazatokban is.

Kérdések

1. Melyek az indiai fegyveres erők szervezési jellegzetességei?
2. Melyek a fő fegyvernemek és milyen erőt képviselnek?
3. Melyek a fejlesztés fő területei?
4. Hogyan fejlődött az indiai nukleáris ütőerő és a rakétatechnika?
5. Melyek a felsőoktatás mennyiségi és minőségi jellegzetességei?
6. Hogyan fejlődött a tudományos kutatás?

IV. FEJEZET: INDIA EGYENLŐTLEN FEJLŐDÉSE

1. A tagállamok

Az Indiai Köztársaság gazdasági gyarapodása regionálisan rendkívül egyenlőtlen. Ennek érzékeltetése érdekében célszerű röviden áttekinteni néhány tagállam helyzetét, megjegyezve, hogy voltaképpen ahány tagállam létezik, az annyiféle problémát/eredményt/kudarcot jelent. Valójában az összes tagállamot át kellene tekinteni, de erre a jegyzet nem vállalkozhat.

UTTAR PRADEŚ – India legnépesebb tagállama

A brit időkben fokozatosan alakult ki, és 1935-től nevezték United Provinces-nek. 1947-ben néhány fejedelemséget is beolvasztottak, majd 1999-ben kivált belőle egy himáljai terület és Uttaráncsal néven új állam alakult. A megmaradt UP-nek ma közel 200 millió lakosa van, területe több mint 243 ezer km², fővárosa Lakhnaú, hivatalos nyelve a hindí és az urdú, legnagyobb városa Kánpur. 72 kerületre oszlik. A lakosság zöme hindu, de 18% muszlim.

Kiemelkedő felsőoktatási intézményei: Benares Hindu University és az Aligarh Muslim University, valamint az Indian Institute of Technology, Kánpur. Ugyanakkor az írástudás aránya Indiában itt az egyik legalacsonyabb, nem éri el a 70%-ot, és a nők aránya – ismét csak tagállami átlag, ami elfedi a nagy regionális különbségeket – még a 60%-ot sem.

India GDP-jének 8,7%-át adja. A lakosság 70%-a mezőgazdaságból él. Jelentős a turizmus, hiszen itt van Ágrá, Benáresz (Váránaszí), és itt tartják Allahábádnál a Kumbh Mélákat 12 évenként.

A tagállam vezető politikai erejét a Bahudzsan Szamádzs Párt jelenti, élén Májávatival, a volt érinthetetlen politikus asszonnyal, aki többször volt főminiszter és 2012 elején is ő vezeti a kormányt. Törvényhozása kétkamarás.

MAHÁRÁSTRA

India harmadik legnagyobb tagállama. 1960-ban nyerte el mai formáját, a korábbi brit-indiai Bombay tartományból és számos más, hozzá csatolt részből. Területe több mint 307 ezer km². Lakossága 112 millió fölötti. Legnagyobb városai: Mumbai és Púné. Kétkamarás országgyűlése van. Hivatalos nyelve a maráthí.

GDP-je 2008-ban közel 150 milliárd dollár volt. Az államadóssága szemben az egész indiaival csupán a GDP 34%-a! A lakosság 42%-a városokban él és ezzel a legurbanizáltabb indiai tagállam. Itt állítják elő India bevételeinek 40%-át. Mindazonáltal a lakosságnak több mint 64%-a mezőgazdaságból él, igaz, a zöme ipari haszonnövényeket termeszt.

A mumbai reptér Ázsia legnagyobb forgalmát bonyolítja.

2009-ben a választásokat a Kongresszus-Nacionalista Kongresszus koalíciója nyerte meg szemben a Siv Szénával és koalíciós partnerével.

A lakosság 77,27%-a írástudó. 80,2% hindu, a maradék között mindenféle vallás megtalálható. (Itt a keresztények protestánsok.)

Jelentős a turizmusa: itt található Adzsantá és Ellóra, egy zarándokhely (Nászik) és számos dzsaina szent hely.

GUDZSARÁT

Területe 75 686 km², lakossága 50 millió fölött. Hosszú tengerpartja van. Fővárosa az újonnan épített Gándhínagar, legnagyobb városa és a gazdaság központja Ahmedábád. Hivatalos nyelve a gudzsarati és az urdú. 1947 után a területén volt számos fejedelemséget beolvasztották, köztük az igen fejlett Baródát (mai Baródrá) is, és végül mai formáját 1960-ban nyerte el. Legfőbb mezőgazdasági termékei a cukornád, gyapot, földimogyoró, datolya és tejtermékek. Innen származik India exportjának 22%-a, közte a gyémántkivitel 80%-a, és itt termelik ki az indiai kőolaj 30%-át, ezért jelentős a petrokémiai ipar is, valamint az indiai vegyipar termelésének 51%-a is innen származik. Sokféle ásványkincsel rendelkezik, amit ki is termelnek. Egyebek között India sószükségletének 78%-át Gudzsarát adja.

A lakosság 89,1%-a hindu, a többi különféle vallású (9,1% muszlim és sok a dzsaina).

A tagállamot immár 1995 óta a Bháratíja Dzsantá Párt kormányozza.

Gudzsarát GDP-je hosszabb időszakokon keresztül akár évi 14%-kal is növekedett.

BIHÁR

Területe 94 163 km², lakossága kb. 104 millió. Székvárosa Patná. A lakosság 85%-a falvakban él (919 nő/1000 férfi). 47% az írástudás (nők: 33,1%) aránya. Hivatalos nyelve a hindí és az urdú. A lakosság 83%-a hindu és 16%-a muszlim. 2008-ig a tagállam gazdaságának 35%-át alkotta a mezőgazdaság, 9%-át az ipar és 55%-át a szolgáltató szektor. Egész Indiában itt volt a legalacsonyabb az egy főre jutó GDP, eltekintve néhány kisebb

területtől, ahol meghaladta az átlagot. 1999 és 2008 között valamennyit javult a helyzet, a GDP évente 5,1%-kal nőtt, amikor az indiai átlag már 7,3% volt. 2006–2007-ben azonban már 18%-os volt a GDP növekedése, majd a 2004–2009 közötti öt éves időszakban 11,03%-on állandósult. Ezzel Bihár lett a nagy tagállamok közül a leggyorsabban növekedő államok egyike, csupán Gudzsarát előzi meg. Ehhez azonban igen jelentős társadalmi változásokra volt szükség, ugyanis gyakorlatilag a helyi erők kiszorították a hatalomból a rendkívül erőszakos földbirtokos kasztokat, rétegeket, némileg visszaszorították a korrupciót és meghonosították az IT-ipart. A tagállamban található néhány fontos buddhista emlék, Bódh Gajá, vagy az ókori nálandai egyetem romjai.

MADHJA PRADÉS

Mai formáját 1956-ban nyerte el, néhány fejedelemséget a tagállamba olvasztottak. A 308 252 km² területű, mintegy 75 millió lakosú tagállam sokáig „versengett” Bihárral a legelmaradottabb tagállam jelzőért. Egyelőre azonban az írástudás még mindig nem éri el a 77%-ot. A tagállam hivatalos nyelve a hindí, és a Bháratíja Dzsantá Párt kormányozza. 1999 és 2008 között az éves növekedés rátája csupán 3,5% volt. Az indiai tagállami éhségindex szerint a tagállamban az alultápláltság „rendkívül nyugtalanító”, és a nemzetközi skálán Etiópia és Csád közé sorolták be. Itt a lakosság 20,27%-a törzsi, és a terület 31%-át erdő borítja. Turisztikai szempontból jelentős, itt található a világörökség listáján szereplő Khadzsuráhó, és ebben a tagállamban van a Száncsí sztúpa is. Gazdasága néhány mezőgazdasági termék feldolgozására összpontosít.

KERALA

1956-ban alakult. 38 863 km², több mint 33 millióan lakják, hivatalos nyelve a malajálam. Az írástudás aránya 94,59%, ami Indiában a legmagasabb. Jelenleg a Left Democratic Front elnevezésű koalíció kormányozza, de a főminisztert a CPI(M) állította. A tagállam GDP-je 2007–2008-ban 36 milliárd USA dollár fölött volt.

Kerala gazdasága igen nagymértékben függ a külföldön dolgozók hazautalásaitól, akik főleg az Egyesült Arab Emírségekben és Szaúd-Arábiában vállalnak munkát. Az ő utalásaik a tagállami GDP több mint ötödét adják. 2008-ban az Öböl térségében lévő államokban több mint 2,5 millió keralai dolgozott, akik évente 6,82 milliárd USA dollárt küldenek haza, ez az

egész Indiába érkező hazautalások több mint 15,13%-a. Emellett azonban a lakosság közel fele a mezőgazdaságból él, a halászat és a mezőgazdaság együtt adja a tagállami GDP 17,2%-át. A legfontosabb mezőgazdasági terményei: rizs, fűszerek, kopra, tea, kávé, gumi. Úgy tartják, hogy Keralában mintegy 600 rizsféleséget termesztnek. Jelentős a bányászat (thórium). A lakosság 12,71–36%-a él a nyomorszint alatt, az egyes régiók között számottevő különbségekkel. Keralában a fő vallások a hinduizmus (56,2%), az iszlám (24,7%) és a kereszténység (19%). A humán fejlesztés mutatói itt a legjobbak egész Indiában. Itt a legmagasabb az írástudók aránya, a születéskor várható élettartam pedig 73 év fölötti, Indiában a legmagasabb. A WHO Keralát a világ első „bababarát államának” nyilvánította, ugyanis hatalmas és sikeres erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az anyák szoptassák csecsemőiket, továbbá a születések több mint 95%-a kórházban történik, és lecsökkent a születések száma is (18/1000). Azonban a morbiditás aránya az összes tagállam közül itt a legmagasabb, vidéken 118/1000, városban 88/1000 (szemben az 55. ill. 54-es indiai országos átlaggal). Egyelőre az újszülöttek 13,3% alacsony testsúllyal jön a világra (ennek az okai nem világosak). Gyakori a vízzel terjedő fertőzés (diarrhoea, dysenteria, hepatitis, tífusz), ugyanis a keralaiak több mint 3 millió kútból nyerik az ivóvizet, viszont igen sok helyen egyáltalán nincs szennyvízelvezetés.

ÁNDHRA PRADÉS

A 275 ezer km² területű, mintegy 85 millió lakosú tagállamban a lakosság száma 50 év alatt 35 millióról növekedett ekkorára. Hivatalos nyelve a telugu, az írástudás 67,77%. Fővárosa Haidarábád. 1956-ban hozták létre, hosszú küzdelmek és már-már polgárháborús állapotok nyomására. Itt a tagállami GDP 43%-át a szolgáltató szektor állítja elő, amely a munkaerő 20%-át foglalkoztatja. A tagállamban immár több mint két évtizede az éves növekedés rátája 5,5%. Ándhra Pradés India egyik iparilag legfejlettebb tagállama. A Krisná-Godávari medencében hatalmas gáz és kőolaj tartalékok találhatók, és a tagállamban igen sok a szén is. Országosan élen jár a vízerőművek elektromosenergia termelésében. A tagállami GDP tekintetében a tagállamok között a negyedik és az egy főre jutó GDP szempontjából is a negyedik. 2005-ben a tagállam GDP-je mintegy 62 milliárd USA dollár volt. Ugyanakkor már az országban a második helyen állt az IT kivitel tekintetében, amely önmagában is 1,8 milliárd USA dollár értéket képviselt.

Jelenleg a tagállamot a Kongresszus kormányozza számos párt támogatásával. A lakosság 88,3%-a hindu, 9,16%-a muszlim.

Az említett államok ismertetéséből kitűnik, hogy milyen hatalmas különbségek vannak az egyes indiai régiók között, pedig csak a legnagyobb tagállamok rövid bemutatására került sor, és a jegyzet külön-külön nem ismertet olyan kis tagállamokat, mint az *északkeleti régió* államai, köztük pl. Ásszám, Arunácsal Pradés, Méghálaja, Mizóram, Tripurá, Nágaföld. Pedig ezek egyenként is évtizedeken át tartó nehézségeket okoztak a központi kormánynak, részben azért, mert stratégiai fontosságú területen vannak Kína és Burma közé ékelten, részben pedig azért, mert ugyan a hindu kultúra jelentős a régióban, de alapvetően törzsi szervezetben élő népek találhatók ott, akik etnikailag, nyelvileg, hagyományaikat és társadalmi szervezetüket tekintve is különböznek az ország többi részének lakosságától, és egyes területeken meghatározó a kereszténység jelenléte is. Míg a 31 milliós és mintegy 78 ezer négyzetkilométeres Ásszámmal a viszonyokat nehezen bár, de sikerült rendezni (két évtizedes háborúskodás után), és ma se tekinthető kiválónak a központ és a tagállam viszonya, Manipurban csak 2,5 millióan élnek, de 1972-re kiharcolták, hogy külön tagállammá váljon a régió. Ám ez se volt elég, és a 90-es években a helyi politikai erők kezdték azt követelni, hogy a tagállam váljon el Indiától és legyen teljesen független. Ma viszonylag nyugalom van a tagállamban. A kb. 11 ezer négyzetkilométeres Tripurá mintegy 3,6 millió lakosával eredetileg királyság volt, de csatlakozott Indiához, és a tagállam 1972-ben nyerte el mai formáját. Itt is volt polgárháború annak következtében, hogy a megalakuló Bangládésból a háború alatt nagyon sok bengáli menekült ide, és ő ellenük lázadtak fel a helybéliek. Méghálaja 22 700 km² területű és kb. 3 millióan lakják törzsiék, 65%-uk keresztény. Akkor lett önálló tagállam, amikor Ásszám, amelynek egy ideig autonóm területe volt. Arunácsal Pradés India legészak-keletibb tagállama, elég nagy terület, mintegy 83 700 km², de alig 1,4 millióan lakják a tibeto-burmai nyelvcsaládhoz tartozó törzsek. Határát Kína felé még az angolok húzták meg (ún. MacMahon vonal, eredetileg Tibet és Brit-India között). Ezt a határt Kína nem ismerte el, és 1962-ben elfoglalta gyakorlatilag az egész területet, majd önként ki is vonult onnan. Felkelő csoportok időről-időre nyugtalanságot keltenek a tagállamban, amivel jelentős indiai haderőt kötnek le. Itt erős a tibeti buddhizmus befolyása. Megjegyzendő, hogy az egykor itt létezett Ahom (Áhám) királyságot a briteknek rendkívül nehezen sikerült legyőzni és birodalmukba integrálni. Nágaföld 16 579 km², 2,5 milliós lakosságával a régió egyik legproblematisabb állama, 1963-ban hozták létre (Kóhimá fővárossal). A nága törzs állama, de sok nága él Ásszámban is. A függetlenség után a nága törzsek felkeltek és támadtak mindenkit, aki más tagállamokból származott és a hivatalnokokat is. Az indiai hadsereg 1955-ben bevonult, hogy helyreállítsa a rendet. 1957-ben a kormány tárgyalásokat

kezdett a nága törzsek képviselőivel és a törzseket egyesítette ún. Union Territory-ba, de ez a nágakat nem elégítette ki. Újabb tárgyalások megállapodáshoz vezettek, és 1963-ban a terület tagállami státuszt kapott. Ennek ellenére folytatódtak a zavargások és a belső frakcióharcok a különböző helyi politikai irányzatok között, míg végül a 90-es évek elején sikerült elfojtani a felkeléseket, amelyek azt akarták elérni, hogy a környező tagállamok nága-lakta területeit csatolják Nágaföldhöz (akár még Burmából is). A felkelők továbbra is „adót” szednek mindenkitől, még a kormányhivataloktól is, a falvaktól, kereskedelmi hajóktól, és sem a központi, sem a helyi kormány nem tesz semmit ez ellen a kikényszerített adószedés ellen. Sok a gyilkosság is. Talán 2009-re valamennyire lenyugodott a helyzet. A nága felek közti harcokat a kormány nem tudja megfékezni, noha azok már kötöttek többször tűzszünetet egymással. Sőt, a tárgyalásokat 2009-ben elvitték külföldre, Svájcba, de ott se sikerült végleges rendezést elérni. Nágaföld a Brahmaputra és a magas hegyek világa, gazdag mahagóni erdőkkel és sok vaddal. A lakosságot 14 nága törzs alkotja. A lakosság 90%-a keresztény, mégpedig zömmel baptista (75%). A nágák 60 különféle dialektust beszélnek a sino-tibeti nyelvcsaládhoz tartozó nyelveken. A lakosság főként mezőgazdaságból él. A területen kb. 13 km vasútvonal halad át. Érdekes, hogy a tagállam hivatalos nyelve az angol.

A nehéz terepen, az apró tagállamok alkotta régióban a sokszor ellenséges népesség az indiai központi kormánynak szinte állandóan fejtörést jelent, nehéz a fejlesztése, s a soknyelvű népesség integrálása a nagy egészbe.

A többi tagállamnak is megvannak a sajátosságai. Egyebek között pl. az, hogy a fejlettebbek féltékenyen őrzik a munkahelyeket és rossz szemmel nézik, ha más régiókból nagyobb létszámban betelepülnek a jobb megélhetés reményében (Mahárástra a tamilok, majd az uttar pradésiek ellen). A legfigyelemre méltóbb azonban Indiában az, hogy a *tagállamok kormányai politikailag sokszínűek*, kezdettől, a korai időktől fogva – mint említettük – Nyugat-Bengálban és Keralában évtizedeken át kommunista kormányok voltak hatalmon, és ott jelenleg is baloldali koalíciók kormányoznak, míg Gudzsarátban és hosszú időn át Mahárástrában is jobboldali kormányok voltak hatalmon.

Összegezve: a népsűrűség nagy különbségei, a GDP hatalmas különbségei, az írástudás, akár a születéskor várható élettartam, az iparosodottság, a tőkével való ellátottság, a technológiai fejlettség tekintetében India a világ egyik legváltozatosabb régiója, mégis egyetlen államon belül. Ezek a különbségek időnként feszültségekhez vezetnek és sok tekintetben korlátozzák India fejlődését, felemelkedését. Ugyanakkor fennmaradt a politikai struktúra, és ami a legfontosabb: nincsenek számottevő szeparatista törekvések, amelyek az uniót fel akarnák bontani.

2. Átalakuló demokrácia a világban és Indiában

A globalizált világban az Indiában zajló folyamatokat számos külső hatás éri, bár láthattuk, hogy azok a korábbi évszázadokban sem voltak akülvilág történéseitől függetlenek. Az indiai politikatudomány nagy öregje, *Rajni Kothari (Radzsní Kóthári)* néhány esztendővel ezelőtt (2007) megjelent *Rethinking Democracy* c. könyvében találóan összegezte a világméretű folyamatok egyes fő tendenciáit, amelyek Indiát is érintik. E folyamatokat röviden az ő gondolatai és megbízható elemzése mentén foglalom össze. Kothari szerint a demokrácia világméreteken átalakulóban van, amiképpen változik az állam szerepe is. Ma már nem elsősorban az az állam célja, hogy hatékony, erős, iparosodott és kellően militarizált állammá váljon modern fegyverekkel, hanem sokkal inkább az történik, hogy az *állam helyét elfoglalja a piac*. Ez az új állam-modell nevezhető „korporatista kapitalista államnak”. Megállapításait a nemzetközi tapasztalatok alapján teszi és India viszonyaira értelmezi.

Vannak tendenciák, amelyek az emberek figyelmét és érzelmeit a vallásközösségi és etnikai szféra felé irányítják, továbbá a rendkívül lobbanékony vallásközösségi és kulturális érzelmek/indulatok felé, és erős vallási, nyelvi és kulturális indulatok jelennek meg. Közben működik a maffia, a sebezhető/gyenge közösségeket és régiókat (kasztokat) rettegésben tartják, mozgósítják az obskurus és fundamentalista ideológiákat. Két alapvető ideológia bontakozik ki, az egyik a technogizmus, a másik a fundamentalizmus. A hatalomgyakorlás pedig fokozódóan cinikus.

Indiában – írja Kothari – a nyugtalanság, a zaklatottság két meghatározó tényezőnek tulajdonítható: a társadalom nagy része elkötelezett a demokratikus normák mellett, az elit alapvetően a fejlődés keretei között gondolkodik, ami azonban a lakosság gazdasági, technológiai és erőforrás-alapjainak nagy átcsoportosulásait (*dislocations*) eredményezte. Ha a múltat tekintjük át, egy értelmezésben mondható, hogy India identitása lényegileg mindig kulturális és nem politikai volt. És az, hogy a társadalom képes volt sok mindent beolvasztani/felvenni magába, annak a fő mechanizmusnak tulajdonítható, hogy „kölcönhatás létezett a spirituális és a szekuláris között, hogy intézményi szövetségek alakultak ki a politikai és a papi szereplők között.” „És amikor végül kibontakozott egy politikai rendszer, magára öltötte az össz-indiai kulturális hagyomány jellemvonásait¹¹⁶. Idővel, amikor az új politikai rendszer elterjedt és decentralizálódott, megjelentek a regionális

¹¹⁶ Más szóval: indianizálódott.

és nyelvi identitások és ezek anyagot szolgáltatnak a politikai konfliktusoknak.” Most azonban újfajta politikai identitások alapján mutatkoznak a szegmentálódások. Ám az indiai identitás számos köztes identitáson alapulva épül fel. Általában tolerálják a pluralizmust, az egyet nem értést és ellenkezést, a bizonytalanságot (ambiguitás). De kétségtelen tény, hogy az anyagi javakban hatalmas különbségek vannak, és sokan tűrik a nélkülözést és a megalázást, mint az indiai hagyomány részét. A társadalom nagy szegmensei apolitikusak, képtelenek politikailag működni.

A mai struktúra a nemzeti függetlenségi mozgalomból alakult ki. E struktúra középpontjában a Nemzeti Kongresszus állt, ez volt a domináns keret. Gándhí hozta a tömegtámogatást, volt karizmája, a tradicionális identitás jelképeit és kohézióját biztosította. Ő maga mintaszerű életmódot folytatott, szót emelt az érinthetetlenekért és a nőkért, a háziszőttest a nacionalizmus jelképévé tette, átfogó konstruktív programot hirdetett. Furcsa módon az erőszak nélküliséget harcos szervezeti stílussá tette, a pártot pedig fegyelmezett szervezetté, amely mindenféle gondolati áramlatot megtűrt. A párton belül kifejlesztett egy konszenzuális stílust, ami fenn is maradt. A maga módján és eszközeivel határozott nemzeti identitást és a politikai szervezet meghatározó struktúráját teremtette meg. Ez a struktúra vette át aztán a hatalmat a britektől.

Később a Kongresszus rendszerében koncentrálták az erőforrásokat, monopolizálták a patronátust és a párt ellenőrzése alá vonta a gazdasági hatalmat. De lehetőség volt arra, hogy politikai ellenzék formálódjon a párton belül. Ami pedig kívül alakult – egyéb pártok – azok nyomást gyakorló csoportok voltak. Az 1950-es hatalomátvétel után a párt beemelte a szervezetébe a gazdaságilag szilárd csoportokat: a földbirtokos dzsentrit, az üzletembereket, az új ipari vállalkozókat, a vidéki középosztályt. Ez a társadalmi kooptálási folyamat aztán új elitcsoportokat eredményezett, amelyek használták és kihasználták a fejlesztési és tervgazdasági programokat.

Néhrú szerepe a politikai rendszerben: hosszú időre biztosította annak stabilitását és folytonosságát, kikristályosította az intézményi körvonalakat, személyes szimbolikával, önbizalommal látta el és oktatta a politikusokat (levelei a főminisztereknek), képessé tette a rendszert arra, hogy megbirkózzon a politikai részvétel állandóan bővülő kereteivel, a gazdasági és társadalmi mobilizációval, a nyílt versennyel és bírálatokkal. Néhrú mellett számos kiemelkedő politikus volt, akik magát a politikát tették a mobilizáció és az identitás hatalmas gépezetévé. „A világos spirituális hierarchia hiánya, az ambiguitás és disszidens gondolkodás nagyfokú tűrése, valamint a társadalmi struktúra szokásos alávetése a szekuláris hatalom követelményeinek lehetővé tette a hagyomány szembeszőkö átértelmezését és ennek következtében azt, hogy a lakosság széles rétegei elfogadják a modern struktúrákat és stílust.”

Kothari a Kongresszus hat fontos vonását azonosítja: a személyes karizma és elterjedése; történelmi öröksége; a sajátos konszenzuális stílus; társadalmi csoportok széles körének beillesztése a párt hagyományos struktúrájába; az a képessége, hogy újraértelmezze és szekularizálja a hagyományos struktúrákat és hierarchikus viszonyokat (eredménye: új és átható modernizáció, pl. a szanszkritizált csoportoké); konszolidációs stratégiája inkább a hatalom és patronátus elosztásán alapult és nem ideológián vagy lojalitáson. Ezzel együtt a politikai kommunikáció közhelyessé vált, a párton belül a hangsúly áthelyeződött a hatalmi harcra, megjelentek a frakciók, megindult a társadalmi és politikai intézmények hanyatlása. Majd a Kongresszus elérkezett abba a stádiumba, amikor már képtelen volt építeni az intézményeit, nem fejlesztette ki káderei hierarchiáját, elvesztette a tekintélyét, majd képtelen volt stabil kormányzást biztosítani. Megindult a társadalom kiábrándulása. A társadalomnak pedig szüksége van domináns elitre. A parlamenti pártok és a föderális intézmények eróziója, a tagállami és nemzeti politikai vezetés tekintélyének hanyatlása idején új aktorok léptek színre, a politikai kifejezésmód új formái jelentek meg, és újonnan határozták meg a politika tartalmát. Először is a lakosság új öntudatra ébredt és érvényesíteni akarja demokratikus jogait, kihívást intéz a meglévő rendszerrel szemben, de átalakítani nem tudja. Megjelentek az aktivisták, akik a politikai folyamatban a közvetítők új osztályát képviselik. Ezzel ellentétes folyamat a populizmus, amely megpróbálja marginalizálni és depolitizálni a tömegeket. Ezekkel szemben lépnek fel az új aktivisták, akik felhívják a figyelmet a katasztrofális egészségi és táplálkozási viszonyokra, az importált modellek végzetes környezeti következményeire és arra, hogy mindez már az emberek és kultúrák fennmaradását veszélyezteti.

Kérdések

1. Mivel jellemezhető Uttar Pradés gazdasága?
2. Milyen tényezők miatt vált Mahárástra India egyik vezető tagállamává?
3. Mi jellemzi Gudzsarát gazdaságát és politikáját?
4. Mi okozta Bihár és Madhja Pradés elmaradottságát?
5. Miért különleges Kerala?
6. Hogyan emelkedett fel Ándhra Pradés?
7. Melyek India sokszínűségének főbb tényezői?
8. Hogyan alakul/változik a demokrácia Indiában?

V. FEJEZET: A SZEKULARIZMUS KÉRDÉSE

A mai indiai állam és társadalom jelentős problémája a szekularizmus kérdése. Láttuk, hogy az alkotmány e tekintetben részben határozott álláspontot képvisel, ugyanakkor az állam magatartása inkább hajlik a vallások iránti semlegesség felé. Az államot működtető tisztviselők és politikusok azonban nem képesek mentesíteni önmagukat azoktól a hagyományoktól, társadalmi közegetől és státusztól, amelybe beleszülettek és ahol nevelkedtek. A szekularizmus összetett problémájának rövid és szükségképpen némileg felszínes áttekintéséhez ismét fel kell eleveníteni néhány, az indiai társadalomra jellemző fogalmat. Ezek két csoportba sorolhatók, az első csoport a hinduk életét meghatározó fogalmakat, a második viszont a társadalom fontos megosztottságait metaforikusan jellemző összefüggéseket tartalmazza. Ezek ismeretében és segítségével érthetők meg az olyan kérdések, mint a muszlimok helyzete Indiában, vagy a szekularizmus kérdése.

1. Két triász

A hindu életének céljai

Hagyományosan az indiai ember életének célját és értelmét az ókor óta három fogalommal szokták meghatározni: artha – káma – dharma.

1. *Artha*: Ez az anyagi javak megszerzését, a vagyongyűjtést és jólétet jelenti. Láttuk, hogy ez bizony csak a társadalom felsőbb rétegeinek sikerült az ókor óta napjainkig, s a társadalomban a vagyoni különbségek óriásiak és nem csökkennek. Igaz ugyan, hogy az utóbbi 20 évben megjelent egy fizetőképes középosztály, amelynek létszámáról nincsenek pontos információk. A megadott adat attól függ, hogy a közlőnek mi a mögöttes szándéka. Így beszélhetünk ötven millióról és vannak, akik háromszáz millióról adnak számot, ez azonban kétségtelenül propaganda adat és semmi se támasztja alá.
2. *Káma*: Közismert, hogy Indiában a szexualitás rendkívül fontos és már az ókor óta számos szöveg és műalkotás foglalkozik vele, ábrázolják a szobrászatban, templomok falán, sőt, maga a két nemet egyesítő plasztikus ábrázolás¹¹⁷ egyenesen a *saktit*, a világot teremtő erőt jelenti. Ezért övezi oly sok tabu a szexuális érintkezést, ezért vált a házasság olyan szentséggé, ami az újjászületések láncolatán át köt össze két embert. Ennek ellenére soha nem látott méreteket öltött a mai Indiában a prostitúció (ami egyébként mindig

¹¹⁷ A sivalingam és a jóni együttese.

jelen volt, sőt, intézményesített formában a nagy templomi központokban is létezett és a vallás szankcionálta), a nemi szabadosság különböző formái, különösen a nagyon gazdagok és a városi jómódúak köreiben.

3. *Dharma*: Ez az a fogalom, amit az ókor óta alkalmaznak és rendkívül bő a tartalma, beletartozik a törvény, a világi törvények összessége – lásd dharmasztrák vagy Manu törvényei – és a vallási törvény, az erkölcsi törvények. A továbbiakban ez utóbbi aspektusával, a vallás különböző összefüggéseivel foglalkozunk. (Megjegyzendő, hogy van egy negyedik is, a *móksha*, de a jelen összefüggésben ezzel nem foglalkozunk.)

A mai indiai valóságot és a társadalom egészét szokták másik három fogalommal megragadni: ez a *Mandal–Mandir–Maszdzsíd* hármasa. Mit is jelent ez a triász?

1. *Mandal*: Az ún. Mandal Commission-t 1979-ben a Dzsantá kormány állította fel¹¹⁸. A bizottság élén B. P. Mandal parlamenti képviselő állt, róla már esett szó. A Commission feladata volt megvizsgálni, hogy a társadalom mely szerény körülmények között élő tagjai/csoportjai szorulnak a felemelésükhöz állami támogatásra a bejegyzett kasztokon és törzseken *kívül*. Munkájuk előzménye a XIX. századi brit időkhez nyúlik vissza, amikor a brit kormányzat ugyancsak felvetette, hogy léteznek ilyen csoportok, akiknek a felemelését állami eszközökkel kellene elősegíteni. (Az első nagy lépést – mint láttuk – 1936-ban tették meg, amikor az érinthetetlen dzsátikat és a törzsieket szedték jegyzékbe.) A Mandal Commission jelentését 1980 decemberében nyújtotta be. Megállapította, hogy az összlakosság 54%-a a bejegyzett kasztokon és törzseken *kívül* 3743 olyan alkaszthoz és közösséghez tartozik, amelyek „elmaradottak”. Ennek megállapításához 11 kritériumot állítottak fel, ezek három nagy csoportba oszthatók: társadalmi, oktatási, gazdasági. A Commission leszögezte, hogy ezeknek a népcsoportoknak is biztosítani kell olyan pozitív diszkriminációt, amelyet a volt érinthetetlenek és törzsiekek élveznek. Végül az állam – mégpedig a Legfelsőbb Bíróság – úgy döntött, hogy a rendelkezésre álló különböző helyeknek (állami oktatás, állami állások, vállalatok, közigazgatás) maximum 50%-át lehet a három csoport felemelésére felhasználni. Ma már van legalább két tagállam – Rádzsasztán és Tamil Nádu – ahol a tagállami törvényhozás ennél magasabb, mintegy 60%-os kvótát állapított meg. Ennek ellenére a megvalósítás akadozott és ma sem gördülékeny, noha a jelenlegi miniszterelnök, Manmóhan Szingh hatalmas erőfeszítéseket tesz a Mandal Commission javaslatainak megvalósítása érdekében. Elmondható tehát, hogy a Commission által azonosított társadalmi problematika ma is létezik és égető, amely

¹¹⁸ Az első, történeti rész már röviden említette.

részben az indiai gazdasági fejlődés gátja lehet, részben egyre súlyosbodó társadalmi konfliktusok melegágya.

2. *Mandir*. Tudjuk, hogy ez a hindu templomok neve. Együttal a társadalom hindu részét jelképezi. Mellesleg a lakosság 81–85%-át (kb. 1 milliárd fő). Igaz ugyan, hogy a hinduizmus szinte annyiféle, ahány hindu létezik, de végső soron mégiscsak valamiféle egységes kultúrát, szokásrendet, értékrendet képvisel. Vannak közös ismeretek, közös ünnepek, közös szertartások, amiket minden hindu ismer, az analfabéta is. Igaz, hogy a legprimitívebb babonák is virágzanak, és az is igaz, hogy számtalan helyi istenséget, jelenséget, hagyományt tisztelnek, amelyeket egy-kétszáz kilométerrel odébb már senki se ismer, ugyanakkor a magaskultúra egységét a bráhmana papság évezredek óta őrzi. A hagyomány őrzése felettébb rugalmasan történik, történelme során a papság mindig integrált szinte mindent, ami a népi gyakorlatban kialakult. De őrzi a védákat, Manu törvényeit, a nagy eposzokat, a Bhagavad-gítát és számos egyéb szent iratot, valamint bizonyos, az életciklushoz kötődő szertartást, ami a védákra megy vissza. Megjegyzendő, hogy nem minden bráhmana pap, de minden bráhmana eléggé jól képzett, és ha a világi életben működik (bírák, politikusok, egyetemi tanárok, diplomaták), fenntartja a kifinomult műveltséget, a magas kultúrát, és sokszor alig látható módon a varnához tartozását és annak szokásait. Ez pedig azt jelenti, hogy elfogadja a kasztrendszert, mint valósággal eleve elrendelt társadalmi tagozódást, a világ rendjét. Ennek a vallásnak – noha a társadalom egészét hierarchikusan képzei el – még sincs „egyháza”, papi hierarchiája. Vannak szent és még szentebb központjai, vannak óriási tiszteletnek örvendő főpapjai, akik azonban egymásnak nincsenek alárendelve. Hat ilyen legfőbb központ létezik, pl. Purí, vagy délen Káncsipuram. *A vallás rendszere tehát megfoghatatlan, állam és egyház nem választható szét.* A vallásgyakorlás nem kötelező. Legfeljebb a szomszédság, a közvetlen környezet nézi rossz szemmel a hiányát. Mégis igen nagy a vallási szabadság, semmi nem kötelező, főleg, ha valaki anyagilag független. Csak éppen minden a hagyományról szól. A tévé, a filmek hirdetik a hindu értékeket, az eszményi nő alakját, a nagy hősöket (Ráma, Ardzsuna, Krisna). Az elektronika hihetetlen vallási megújhodást tett lehetővé: ma már a korábban tiltott szent szövegek is fenn vannak az interneten, vagy megvásárolhatók CD-n (a védák is!). A *You Tube*-on panditok recitálják a Gítát és minden egyéb szent szöveget. A szegények számára egyszerű nyelven és kivitelben füzeteket adnak ki a vallás különböző történeteiről, a mítoszokról, amiket ők valós történelemnek fogadnak el és nem regének. Minden valamire való indiai uralkodó vagy jó módú ember a történelem folyamán templomokat építtetett vagy látott el hatalmas

adományokkal. A modern korban is. Birlá, az egyik legnagyobb indiai tőkéscsoport Delhiben hatalmas modern, de tradicionális előírások szerinti templomot építtetett. Láttuk, hogy a hindu templom – különösen délen – fontos szociális funkciókat lát el, naponta ételt oszt százaknak a szegények közül, oktat, tanítja a hagyományt, a mondákat, munkát ad sok embernek, a társadalmi élet központja (pl. a kereskedelemé is). És fontosságából mit sem von le az a tény, hogy a hinduk a gyermekszületéssel kapcsolatos eseményeket – pl. névadás – a háznál végzik. Az esküvők és a halotti szertartások is a háznál zajlanak és nem a templomban. (Ne feledjük, a nem keresztény templom angol neve: *temple*).

3. *Maszdzsíd*. Ez a mecset neve. Az iszlám viszonylag új keletű Indiában, talán nyolcszáz évre tekinthet vissza, de széles körben csak a mogul birodalom idején terjedt el. Részben a hódítók vallása volt, akik esetenként kényszerítették a lakosságot az áttérésre, részben pedig az érinthetetlennek látták benne az egyenlősítő lehetőséget, hiszen az iszlám számára az *umma* mindenegybes tagja egyforma. Az iszlám tehát politikailag hatalmi pozícióba került és maradt az 1790-es évekig, amikor a főhatalom az angolok kezébe került. Az angolok igen sokáig, 1858-ig jobbra a muszlim nemességre és hivatalnokokra támaszkodtak, és 1835-ig kormányzásuk hivatalos nyelve is a perzsa (urdú) maradt. A szipoj-felkelést azonban a muszlimoknak tulajdonították, így a későbbiekben már csak a hindu vezető rétegekre támaszkodtak. A két közösség – hinduk és muszlimok – évszázadokon át békében éltek egymás mellett, gazdasági tevékenységük összefonódott, barátságok szövödtek, de az uralkodó házaktól eltekintve házasságok nem jöttek létre, tehát a társadalmi gyakorlatban volt elkülönülés.

2. A muszlim kérdés

A politikai életben, a függetlenségi mozgalom idején az angolok valóban igyekeztek gyengíteni az indiai nemzet kialakulását (oszd meg és uralkodj), így 1906-ban jóváhagyták külön muzulmán politikai párt létrehozását, és megszületett a Muszlim Liga. A gyarmati időkben, mint ahogy erről már volt szó, az angolok a társadalom fő szervező erejének és az egyéni identitás fő elemének a vallást és a kasztrendszert ismerték el, és ennek alapján szervezték a politikát is. Így biztosítottak külön választókerületeket a vallásközösségeknek. De kétségtelen tény, hogy a hindu reformmozgalmak egyike, nevezetesen az 1875-ben *Szvámí Dajánand* által alapított *Árja Szamádzs*, amely hamarosan igen nagy népszerűsége telt szert, és a védák alapján állt, bár a hindu társadalom reformját szorgalmazta, a muszlimokat Indiában idegennek nyilvánította. Egy

bengáli író továbbá, *Bankimcsandra Chattópádhyáj* 1882-ben megjelentette *Ánandamath* c. regényét, amely a hindukat felszólította, hogy számolják fel Bengálban a török-afgán muszlim uralmat. Később írt egy himnuszt (*Vandé mātaram*), ami hamarosan nagy népszerűsége tett szert, de végül a független India nem azt fogadta el állami himnusszá. Volt tehát az indiai társadalom vezető értelmiségi körében néhány olyan befolyásos hindu személyiség, aki szította a muszlim-ellenességet. Végül színre lépett V. D. Szávarkar.

1915-ben létrejött a *Hindú Mahászabhá*, a hinduk nagy szövetsége, hogy ellensúlyozza egyfelől a Muszlim Ligát, amely politikai párt volt, másfelől az erősen szekuláris hangvételű és az ország egységét hangoztató Indiai Nemzeti Kongresszust, a függetlenségi mozgalom meghatározó vezetőjét. A szervezet első elnöke volt V. D. Szávarkar (1883–1966). Ő Nászik közelében született csitpávan bráhmána¹¹⁹ volt, azaz előkelő és gazdag földbirtokos család sarja. Öten voltak testvérek. Első diplomáját Púnében szerezte, majd Angliába ment jogot tanulni. Indiai példaképe Tilak, Bipin Csandra Pál és Lálá Ládzspat Ráj volt. Angliában létrehozta az ott tanuló indiai diákok szervezetét. Ő maga ateistának vallotta magát. Londonban írt egy könyvet (*The History of the War of Indian Independence*), de a hatóságok nem engedélyezték a megjelenését, ezért azt Hollandiában, Franciaországban és Németországban adták ki. Londonban megismerkedett egy orosz terroristával, aki az 1905-ös forradalom után menekült el. Tőle aztán alapos kiképzést kapott és írt is egy kézikönyvet a bombakészítésről és gerilla hadviselésről. Testvére közben Indiában lázadást szított. Szávarkarnak el kellett menekülnie Angliából, de Párizsban elfogták, Marseille-be szállították, hogy Indiába vigyék. Megszökött a hajóról, ám nem járt sikerrel, bíróság elé állították és 50 évre ítélték, majd elszállították az Andamán és Nikóbár szigetek börtönébe, ahol magánzárkában tartották 1910-től egészen 1924-ig, amikor szabadon bocsátották, de nem hagyhatta el (a mai) Mahárástrát egészen 1937-ig. Börtönéiben, 1923-ban írta a *Hindutva* c. művét, amit később továbbfejlesztett. A mű 1928-ban Nágpurban megjelent angolul. Szávarkar rengeteget írt, de főként maráthi nyelven (18 kötet és versek, színdarab, regény is). Egyik könyvében bírálta Gándhít, nem értett egyet az 1930-as sómenettel és a polgári engedetlenséggel, sem pedig az erőszak-nélküliséggel. Támadta a Kongresszust. Ugyanakkor fellépett a kaszt-diszkrimináció és az érinthetetlenség ellen. Támogatta az angolok háborús erőfeszítéseit. Patél és Dészái biztos volt abban, hogy ő volt Gándhí meggyilkolásának értelmi szerzője és kidolgozója, amelyet szoros barátja, Náthurám Gódszé hajtott végre.

¹¹⁹ A bráhmána varnán belül is van hierarchia, a régióban a csitpávanok a legmagasabb státuszúak.

Szavarkar alkotta meg a „hindutva” fogalmát és ezzel a címmel írt, említett politikai pamfletje máig nagyhatású. Lényegileg ebben a következőket mondja:

- A fogalmat nem lehetséges elemezni, mert nem szó, hanem maga a történelem.
- Nem azonos a hinduizmussal, mert az csak a hindutva töredéke.
- A hinduizmust se lehet meghatározni, mert ősből az egyiptomiaknál és a babiloniaknál.
- A földet már az őslakosok is Hindunak nevezték, csak az árják szanszkritizálták és nevezték el Szindhunak.
- A buddhizmus egyetemes vallás. Azért bukott el, mert részben a kolostorokban erkölcstelen életet folytattak, részben a nép elpuhult, elfelejtette a fegyverforgatást és India védtelen maradt. A liccsik, a hunok és a szakák elpusztították, és bár a legnagyobb uralkodók buddhisták voltak, a buddhizmus mégis kiszorult Indiából annak ellenére, hogy külföldi buddhista hatalmak támadták Indiát a buddhizmus visszaállításáért.
- Ezért vissza kell térni a védákhoz, ez politikai szükségszerűség. A négy varnát még a buddhisták se tudták felszámolni.
- Buddhát tisztelni kell, de ő túl korán született, mert a nemzeti eszme lobogóját nem lehet az egyetemesség zászlajával helyettesíteni.
- A hindosztáni egész India nyelve, mindenütt értik és beszélik.
- Indiában ezer éven át függetlenség és jólét uralkodott a rádzsputok alatt, akik az egész ország fölött uralkodtak.
- A muszlim betörésekkel szemben egészen 1818-ig a hinduk győzedelmesek voltak.
- A népet a közös vér köti össze. Nemcsak nemzetet, hanem egy fajt, dzsátit alkotnak. Minden hindu ereiben a védikus atyák vére folyik és még az érinthetetlenek is ugyanabból a vérből származnak. A muszlimokban is hindu vér folyik. A kasmíri muszlimok és a déli keresztények is kasztjaik szerint élnek és házasodnak.
 - Nem az a hindu, aki a hinduizmus előírásai szerint él, hanem akinek India földje szent. A muszlimoknak nem szent és a keresztényeknek se. A törzsiak is hinduk, mivel közös a haza és szent a föld.

Ezeket az állításokat nem érdemes igazságtartalmuk szerint vizsgálni, mert nyilvánvalóan tendenciózusak, és az egész indiai történelem teljes „átértékelését” jelentik, tekintet nélkül a forrásokból kibontakozó tényekre. Olyan részletkérdésekkel sem érdemes foglalkozni, hogy a hindosztánit Dél-Indiában nem értik és sose beszélték, hogy a rádzsputok ezer évig hogyan is uralkodtak Indiában, hiszen a középkor előtt nincs is róluk említés, eredetük bizonytalan és

csak Észak-India, főleg annak is nyugati része volt a lakhelyük. Ami pedig az 1818-as évszámot illeti, addigra már a mogul uralom is lehanyatlott, az a birodalom, ami nagy sikerrel egyesítette India hatalmas területeit muszlim uralkodók alatt.

Szavarkar tehát a Hindu Mahászabhá első elnöke lett, majd később 1937–1943 között is betöltötte ezt a tisztséget.

1923-ban létrejött a (Hindu) Önkéntesek Országos Egyesülete, majd ebből 1925-ben újabb szervezet alakult, a *Rástríja Szvajamszévák Szangh* (Országos Önkéntes Szervezet. Alapítója Dr. K. B. Hédgévar nágpuri orvos volt.) Elvben oktatási intézményként alapították azzal a céllal, hogy álljon a hindu egység szolgálatában. Máig vallja, hogy célja nem politikai vagy vallási, és tagjai közé fogad szikheket, buddhistákat, dzsainákat, muszlimokat, keresztényeket és párszikat is, mindenkit, aki Indiában született. E szervezet szerint is India történelmét az angolok írták meg. M. S. Gólvalkar (1906–1973), ugyancsak mahárástri politikus lett az RSS második vezetője, ő úgy tartotta, hogy India ókori történelme csupán csak zavaros mese, szándékolt imperialista stratégia, hogy az indusoknak a történelem téves verzióját tanítsák. Az RSS szerint az árjak nem bevándoroltak Indiába, hanem az indo-árja vándorlás Indiából kifelé történt és az összes indo-árja Indiából származik. Gólvalkar szerint a muszlimok és a keresztények Indiában idegenek.

A Szangh katonai kiképzést is nyújt fiatal tagjainak. Néhány egyéb, részben önálló szervezet is tartozik hozzá:

- Bháratíja Mazdúr Szangh (Indiai Munkásszervezet)
- Akhil Bháratíja Vidjárdhí Parisad (Össz-indiai Diákszervezet)
- Bháratíja Kiszán Szangh (Indiai Parasztszervezet)

Nem tagja a Szanghnak, de együttműködik vele a Siv Széna és a Sirómaní Akáli Dal.

A hindutva támogatói elvben a dalitok iránt pozitív szemléletűek. Követeléseik között szerepel az *egységes polgári törvénykönyv*, amely megfosztaná az egyéb vallási közösségeket számos speciális joguktól és a lakosság 85%-át kitevő hinduk szokásait és jogrendjét kényszerítené rá mindenkire. Ez álságos szekularizmus és a hinduk uralmának kiterjesztését akarja. A hindutva követői azt állítják, hogy viszont az állam szekularizmusa álságos, mert kedvez a muszlimoknak és a keresztényeknek. Legfőbb céljuk India, mint hindu állam – *hindu rástra* – újjáalkotása. Ezért India anya tisztelete áll a középpontban. Követelik a hindu hagyományok tiszteletét, a szent építmények, a folyók és a tehén védelmét. A hindutva követői még a mérsékelteket is bírálják mondván, hogy hindu-ellenesek. Manu törvényeit állítják előtérbe, mint a hinduk egyetemes érvényű törvényét. Amikor a Legfelsőbb Bíróság nem volt hajlandó a már említett Bábrí Maszdzsid lebontása mellett dönteni, tömegmozgalmat

indítottak. (Az Ajódhjában (UP), 1527-ben Bábar császár rendeletére épült mecset, eredeti nevében őrizte, hogy az egy „születés helye”, mármint a hindu hagyomány szerint Ráma született itt.) 1992-ben a BJP szervezésében 150 ezren mentek a helyszínre és lerombolták a mecsetet, annak ellenére, hogy a Legfelsőbb Bíróság megtiltotta. Az eseménynek messzemenő következményei lettek, amelyekről később esik szó.

Az RSS-nek már 1984-ben két millió tagja volt. A mozgalom kitermelt egy politikai pártot, a Bháratíja Dzsantá Pártot (alapították 1980-ban), amely aztán az 1998-as választásokon egy korábbi rövidebb siker, majd kudarc után végül győzött és kormányt alakított, és 2004-ig kitöltött egy teljes ciklust. Mi több, számos tagállamban is kormányra került. (Hatalmon van ma Gudzsarát államban, és igen erős, de legutóbb nem alakított kormányt Mahárástrában.) A párt a magas kasztbéliek ellenőrzése alatt áll és a városi középosztályhoz szól. Ellenzi a közszolgálat és az oktatási intézmények felső kasztok általi ellenőrzésének állami megtörését és nem tiszteli a muszlimokat, bár azért óvatos, hiszen mintegy 160 milliós népcsoportról van szó, ami sok szavazatot is jelent, és külpolitikai megfontolásokból is szükséges a körültekintés. Ezzel együtt törekvése az volt, hogy a vallás modernizálása (régirítusok felújítása, korszerűsítése) segítségével, modern eszközökkel vallási államot teremtsen. A párt kétségtelenül fundamentalista, de óvatosan fogalmaz, sőt, politikai alkukat is köt részben praktikus okokból, részben pedig azért, mert nem beszélhetünk egyetemes támogatottságáról. A párt aztán a következő választásokat el is veszítette (mert csak a városi középosztály érdekeire összpontosított, a falvak népével nem törődött, pedig ők is sok szavazattal rendelkeznek).

A Kongresszus, de különösen a marxista pártok egyértelműen a klasszikus fasizmus formájának tartják ezeket a követeléseket mind a támogató osztály, mind a módszerek és a program tekintetében, mert a hindutva követői homogén többséget akarnak teremteni és a faj meg az erőszak alapján szólítják meg a többséget. Nem alaptalanul vélik így, hiszen mind Szávarkar, mind Gólvalkar a német és az olasz fasizmus nagy csodálójai voltak, és a Balilla-mozgalom mintájára igyekezett megszervezni az RSS-t.

Kétségtelen, hogy a hindutva ideológiája és szervezetei egységesítésre törekednek, és bizonyos értelemben a nemzetet építik, de éppen annak nagy értékével, a sokszínűséggel fordulnak szembe.

1955-ben India legelmaradottabb államában, Bihárban új szervezetet hozott létre P. R. Szarkár, ez az *Ánanda Márga*, azaz „a boldogság útja” (*path of bliss*). Természetesen filozófiája szerint ez is szociális és spirituális mozgalom. A szervezet azt állítja, hogy gyakorlati filozófiát kínál a személyes fejlődéshez, a társadalmi szolgálathoz és a társadalom teljes körű átalakításához. A szervezet idővel hatalmassá növekedett, százával

hozott létre iskolákat, meditációs központokat, nőszervezeteket (törzsieknek). Jelentős szociális munkát végez, de van terrorista tevékenysége is (politikusok meggyilkolása), ami miatt az indiai állam elég sok vezetőjét letartóztatta, magát a szervezetet többször betiltotta, intézményeit becsukatta. Az Ánanda Marga külföldön is terjeszkedik, vannak központjai Berlinben, New Yorkban és másutt is. Valójában szigorú fegyelmet tartó, részben földalatti tevékenységet is folytató radikális, jobboldali szervezet.

A muszlim kérdést Pakisztán két részének kiválásával nem sikerült megoldani. Akkor az volt a cél, hogy a lakosság 25%-át kitevő muszlimoknak külön hazát teremtsenek, de – mint erről már volt szó – gyakorlatilag nincs Indiának olyan része, ahol ne élnének muszlimok, és vélhetően ma is a lakosság 13–14%-át teszik ki.

Összességében megállapítható, hogy Indiában jelentős a *fundamentalizmus* hatása, amelynek szervezetei és követői egyre-másra erőszakos cselekményeket hajtanak végre. Pl. a világhírű indiai történész asszonyt, Rómilá Thápart is bezárták már egyetemi irodájába tiltakozásul azért, mert „nyugati típusú” történelmet ír és tanít. Ő ma a világ legismertebb indiai történésze, ő írta meg a korai India legautentikusabb történetét szigorúan források alapján. De a fundamentalisták is tanult emberek és a tekintély-elv alapján igyekeznek a világgal elhitetni, hogy ők képviselik India igazi történelmét. Ilyen „igazi” szövegeket ma már Nyugaton is kiadnak, főképpen Amerikában, ahol kevésbé ismertek az indológia tudományának és az indiai régészetnek az eredményei.¹²⁰ Így fordulhat elő, hogy az amerikai Oxford University Press 2002-ben kiadott egy vallástörténet-könyvet, amelyben az Indiára vonatkozó hosszú fejezetek szerzője egy dél-indiai tudós bráhma, aki az összefoglalójában a húszezer éves hinduizmusról ír. Idővel majd egyre többen hiszik ezt el, akik nem ismerik a nyelvészet, régészet, irodalomtudomány kutatási eredményeit. És ezzel a hindutva hatalmas támogatást kap az ún. indiai nemzeti történettudománytól.

A szekuláris állam azonban létezik és a tudományos-társadalmi modernizáció nem feltétlenül kedvez a fundamentalizmusnak, amelynek bizonyos véresen komoly gazdasági megfontolások is korlátot szabhatnak. Csak egyetlen példa: Indiának alig van olaja és minden energiahordozó a Perzsa-öbölből származik. Irán viszont síita állam, amely nem nézné jó szemmel, ha az indiai muszlimok jogait drasztikusan korlátoznák. Ezért senki se mert eddig előhozakodni az egységes polgári törvénykönyvvel, mint politikai programmal, hanem csak ideológiai követelésként fogalmazzák meg. Ellene szól a hindu fundamentalizmus további előretörésének az is, hogy India gazdasága nyitott, százezrével mennek külföldre dolgozni indiaiak, muszlim országokba is, vagy az Egyesült Államokba, és a külföldi tapasztalatok,

¹²⁰ Noha időközben az indológia tudománya „amerikai” is lett, olyan kitűnő tudósok művelik, mint Patrick Olivelle, vagy Wendy Doniger, hatásuk mégse ér el egyes amerikai könyvkiadók szerkesztőihez.

valamint a városi életmód amúgy se kedvez a tradicionális vallásgyakorlásnak és szokásoknak (noha pl. Amerikában a sok betelepült hindu felépítette templomait).

Indiában – mint láttuk – nincs egyetlen hindu vallási központ, de a modernizáció, az egységes indiai állam és az új technológia hatására hindu vallási vezetők létrehozták a *Visva Hindú Parisad* (Valamennyi Hindu Tanácsa) nevezetű szervezetet, amely egységre törekszik. Állítása szerint 1200 előtt volt Indiában az aranykor, amikor egyenlőség, jólét és felvilágosodottság uralkodott. A muszlim uralom, majd az angolok alatt tartott a hanyatlás. A független India pedig még jobban megosztotta a hindukat. Ha felszámolják a szekularizmust, akkor visszatér majd az aranykor. Hiszen ma a legsürgetőbb feladat, hogy a hindu vezetők egyesüljenek a hinduizmus megmentése érdekében. Ezért fel kell állítani a Legfelső Spirituális Tanácsot, amely álljon a 7 legnépszerűbb hindu vezetőből. A vezetők függetlensége megmaradna, de adjanak ki ediktumokat, amelyek kötelezőek lennének a közel egy milliárd hindu számára. Ez a szervezet egyúttal *visszatérítéssel* is foglalkozik, és a legfontosabb szent iratnak a Bhagavad-gítát tartja. Vannak ma is nagy vallási központok, és a független India életében volt már arra példa, hogy politikai válság idején a miniszterelnök a puríbeli főpaphoz fordult támogatásért¹²¹. A főpap megadta a támogatást, de előbb egyeztetett más nagy központok vezetőivel, akik hozzájárulásukat adták, ezzel viszont elismerték a puríbeli főpap kiemelkedő jelentőségét. Vallási joghatósága azonban nincs mások fölött.

3. A szekularizmus problematikája

A független India megálmodói azt gondolták, hogy a demokratikus állam megteremtése, a törvény előtti egyenlőség, az általános választójog és a gazdasági fejlesztés együttesen elegendő lesz ahhoz, hogy Indiában eltűnjenek a kaszt, vallási, etnikai és egyéb különbségek. A szekularizmusban látták azt az eszközt, amelynek segítségével létre lehet hozni India egységét és felszámolni a partikuláris identitásokat, valamint „állampolgárságot kikovácsolni”. Ám a Kongresszus nacionalizmusa kétarcú volt, részben modernista, szekuláris és demokrata, részben pedig szektás, és mivel a politika a leghatalmasabb felső kasztok, férfiak és hinduk kezében összpontosult, óhatatlanul a hindu azonosulás élvezett elsőbbséget. Ennek kedvezett a többség politikai érvényesülése (*majoritarianism*), a többség pedig hindu volt. Néhrú szét akarta választani a vallást a politikától és mellesleg megszabadítani a politikát Gándhí vallással terhelt nyelvezetétől (Gándhí maga is azt akarta,

¹²¹ Amikor 1975-ben Indirá Gándhí miniszterelnök be akarta vezetni a rendkívüli állapotot, ő kérte ki Puri főpapján kívül a delhi nagymecset vezetőjének is a véleményét, illetve hozzájárulását.

hogy a független India legyen *Rám Rádzsja*, ő ugyan Isten országára gondolt, de Ráma hindu isten).

Mégis, az alkotmány szövegezésekor a volt érinthetetlenek és törzsi felemelésén kívül nem tartották szükségesnek bármilyen különleges rendelkezés meghozatalát és kitételek megfogalmazását, amikor az állam milyenségét határozták meg. Később a politikai és társadalmi realitások mégis megkövetelték, hogy az állam definícióját bővítsék, így került bele a meghatározásba a „szocialista” fogalom, majd az alkotmány 1976-os 42. módosításakor a „szekuláris” minősítés. Erre részben azért is volt szükség, mert az Indiából levált Pakisztán önmagát iszlám köztársaságnak határozta meg. De másért is szükség volt rá: erősödtek ugyanis a szélsőséges mozgalmak és politikai szervezetek, amelyeknek a megjelenését röviden már áttekintettük. A szakirodalom (nemzetközi is) mind többet foglalkozott azzal, hogy miképpen viszonyul az indiai állam a vallásokhoz. Végül konszenzus alakult ki arról, hogy az indiai állam e tekintetben semleges magatartást tanúsít.

A helyzet azonban romlott. 1994-től újfajta szektás politika bontakozott ki, hiszen, mint az előbb láthattuk, a BJP kormánya és támogató szervezetei elkötelezték magukat a *hindú rástra* mellett, és támadásokat indítottak a muszlimok és a keresztények ellen, akiket tehát idegeneknek tekintettek. A homogén hindu identitást és kultúrát pedig azonosnak tartották a nemzet fogalmával. A BJP kormányzása alatt került sor a gudzsarati és bombayi muszlimellenes vérengzésekre, mozgalmat indítottak a vallási áttérések és a vegyes házasságok ellen, röviden: politikai programjukká tették a hindutvát.

De vajon mit is jelent az indiai állam szekularizmusa általában? Feladatának tekinti valamennyi vallás védelmét, amikor éppen nem a jobboldal van hatalmon. Hatalmas pénzeket költ vallási ügyekre, pl. a vallási alapítványok adminisztrációjára, vallási ünnepekre, a különféle polgári jogrendszerek fenntartására, arra, hogy a világi bíróságok képesek legyenek értelmezni a vallási törvényeket, a hindu szokások reformjára (pl. a kaszt megkülönböztetések felszámolására – kevés sikerrel), a kisebbségi jogok biztosítására. Azért foglalkozik ilyen sokrétűen vallási kérdésekkel, mert az államot európai mintára nincs mitől szétválasztani, nincs „egyház”. Az állam megteremtői és reformálói azt gondolták, hogy a szekularizmus majd szolgálja a nemzetállam megteremtését. Ehelyett – bár mindig volt rá példa Indiában – a Pakisztán megalakulásának folyamatát mérgező vallási türelmetlenség és erőszak fennmaradt, és a független India társadalmának egyik jellemzője lett az ún. *communal violence*, mégpedig igen sok „violence”. Ennek néhány megrendítő példáját és módszerét hamarosan megismerjük, de előbb célszerű áttekinteni, hogy a BJP kormányzása idején miképpen érvényesítette a hindutva elveit, illetve azt követően a 2004 óta kormányon lévő kongresszista

meghatározottságú politikai vezetés képes volt-e a hindutva törekvéseit háttérbe szorítani. Végezetül majd – a gudzsarati és bombayi vérengzések ismertetése és etnikai zavargások után – feltesszük a kérdést, hogy a gazdasági liberalizáció elősegíti-e a társadalom szekularizálódását vagy sem, illetve azt vizsgáljuk, hogy az évezredek óta hierarchikus rendben élő társadalomban hogyan is működik az a rendszer, amely az ősi értékrendet képes érvényesíteni tevékenysége során.

Lássuk tehát a BJP kormányzásának öt esztendősi időszakát, szem előtt tartva azt a tényt, hogy India legjelentősebb és legfejlettebb nyugati tagállamaiban vagy most is kormányon van, vagy igen jelentős a befolyása az RSS-szel együtt.

A BJP-kormány politikai működését Romila Thapar: *Secularism, History and Contemporary Politics in India* c. írása alapján ismertetem.

Thápar szerint a független indiai állam modern értékeket képvisel, demokráciát, szekularizmust, társadalmi igazságosságot, valamint az egyetemes választójogot és a választások rendszeres megtartását. Az új India alapítói azt tartották, hogy egy szekuláris társadalomban nem létezik hátrányos megkülönböztetés, az oktatás világi, és vallásoktatás csakis vallási intézményekben lehetséges. Kezdetben ezeket az elveket senki se vitatta. A BJP-kormány azonban kulturális nacionalizmusról beszélt, amelyben a hinduk elsőbbséget élveznek és a hindu életmód jelenti az eszményi értéket. A hindutvának eddigre már északon a középosztály köreiben nagy támogatottsága volt. Gudzsarátban a vallásközösségi összecsapások kivitelezéséhez OBC-ket, dalitokat és törzsieket toboroztak, akik a feladatot valamiféle felfelé irányuló mobilitás reményében vállalták el. A hindutva hívei ezt állították, hogy az indiai társadalom mindig a vallási közösségek keretei között működött, továbbá demokráciában a többség akarata érvényesül, az pedig hindu. Indiában többretegű identitások léteznek, kaszt- és társadalmi hierarchia, foglalkozás, vagyon, nyelv, vallás, szekta, régió szerinti komplex identitás, de ezt ez az irányzat tagadja és csak a vallást tartja fontosnak.

A hindutva *történet szemlélete* a XIX. századi gyarmati történetíráshoz megy vissza, James Mill munkásságára, különösen a korszakolás tekintetében, és ennek alapján beszél valamiféle hindu aranykorról. Mellesleg Mill¹²² is azt írta, hogy a hinduk és a muszlimok két egységes, monolitikus közösséget alkottak egymással ellenséges viszonyban. Az indiai muszlimok nagy része valójában helyi áttért lakos volt, és az alacsonyabb rétegeknél elmosódtak a vallási különbségek, az emberek folytatták korábbi szokásaikat. Szávarkar bevezette a *punjabhúmi* fogalmát = szent föld, a föld, ahonnan a vallás származik. Kor- és elvtársa, Gólvalkar pedig

¹²² Mill nem mellesleg soha nem járt Indiában.

egyenesen azt állította, hogy a nem hindu nem is lehet indiai állampolgár, és egységes hindu társadalomra és kultúrára van szükség a védikus bráhmanizmus alapján.

A hindutva hívei és politikusai a történészeket baloldalinak, sőt „tudományos terroristáknak” tartják, ezért a BJP politikai hatalmát arra használta fel, hogy új történelem tankönyveket írasson, de nem történészekkel, hanem mérnökökkel, számítástechnikusokkal és vallási intézményekkel. Ezzel száműzték a történettudományból a forráskritikát. Az indiai helyi eredettel akarják bizonyítani a hinduk elsőbbségét és a tankönyvekben arra törekszenek, hogy a bemutatott társadalom már a kezdetektől hindu legyen. Ennek megfelelően az indusi kultúrát a védikus árák eredményének tekintik, és ezért át is nevezték Szaraszvati civilizációnak indusi helyett¹²³. Ezzel pedig még kétezer évvel visszadatálták a Rigvédát és így keletkezett India és főleg a hinduk hétezer éves történelme. A régészeti leleteket tudományosnak és megcáfolhatatlannak tekintik függetlenül attól, hogy egy cserép önmagában nem sokat mond, sőt, egyáltalán nem beszél, tehát bárhogy értelmezhető. Ha viszont sikerül valahogy ezt a kontinuitást alátámasztani, akkor a hinduknak sokezer éves történelmük van, sőt a védikus ind, a szanszkrit elődje is Indiában keletkezett. Volt olyan angolok által is támogatott elképzelés, hogy az árák bennszülöttek voltak, mégpedig ők voltak a sötétbőrű őslakosság. Ebben az indiai történetírás megoszlik, van, aki szerint az árák kívülről érkeztek, s a szanszkritul beszélő bráhmanák voltak az idegenek, akik leigázták az őslakosokat és az alsó kasztokba szorították őket. Max Müller irányzata szerint volt árja bevándorlás, hozták magukkal a védákat, és terjeszkedésük az ott talált népesség rovására történt. Ez a XIX. századi indológia az árjakat, a szanszkritot és a védákat az ind civilizáció középpontjába állította. Ezt a hindutva megfordította: minden Indiából ered, sőt, India a világ civilizációjának is a bölcsője, a sötétbőrű őslakosok kerültek el Egyiptomba és fejlesztették ki az egyiptomi kultúrát, továbbá az összes árja nép is Indiából rajzolt ki. A hindutva szerint a hindu nem más, mint árja bennszülött és ezért a föld örököse, a többi pedig idegen. A múltban az ind társadalom nem változott. Mellesleg a gyarmati történetírás is úgy tartotta, hogy India mozdulatlan és változatlan. A középiskolákban – állami iskolák – megszüntették a történelem, mint önálló tantárgy oktatását. Új tantárgyakat vezettek be, pl. társadalomtudományt, amelynek része a történelem, földrajz, az állampolgári ismeretek, a gazdaságtan, ezen kívül tanítanak szanszkritot, védikus matematikát, jogát, feltalálták a *spirituális kvóciens*t az *IQ helyett*, amit tesztelnek. Az ókori időszak tanításából kihagyták, hogy az indek marhahúst ettek, és nem esik szó a kasztrendszer kialakulásáról. Ezeket az új tankönyveket a National

¹²³ Az Indus folyó ugyanis sajnálatos módon Pakisztánhoz került, a Szaraszvati nem, ám az nem zavarja ezeket az ideológusokat, hogy a hatalmas indusi városok bizony az Indus vidékén találhatók.

Council for Educational Research and Training nevű központi állami szervezet adta ki. A UGC új, színvonalatlan történelem-szak tantervet adott ki, és megszüntette bizonyos történeti kutatások finanszírozását, viszont új tanszékeket állított fel, pl. az asztrológia részére. Az Indian Council for Historical Research addig finanszírozott forráskiadásokat, ezeket a BJP-kormány felfüggesztette, még olyan művek esetében is, amelyek már nyomdában voltak. Ezek a kötetek olyan dokumentumokat tartalmaztak, amelyek bizonyították volna, hogy bizonyos hindu nacionalista szervezetek együttműködtek a brit gyarmati kormánnyal. A hindutva általános támadást intézett a tudás ellen. Az általa képviselt és szorgalmazott történelem pedig nem más, mint eszköz a politikai mozgósítás szolgálatában. Ma már kétféle média létezik, mást ír az angol nyelvű és mást a helyi nyelvű, kommunalista sajtó, (*split media*), az országos TV és rádió pedig eszköze lett a hindutva-féle nemzeti identitás megteremtésének. A legvitatottabb kérdések a személyes jog és az áttérés. Tapasztalható, hogy a bíróságok támadják a muszlim személyi jogot.

A hindutva követői támadják Amartja Szént, mert hangsúlyozza az írástudás fontosságát, az írásoktatást viszont a keresztény misszionáriusok tevékenységének tekintik. Az írástudás szerintük veszélyes, a hindu valláshoz nincs is rá szükség, hiszen aki tud olvasni, az ellentétes világnézetekkel is megismerkedhet. (Mellesleg a keresztény misszionáriusokat az imperializmus ügynökeinek tartják, és üldözik a keresztényeket.)

Legújabban egyes kutatók¹²⁴ azt tartják, hogy ma már beszélhetünk hindu sovinizmusról, amely a gazdasági liberalizáció kezdeteitől erősödött fel és éppen a modern üzleti-gazdasági középosztály ideológiáját, eszmeiségét képviseli. Kézenfekvő a két dolog ilyen összekapcsolása, de a történeti visszapillantás során látható volt, hogy a hindu öntudat ébredése a XIX. század elejére tehető, összefügg az orientalizmus történetírásával, majd a nemzeti függetlenségi mozgalom bizonyos irányzataival (pl. Tilak hatásával), és hosszú, mintegy másfél évszázados bontakozás után született meg végül a hindutva ideológiája, illetve annak mai, meglehetősen erőszakos érvényesítése az ország nem-hindu lakosai rovására.

Összegezve: a hindutva hatása egyre terjed, a politikai retorika felhasználja a dicső hindu múltat, ezt hangoztatják az iskolai tankönyvek, a televíziós sorozatok, a mozifilmek, amelyek megragadják a tömegek képzeletét. És óhatatlanul felmerül a kérdés: vajon egy társadalom, amely valóban három és félezer éves kontinuum hagyományokkal rendelkezik, és ahol a

¹²⁴ Pl. Pankaj Mishra (Pankadzs Misra).

lakosság mintegy 85%-a tartja fenn a maga módján ezt a hagyományt, amely nem választható le az egyes ember életéről, miképpen szabadulhat meg az ellenérzéstől a tőle eltérőkkel szemben? Vajon az indiai társadalom modernizálódása, az alapvetően hierarchikus társadalmi szemlélet és gondolkodás eljut-e a toleranciához, mások elfogadásához és a velük való békés együttéléshez, ahogyan erre éppen az indiai történelem évszázadaiban hosszú időszakokon át volt példa?

4. A hindu hagyomány közvetett érvényesülése

Áttekintettük, hogy az alkotmány és a független India a politika részévé tette a demokratikus értékeket és elveket. Viszont arról is szó esett, hogy a meghatározó pozíciókban – bírák, egyetemi vezetők, a közigazgatás felső régiói, a pártok felső vezetése – igen nagy százalékban (40–50%) bráhmanák találhatók, a gazdasági életben pedig az ún. domináns kasztok (főleg földbirtokosság) játszanak meghatározó szerepet. Érdekes módon a brit uralom ügyelt arra, hogy az állami tisztségeket a kasztok között arányosan ossza el, így a bráhmanák nem játszottak meghatározó szerepet. A bráhmanák az össz-hindu lakosságban 3–5%-nál nincsenek többen, az említett posztoknak mégis közel a felét töltik be. Ennek nyilván nem is annyira vallási, mint inkább olyan oka van, hogy évezredek óta ők a tudás monopóliumának birtokosai és ezt a helyzeti előnyüket mások nem tudták behozni. Vitathatatlan tehát, hogy a *szellemi elitet* ma is, vagy talán ma még inkább a bráhmana réteg szolgáltatja. Ők a tradicionális és a modern elit is. Ahol tapasztalható változás, az az üzleti élet és általában a vállalkozások, amelyek azonban igénybe veszik a bráhmana szellemi kapacitást (akár még az IT-ben is!).

5. India egysége

Láttuk, hogy az évezredek során hogyan változott India politikai arculata, majd azt is, hogy a gyarmati időkben miképpen egységesedett, ill. egyes részei – a fejedelemségek – hogyan kerültek közvetett brit irányítás alá. Azt is láttuk, hogyan kovácsolták ki az egységes Indiai Köztársaságot a függetlenséget követő nagy átszervezések idején, illetve miképpen változtak alakultak a tagállamok közötti határok, hogyan keletkeztek újabb tagállamok egészen 2001-ig. Arról már kevesebbet lehet tudni, hogy milyen a tagállamok lakosainak viszonya egymással. Nehéz akár még Indiában is úgy meghúzni a tagállamok határait, hogy ne maradjon valahol

etnikai kisebbség, és ez súrlódások forrása. Ennek hamarosan láthatjuk néhány konkrét példáját. De itt előljáróban és általánosságban megállapítható, hogy csak külföld felé és külföldön létezik olyan identitás, hogy „indiai”. Otthon egy indus bengáli, tamil, marátha, gudzsaráti, és aki marátha de Gudzsarátnban él, az *pardésí*, „más”-földi, így külföldi. Indiában mindenki oda utazik, ahová akar, és ott telepedik le, ahol úgy gondolja, hogy jobban boldogul. Kivéve, ha az új környezet ellenséges és lehetetlenné teszi a megtelepedést. Miért is mennek emberek egyik tagállamból a másikba? Mert jobb megélhetést és munkalehetőséget remélnek. Hol látják szívesen az ilyen bevándorlókat? Szinte sehol. Az északkeleti kis államokban a bengáliaktól akarnak megszabadulni, a nyolcvanas években Mahárástrában a tamilokat akarták kiűldözni és ez véres összecsapásokat eredményezett.

Azt azonban meg lehet állapítani, hogy *India egységét nem fenyegeti semmi*, bármilyen belső konfliktusok alakuljanak is ki. Az *egység három tényezője*: a régiók kölcsönös gazdasági interdependenciája, a hindu hagyomány, amelyet a sokfélesége ellenére az ún. „nagy” hagyomány keretbe foglal és együtt tart, valamint a modern politikai struktúra, amely ugyan sok eltérést enged, de keretei elviselik és kordában tartják a különbségeket.

6. Az erőszak, mint politikai eszköz

Tévedés lenne azt gondolni, hogy a véres összecsapások Indiában csakis a vallásközösségek között fordulnak elő. Korábban már volt szó az érinthetetlenek elleni erőszakról, megfélemlítésről a falvakban. A munkahelyek féltése, a gazdasági eredmények őrzése vezetett Mahárástrában először a tamilok említett kiűzéséhez, és később ugyanott az Uttar Pradésból érkezettek üldözéséhez, amelyben a már megismert RSS vezető szerepet vállalt, rohamoszataival támadta és üldözte el ezeket az „idegeneket, külföldieket”. Erről hamarosan bővebben esik szó.

Amikor Indirá Gándhít szikh testőrei megölték, Delhiben és másutt is a lakosság azonnal elkezdte a szikhek mészárlását. Több ezer szikhet és családjaikat ölték meg, mégpedig úgy, hogy a rendőrség nem avatkozott be, sőt, a hatóságok készséggel kiadták a szikhek adatait, hogy hol laknak, így a kivégző osztagok címre mentek. A támadás előtti estén a szervezők a címlisták alapján végigjárták a várost, és S-betűvel megjelölték a szikh otthonokat. Mivel a csőcselék jobbára írástudatlan volt, kongresszista személyek segédkeztek a jegyzékek olvasásánál. Ez 1984. november első napjaiban történt, s a kormány és a hatóságok nem siettek lecsillapítani az indulatokat. A fegyveres csőcselék az Indiai Nemzeti Kongresszushoz tartozott, a vérengzés négy napig tartott. Az indiai központi kormány 2700 szikh haláláról

számolt be, az emberi jogi szervezetek és újságok szerint azonban legalább 10–17 ezer embert gyilkoltak meg. Amikor lecsillapodtak a kedélyek, a kormány szerint húszezren menekültek el Delhiből, más források azonban ötvenezerről beszélnek. 2011-ben a Human Rights Watch arról számolt be, hogy az indiai kormánynak még mindig, 25 év után sem sikerült bíróság elé állítania a tömeges mészárlás elkövetőit. A Jamuná folyón túli városrész szenvedett a legtöbbet. A csőcselék vasrudakkal, késekkel, furkósbottal és benzinnel érkezett, berontott a szikhek lakta környékre, és nőket-férfiakat egyaránt lemészárolt, üzleteiket kifosztotta és felgyújtotta. Delhiben és környékén megállították a buszokat és vonatokat, lerángatták a szikh utasokat, meglincselték, leöntötték benzinnel, majd felgyújtották. Nem véletlen, hogy ezt a pogromot később a szikhek az ő Kirstallnachtjuknak nevezték. Azóta 10 bizottság vizsgálta a történeteket, de nem találtak olyan személyeket, akiket el lehetne ítélni.

A leggyakoribbak azonban a hindu-muszlim összecsapások.

Az újabban fellángoló ellenségeskedés fő előidézője a Bábrí mecset lerombolása és a nyomában kibontakozó vallásközösségi küzdelem volt. Az első esemény a gudzsarati *Szúrat* városában történt 1992-ben, ahol az összecsapásoknak hivatalosan 152 muszlim áldozata volt, de sokan eltűntek, igen jelentős volt az anyagi kár, s a bíróságok és vizsgáló hatóságok nem találtak senkit, akit el kellett volna ítélni. Hamarosan további összecsapásokra került sor, és megjegyzendő, hogy bizony megjelentek ez alkalommal militáns iszlamista csoportok is, amelyek addig nem voltak jellemzőek az indiai muszlimokra.

1992 decemberében és 1993 januárjában *Mumbaí*-ban tört ki nyugtalanság, amelynek következtében mintegy 900 ember halt meg. Majd 1993. március 12-én a városban bombák robbantak, vélhetően ez alkalommal egy muszlim alvilági főnök szervezésében, amelynek következtében 250 ember halt meg, jobbára hinduk. Végeredményben ezekben az összecsapásokban 575 muszlim és 275 hindu halt meg és kétezren megsérültek. Felállítottak egy vizsgáló bizottságot, de annak javaslatait nem hajtották végre. 2008-ban végül mégiscsak vád alá helyezték a Siv Széna számos tagját, akik az eseményekben kezdeményező szerepet játszottak.

A mumbai eseményeket vélhetően azok a vallásközösségi feszültségek robbantották ki, amelyek a Bábrí mecset lerombolását követően alakultak ki. Az első támadást muszlimok indították, majd ezt hindu visszacsapás követte. A legtöbb áldozatot 1993. január 6. és 20. között szedték az utcai harcok, amelyek a metropolis 18 körzetében dúltak. Becslések szerint az anyagi kár elérte a 3,6 milliárd USA dollárt. Továbbá a muszlimok nagy része elköltözött a hindu többségű körzetekből, illetve a hinduk a muszlim többségű részekből. Ezzel a város demográfiai összetétele drasztikusan megváltozott, mégpedig vallási alapon.

Mumbaiban azonban csak néhány évig tartott a nyugalom. 2006. július 11-én hét bomba robbant, főképpen a helyiérdekű vasút nyugati vonalán. 209 halottat és 700 sebesültet követeltek a robbanások. A rendőrség szerint az elkövető egy iszlamista mozgalom volt.

2005. október 29-én Delhiben két piacon robbantak bombák, 62 ember halt meg és 210 sérült volt. Vélhetően kasmíri szeparatista muszlim szervezet követte el.

2006. március 7-én Váránaszíban robbant több bomba, legalább 28 halálos áldozatot szedve, és 101 sérültet hagyva maga után.

Végül egy korábbi, 2002. február 27-én kezdődött véres eseménysorozatról szükséges még megemlékezni, nemcsak azért, mert sokáig tartott és messzemenő következményei voltak, hanem mert az események nemzetközileg is nagy port vertek fel. A történések Gudzsarát állam területén egy *Gódhrá* nevű városban estek meg február 27-én. A városban nagy muszlim tömeg megállította a Szábarmatí expressz vonatot és megtámadta. Valamilyen módon – amit soha nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani – a vonaton tűz ütött ki, és az Ajódhjából hazatérő hinduk közül 59-en tűzhalált szenvedtek, a többségük nő, gyermek és idős ember volt. A támadást egy rémhír motiválta, hogy elraboltak egy muszlim lányt. Ezt soha nem sikerült kideríteni. A hinduk azonban rátámadtak a muszlimokra, és a véres összetűzésben 790 muszlim és 254 hindu halt meg, 223 személy eltűnt, és összesen 523 istentiszteleti hely károsodott: 298 dargáh¹²⁵, köztük egy szúfí szent sírhelye, 205 mecset, beleértve egy XVI. századit, 17 hindu templom és – csak hogy senki se maradjon ki – 3 keresztény templom. A legnagyobb károkat a muszlim tulajdonban lévő vállalkozások szenvedték el. 61 ezer muszlim és 10 ezer hindu menekült el az otthonából. Végül összesen 27 901 hindut és 7 651 muszlimot tartóztattak le. A rendőrség közel tízezer lövést adott le, amelyek 93 muszlimot és 77 hindut öltek meg. Az eseményeket Indiában azóta is különféleképpen értékelik. Egyesek a muszlimok lemészárlását genocidiumnak minősítik, amelyben az állam segédkezet nyújtott, más kormányzati források pedig egyszerűen „zavargásnak”, „megmozdulásnak” minősítették az eseményeket.

Ám a „zavargások”, pontosabban az erőszak nem korlátozódott Gódhrá városkára, hanem messze elterjedt a tagállamban. Gudzsarát 25 kerületéből tizenöt-tizenhatban törtek ki erőszakos összecsapások, amelyek különösen mintegy hat kerületben voltak súlyosak, és február 28. és március 3. között szakadatlanul zajlottak, majd 15-e körül újra fellángoltak és egészen június közepéig eltartottak. Összesen 151 várost és 993 falut sújtottak az összecsapások, és csak a távolabbi területek maradtak viszonylag nyugodtak. A hindu

¹²⁵ Muszlim szent sírja fölött emelt szentély.

csőcselék elsőként Ahmedábád muszlimjait támadta, itt a szinte már toposzá változott lányrablás rémhíre miatt, hogy a muszlimok elraboltak volna három hindu lányt még a vonat megállításkor, majd Baródrá (Baróda) következett, és az újonnan épített székvárosban, Gándhínagarban is fellángoltak az összecsapások. Aztán vidékre is áttérjedtek, még olyan vidéki városokba is, amelyek Gándhí szülőföldjén találhatók és az erőszakmentességről voltak ismertek. Számos településen és városrészben a muszlimok viszonzásul a hindu lakosokat támadták, köztük sok dalit is áldozatul esett, és egyes becslések szerint több mint tízezer hindu veszítette el az otthonát.

Ezek az összecsapások egyáltalán nem tekinthetők „sajnálatos eseményeknek”, és nagyságrendjük messze túlmutat némi helyi verekedésnél. Arról nem beszélve, hogy a nyomdafesték nem mindig viselné el a kegyetlenkedések reális leírását. Végül is készültek hivatalos becslések, amelyek szerint Gudzsarátban ez az erőszak-sorozat 790 muszlim és 254 hindu életébe került, sokan eltűntek, akiket hét évvel később holtta nyilvánítottak, közel 2550-en megsérültek, 919 asszony előzvegyült, 606 gyerek elárvult. A nem hivatalos becslések pedig közel kétezerre teszik a halottak számát, akik között a muszlimok voltak a legnagyobb arányban. Kérdés, hogy a hatóságok mit tettek a megfékezés érdekében. Még február 28-án kijárási tilalmat hirdettek 27 kis és nagyobb városban. Közel egy hónappal később ezt már 35 városra terjesztették ki. Április végére a rendőrség több mint 21 500 embert tartóztatott le megelőző jelleggel, közülük majd 18 000 volt a hindu, és közel 14 000 tényleges letartóztatást foganatosított. A szemtanúk beszámolóai azonban azt mutatják, hogy a hatóságok nem gondoskodtak a biztonságról. Azaz a rendőrség nem avatkozott be a tényleges eseményekbe, tétlenül szemlélte, és nem tett semmit, amikor muszlim vagyont támadtak. A Human Rights Watch pedig arról számolt be, hogy rendőrök vezették a zavargó csőcseléket és minden muszlimot lelőttek, aki az útjukba akadt. Az emberek hasztalan hívták a rendőrséget, a tűzoltókat vagy a mentőket, azok általában nem reagáltak a segélyhívásokra. Végül a rendőrség bevallotta, hogy 170 ember esett rendőrségi tűz áldozatául, közülük 93 muszlim. Március 1-jén végül ezer fős katonai kontingenst vezényeltek légi úton a térségbe a rend helyreállítása érdekében. Egyes tisztek szerint a tagállami és a központi kormány szándékosan késleltette a hadsereg bevetését. Március végére közel százezer ember került 101 menekülttáborba, majd két hét múlva már százötvenezeren voltak. Civil szervezetek és közösségi csoportok tartották fenn a táborokat, a kormány pedig az ellátásról gondoskodott, hiány volt azonban ivóvízből, orvosi segítségből, takarókból. Volt másik száz tábor is, amelyek egyáltalán nem kaptak állami segítséget. A tagállami kormány nyomást gyakorolt a táborlakókra, hogy távozzanak és egyes táborokat bezártak. Hogy mekkora volt ez a

gudzsarati erőszakhullám, jól mutatja, hogy jóval később, 2008. május 23-án a központi kormány 80 millió USA dolláros jóvátételt ítelt oda a zavargások áldozatainak.

Gudzsarát államban ezt követően hamarosan tagállami választások voltak, és az a párt, a BJP, amely hatalmon lévén nem kezelte az eseményeket a helyzet magaslatán, ún. „földcsuszamlás-szerű” győzelmet aratott.

Végezetül a modern India-tanulmányok lezárásaként megfogalmazható egy *tézis*, amely felöleli a szekularizmus, az erőszak, a korrupció és az egész indiai társadalom és állam működésének valamennyi problémáját és jellegzetességét. Arról van szó ugyanis, hogy a brit uralom kiteljesedéséig, sőt, bizonyos fokig annak hosszú időszaka alatt is Indiában érvényesült az a több évezredes gondolkodásmód, amely a társadalmat, és a természetet is (!) hierarchikus rendben tudja elképzelni, meglehetősen pontosan meghatározott alá- és fölérendeltségi viszonyok működésének keretei között. A brit uralom időszaka volt az első, amely meghonosított olyan fogalmakat, mint törvény előtti egyenlőség, parlamenti demokrácia, pártrendszer, egységes törvények, a szabadság és tesvérség eszméje. Ezek azonban valójában csak az angol iskolázottságú városi középrétegek és vezető politikai körök számára voltak értelmezhetőek, akik azt is belátták – nem utolsó sorban a világgazdaságba bekapcsolódott indiai tőke érdekei végett is – hogy a világ nagyobbik, fejlett részén ezek az értékek szervezik a társadalmakat és a gazdaságot. Ezért az érintett indiai körök elhatározták, hogy a jövő Indiáját eme gondolatok, eszmék és intézmények mentén építik fel. A függetlenség elnyerésekor elég erősek voltak ahhoz, hogy ezt az átalakítást a politikai struktúra egészében érvényesítsék, ám már az alkotmány megszövegezésekor is kénytelenek voltak számos engedményt tenni, mert ismerték az indiai társadalmi valóságot, amit semmi módon nem hagyhattak figyelmen kívül. Az 1947 óta eltelt időszakban azután a kétféle gondolkodásmód egymás mellett élve alakította egymást. Vannak, akik szerint a dolog kiválóan működik: az emberek élnek a parlamenti demokrácia által biztosított jogaikkal és lehetőségeikkel, ugyanakkor megőrizték a saját közegükben, környezetükben és szokásaikban a hierarchikus szemléletet. Mások szerint a hierarchikus szemlélet mindent átjár és háttérbe szorítja a demokratikus vívmányokat. A jegyzet írója hajlik arra, hogy a kölcsönhatás folyamatát a demokratikus rendszer *indianizációjával* ragadja meg. Más szóval: van parlamenti demokrácia, de azon belül az erőviszonyokat legalább annyira a hagyományos státuszrendszer határozza meg, mint a demokratikus „játékszabályok”, amelyeket tetéz és tovább alakít (vagy torzít) a dinamikusan fejlődő üzleti-gazdasági osztály, amely éppen a tevékenységével hatalmasakat lendít az ország modernizálásán. A polgári, parlamenti

demokrácia és a hierarchikus társadalomszemlélet együttélése a jelek szerint egyelőre tartósnak bizonyul, mivel azonban két, egymást nagyjából kizáró felfogásról van szó, vélhetően közös útjuk küzdelmes lesz, mint ahogy eddig is az volt.

Ide kívánczik még egy kétségtelenül didaktikus gondolat afféle „intelemként” mindazok számára, akik értékítéletet alkotnak önmagukban a mai Indiáról, holott a kívülálló csupán tanulmányozhatja és próbálhatja megérteni, mi miért van és miért úgy, ahogy, de semmiképpen nem ítélkezhet. Az európai kultúra minden tagja, tekintet nélkül arra, hogy jobboldali, baloldali, hívő vagy ateista, anarchista vagy pacifista, marxista vagy bármi más, a görög-római, illetve a judeo-keresztény kultúrában szocializálódik, gondolkodását, értékrendjét – ha tetszik, ha nem – ez a hagyomány határozza meg (az ízlésvilágával, esztétikai érzékével, politikai nézeteivel együtt), akár tud róla, akár nem, akár elismeri, akár nem. Ha erről nem feledkezünk meg, akkor az is egyértelművé válik, hogy India valóságát miért határozza markánsan meg a hindu tradíció és gondolkodásmód.

Kérdések

1. Melyek a hindu életének céljai?
2. Mit jelent a Mandal–Mandir–Maszdzsíd triásza?
3. Hogyan használja fel a vallás a modern technika eszközeit?
4. Mióta vált „kérdéssé” a muszlim népesség?
5. Ki volt Szávarkar és mit fogalmazott meg Hindutva c. pamfletjében?
6. Milyen hindu fundamentalista szervezetek alakultak az idők folyamán?
7. Milyen a szekuláris indiai állam?
8. Hogyan igyekezett érvényesíteni a hindutvát a BJP kormánya?
9. Hogyan érvényesül közvetetten a hindu hagyomány, a hierarchikus társadalmi szemlélet?
10. Milyen India egysége?
11. Milyen véres események (Gudzsarát, Mumbai stb.) jelzik az erőszak markáns jelenlétét az indiai társadalomban, és hogyan reagál az állam?

VI. FEJEZET: NÉHÁNY KÖRNYEZŐ ÁLLAM

A régió államai az évszázadok során szoros gazdasági és politikai kapcsolatban álltak egymással, esetenként egy birodalomhoz tartoztak, és kultúrájuk is jelentős hatással volt a környezetükre. Ezért a jegyzet végén igen vázlatosan áttekintünk néhány államot, különösen azokat, amelyek ma is India szomszédai, és kapcsolatuk számtalan szálból fonódott a múltban és ma is.

1. Bangládés

(People's Republic of Bangladesh)

Területe: 147 570 km².

Lakossága: 164,4 millió (2009-es becslés)

1971-ben alakult meg Kelet-Pakisztánból.

Hivatalos nyelve: bengáli

Történeti múltja az indiai szubkontinens történetének része, azzal, hogy a viszonylag elszigetelt régióban önálló királyság alakult már az ókorban, amely azután része lett Magadhának, majd a Maurja birodalomnak, végül a Gupta és a Harsa birodalomnak. E birodalmak összeomlása után itt rövidéletű, de markáns királyság alakult, amit anarchia követett, végül négyszáz éven át a buddhista Pála dinasztia uralkodott, amit a hindu Széna dinasztia követett.

Az iszlám ide arab muszlim kereskedőkkel érkezett a XII. században, és egy muszlim haderő 1204-ben megdöntötte a Széna dinasztiát. Ettől kezdve itt muszlim uralom alakult ki, és a XVI. századtól a tartomány a mogul birodalom része lett, Dháká pedig fontos tartományi központ.

Az európai kereskedők már korán megérkeztek ide, és az angol Kelet-India Társaság 1757 után teljesen ellenőrzése alá vonta a régiót. India területét számos éhínség pusztította, de a XX. században a legjelentősebb az 1943-mas bengáli volt, amely mintegy 3 millió életet követelt, szinte kizárólag az élelmiszerelosztás hibái és hiányosságai miatt, holott a közraktárakban India-szerte volt elég élelem, hogy elhárítsák ezt a pusztulást, de az átszállításokat nem szervezték meg.

Való igaz, hogy Bengál hosszú ideig India egyik leggazdagabb területe volt. Mint láttuk, 1905-ben Curzon alkirály az akkor már 80 milliós tartományt vallási alapon két részre

osztotta, ami hatalmas felháborodást váltott ki, mert Indiában az volt a vélemény, hogy a Bengálban legerősebb nemzeti függetlenségi mozgalmat akarták ezzel megtörni. Végül a megosztást 1911-ben semmissé kellett nyilvánítani. Ám amikor 1947-ben Indiát felosztották, Bengált mégis vallási alapon osztották ketté, és Kelet-Pakisztán fővárosa Dháká lett. Bengálnak ezen a részén a muszlim lakosság volt többségben.

Amikor 1947-ben Indiából kivált Pakisztán, Bengál tartományból lett Kelet-Pakisztán. A nyugati résztől a keleti részt 1600 km táv, indiai terület választotta el. A politikailag meghatározó szerepet játszó Nyugat-Pakisztán rákényszerítette rendszerét a keleti részre, etnikai és nyelvi megkülönböztetést alkalmazott – hivatalos nyelvvé tette az urdút, amit ott se olvasni nem tudtak, se beszélni – és a keleti politikusokat kiszorította a hatalomból. A keleti rész gazdasági és demográfiai súlya ellenére a pakisztáni kormányban és a fegyveres erőkhöz a nyugatiak domináltak. A bengáli nyelvi mozgalom 1952-ben kezdődött az urdú nyelv hivatalos használata ellen, majd a következő évtizedben előtérbe kerültek a gazdasági és kulturális kérdések. Megalakult az Avámi¹²⁶ Liga, amely a bengáli nyelvű lakosság politikai hangja lett és autonómiáért agitált. 1966-ban elnökét, Seikh Mudzsibur Rahmánt bebörtönözték és csak 1969-ben engedték szabadon példátlan népi felkelés nyomására. 1970-ben hatalmas ciklon pusztított a kelet-pakisztáni partvidéken, amely fél millió halálos áldozatot követelt, de a központi kormány alig nyújtott segítséget. A bengáliak haragját fokozta, amikor Mudzsib és pártja megnyerte az 1970-es választásokat, megakadályozták, hogy hivatalba lépjen. A kompromisszummal végződő tárgyalások után Jahja Khán Mudzsibot bebörtönözte és elindította az *Operation Searchlight*-ot, Kelet-Pakisztán katonai lerohanását. A hadsereg válogatás nélkül lőtte a polgári lakosságot, főleg az értelmiségre és a hindukra vadásztak. Ekkor mintegy tíz millióan menekültek Indiába. Az áldozatok számáról nincsenek pontos adatok, háromszázezer és három millió közöttire becsülik. Mudzsib még a letartóztatása előtt deklarálta Bangládés függetlenségét és felszólította népét, hogy az utolsó emberig harcoljon a pakisztáni hadsereg ellen. Kalkuttában emigráns kormány alakult, miközben folyt a függetlenségi háború, és 9 hónapig eltartott. Megalakult a bangládési hadsereg és mellette a Mukti Bahini, az Indiában kiképzett félkatonai szervezet, amely gerilla hadviselést folytatott. Végül benyomult az indiai hadsereg is azt követően, hogy Indirá Gándhí miniszterelnök diplomáciai erőfeszítéseket tett: a nagyhatalmak vegyék tudomásul, hogy fegyveresen fog beavatkozni. Végül 1971. december 16-án a pakisztáni haderő letette a fegyvert és India kilencvenezer hadifoglyot ejtett, akiket később visszaadott Pakisztánnak.

¹²⁶ Népi Liga.

Megszületett Bangládés. Mudzsíb lett a miniszterelnök, majd az Avámí Liga 1973-ban abszolút többséget szerzett a választásokon, de két éven át az országot súlyos éhínség sújtotta. 1975-ben Mudzsíb egy-párt rendszert akart bevezetni, amiért politikai ellenfelei őt és családját számos tagját augusztusban lemészárolták. Ezt követően az ország konszolidációja legalább két évtizedig tartott, egymást követték a katonai államcsínyek, politikai gyilkosságok. Az új országot éhínség, természeti csapások és kiterjedt szegénység sújtotta a politikai nyugalanság mellett. Végül 1991-ben sikerült helyreállítani a demokráciát, amely ugyan törékeny, de azóta viszonylagos a nyugalom, sőt megindult a gazdasági fejlődés is. Az 1991-es választásokon előbb egy katonai diktátor özvegye győzött és lett Bangládés első női miniszterelnöke. 1996-ban az Avámí Liga vezetője, Seikh Haszíná, Mudzsíb életben maradt lánya nyerte meg a választásokat és öt évig kormányzott, majd elvesztette a következő választást. A politikai nyugalanságot követően ideiglenes kormány alakult az újabb választásokig. Addig azonban a kormány nekilátott a korrupció felszámolásának és látványos eredményeket ért el. A 2008-as választásokon – amíg ügyvezető kormányok voltak hivatalban – ismét az Avámí Liga győzött és Seikh Haszíná alakított kormányt.

Demográfia

A 2007–2010-es becslések szerint a lakosság létszáma 150–164 millió között van és ezzel a világ 8. legnépesebb országa. 1951-ben még csak 44 millióan lakták. A lakosság fiatal, 60%-a 25 évnél fiatalabb és csak 3% 63 évesnél idősebb. A születéskor várható élettartam 63 év.

A Bihárból származó lakosság urdú nyelven beszél, a többi bengáliul.

Sok az egészségi probléma, amit a gyenge ivóvíz minőség és a fertőző betegségek okoznak. A felszíni vizek baktériumokkal fertőzöttek, a talajvíz pedig arzénos. A legelterjedtebb betegségek: malária, leptospirosis és dengue-kór.

Az írástudás aránya 2007-ben 53,5% volt, a férfiak között 50% fölött, a nők között csak 31% (becslés).

A lakosság 89,7%-a muszlim, de 9,2% hindu, és jelentős a buddhista (kiskocsi), valamint vannak keresztények és animisták is. Bangládés a világ negyedik legnagyobb muszlim országa, amely azonban 1972 óta szekuláris állam. A muszlimok zöme szunnita, de a biháriak jobbára síiták. Jelentős a szúfizmus.

Politikai rendszer

Bangládés szekuláris köztársaság, parlamenti demokrácia, választott parlamentjének neve Dzsátíjo Sóngsod. A parlamentnek 345 tagja van és ebből 45-öt a nők számára tartanak fenn. Az alkotmányt 1972-ben fogadták el, és azóta 14 alkalommal módosították. Az igazságszolgáltatás csúcsán a Legfelsőbb Bíróság áll, és a bírákat itt is, mint Indiában, a köztársaság elnöke nevezi ki. Ám a hatalmi ágakat csak 2007-ben választották szét (a kormányt az igazságszolgáltatástól). Továbbra is szükség van az igazságszolgáltatás megerősítésére. A törvények többé-kevésbé támaszkodnak a brit *common law*-ra, de a családjog itt is vallási természetű jogszabályokon alapul. A politikai életet két párt határozza meg: az Avámí Liga és a Bangládési Nacionalista Párt.

Külpolitika

Bangládés 1974 óta tagja a Nemzetközösségnek és az ENSZ-nek, ahol már két ciklusban volt a BT ideiglenes tagja. És tagja az Iszlám Konferencia Szervezetének és az El nem kötelezett mozgalomnak is. Az 1980-as évek óta jelentős szerepet játszik a South Asian Association for Regional Cooperation-ban (SAARC). Legfontosabb partnere India, de a kapcsolatokat beárnyékolják bizonyos feszültségek, nevezetesen az India által 1975-ben felépített Fárakká gát a Gangeszen, mindössze 18 km-re a bangládési határtól. Bangládés azt állítja, hogy a gát sok vizet térít el az országtól, amire szüksége lenne, és rendkívüli környezeti károkat is okoz. India viszont azt állítja, hogy 4000 km-es közös határukon Bangládésból India-ellenes erők és iszlamista terroristák szivárognak át, nem beszélve a gazdasági menekültekről, ezért India igyekszik a határ teljes hosszában falat építeni. 2007 óta a viszony javult, sok a tárgyalás és van előrelépés. Bangládés másik fontos partnere Kína, amellyel igyekszik jó viszonyt ápolni, és Kína elég jelentős gazdasági támogatást is nyújt az országnak.

A bangládési fegyveres erők aktívan részt vesznek az ENSZ különféle békefenntartó misszióiban. Mivel hosszabb időn át az országot katonatisztek kormányozták, jelentős fegyveres erőt építettek ki. Jelenleg a haderő mintegy kétszázezer főből áll (a tartalékosokkal együtt), a légierejében 22 ezren, a haditengerészetében 14 950-en szolgálnak. Pillanatnyilag Bangládés adja az ENSZ-nek a legtöbb katonát.

Gazdasági helyzet

Bangládés a világ nyolcadik legnépesebb országa, és itt az egyik legnagyobb a népsűrűség is. A megindult fejlesztés nagy súlyt helyez az emberi erőforrásokra. A földreformot még 1950-ben végrehajtották és felszámolták a *zamíndárit*, a Bengálban létezett és angolok által kreált nagybirtok-rendszert.

Földrajzilag az ország zöme a Gangesz–Brahmaputra delta területén helyezkedik el, és itt ki van téve az éves monszun áradásoknak és ciklonoknak. A főbb folyók mellett számtalan kisebb vízfolyás és folyó is csatlakozik a nagy folyamokhoz. Indiával mintegy 57, a határokon áthaladó közös folyó van (Bangládés felé), ami természetesen konfliktusok forrása is lehet. Viszont a deltavidéken keletkezett alluviális talaj rendkívül termékeny. Bangládés területének a legnagyobb része alig 12 méterrel van a tengerszint fölött, és számítások szerint, amennyiben a tengerszint egy métert emelkedne, ez elnyelné az ország területének 10%-át. Ezért a klímaváltozás következtében súlyosbodik az ország környezeti sérülékenysége. Ezen kívül nagy kihívást jelent az ország számára a kiterjedt politikai és bürokratikus korrupció, a fejlettebb országok gazdasági versenye, a súlyos túlnépesedés és a nyomor.

A területen csupán a Csittagongi dombság jelent ezer m feletti magasságot az ország délkeleti részén, ahol Csittagong jelentős kikötője és nagyvárosa is található, ettől délre pedig egy Cox's Bazar nevű terület, ahol 120 km összefüggő homokos tengerpart található (turisztikai célokra alkalmas). 1998 szeptemberében érte el Bangládést újkori történelmének legsúlyosabb árvize, amely háromezerezer házat, 9700 km utat és 2700 km gátat mosott el, megölt ezer embert, harminc millióan váltak hajléktalanná és 135 ezer szarvasmarha pusztult el. Az ország kétharmada került víz alá. Ezzel bebizonyosodott, hogy Bangládés a klímaváltozásnak legjobban kitett országok egyike.

Az ország évtizedeken át függött a külföldi segélyektől (85%-ban), de ezt sikerült fokozatosan csökkentenie és 2010-ben már csak a fejlesztési költségvetésének 2%-át fedezi segélyekből. Ugyanabban az évben az egy főre jutó jövedelem csak 641 USD volt szemben a 8985 USD világtátlaggal. A gazdaság egészének volumenét tekintve (PPP-ben) Bangládés a világon a 44-ik 257 milliárd USD összeggel.

2005-ben Bangládés elérte a GDP 6,5%-os éves növekedését, és a kormány a fejlesztés érdekében export feldolgozási zónákat hozott létre a külföldi tőke odavonzása érdekében. A gazdaság fejlődésének azonban még mindig a korrupció, valamint a gyenge energiaellátás a legfőbb korlátja.

Mezőgazdaság

A lakosság több mint kétharmada *földművelésből* él. A mezőgazdaság állítja elő a GDP 30%-át. A juta még a hetvenes években is fontos kiviteli cikk volt, de mára veszített jelentőségéből, de még így is Bangládés a legnagyobb termelő. A fő termények: rizs (a világon a negyedik), burgonya, mustármag, mangó, ananász és egyéb trópusi gyümölcsök, hagyma, banán, juta, hüvelyesek, dohány és tea. A legfontosabb termény a gabona, amely a teljes mezőgazdasági termelés mintegy 72%-át adja. A fő gabonanemű a rizs, amelyből az 1996–97-es évben 20,3 millió tonnát termesztettek. A halgazdaságok, az állattenyésztés és az erdőgazdaság is jelentős. A kormány sokat költ a mezőgazdaság fejlesztésére és gabonából az önellátás küszöbén áll.

Ipar

Még 1972–73-ban is az ország export bevételének 90%-a származott a jutából. Ezen kívül exportált teát és bört. Azóta előtérbe került a ruhaipar, a rák- és a halkivitel, a bőripari termékek, a műtrágya, a kézműipar, a kerámia termékek, a gyümölcskivitel, a virág- és zöldségexport. 1997–98-ra az export volumene elérte az 5020 millió USD-t.

A fő behozatali cikkek: nyersgyapot, textilá, pamutfonal, petróleum termékek, gépi felszerelések, autók és alkatrészek, festékek, gyógyszeripari alapanyagok, tej, élelmiszer, étolaj, szén, vas és egyéb fémek, cement. Az említett időszakban a behozatal mintegy 7525 millió USD-t tett ki.

Nagy számban működnek nagy, közepes és kisvállalkozások mind az állami, mind a magánszektorban, amelyek hazai és importált nyersanyagokat dolgoznak fel. Ezek között gépipari, hajóépítő, kőolaj finomító, papírgyár, vegyi üzem és sok egyéb található. A jutaipar vezető szerepét mára kiváltotta a ruhaipar, amely az ország export bevételének háromnegyedét adja, és amely az 1980-as évek óta vonzza a külföldi befektetőket. A 2009–10-es pénzügyi évben 12,6 milliárd USD értékben exportált és ma a világ negyedik legnagyobb ruhaipari exportőre, amely több mint 3 millió embert foglalkoztat, 90%-uk nő.

A gazdaság fellendítésében fontos szerepet játszik a liberalizáció, az infrastruktúra fejlesztése és a támogató gazdaságpolitika. Ezért ma bőségesen érkezik az országba külföldi tőke, amelynek kitűnő feltételeket, kedvezményeket – egyebek között adómentességet, a nyereség teljes hazautalását az export-orientált iparágakban – biztosít az állam, főként az export feldolgozó zónákban Dhákában és Csittagongban. A kormány az állami vállalatok privatizációját is szorgalmazza.

Külön területet jelent az IT-ipar, amely ma már évente 350 millió USD jövedelmet hoz az országnak. Ez még szerény összeg az ország GDP-jéhez képest, amely 100 milliárd USD, de ma már (2010) több mint 320 szoftver és IT-szolgáltató céget regisztráltak. Az oktatás javulásával növekszik az IT-ipar, ma mintegy 2000 fő dolgozik a 60-nál több call centerben, és egy év alatt (2008-tól 2009-ig) a szoftver és grafikai tervezés forgalmazása 32%-kal nőtt. Az angol itt is a második nyelv, ezért vonzó az ország az IT-ipar és az offshore rendszerek részére.

Energia

Az energiaszektor átalakítás alatt van. Egyelőre csak a lakosság 16%-a rendelkezik elektromos árammal. 1991-ben még a teljes energiafelhasználás 73,1%-át biomasszából állították elő (mezőgazdasági hulladék, fahulladék, tüzelőfa és tehéntrágya). Ez nem csak alacsony hatásfokú, hanem rendkívül káros a környezetre is. Ugyanis emiatt 15 év alatt az erdőterület több mint 2%-kal csökkent és ma már az ország területének kevesebb, mint 9%-át borítja erdő. A villamosenergia termelés 45%-a a helyben található földgázon alapul, de újabb becslések szerint az összes szektor (műtrágya, házi és ipari felhasználás) gázfelhasználása mellett maximum 27 évre elegendő a gáz, illetve még rövidebb időre, ha fokozzák a villamosenergia előállítását. (Ha az elkövetkező 15 évben ötszörösére növekszik a gázfogyasztás, a meglévő gázkészletek alig fognak tíz évig kitartani.)

Hiába van sok felszíni víz, az alig használható villamosenergia előállítására. Építettek a 60-as évek elején egy vízerőművet, de az nagyon nagy terület elárasztását jelentette és sok törzsi lakost kényszerített lakhelye elhagyására. Az ok: síkvidék, sűrűn lakott területek.

Hasonló gondokat okozna az árapály jelenség felhasználása villamosenergia előállítására. Az üledéklerakódás, a zsilipek építése és a hajózás akadályozása miatt ez aligha járható út.

A leginkább járható technológia a napenergia felhasználása lenne, aminek prioritást kellene biztosítani, ám az jelenleg igen drága, és csak a jövő hatékony technológiáinak árcsökkenése terjesztheti el a napenergia felhasználását. Felmerül még az atomenergia felhasználása is, aminek azonban számos korlátja van, pl. az alluviális talaj és a technológia rendkívüli drága volta.

Film, televízió, sajtó

Jelentőssé növekedett a bangládési filmipar is, évente mintegy 80 filmet gyártanak. Emellett természetesen az indiai hindi nyelvű filmipar termékei is népszerűek.

Mintegy 200 napilap és 500 folyóirat jelenik meg az országban, de a lakosságnak csak alig 15%-a vásárol lapokat.

Az állami televízió a meghatározó, de az utóbbi években számos magán televíziós csatorna is megjelent.

Közlekedés

A közúti hálózat 21 000 km burkolt útból áll, 2706 km hosszú vasútvonal létezik, 3800 km állandó víziút használható, ami monszun időben 6000 km-mé növekszik, két tengeri kikötője van, ebből Csittagong hadikikötő is, két nemzetközi repülőtere van (Dháká és Csittagong), és 8 belföldi légikikötő üzemel.

Közigazgatás

A rendszer területi beosztása követi a brit időkből örökölt szerveződést, így 7 nagyobb egység, ún. divízió létezik, amely 64 kerületre (*district*) oszlik, és ezek további kisebb egységekre oszlanak (*thána*). Az országban két nagyváros létezik, és számos kisebb, de százezren fölül lakosságú város van, ezek:

Város	Városi lakosság (2008-as becslés)	Nagyvárosi lakosság elővárosokkal (2008-as becslés)
Dháká	7 000 940	12 797 394
Csittagong	2 579 107	3 858 093
Khulná	855 650	1 588 425
Rádzssáhi	472 775	775 496
Szilhet	463 198	-
Bariszál	210 374	-
Rangpúr	251 699	-

Oktatási rendszer

Az oktatási rendszer háromszintű, amit jobbra az állam finanszíroz. Az elemi oktatás öt évfolyamos, a középiskola első szakasza négy évfolyamos, amelyre ráépül a felső középiskola két évfolyama. Ezt követi a felsőoktatás. Ebből a University Grants Commission 15

egyetemet tart fenn, de további 15 egyetem működik különféle közpénzekből. Közülük a legnagyobb a National University és az 1921-ben alapított University of Dhaka. A már említett University Grants Commission-nél minden egyetemet be kell jegyeztetni, és ez a szervezet jelenti az ellenőrző hatóságot is a felsőoktatás fölött.

2. Nepál

Ma Nepáli Szövetségi Demokratikus Köztársaságnak nevezik, amit 2008-ban kiáltottak ki. 2007-ig királyság volt. 147 181 négyzetkilométer területén több mint 29 millióan élnek.

Az ókorban számos kisebb királyságból állt, az egyikéből származott a Buddha. Egy ideig a Maurja birodalom befolyása alatt állt, majd a Gupta birodalom alattvalója is volt. Már az ókorban buddhista királyság lett, majd a középkorban ismét kisebb fejedelemségekre esett szét, ahol a hinduizmus jelentős vallás maradt, később Nepál hindu királyság lett. A XVIII. század közepén egy gurkha (nepáli: gorkhá) uralkodó egyesítette ezeket a királyságokat. A Kelet-India Társaság igyekezett Nepált is megszerezni, és hosszú háborúskodásba keveredett 1814–1815-ben, de csak kisebb területeket sikerült megszereznie. Végül Nepálon belül is hatalmi harcok dúltak, és ennek eredményeképpen a király hatalma jelképpé vált, helyette a miniszterelnök uralkodott és ez a poszt örökletessé is vált. Az angol–nepáli háborúk idején ismerte meg a világ a gurkha harcosokat, akik rendíthetlenségükről és hősiességükről lettek híresek. Ma az indiai hadseregnek nagy gurkha egységei vannak, és Nagy-Britanniában is külön gurkha egységek vannak a fegyveres erőkön belül. (Ma is él a brit toborzási rendszer, ami Nepálban nagy esemény, ugyanis a külföldre kerülő gurkha katonák jó fizetést, majd nyugdíjat kapnak, mely a családjaik számára is megélhetést jelent.)

A királyságban a Ráná dinasztia uralkodott a XX. században, amikor a negyvenes évektől demokratikus mozgalmak indultak. Az uralkodó dinasztia 1959-ben felszámolta a demokráciát, és pártok nélküli rendszert teremtett, majd a mozgalom 1991-ben arra kényszerítette a királyt, hogy alkotmányos reformokat vezessen be. 1996-tól a nepáli maoista kommunista párt erőszakkal akarta eltávolítani a királyt, ennek nyomán polgárháború tört ki, amely több mint 12 ezer áldozatot szedett. 2001. június 1-jén Dípéndra herceg lemészárolta a királyi család szinte minden tagját, ő maga öngyilkos lett. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a nepáli királyság, bár még volt egy új király. Ő tárgyalta a felkelőkkel, akik tűzszünetet hirdettek, és végül 2006-ban a parlament az addig hindu királyságot eltörölte és előbb szekuláris állammá nyilvánította az országot, majd 2007 decemberében eltörölte a királyságot. Megalakult a föderális köztársaság.

A gazdaságban a mezőgazdaság meghatározó, a GDP 40%-át állítja elő, és a munkaerő 75%-át foglalkoztatja. A lakosságnak mintegy a fele a nemzetközi nyomorszint alatt él (1,25 USD/nap). Sokan dolgoznak külföldön és hazautalásaik jelentős összeget tesznek ki, továbbá számottevő az is, amit a gurkha katonák küldenek haza. Mintegy hétszázezer nepáli dolgozik külföldön. A nepáli külkereskedelemben a legfontosabb partner India.

Úthálózata fejletlen, vasút gyakorlatilag nincs, a telefonhálózat és az internet-hozzáférés is kezdetleges. Fontos szerepet játszott az ország életében a turizmus, ami a politikai bizonytalanság közepette jelentősen visszaesett.

Alacsony a születéskor várható élettartam, a nőknél nem éri el a 60 évet. A lakosság 39%-a 14 év alatti. Itt is van kasztrendszer, a lakosság 80%-a hindu vallású. Számos etnikum alkotja a lakosságot, köztük egy érdekes népcsoport, amely a lakosság 3%-át teszi ki: ők magukat magaroknak hívják. A lakosság kétharmada analfabéta. A főváros, Kathmandu (Káthmándú) hatalmasra növekedett, ma mintegy 3,5 millióan lakják.

Nepál a hindu hagyomány fontos letéteményese, egyes szent helyeire sok hindu zarándokol el, és itt számos fontos régi hindu kézirat maradt fenn. A XIX. században ez volt az egyetlen hindu királyság, ahol jobbra Manu törvényei szerint ítékeztek.

Itt alakult ki továbbá a sajátos *kumári* hagyomány, amelyet számos nepáli városban ma is megtartanak, de a legjelentősebb *kumári* a Káthmándúban kiválasztott „királyi kumári”, aki a város központjában a Kumári Gharban él. Bonyolult kiválasztás után egy pubertás előtti kislány viseli ezt a titulust, és igen szigorú körülmények között él, ő képviseli az isteni női energiát, avagy a *dévit*. Élő istennőként tisztelik, fogadnia kell a tisztelőket. A pubertás elérését követően tisztségéből eltávolítják, de utána sem élheti az átlagos fiatal lányok életét. A most „regnáló” kumárit már az újonnan hatalomra került erők választották ki. A hagyomány Indiában is létezik, kapcsolatban a Durgá-kultusszal, de ott általában csak egyetlen napra választanak kumárit.

3. Srí Lanká

Srí Lankái Demokratikus Szocialista Köztársaság, 1948. február 4-én lett független akkor még Ceylon néven. 1802-től volt brit koronagyarmat, de soha nem kormányozták együtt Indiával. Területe: 66 410 km². Lakossága: 20 238 000 fő. Az országban magas az írástudás, 93%, és a lakosság 83%-a középiskolát végzett. Az írástudás elterjesztése eredetileg jórészt a buddhista szerzeteseknek köszönhető, majd az állam is nagy súlyt fektetett az oktatásra. Jelenleg az iskolák végső soron az érettségiig 13 esztendő folyamatot ölelnek fel. Az országban 16 egyetem működik.

Vallási megoszlás: 69% buddhista, 15% hindu, 8% muszlim, 8% keresztény.

Etnikai összetétel: 74% szingaléz, 14% tamil, valamint az őslakos veddák kis csoportja, továbbá más ázsiaiak és európaiak is élnek a szigetországban.

2006-ban a születéskor várható élettartam nők esetében 76, férfiak esetében 69 év volt.

A 11 ezer km úthálózat zöme burkolt. Számos gyorsforgalmi utat építettek. Vasút is van.

A politikai rendszer fontos eleme az egykamarás, 225 tagú törvényhozás. Félig elnöki rendszer működik, az elnök helyettese a miniszterelnök, aki a kormányzó párt vezetője. Brit-Indiával szemben Ceylonban 1931 óta létezett általános választójog.

A közigazgatás területiális beosztása némileg a brit-indiai mintát követi, ma 9 tartománya van, amely 25 kerületre oszlik.

Legnagyobb városa a kereskedelmi főváros, Colombo (kb. 682 ezer lakos), de a kormányzati székhely Kotte, Colombo mellett.

Egy főre eső jövedelem: 1972 USD

Főbb kiviteli termékei: fahéj, tea, gumi, de a gazdaságot diverzifikálták és liberalizálták, ma sokkal jelentősebb a ruhaipar, az élelmiszerfeldolgozás, a távközlés és a pénzügyek.

Fejlett a televíziózás és a sajtó is.

Hosszú, évtizedeken át tartó polgárháború dúlt az állam és a tamil kisebbség között, amely önálló állam, a Tamil Eelam (Tamil Ílam) megalakulásáért küzdött. A háború egy fázisában az indiai reguláris erők is beavatkoztak meglehetősen sikertelenül. Mára a harcok elültek, viszonylagos nyugalom uralkodik, de a küzdelmek sok áldozatot szedtek, mert a tamilok gerilla hadviselést folytattak.

Srí Lanká valóságos turista paradicsom, amit fejlesztenek, és fontos buddhista zarándokhely számos szent ereklyével.

4. Myanmar/Burma

A volt brit gyarmat, amelynek megszerzéséért az angolok a XIX. században három háborút vívtak, végül 1948. január 4-én lett független.

Ma meglehetősen kevés megbízható adat hozzáférhető az országról.

Területe 676 578 km², és 47 380 000 lakosa van.

1962 óta gyakorlatilag katonai junták kormányozták. 2007-ben polgári ellenállás bontakozott ki a katonai kormány ellen a romló gazdasági helyzet és a politikai elnyomás miatt. A megmozdulásokat buddhista szerzetesek vezették, ezért szokás ezt *Saffron revolution*-nak nevezni. Ezt a junta kegyetlenül leverte.

Hét tagállamból áll, amely alatt számos kisebb egység van.

A lakosság 89%-a buddhista (főleg théraváda), és 6–10% muszlim.

Megbízható adatok sem a gazdaságról, sem az oktatásról és az egészségügyi helyzetről nincsenek.

Kiszámíthatatlan az infláció, a gazdasági klíma áttekinthetetlen, ezért a külföldi befektetők elkerülik az országot, kivéve a földgáz- és fakitermelést és az energiaipart. A gazdaságot a veszteséges állami vállalatok uralják.

Az egy főre jutó jövedelem tekintetében Burma a világon a 209.-ik, 1800 USD.

A gazdaság megoszlása:

Mezőgazdaság: 43,2%, amely a lakosság 70%-át foglalkoztatja.

Ipar: 20%, a lakosság 7%-át foglalkoztatja.

A lakosság 32,7%-a él a nyomorszint alatt. Az infláció megközelíti a 10%-ot

Mezőgazdasági termékek: rizs, hüvelyesek, szezám, földimogyoró, cukornád, keményfa, hal.

Ipar: élelmiszeripar, faipari termékek, vas, cement, gyógyszeripar, műtrágya, olaj- és gázipar, ruhaipar, drágakövek.

Főleg Thaiföldre, Indiába, Kínába és Japánba exportál.

Az ország elnevezése azért kettős, mert a junta változtatta Myanmarra, de a nemzetközi közösség számos tagja ezt máig nem fogadja el.

A politikai életet a junta és az ellenzék küzdelme határozza meg. Az ellenzék vezetője Aung Szan Szu Kji. A többször bebörtönzött vagy házi őrizetben tartott, és a politikai szerepléstől elzárt asszony annak az Aung Szannak a lánya, aki a modern burmai hadsereg megteremtője volt, és a brit birodalommal 1947-ben letárgyalta Burma függetlenné válását. Vetélytársai azonban még abban az évben meggyilkolták. Ma Aung Szan Szu Kji a Demokráciáért Nemzeti Liga főtitkára. Ez a szervezet az 1990-es általános választásokon megszerezte a parlamenti mandátumok 81%-át, holott vezetőjét már a választások előtt házi őrizetben tartották, tehát nem tudott kormányt alakítani. 1989 júliusától 2010 novemberéig nem is engedték szabadon, csak hat nappal a választások után. Az újonnan életbe léptetett burmai alkotmány értelmében azonban a Liga nem tudott hatalomra kerülni. Mind Aung Szan Szu Kji, mind a demokrácia helyreállítása érdekében a nagyhatalmak állandó nyomást gyakorolnak a burmai kormányra, kevés sikerrel, holott komoly gazdaságfejlesztési ígéreteket is tettek. Sovány vigasz Aung Szan Szu Kji számára, hogy időközben béke Nobel-díjat is kapott. A 2011-es, tisztának nem nevezhető választásokat követően polgári kormány alakult, amelynek vezetője arról beszélt, hogy mind a politikai életet, mind a gazdaságot liberalizálni kívánják. Az Egyesült Államok külügyminisztere 2011. november végén el is látogatott az

országba, amelyben a vezetést biztosította arról, hogy a fejlesztésekhez és a gazdaság talpraállításához az Obama-adminisztráció kész segítséget nyújtani.

Pakisztán

A nemzetközi kapcsolatok szak tantárgyi megoszlása Pakisztánt más terület részeként ismerteti, ezért ez a jegyzet ezzel az országgal nem foglalkozik.

Kérdések

1. Milyen körülmények között alakult meg BangládésM
2. Mivel jellemezné Bangládés történetének első évtizedeit?
3. Melyek a bangládési gazdaság főbb területei és melyek a fejlesztés akadályai?
4. Milyen okok vezettek Nepálban a királyság bukásához és a köztársaság megalakításához?
5. Mivel jellemezné a nepáli gazdaságot?
6. Milyen szerepet játszik Srí Lankán az oktatás?
7. Mi volt évtizedeken át a Srí lankái belpolitika legfőbb problémája?
8. Hogyan fejlődik a Srí lankái gazdaság?
9. Mivel jellemezhető Myanmar politikai rendszere 2010-ig?
10. Milyen politikai változások következtek be az utóbbi időben Myanmarban?
11. Mi a szerepe Aung Szan Szu Kjinek a politikai változásokban?
12. Milyen Myanmar gazdasága és gazdasági lehetőségei?

II. RÉSZ

AZ INDIAI VALLÁSOK TÖRTÉNETE¹²⁷

1. Bevezető ismeretek

India nyelvei számos nyelvcsaládba sorolhatók. A jegyzet előző részében a legnagyobb nyelvcsalád azonosításának története megtalálható¹²⁸, de számos egyéb nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet is beszélnek a szubkontinensen.

A legnagyobb az indoeurópai nyelvcsalád indo-iráni ágához tartozó nyelvek csoportja, ezeket mintegy 700 millióan beszélik. Főbb *mai* nyelvek: hindí, bengáli, maráthi, gudzsaráti, urdú, orijá, pandzsábi (és a szanszkrit). A következő a dravida nyelvcsalád, amelyet mintegy 200 millióan beszélnek, főbb nyelvek: tamil, telugu, malajálam, kannada. Az ausztralo-ázsiai nyelvcsalád nyelveit 10 millióan, a tibeto-burmai nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket 6 millióan beszélik, és van néhány elszigetelt nyelv is. Az alkotmány 8. függeléke 2008-ban 22 nyelvet fogadott el hivatalos nyelvnek, ezen kívül széles körben és hivatalosan használt az angol. Létrehoztak egy újabb nyelvi kategóriát, az ún. klasszikus nyelvek csoportját, amely tartalmazza: a tamil, a szanszkrit, a kannada és a telugu nyelvet.

Csaknem minden nyelvnek van saját ábécéje, de ezek három nagy családra oszthatók: északi, déli és perzsa eredetű írásmódra. Az északi és a déli is egy korábbi, Kr.e. IV. században már használt írásmódból, a bráhmiből fejlődött ki, amikor még létezett egy másik írásmód is, a kharósthí, ami azonban elszorvadt. Ma az északi írásmód a *dévanágari*, az „istenek városából való” avagy a város szent írásmódja, ezzel az írással adják közre a szanszkrit szövegeket is, és ebből alakult ki a bengáli és számos egyéb északi ábécé. A déli írásmódok a tamil közvetítésével alakultak ki. Az urdú nyelv írásmódja egy perzsa kalligráfiai iskolából származik számos kiegészítő jellel, de sem a perzsák, sem az arabok nem tudják könnyen elolvasni, mert helyi változat lett. A *dévanágari* írásmód szótagírás. Az indiai nyelvek többségének jellegzetessége, hogy a mássalhangzók zömének van aspirált („hehezett”) variánsa is, ezért a latin betűs átírásnál nem mindegy, hogy a 'h' hova kerül, továbbá az ún. népszerű, tehát nem szigorú nyelvészeti átírásnál bizonyos írásjelek hangértéke eltűnik, ilyen a kétféle indiai 's' hangzó, vagy a dentálistól (fogagnál képzetektől) eltérő, ún. „retroflex” („visszapödőrt nyelvű”) mássalhangzók esete. A jelen kötetben minden ind szó, fogalom az ún. népszerű átírásban, azaz ejtés szerint szerepel.

¹²⁷ India történetének vázlatos áttekintése a kezdetektől napjainkig a jegyzet első részében található.

¹²⁸ L. Willam Jones, később Prinsep munkásságát.

A vallás és a kultúra fejlődése szempontjából a két fontos nyelv: a tamil délen és a szanszkrit¹²⁹ északon, amely a bráhmaizmussal elterjedt déli irányban is.

A legkorábbi óind nyelv a *védikus ind.* Ez a nyelv nem azonos a klasszikus szanszkrittal. A *szanszkrit* az idők folyamán már csak a vallási irodalom, a magas műveltség nyelve lett, a népnyelv ettől elszakadt és kialakultak a regionális változatok, az ún. *prákrit* nyelvek. Közöttük a buddhizmus szent nyelveként a páli a legjelentősebb. A későbbi nyelvek, amelyek a mai újind nyelvek elődei, gyűjtőnéven az *apabhramsa* nyelvek.

Az indiai történetírás és vallástörténet korszakolásának nehézségei és változásai:

1. Korszakolási nehézségek első sorban abból adódnak, hogy problematikus a datálás és a leletek összehangolása.
2. A korábbi történetírás a XX. sz. elején még arról beszélt, hogy létezett az indus-völgyi kultúra, amelyet az árja hódítás követett és utána kisebb királyságok alakultak ki, majd kifejlődött az első nagy birodalom, a Maurja. A buddhizmus megjelenéséig a vallástörténet korábban a védikus korról és a bráhmaizmusról beszélt. A buddhista korszak második fele a Gupta-kor, amit bráhmaikus ellenreformáció követett és kb. 400-tól olyan változások, amelyek nyomán már hinduizmusról beszéltek.
3. A *mai történetírás* már Indus kultúráról beszél, illetve annak urbánus és falusi változatairól a kiterjedt ásatások tükrében. A következő fázisban az árja bevándorlással foglalkozik, amely akár több (de legalább másfél) évszázadon át tartott. Ezt követték az arisztokratikus köztársaságok és kisebb királyságok, majd a Gangesz-síkság birtokbavétele után a legfontosabb történeti folyamat a birodalmak kialakulása és széthullása az európai gyarmatosítás idejéig. A vallástörténet korszakolása: korai, preklasszikus, klasszikus, az eposzok kora, a puránák kora és Sankarától a korai modern, illetve a modern és a posztkoloniális korszak.

A hinduizmus főbb jellemzői ma

Wendy Doniger, a neves amerikai indológusnő a hinduizmust *banjan*-fához hasonlítja, amelynek van egy törzse, de az idők folyamán léggyökereket ereszt, ezek megvastagodnak, felszívják mindent a talajból, majd olyanná válnak, mint a fa törzsei, és végül bár egész

¹²⁹ Különös történetét L. az első részben.

terebélyes labirintus alakul ki belőlük, mégis mindig ugyanannak az egyetlen fának a részei. Talán ez a legplasztikusabb érzékeltetése annak, hogy ez a vallás egyrészt milyen hihetetlenül életképes és alkalmazkodó, másrészt hogy milyen könnyedén abszorbeál mindenféle hatást, gondolatot és rítust, alkotóelemei egy központi „törzsből” kiindulva a fa magasságát is integrálva a légyökökerek jóvoltából a legalacsonyabb szintről is magukba „építenek” mindent.

Néhány pontban azonban a *mai* vallás főbb vonásai mintegy megelőlegezve a további ismertetést, a következők:

1. Eredendően természeti vallás, amely ezt a tulajdonságát máig nagyrészt megtartotta.
2. Nincs egyetlen kanonizált szövege, nem a „könyv” vallása.
3. Nincs szervezeti központja, legfeljebb erős regionális központjai, amelyek azonban csak 800 körül kezdtek kialakulni.
4. Megtalálható benne monoteista és politeista ág, monista, de materialista és ateista irányzat is.
5. Inkább henoteista, azaz a többség egyetlen istenséget tisztel, de elfogadja mások létezését is.
6. Fontosak a filozofikus, misztikus irányzatai.
7. Állandóan változó és megújuló.
8. A környezetében létező más vallásokat és kultuszokat részben felszívja, adaptálja (univerzalizáció).
9. Kiterjed az élet minden területére.
10. Fontos szerepet játszik benne a rituális tisztaság és tisztátalanság kérdése.
11. Külföldön is terjeszkedik.
12. Erőteljesen szétválik a mindennapi vallásgyakorlás és a vallásfilozófia (hasonlóan más vallásokhoz).
13. Együtt érvényesül a hinduizmus kis és nagy tradíciója, tehát a népi, helyi és a papi, filozofikus, az írott hagyományt hordozó vallás (a „banjan-fa”).

A *hinduizmus* szó eredete: a Szindhu, azaz az Indus folyó nevéből származik maga az India elnevezés és a hindu szó is (perzsa hind-, görög ind-). Az indiaiak nem nevezték a saját vallásukat hinduizmusnak, és sokáig az angolok sem. Sokan ezt nem is értették, noha az arabok is átvették a perzsáktól a megnevezést. Maguk az indek a vallásukat inkább *szanátana dharmának*, örök törvénynek nevezik.

2. A vallásos szövegek csoportosítása

A vallásos szövegeket a hagyomány két csoportba sorolja: 1. *sruti*: a kinyilatkoztatott szövegek, amelyeket „hallottak”, tehát emberfeletti eredetűek, illetve 2. *szmriti*: mindazok az írások, amelyeket az emlékezés őrzött meg: eposzok, puránák, tantrák, jóga szútrák, hindu ágamák, Manu törvényei.

A. A sruti irodalma: védák, bráhmanák, áranjakák és az upanisadok

A legelső helyen a négy *véda* gyűjteménye (*szamhiták*) áll. Ezekhez háromszintű kommentár tartozik: az első szint a *bráhmanák*, amelyek a védákkal együtt alkotják a rituális részt. A további szintet az *áranjakák* jelentik, majd az *upanisadok* következnek, e kettő együtt a tudás-részt képviseli.

Ezek a szövegek kevés történelmi információt tartalmaznak, Kr. e. a második évezred közepétől az első évezred közepéig keletkeztek. Sok hasonlóságot mutatnak az Avesztával, mind nyelvileg, mind tartalmilag. Az Aveszta többször utal vándorlásokra iráni területekről az Indus vidéke felé. Sokan megtelepedtek a termékeny Szvát völgyben, mások a Pandzsábben, és csak lassanként jöttek keletebbre a Gangesz és a Jamuná közti vidékre.

Az árja vándorlás azonban nemcsak az indiai szubkontinens felé, hanem más irányokban is folyt¹³⁰.

Az Aveszta és a Véda nyelvének közeli rokonsága strukturális is, de konzisztens a hangzóváltás, mint például avesztai haoma, daha, hepta hindu, Ahura, amely a rigvédai nyelvben szóma, dasza, szapta szindhu, aszura. De már ebben a korai fázisban is megváltozik az egyes istenségek természete és szerepe, esetenként egymás ellentétévé válnak.

A ló megjelenése az indoárjáknál fontos tényező mind a gazdasági tevékenység, mind a rituálé szempontjából a Rigvédában.

A legkorábbi védikus szövegek kb. a Kr. e. XII–XI. századból származnak, amikor már a vasat említik. Ám a vas csak kb. a Kr.e. VIII. század körül terjed el. A korai himnuszok már nem említenek folyókat Belső-Ázsiából és Iránból, csak Kelet-Afganisztánból és India északnyugati határvidékeiről (a Kulka Kabulnál, a Suvastu = Szvat folyó). A himnuszok és védikus szövegek megszilárdulása az első évezred elejére tehető, ez azonban már az összegyűjtés és nem a megfogalmazás ideje. A *bráhmanák*, amelyek a rítusokat értelmezik, már a Rigvéda utáni időszakban, valamikor az első évezredben keletkeztek, és a Gangesz-síkság nyugati és középső részének ismeretéről tanúskodnak. A Rigvéda nem ismer erősített

¹³⁰ Lásd az első részt.

városokat, szervezett munkacsoportokat, amelyek városi építkezéseken vettek volna részt. Az állatok között a lónak van központi szerepe, ami Harappában ismeretlen volt. A Rigvéda nem ismer pecsételőket, írást, nem ismeri Szind déli részét, Kaccshot és Gudzsarátot, sem pedig a nyugati kikötőket.

A másik három véda – Száma, Jadzsusz, Atharva – az első évezred első felére datálható. A *szamhitá* – gyűjteményes – rész tartalmazza a himnuszokat, a *bráhmanák* magyarázzák a szertartásokat.

A védikus corpushoz szokták számítani a szútrákat. *Szútra* = fonál, valaminek, szabályoknak a vezérfonalai. *Grihjaszútrák*: a házi szertartások gyűjteménye, a *Srautaszútrák*: a nyilvános szertartások gyűjteménye, és a *Dharmaszútrák*: a szent kötelességek szabályai, amelyek összhangban vannak a kasztszabályokkal és a társadalmi kötelezettségekkel. E szútrákat vélhetően a Kr. e. első évezred közepe táján alkotják meg. A védikus irodalom utolsó két csoportja az *áranjakák* és az *upanisadok*. E filozófiai iratok zöme legkésőbb a Kr. e. 500 előtti időben keletkezett.

A bevándorló védikus nép nem üres területre érkezett, hanem találkozott az ott élőkkel, akiket *dászának*, *daszjunak* neveztek. Ettől kezdve két varnát különböztettek meg, a dásza-varnát és az árja-varnát. A *dászákat* gazdagnak írák le, ill. olyanak, akik nem beszélik az árják nyelvét, továbbá lapos orrúnak. Az árják magukat magas státuszúnak tartották¹³¹. A pásztorkodó árják konfliktusba kerültek a letelepedett életmódot folytató *dászákkal*, egyes csoportokkal pedig kiegyeztek és kialakult az együttélés a helyi földművelő közösségekkel. Indoárja nyelvük ettől kezdve felvett helyben talált dravida és munda elemeket, amelyek csak a szubkontinensre jellemzők. Ezzel a védikus nyelv megváltozott.

Figyelemre méltók a Rigvédában szereplő állatok: nem szerepel a tigris és az orrszarvú, de szerepel az oroszlán, az elefántot különösnek tartották, úgy írták le, hogy az egy állat, aminek keze van. A növények közül a korai szövegek nem ismerik a rizst.

A Rigvéda számos klánt említ, amelyek részt vettek a törzsi konfliktusokban, s amelyekről a Rigvéda beszámol. A vándorlásokat déli és keleti irányban a *bráhmanák* is említik. A Rigvédában még a nyugati Gangesz-síkság nem fontos, de később a hangsúly áttevődik a Pandzsábból erre a vidékre. Törzsszövetségek jönnek létre. Később úgy tartották, hogy északnyugaton és keleten élnek a *mléccshák*, akik nem jól beszélnek szanszkritül, majd pedig ők azok, akik kívül estek a kaszttársadalmon és ezért tisztátalannak tartották őket.

¹³¹ Az *árja* szó jelentése: óperzsából és a védából ismert: *airiia*, *arja* = a nemesek. Ők azok, akik lassanként, kis csoportokban bevándoroltak az indiai szubkontinensre a *Bólán* hágón és a *Khaibar* hágón át.

A védikus ind társadalom még zömében pásztorkodó volt és csak lassan tért át a földművelésre.

A Rigvéda 33 istent említ, az Aveszta 30-at, főleg a föld, a levegő, az ég és a vizek, az őselemek istenségeit. Nem volt (vagy nem tudunk róla) istenábrázolás, csak áldozat. Az áldozat két legfőbb eleme a tűz és a *szóma*¹³². Kevés állatáldozatról értesülünk, főleg szómaáldozat, azaz növényi áldozat volt, kivéve az *asvamédhát*, a lóáldozatot.

A Rigvéda 1028 himnuszának (*szúkta*) együttes hossza annyi, mint az Iliász és az Odüsszeia együtt. 15 különböző időmértékes versmértékben íródtak, hármass csoportokban, versben. A gyűjtemény 10 könyvre (= *mandala*) oszlik, koruk más és más: a 2–7. könyv a legegységesebb és legrégebbi, a többi későbbi. Úgy tartják, hogy mindegyik régi könyvet egy-egy család hagyományozta. Ezek nem keletkeztek korábban, mint valamikor a második évezredben. Ez a gyűjtemény voltaképpen a „hymnuszok tudása”. Egész Indiában változtatás nélküli formában őrződött meg. A Rigvédához később szerzői listát csatoltak, de a családi könyvek szerzőinek nevét a *bráhmanák* is őrzik. Vélhetően ők az ősi *risik*, a mítoszok távoli idejéből, és bölcsökként emlékeznek rájuk, de van olyan név is, amely mögött vélhetően konkrét személy áll. A hymnusokat kántálták, az intonációt jelezték is később a lejegyzés idején.

Istenek a Rigvédában

Az istenek a természet fő erőit képviselték. Az első helyen az *Agninak*¹³³ szóló hymnuszok állnak, hozzá több mint 200 hymnus szól. Közvetít az emberek és istenek között, a sokoldalú egyetemes pap, a bölcsesség és az ima szerzője, az isteni tanú. E hymnusokat követik az *Indrához* címzettek. *Indra* a legnépszerűbb isten és a legerősebb is (fegyvere a *vadzra*, a mennykő). *Varuna* és *Mitra* általában együtt szerepel, kettejükhez 24 hymnus szól, külön-külön azonban mindegyikhez jóval kevesebb. *Varuna* az istenek és emberek szuverén ura, aki megteremtette az eget és a földet, ő a bűnök megbüntetője, a vallási kötelezettségek ura és fenntartója, a *rita* – az univerzum természeti és erkölcsi rendjének princípiuma – őrzője. *Varuna* később háttérbe szorult, az éj, az alvilág ura lett, de továbbra is nála lakik a *rita*. (Esetleg ő a differenciálatlan kozmosz istene).

¹³² Lásd később.

¹³³ Agni tűzisten. Nem véletlen, hogy a tűz központi szerepet játszott a védikus társadalom életében, és minden háztartásban égnie kellett, miképpen Rómában is, ahol külön kultusza alakult ki a Vesta szűznek templomában. A tűz kultusza mögött alapvetően a tűzgyújtás technikai nehézségének problémája állhatott.

A 9. könyvet teljes egészében *Szómának* szentelték, és más könyvekben is hat himnusz szól hozzá. Megfigyelhetők a Szóma és az iráni haoma kultuszok hasonlóságai. *Aditi* a kevés istennők egyike a védikus panteonban. Ő természetistennő, anyaiistennő, akit a földdel és a tehénnel azonosítanak, hozzá fohászkodnak, hogy szabadítsa meg az embereket mindenféle bajtól, betegségtől. A sok kisebb isten, a *dévák* között vannak a fiai, az *Áditják*, akik csak jótetteket hajtanak végre az emberek érdekében.

A kevésbé jelentős istenek között van *Djausz*, a Menny istene és *Prithiví*, a Föld istennője. *Djausz* fia *Szúrja*, a Napisten, aki kocsijával áthajt az égen és elűzi a sötétséget. Olykor fehér lónak vagy sasnak is elképzelték. Egy másik nagy természeti erő a szél, ezt egy páros, *Váta* és *Váju* jelképezi, ez utóbbi az iráni hagyományban nagyobb jelentőségű, de itt is kiemelt istenség, hiszen szoros a kapcsolata *Indrával*, és megilleti a szómaivás kiváltsága. Ő az isten lélegzete és a kozmosz mozgóató principiuma. *Usasz*, a hajnal istennője, nagy istennő, az életnek a halál feletti, a fénynek a sötétség feletti győzelmét képviseli.

Az *Asvinok* görög megfelelői a Dioszkuroszok, akik spártai királyfiak, *Tündareosz* király és *Léda* két ikerfia, *Kasztór* és *Polüdeukész* (*Pollux*). Itt az *Asvinok* harcosok és termékenység-istenek is, de funkciójuk eredetileg különbözött, mert apjuk is különböző.

Jama, a halál istene, a Nap fia, őt és ikerestvérét tekintik az első embernek, de csak a legkésőbbi, 10. könyvben fordul elő, s ott már ő a holtak királya, bár isteni természetű és érintkezik az istenekkel. *Agnival* szoros kapcsolatban áll, hiszen a tűzisten az, aki a holtakat átviszi az ő királyságába. *Jama* ikerestvére *Jamí* istennő.

Visnu a Rígvédában nem szerepel gyakran. *Indra* barátja és szövetségese, az emberekkel szemben soha nem ellenséges, nagy gazdagságot hajlandó adni és biztosítja az emberi faj fennmaradását. Egyik aspektusában ő is napisten. Olykor annyira szorosan együttműködik *Indrával*, hogy valósággal eggyé forrnak, ilyenkor *Indravisnu* alakban tisztelik őket. *Visnu* törpe képében három lépéssel bejárta az univerzumot, ezért a „széles-járású”, „széles-léptű” állandó jelzővel illetik. Mindenhol való jelenlétét jelképezik a lépések, ő maga a délkörön lakik, az a régió a *visnupada*, amely kapcsolatban van napisten jellegével. A három lépéssel ő rögzítette a világ határait és kijelölte az ember lakhelyét. Ő testesíti meg a kozmikus oszlopot, az univerzum mitikus középpontját, amely felvezet a mennybe és alátámasztja azt. A *júpa* a kozmikus oszlopot jelképező máglya, ehhez kötözték az áldozatot. Az emberek tőle kérték, hogy vezesse őket felfelé és mentse meg őket minden gonosztól.

Rudra. *Visnu* ellentéte, pusztító isten, a hegyekben lakik, bőrökbe öltözik, haja befonva, bőre barna, hasa fekete, a háta vörös és mindig haragos. Az ember legfeljebb annyit kér tőle, hogy fordítsa el a haragját. Kedveskednek neki, szép szavakkal illetik, pl. a *siva* jelzővel, amelynek jelentése „kegyes”. Ez előremutat majdani utódjára, aki azonban a Rígvédában *nincs jelen*.

Rudra is idegennek tűnik a védikus panteonban, ahol alárendelt szerepe van, bár szoros kapcsolatban áll Agnival. Fiai a *Marutok*, akiknek katonai vállalkozásai vannak, de Rudra sose vesz bennük részt. Ő nem kap rendes áldozatot, csak valamiféle maradványt, akárcsak a rosszindulatú démonok. Vélhetően egy helyi kultúrából vették át.

A 10. könyvben megváltozik az istenek fontossági sorrendje és megjelenik a társadalom 4 osztályra tagozódása és annak teológiai magyarázata (*a purusa feláldozása*).

Számavéda

Tartalmazza a Szóma-áldozatnál tevékenykedő papok, az *udgátrik* által használt énekek =*számanok* kézikönyvét, továbbá 4 énekgyűjteményt (*gana*). Ezeket a szertartás szükségleteihez igazították és kántálták előírás szerint. A felhasznált strófákat a Rigvéda 8. és 9. könyvéből vették. Ez a gyűjtemény a „dalok tudása”.

Jadzsurvéda

Ez a gyűjtemény a „varázsigék tudása”. A *jadzszusz* prózai vagy versben írott mondókák sora, ezeket csak mormolta az *adhvarju* pap és segítői az áldozat végrehajtása közben. Megjelennek varázsmondások és misztikus szótagok is, mint pl. az *Aum*. Megtalálhatók isteneket dicsőítő litániák is.

Két változata létezik: fehér és fekete. A Fehér Jadzsurvéda a liturgiát, míg a Fekete főként a szertartások magyarázatát tartalmazza. A Fekete szövegeit bővítették prózai kommentárokkal (esetleg „hamisították”), a Fehérben az efféle anyagokat egy hozzá tartozó *bráhmanába* gyűjtötték össze. A Fekete Jadzsurvéda egységesebb, a Fehér jóval későbbi.

Atharvavéda

Ez a gyűjtemény a „tűzpapok tudása”. Inkább teljes himnuszok gyűjteménye, de nem kapcsolódik áldozatbemutatáshoz. Neve alapján egy nagy (mitologikus) papi családhoz, az *Atharvanok*hoz kapcsolható, sok varázsmondást tartalmaz. Két változata ismert, az egyiket Saunaka nevéhez kötik. Anyagának egy része archaikus, egyhetede pedig a Rigvédából származik. Változatos a stílusa és a nyelvezete is.

Bizonyos isteneket módosít, Rudra már az állatok ura, sok szellemet említ, de még kevés az istennő. Ebben már több a filozofikus spekuláció és filozófiai fogalmak is kikristályosodnak. Ezek: *virádzs* = a kiterjeszkedés elve, *purusa* = az istenek által feláldozott kozmikus ember, *szkambha* = támasz, egy kozmikus fa, *brahmácsárin* = védikus tanuló. Ezek mind teremtmények. Megjelenik a *Kála* fogalma, ami az idő, az ősi erő. Előtérbe kerül az *átman*¹³⁴.

Külső forrásokból származó elemek már a védikus időkben integrálódtak a vallásba: *Siva Pasupati*, az állatok urának alakja vélhetően az Indus civilizációból, valamint a növények kultusza a dekkáni neolitikus kultúrákból, pl. a *jaksák* alakja, akik lehetnek kísértetek, helyi istenségek, természetfeletti lények, amelyek aztán a buddhizmusba is belekerülnek. Később a *jaksák* vezére Kubéra, a gazdagság istene, aki azonban kapcsolatban áll a *ráksaszákkal*.¹³⁵ Fontos a *nágák*¹³⁶ tisztelete, ami erőteljesen bekerül a későbbi hinduizmusba is.

A védikus irodalom első korszakában megszületik a *papi tudás*, a papi műveltség és a *külön papi osztály*, amely a mítoszok, a legendák és az ezekre épülő áldozati misztika szellemi örökségét immár hivatásként ápolja és viszi tovább. Tőlük származik a magyarázó szövegek növekvő száma. Ők teremtik meg a „papi könyveket,” a *bráhmanákat*.

Védikus áldozatok, szertartások

A védikus irodalom fontos gyűjteményei a *bráhmanák*, amelyek a szertartások leírását, magyarázatát tartalmazzák. Ezek terjedelmes prózai írások, elsősorban az áldozati szertartásban megjelenített szent erővel, a *brahmannel* és annak magyarázatával foglalkoznak. A szövegek továbbá a szertartásban résztvevő papok kötelességeivel foglalkoznak.

Pl. a Rigvéda *bráhmanáját* a fohászok papja, a *hótri* használatára szánták, a Jadzsurvéda *bráhmanáját* a szolgálattevő papnak, az *adhvarjunak*, a Számavéda *bráhmanáját* pedig a kántáló papnak, aki az *udgátri*.

A *bráhmanák* igen vegyes tartalmú szövegek, foglalkoznak a rítusok leírásával, de el is magyarázzák a rituális cselekedetek eredetét, célját és jelentését, megalapozzák érvényességét. Ezért sok mitológiát és legendát, töprengéseket tartalmaznak. Elvben sok *bráhmana* keletkezett és sok el is veszett, s csak idézetek maradtak fenn belőlük más művekben.

Néhány fontosabb *bráhmana*: a Fekete Jadzsurvédához tartozik a *Taittirija bráhmana*, a Rigvédához kettő, közülük az *Aitaréja* a fontosabb, amely a szóma áldozattal foglalkozik, de számos más mindennapos és ritkább

¹³⁴ E problematikus fogalom tartalmával, jelentésváltozásaival a későbbiekben foglalkozunk, jelentése kb. 'lélek'.

¹³⁵ Démonok.

¹³⁶ Kígyók.

áldozatot is leír. A Fehér Jadzsurvéda fontos *bráhmanája* a *Satapatha bráhmana*, amely a legterjedelmesebb. Egyebek között leírja a tűzoltár megépítését. Fontos mitológiai történetek találhatók a *bráhmanákban*, pl. Manu története, aki hajót épít magának és így menekül meg a mindent elpusztító özönvízből. Egy másik történetben Agni az erdőtűz, aki nagy területeket feléget, és ezzel megnyitja a földeket a művelés előtt és egyúttal meg is tisztítja azokat.

A védikus kor egyik legfontosabb vallási eleme az *áldozat*, amely részben már a letelepedett életmódhoz kötődik, részben közösségformáló erő és a növekvő anyagi jólét egyik tükröződése is.

A *bráhmanák* osztályozták az áldozatokat. Három típusa: növényi és egyéb felajánlások, az állat- és a szóma-áldozat. Az áldozatot egy-egy konkrét ház ura mutatta be, akit a felesége elkísért, az áldozatot magát azonban papok hajtották végre, számuk változó volt, egytől 16-ig terjedhetett, de a teljes szóma-áldozatnál 17 pap vett részt.

A *tűzoltár* fontos része volt az áldozatnak. Korai oltárok nem maradtak fenn, mivel azokat vályogtéglából építették (és az áldozat végén le is bontották), de maradt fenn néhány, amely már égetett téglából készült. Az áldozatot a *jadzsamána* rendelte meg, akit ugyancsak felszenteltek az áldozat idejére, valamint a helyet is, ahol azt bemutatták, de amikor vége lett a szertartásnak (*jadzsnja*), a területet megfosztották szentségétől. Az orthopraxis¹³⁷ fontosabb volt, mint a vallási tanítások.

A bonyolultabb áldozatokat csak a felsőbb kasztok mutathatták be. A nagy áldozatokat az egész klán mutatta be, a végén közös étkezéssel. A szertartás végrehajtói a papok, a *bráhmanák* voltak, akik egyre nagyobb tekintélyre tettek szert, mint a titokzatos és mágikus erő, a *brahman* birtokosai. A nagy áldozat megrendelője gyakran a helyi uralkodó, rádza vagy más ksatrija volt, aki ajándékokkal halmozta el a *bráhmanákat*, és gazdagságát bizonyította, remélve, hogy az istenek az áldozat miatt még több gazdagságot adnak neki. Hatalmát így rituálisan az istenek, ill. a papok garantálták. A szétszort gazdagság pedig korlátozta a gazdagodását. A papoknak kellett meghatározniuk az áldozat bemutatásának szerencsés időpontját, s ez fejlesztette csillagászati ismereteiket és a matematikát.

Voltak egyszerű áldozatok, amelyeket a családfő maga mutatott be. A mindennapi élet eseményeivel kapcsolatos házi szertartásokat (= *grihjakarmáni*, amelyeket a *grihjaszútrák* tartalmaznak) a családfő a házi tűzhelyen mutatta be, amely oltárként szolgált.

A nagyobb szabású áldozati fesztiválokat, amelyekből többféle létezett, számos pap végezte, de a négy szolgálatvégző *ritvidzs* játszotta a főszerepet. A korai időkben csak kétféle pap, a *hótri* és az *adhvarju* szerepe különült el egymástól. A *hótri* őrizte a Rigvéda tudását, recitálva a himnusz, ő szólította az isteneket az áldozathoz. Neki később már három segítője volt, feladataikat a Rigvédához tartozó *bráhmanák* írják le. Az *adhvarju* pap a Jadzsurvédát őrizte, az áldozat bemutatásával kapcsolatos gyakorlati teendőket látta el: kimérte az áldozat bemutatásához szükséges földterületet, gondoskodott az oltár megépítéséről. Az áldozati eszközök, ill. a felajánlásra szánt ételek elkészítéséről gondoskodott, bemutatáskor áldozó igéket és egyéb imákat mormolt.

¹³⁷ A szertartás pontos, betű szerinti végrehajtása.

Neki három segítője volt. Az *adhvarju* papnak és segítőinek az áldozattal kapcsolatos tennivalóit a *Satapatha bráhmana* (100 fejezet) tartalmazza. Az *udgátri* az énekmondó pap, aki a Számavéda tudását őrizte a szívében és a Szóma-áldozat során a szent dallamokat (*száman*) énekelte. Neki is három segítője volt. Mindig volt egy pap, a *bráhmana*, aki az áldozat hibátlan bemutatása felett örködött, nem szólalt meg és a mai napig van ilyen, aki csak jelen van a szertartáson, ő tudja a legjobban a szövegeket és csak a többi papot figyeli, ha szükséges, kijavítja, amit mondanak. Neki mind a három védát (Rig, Jadsusz, Száma) ismernie kellett. Neki is három segítője volt. Az oltár felépítése mindig fontos (a világ teremtésének az útja), a két alapvető elemből, a földből és vízből formálódott. A különböző áldozatokhoz hatalmas oltárokat építettek, egy áldozathoz többet is, amelynek pontos méretét is meghatározták a szent iratok. Az oltár a *védi*. Három oltáron áldozati tűz égett.

Agni-ádhána = az áldozati tűz meggyújtása

Ezt mindig a növekvő hold első napján mutatta be a családfő, négy pap vett benne részt és három tűzházat, valamint oltárt építettek. A tűzhelyek alaprajza is különbözött egymástól. A papok előbb rituálisan mindent megtisztítottak és elkezdtek a több mint egy napos szertartást, amelynek a végén a három tűzházban sorra meggyújtották a tüzet. Noha ez a házi szertartások közé tartozott, igen részletező, sok lépésből álló és időigényes szertartás volt. Általában csak fiatal családfő mutatta be és csak egyszer, mert utána már napjában kétszer italáldozatot mutatott be Agninak és a tüzet folyamatosan őrizték. Ez az *Agnihótra*, amit a ház ura minden napfelkelte előtt és napnyugta után elvégzett egy pap, az *adhvarju* segítségével. Még ez is meglehetősen részletező szertartás volt, és a felépített tűzházaknak ebben is szerepük volt.

Az Újhold és Telihold-áldozatokat félhavonta mutatták be, és két-két napot vettek igénybe.

(Eredetileg az áldozó maga az áldozat, de ezt helyettesítik, eleinte különböző állatokkal, de azokat már nem levágják, legfeljebb az áldozati tüztől távol megfojtják, végül már növényt áldoznak, amit állatformára kötöznek, majd már csak süteményt áldoznak.)

Szóma-áldozat

A Szóma-áldozat nagy fesztivál volt, akár több hétig is eltartott. A szómából préselt ital elkészítése az indo-iráni áhítat része volt, és a legszentebb rítus maradt. A szóma jelzője gyakran a *madhu* = méz. A szóma növény eredete vitatott, egyesek szerint nem más, mint az *Amanita muscaria* = légyölő galóca, vagy valamilyen gyakrabban előforduló, esetleg a tehéntrágyán megélő más gomba, amely eksztatikus állapotot idézett elő. Ám Pandzsábben és India más részein ez nem terem meg, ott más növényvel helyettesítették és a szertartásokat megnyújtották, hogy az eksztázis érzetét az istenekkel való érintkezés váltsa ki, amelyet a rítusokkal igyekeztek elérni. Ezen kívül ittak mézsört is, ami növelte a hatást. A szóma szó a *szu* = *sajtol*, *présel* gyökből származik és eredetileg a kipréselt szómalét jelentette. Majd a hegyekben termő növényt is így nevezték, ami gyógyító, serkentő és vélhetően hallucinogén

hatással rendelkezett. A növény hajtását morzsolókövekkel verték szét, a levét birkagyapjából készült szűrőn nyomták át és fakádakban, vagy korsókban gyűjtötték össze, majd felajánlották az isteneknek. Az átszűrt lét vízzel „megtisztították”, és tejet, aludttejet és árpát kevertek bele. Napjában háromszor sajtolták. Ez a lé volt a halhatatlanná tevő ital, az *amrita*.¹³⁸ A legegyszerűbbek az egynapos Szóma-áldozatok voltak, de volt 2–12 napos préseles is, sőt a nagy áldozati gyűlések még tovább tartottak. Először kiválasztották az áldozat helyét, amely fölé tetőt emeltek (mai utódja a mandala!), a tető alatt helyezték el a három áldozati tüzet és az oltárt. Készült még egy kis zárt térség is. Az áldozatot bemutató haját és szakállát levágták, majd megmosakodott és új ruhát vett magára. Ezután következett a felszentelési áldozat, majd az ételáldozat. Az áldozóhoz később csatlakozott a felesége is. Ezt követően bonyolult eljárásokra került sor, miközben a papok imádkoztak és kántáltak. Fontos szerepet kapott egy tehén, amiért megvásárolták a szómát, aztán királyként vezették-vitték be szekereken a csarnokba. A sajtolás előtt több nap a hódolat napja volt. Külön papi sátrat is építettek, majd 7 papnak 7 oltárt, és egyet az edények tisztítóhelyéül. Közben egy kecskét feláldoztak, majd elkezdték a szóma préselését, amelynek levéből a papok és az áldozat bemutatója ittak. A Szóma-áldozat a közösség örömnépe volt, az élet igenlése, a mindennapok ünneppé emelése. Figyelemre méltó, hogy Szóma, akihez, vagy amihez a Rigvédában sok himnusz szól, nem megszemélyesített istenség, és csupán a későbbi hinduizmusban vált Holdistenséggé. És az is érdekes, hogy a Szóma-áldozatot Dél-Indiában ma is bemutatják.

A Szóma-áldozat összekapcsolódott két másik áldozattal, az Agnicsajanával = a Tüzzoltár megépítése, valamint a Pravargja-áldozattal. Ez utóbbi nagyon mély értelmű és a teremtés egyik mítoszával függ össze: a Teremtés Ura, Pradzsápati újraalkotása azt követően, hogy a teremtés folyamatában szétesett és elpusztult.

Még egy áldozatról essék itt szó, bár nagyon ritkán mutatták be és csak a leghatalmasabb királyoknak volt rá lehetőségük.

Ez az érdekes áldozat az *asvamédha*. Fontos területszerző funkciója volt egy olyan korban, amikor az indek már terjeszkedtek, és nem ütköztek ellenállásba vagy csak kisebb szembenállással találkoztak. A lóáldozat egy teljes évig tartott és ezrek vettek benne részt. Ezzel a király a szomszédos országok fölötti szuverenitását érvényesítette, és területi igényét közvetlenül az áldozati ló barangolása testesítette meg. A kisebb szomszédos uralkodókat előre tájékoztatta a tervezett *asvamédháról* azzal, hogy azt fogadják el. Ha elfogadták, ez azt jelentette, hogy meghódolnak neki, elismerik fölöttük állónak. A lovat szertartásosan szabadon engedték, és egy évig arra járt, amerre akart. Közben mindenféle szertartásokat

¹³⁸ A 'halál' szó elé tett indoeurópai fosztóképzővel: a-mrita. Ez a halhatatlanságot adó ital azonosítható a görög mitológia ambróziájával, aminek ugyanaz volt a funkciója: az istenek italaként biztosította halhatatlanságukat.

végeztek. A csúcsponton a király bonyolult felszentelés után, valamint egy három napos ceremóniát követően leölte a lovat és sok egyéb áldozat bemutatására is sor került. A ló a termékenység és az erő jelképe. Az év során mind a lónak, mind a királynak tartózkodnia kellett a szexuális érintkezéstől, majd miután az állatot leölték, a főkirálynő imitálta, hogy közösül a lóval, ezzel a királyság szolgálatába állította a ló energiáit. A területet pedig, amit a ló bebarangolt, a királynak fennhatósága alá kellett vonnia, különben az áldozat érvénytelen lett.¹³⁹

A *bráhmanák* ugyan papi könyvek, és jobbra a szertartásokra összpontosítottak, azonban már igen sok elmélkedés található bennük a világ keletkezéséről, az egyéni halhatatlanságról, a végső filozófiai kérdések megfogalmazásáról. Hangsúlyozzák a tudás fontosságát, a tárgyalt kérdések belső jelentőségének megértését. Fontos, hogy már a védákban, és később mindenben, amit védikus irodalomnak tekintenek, egyre elvontabb filozófiai gondolkodás jelenik meg és egyre bonyolultabbá válik a mitológia. Az időszámítás kezdete körüli időszakra már számos igen összetett kozmológiai és kozmogóniai történet rögzül, amelyek közül néhányal érdemes megismerkedni. A *bráhmanák* olyan területeken is vizsgálódnak, amelyeket együttesen a „véda” hat tagjaként (*védánga*) ismerünk¹⁴⁰, és amelyek a Kr. e. VIII. és IV. század között fejlődtek ki.

Az *áranjakák* = erdei könyvek, még mindig az áldozatokkal foglalkoznak, de már nem minden esetben a rítust részletezik. Inkább a meditációra és a megértésre, nem pedig a szertartás kivitelezésére összpontosítanak, noha van olyan *áranjaka*, amely foglalkozik az emberrel, a lóáldozattal és a tűzoltárral. Megjelenik a belső áldozat fogalma, a *tapasz*, az önmegtartóztatás. Feltehetőleg a *szannjászínok* megjelenésével hozhatók összefüggésbe.

A védikus világteremtési mítoszok közül néhány a javasolt szövegekben található, és vannak bennük részletek, amelyek a kasztrendszer kialakulását írják le.

A védikus *társadalom* a letelepedés időszakában élt, amikor az állattenyésztés és földművelés együttese helyett nagyrészt a földművelés lett a meghatározó. Létrejöttek az arisztokratikus köztársaságok kis törzsközösségekből, délebbre és keletebbre pedig királyságok. Ezek is kis politikai egységek voltak, buddhista szövegek számosat felsorolnak közülük, de később néhányuk felemelkedett és hatalmassá növekedett.

¹³⁹ Az asvamédha megtalálható a Rámájana magyarul megjelent szöveg-részletében is.

¹⁴⁰ L. az I. részt.

A társadalom hamar legalább három részre szakadt: a szabad áriják, a bráhma és az ott talált népesség csoportjaira. De a védák egyik szövege már a négy *varnáról* beszél¹⁴¹. Elkülönültek egymástól a varnák, illetve a társadalom gazdasági és foglalkozási differenciálódásával párhuzamosan a születés szerinti csoportok, a *dzsátik* is. Ezek a nagy rendszerek azután tartósan fennmaradtak a mai napig. Az ókor egészében a hatalom csúcsain a bráhma és a ksatriják vetekedtek az elsőbbségért, de jobbra inkább egymást erősítették. Ez a helyzet is legalább kétezer éven át fennmaradt.

Az upanisadok kora

A papi kaszt, amely szerint egyedül a papság hivatott az ősi bölcsesség közvetítésére, szembe találta magát a ksatrija osztállyal, amelynek szellemisége figyelmen kívül hagyta a hivatalos papság dogmáit, és leválasztotta a bölcsesség útját. Az ember szellemi célját a közvetlen átélésben, a belső megtapasztalásban fogalmazta meg. Sok bráhmana is ezt az utat választotta. A Kr. e. első évezred közepén egyre jelentősebbé vált az ősi eredetű aszketikus remete-élet. Szokás lett, hogy a papság és nemesség legkiválóbb képviselői idős korukban erdei remetének mentek, részben az ő tanításaikból születtek meg az „erdei tanítások”, az *áranjakák* és a „titkos tanítások”, az *upanisadok*. A korai upanisadok keletkezését Wendy Doniger ma legfeljebb a Kr. e. VI.–IV. századra datálja azzal, hogy a műfaj még a Kr. u. XII. században is létezett. *A védikus korpusz utolsó nagy csoportját ezek az upanisadok képviselik. A szó jelentése: „mellé leülés”. A mester mellé ültek a tanítványok és hallgatták vagy vitatkoztak vele. Az upanisadokat évszázadokon át írták. Ma hagyományosan 108 upanisadot tartanak nyilván, de Max Müller 170 önálló szöveget különített el. Paul Deussen hatvanat fordított le. Az upanisadok az egyes védákhoz kapcsolódnak, azok mellé vannak beosztva. Az ind filozófia tárgya* egyebek között a szellemi tudat és belső megtapasztalás. Inkább megéneklük a valóságot, kevésbé érvelnek, de az érvelés is megtalálható az *upanisadokban*. Korukban reformtörekvéseket képviseltek, de egyúttal vissza is nyúltak ősi tanításokhoz. A Rigvéda kései himnuszaiában látható a törekvés, hogy a bonyolult pantheont egyetlen Isten abszolút eszményképében igyekezzenek egyesíteni. Átmeneti istenalakok jelentek meg, pl. a papi rendet megjelenítő Ima-úr: Brihaszpati, vagy a Világteremtő Visvakarman, a Teremtő-úr: Pradszapati, a Szellemi Ember abszolút eszményképe, a Purusa. Ezek monoteista tendenciákat képviselnek. Belőlük alakul ki a Hatalmas, a Brahman eszményképe, aki az emberi

¹⁴¹ A varna és a dzsáti különbségét l. az első részben.

princípiumon (Purusa) keresztül megvalósuló és meditatív úton (Brihaszpati) megtapasztalható abszolút teremőisten (Visvakarman, Pradsápati) eszményképe. Ez az istenség egyénre szabott tapasztalásban válik istenné, ezért keresése mindig a legmélyebb emberi princípium keresését is jelentette. Számos átmeneti elnevezése létezett. Az upanisad-filozófia egyúttal az abszolút Lélek, az *Átman* fogalmának kibontakoztatásával is foglalkozik. A cél a belső és a külső világ, az én és az Isten azonosságának megvalósítása. Eszközei, módszerei: az áldozat, a lemondás (aszkézis = *tapasz*), később fejlett erkölcsi tanításrendszer. A cél tehát nem valamiféle isteni jutalom elérése, hanem lényegre törő megismerés. Az *upanisadok* datálása ugyanolyan problematikus, mint az ind szövegek többségéé. Az is kérdéses, hogy voltaképpen mit nevezünk *upanisadnak*, és eszerint hány ilyen szöveg is ismert. Még a korszakolásuk is nehézkes, és szinte valamennyi köthető valamelyik védához. Némelyik *upanisad* egy-egy *bráhmana* keretei között maradt fenn. Ilyen pl. a legrégebbinek tartott *Brihadáranjaka upanisad*, amely a *Satapatha bráhmana* része. Ehhez az *upanisadhoz* szerzőt is társítanak, aki azonban lehet mitikus alak vagy egykor élt pap: ő Jádnyavalkja. De még ennek se minden egyes része azonos korú, bizonyos részeket később tettek hozzá. Történetek kísérletek a szöveg tartalma, stílusa, formája és nyelvezete alapján a kronológia megállapítására. Négy csoportot különböztetnek meg. Az *első csoportba* a legrégebbi, prózai upanisadokat sorolják, ezek: *Brihadáranjaka* és *Cshándógja*, tartalmilag a leggazdagabb *Taittiríja*

Aitaréja *Kausítaki* *Kéna*. Ez utóbbi átvezet egy újabb csoporthoz, amelyben a terminológia már megszilárdult.

2. Metrikus upanisadok: *Káthaka* *Isá* *Svétásvatara* *Mundaka* *Mahánarájana* 3. A későbbi prózai upanisadok: *Prasna* *Maitrájaníja* *Mándúkja* 4. Kései atharva upanisadok, amelyek már vagy a jógát dicsőítik, vagy a szannjászínokat, és van köztük olyan is, amely Visnu vagy Siva imádatára összpontosít.

Az upanisadok legfőbb tanításai

Kikristályosodik a *brahman* és az *átman* fogalompárja. A *brahman* a régebbi és kevésbé világos fogalom, az első princípium, ahogy az univerzumban felfogható, az *átman* az ember belső egója, pszichéje, az *átman* a pszichikai, a *brahman* az univerzum kozmikus princípiuma. A kettő egységét fogalmazzák meg tömören az olyan sorok, mint: *tat tvam aszi* = „az te vagy” (*Cshándógja*), vagy *aham brahma aszmi* = én Brahman vagyok (*Brihadáranjaka*). Fontos tanítás, amely minden *upanisadban* valamiképpen felbukkan, illetve szokták így is értelmezni, hogy az univerzum csak látszat és nem realitás. A teljes külső univerzum, a tér és idő, valamint a saját belső érzékeléseink is csupán olyan formák, amelyekben a lényegi valóság megmutatja magát az olyan tudatnak, mint a miénk. de ez nem az a forma, amelyben a

tudatunkon kívül létezik. Ez a filozófia is keresi tehát a dolgok lényegét, amely az empirián túl van. Hasonló következtetésre jutott Parmenidész, Platón, Kant és Schopenhauer. Az *upanisad*okban utalások vannak erre az értelmezésre, később pedig – először a *Svétásvatara upanisad*ban – megjelenik a *májá*, az illúzió fogalma. Ez aztán később egy máig élő filozófiai irányzat egyik kulcsfogalma lesz. Nagy jelentőségű és több *upanisad* is foglalkozik a szent és misztikus, mágikus szótaggal, amely az *Aum*¹⁴². Meghatározása egyebek között a *Mándúkja upanisad*ban olvasható, fontos szerepe van a meditációban és máig is a legfontosabb *mantra*. Az istenséget jelképező szó, amelyet minden ima, szertartás előtt és után ejtenek. Későbbi értelmezésében 4 hangból áll: háromból lesz az *óm* hosszan ejtve és a negyedik néma, az a csend, maga a Brahman. A szótag lehet az egy isten jelképe, vagy a hindu háromság egységének jelképe. (A buddhizmusban is használják.) A védikus irodalomban születik meg a *szamszára* fogalma, amely a születések körforgása. Ugyancsak felbukkan a *karma* és a *dharma* fogalma. Bizonyos szertartások a védikus korból származnak, és máig fennmaradtak, ezekről majd a mai hinduizmus szertartásainál lesz bővebben szó. Egyet azonban itt kell említeni: az *upanajana* szertartását¹⁴³, azaz a szent fonál beavatási szertartását, amit csak a kétszerszületettek, a *dvidzsák* végezhetnek és csak a fiúk. Ezt követően kezdhet el egy fiú védát tanulni, de azt se bárki, főképpen a bráhmána fiúk olvashatják, a többinek tanítják. Ez a megkötöttség is a bráhmána osztály kiváltságainak védelmét mutatja.

B. A szmríti irodalom

Az ind írásbeli hagyomány másik nagy csoportját a *szmríti* irodalom jelenti. Mint említettük, ide tartoznak mindazok az írások, amelyeket az emlékezés őrzött meg, azaz az eposzok, puránák, tantrák, jóga szútrák, hindu ágamák, és Manu törvényei.

Mielőtt áttekintjük a *szmríti* irodalmat, fontosak a történelmi változások, amelyek bekövetkeztek a védikus kor és a Buddha fellépése közti évszázadokban. Ezek megtalálhatók a történeti részben.

Az eposzok

Az indiai hagyomány két nagy eposzt ismer. Mindkettő magvát valamikor a Kr. e. V–IV. században komponálták és egy-egy költő nevéhez köti a hagyomány, de évszázadokon át alakultak a történetek és gazdagodtak, különböző filozófiai irányzatok jelentek meg bennük.

¹⁴² Mai ejtés szerint inkább Óm.

¹⁴³ Lásd később.

Az a legfontosabb, hogy e művek a *ksatriják világi irodalmi* alkotásai, az ő nézeteiket, eszményeiket tükrözik. A *Mahábháratát* tartják a régebbinek, amely valóban kevésbé jól szervezett, de igen nagy terjedelmű irodalmi alkotás. A *Rámájana* sokkal összefogottabb mű. Mindkettőnek vélhetően van történelmi alapja, amely azonban a távoli múltba vész. Mindkettő nagy küzdelmet mond el, a Mahábhárata voltaképpen klánok, törzsek harca a hatalomért, a Rámájana viszont inkább észak és dél küzdelmének fogható fel.

Mahábhárata

Ez a mű abba az irodalmi kategóriába tartozik, amit *itihász*a, azaz történelmi irodalomnak neveznek. Fő témája a történet mellett az egyén viszonya a társadalomhoz és a világhoz, valamint a *karma* működése. A mű címe annyit tesz, hogy *Bhárata nagy nemzetségének háborúja*. A nemzetség két ága, a Kauravák és a Pándavák, Bhárata leszármazottai harcolnak egymás ellen.

Maga az eposz mintegy százezer versszakból és 1,8 millió szóból áll. Évszázadokon át alakult, úgy tartják, hogy a Kr. e. VIII. századtól a Kr. u. IV. századig írták. Mégis egy konkrét szerző, *Vjásza* nevéhez kötik. A mű 18 könyvből áll, illetve még hozzá fűzték a *Harivamsa* c. művet, amely már Krisna isten története. Maga a keletkezés is mitikus. Vjásza diktálta a történetet Ganésa istennek, akinek egy feltétele volt: soha nem állhat meg, folyamatosan kell diktálnia. Vjásza ezt azzal fogadta el, hogy csak akkor áll meg, ha Ganésa valamit nem ért meg. Szerkezetét tekintve keretes történet: az egészet az egyik főszereplő, Ardzsuna dédunokájának, Dzsanamédzsaja királynak mesélik el, de később mások is elmondják, nevezetesen az északi kultúrközpontban, Taksasilában. 'Vjásza' szövege még csak 8000 versszakból állt, ezt bővítették egy változatra, ami *Bhárata* néven ismert és már 24.000 versszakból állt, és idővel tovább bővítettek. Tény, hogy Pánini említi ezt a 24.000 versszakos változatot valamikor a Kr. e. IV. században. Létezik egy Kr. u. VI. századi rézlapba vésett felirat, amely már a százezer versszakos változatot említi. Úgy tartják, hogy valamikor a Kr. u. I. évszázadban rendezték az egészet a 18 könyvbe. Külön említendő a 6. könyv, amely a *Bhagavad-gítát* tartalmazza, és a 3. könyv, amelyben *Nala és Damajanti* története, valamint a *Rámájana* rövidített változata található.

A *történet magva* egy háború a hatalomért, amely egyesek szerint történelmi esemény volt és a Kr. e. X. században zajlott. Ugyanis a politikai hatalom fontos központja a Kaurava királyság volt a Kr. e. 1200 és 800 közötti időben. Számos más forrás említi ezt a harcot és az

uralkodókat (*puránák*). A Kaurava királyság székvárosa Hasztinápura volt, ennek a trónjáért folyt a küzdelem egy klán két ága, a Kauravák és a Pándavák (Kuru és Pándu leszármazottai) között. Fontos, hogy a harc egyúttal a Kálijuga kezdete is, amelyről később még lesz szó. A történet röviden a következő. A Kuru leszármazott Dhritarásra vakon születik, ezért a vének úgy döntenek, hogy nem lehet király, így unokatestvére, Pándu lesz az. Ám Pándu véletlenül a nyilával egy vadászat alkalmával eltalál egy bölcsét, aki megátkozza: ha szexuális tevékenységet folytat, meghal. Pándunak volt két felesége, akik az istenek segítségével összesen öt fiát szültek a királynak, ő azonban nem állta meg az átok parancsát és meghalt. Az ő fiai a Pándavák. Dhritarásznak száz fia születik, ők a Kauravák. A Pándavák elmennek egy versenyre, amelyet Draupadí hercegnő kezéért hirdetnek meg: egy hatalmas íjat kell felajzaniuk és egy mennyezetre függesztett célpontot eltalálni, ami csak Ardzsunának sikerül. Hazaviszik Draupadit, de anyjuk oda sem pillantva arra utasítja a Pándavákat, hogy testvériesen osztozzanak meg a díjon. Így történik, hogy Draupadínak öt férje lesz. A Pándavák visszatérnek Hasztinápurába, ahol megegyeznek a Kauravákkal és új területet kapnak, ez Indraprasztha. Ám Draupadí megsérti Durjódhanát: kineveti, hogy ő is rosszul lát, ami nem csoda, hiszen az apja is vak volt. A sértést meg kell torolni. A Kauravák kockajátékra hívják ki a Pándavákat, de a kockákat meghamisítják és a Pándavák mindenüket elvesztik. A Kauravák Draupadit meg akarják alázni, meztelenre próbálják vetkőztetni, de Krisna ezt azzal akadályozza meg, hogy végteleníti a testét borító leplet. Ezek után a Pándavákat 12 évre száműzik és a 13. évben is még inkognitóban kell élniük. Ez alatt azonban mindkét fél készülődik a nagy háborúra. Bhísma, a nagy hős a Kauravák vezére, de elesik a harcban, s utóda Dróna lesz. A háború e szakaszában a legtöbb harcos elesik, majd a csata utolsó napján Bhíma és Durjódhana buzogánnyal küzd meg és Bhíma megöli Durjódhanát. Végül árulással ketten belopóznak a Pándavák táborába és a még élő Pándavákat álmukban lemészárolják, csupán 7 Pándava és 3 Kaurava marad életben. Békés időszak következik, Judhisthirát királlyá koronázzák Hasztinápurában. Bhísma oktatja az új királyt a társadalomról, a gazdaságról és a politikáról. Judhisthira bemutatja az *asvamédhát*. Az egyik mellékága a történetnek a jádavák belharcát és pusztulását meséli el. (Indiában máig élnek jádavák, igen befolyásos kaszt, a lakosság mintegy 10%-a jádava.) Az eposz vége felé Judhisthira és fivérei végigutazzák az országot, felmennek a Himalájába, ahol út közben a király kivételével az összes Pándava lezuhan és elpusztul. Judhisthira végső megpróbáltatását egy kóbor kutya jelenti, ő Jama, a halál és az alvilág ura, aki leviszi őt az alvilágba, megmutatja, hogy ott vannak a rokonai, majd a királyt felengedi az égbe, és megígéri, hogy a többi Pándava is odakerül, ha letöltötte alvilági büntetését.

Rámájana

A másik nagy eposzt is konkrét szerzőnek tulajdonítják. Ő *Válmiki*. Maga a történet a Kr. e. IV. században keletkezett, de a legrégebbi kézírata csak a Kr. u. XI. századból származik. A mű 24.000 versszakból, 50.000 sorból áll, 7 könyvre és 500 énekre tagozódik. Központi témája a *dharma*, lényege a filozófia és az áhítat, az asszonyi hűség és erény dicsérete, az eszményi király alakjának megformálása. A történetnek létezik északi és déli variánsa, van tamil szövege is. Ma a legismertebb változat avadhi nyelven, a hindí egyik dialektusán, a XVI. században keletkezett és *Tulszidász* alkotása. Ebből készült a nagyon népszerű televíziós sorozat is.

A történet magja, hogy Kósala királyság székvárosában, Ajódhjában Dasaratha király egyik felesége a saját fiát szeretné utódnak szemben a másik asszony fiával, Rámával, aki az elsőszülött. A király enged felesége kéréseinek és száműzi a fiát, de bánatában belehal a döntésébe. Rámát és feleségét, Szítát elkíséri Laksmána, Ráma fivére, és ő vigyáz rájuk erdei remeteségük idején. Ám őt félrevezetik a démonok, és Szítát elrabolja Rávana, a démonkirály., Elviszi őt Lanká (= Ceylon) szigetére és ott fogva tartja. Ráma segítségére siet a majmok népe és királyuk, Hanumán. Ő az, aki Szítá nyomára bukkan és elmegy Lankára, hatalmas léptekkel átugrik India csücskéről a szigetre és megtalálja az asszonyt, meg a démonkirályt is. Megfenyegeti Rávanát, hogy hozzá ne nyúljon Szítához, de kiszabadítani akkor még nem tudja: Hanumán nagy pusztítást visz véghez, mivel a démonkirály meggyújtja Hanumán farkát, s azzal tűzvészt okoz a démonkirály városában és palotájában is. Végül Rámának sikerül kiszabadítania Szítát. Ám ekkor még meg kell győződnie arról, hogy Szítá tiszta maradt, amit tűzpróbával tisztáz. Az asszony sértetlenül kerül ki a tűzből. Ezt követően visszatérnek Ajódhjába, ahol Ráma lesz a király, az eszményi uralkodó. Szítá megpróbáltatásai azonban ezzel nem érnek véget. A rosszindulatú pletykák nyomán Ráma ismét kétségbe vonja felesége tisztaságát és eltaszítja magától az akkor már ikrekkel áldott állapotban lévő asszonyt. Sok év múltán fiai dalnokokként térnek vissza az udvarba, majd Ráma bűnbűnőan fogadja hitvesét is, aki újabb próbának veti alá magát, de ekkor már érvényesül az asszonyi büszkeség: anyját, a földanyát hívja tanúságul, hogy fogadja be magába, ha ártatlan és tiszta maradt, és ezzel elsüllyed a földbe¹⁴⁴. Van még egy szála a történetnek, és ez Rávana démonkirályé. Ő hatalmas önmegtartóztatással és vezekléssel olyan erőre tett szert, hogy Brahmá hajlandó teljesíteni egy kérését: az istenek őt soha ne tudják

¹⁴⁴ Szítá ugyanis egy barázdából született, és nem marad kétkedő férje mellett. Ezzel némi csorba esik az ideális hitves indiai eszményképén.

legyőzni. A kívánságot Brahmá teljesíti, de a kegy nem terjed ki az emberekre. Csak az emberré lett Visnu Ráma képében tudja legyőzni.

Ezek a történetek állandó témái a legkülönbébb előadóművészeteknek, főképpen a táncnak, amelynek négy klasszikus irányzata alakult ki. Különösen a *kathakali* alakította ki a démonkirály, Hanumán és mások igen színes megjelenítését és kemény mozdulatokkal a történet elmesélését.

Tantrák

A szó jelentése: szövöszék, szövés. Eredete tisztázatlan, egyesek viszonylag kései irányzatnak tartják, mások rendkívül korainak, prevédikusnak, eredetét tekintve nem is brahmanikusnak, hiszen megszeg minden hindu tabut, mondván, hogy hatékonyabb szertartásokkal kell az istenséggel azonosulni. A tantrikus csoportok rítusai hosszú imádságokat tartalmaztak, majd szexuális aktusokat. Ebben minden résztvevő egyenlő volt tekintet nélkül a kasztjára. Alkoholt is használhattak. Tantrikus irányzatok a buddhizmusban is vannak. A hindu tantrák 92 iratot tartanak számon, amelyeket csoportokba osztanak. Egyebek között vannak Siva tantrák is. Ezeket isteni kinyilatkoztatásnak tartják, amelyeket Siva adott. Ezért egyesek sruti, és nem szmriti irodalomnak tekintik, de az ortodox hindu hagyomány nem tekinti srutinak.

Ágamák

Az ágamák a hitet irányító hagyományos tanok vagy rendszerek. Főképpen monotheista szövegek, amelyek Siváról, Visnuról és Dévíről szólnak. Szokták a tantrákat is ágama szövegeknek tartani, amelyeket Dévinek szenteltek.

Manu törvényei

A bráhmanikus tanítások társadalmi aspektusának jelentős megerősítője egy törvénykönyv, amelyet egyetlen szerzőnek tulajdonítanak, de voltaképpen évszázadokon át alakult, mire elnyerte azt a formáját, amelyben ma ismerjük. Manu törvényeiről van szó¹⁴⁵. A *Mánavadharmasásztra*, avagy *Manuszmriti* a jogi irodalom eszközrendszerével igyekszik megkötni a korában ismert társadalmi struktúrát, főképpen pedig a kasztrendszert, de részletesen foglalkozik az uralkodó feladataival és természetesen a bíraskodással, s a büntetésekkel is. A *dharma*sásztra-irodalomban nem egyedülálló mű, de jelentőségében és hatásában kiemelkedik a többi közül. Ma ismert szövegének mintegy a felét tekintik eredetinek, a többi későbbi betoldás.

¹⁴⁵ Ismertetését lásd az első részben.

Az olvasásra javasolt részlet Manu törvényeiben pontosan meghatározza az ember helyét a kasztrendszerben. Még azt is részletezi, hogy a különböző vegyes házasságokból származó embereknek hol a helyük a társadalomban. Figyelemre méltó, és ez a későbbi *dharmasásztrákban* is így van, hogy ki milyen *büntetést* kaphat ugyanazon bűn elkövetése miatt. Bráhmána meggyilkolása halálbüntetést von maga után. De ha bráhmána gyilkol alacsony kasztbélit, az csak pénzbírságot fizet. Fontos része Manu törvényeinek, hogy a *nőket* igen alacsony sorba sorolja a tekintetben, hogy egy nőnek mit szabad és mit nem. Pl. nem lehet vagyona, nem örökölhet, kizárólag csak egy férfinak – apa, férj, fivér – alárendelten élhet.

A szmriti irodalom utolsó nagy gyűjteményei: a puránák

A *purána* szó jelentése: ősi, régi történetek. 18 főbb *puránát* ismerünk, de a szám maga konvencionális, közülük a legfontosabbak: Váju, Visnu, Agni, Bhavisja, Bhágavata. A ma ismert puránákat a Kr. u. IV. és XII. század között bráhmanák állították össze, de eredetük a távoli múltba vész, hiszen maga a kifejezés először az Atharvavédában fordul elő. Kompilációk, de a legenda-anyaguk nagyon ősi. Léteznek dzsaina és buddhista puránák is. Jobbára az univerzum történetét mesélik el a teremtetéstől a pusztulásáig, tartalmazzák királyok, hősök és bölcsek, valamint félistenek leszármazását, a hindu kozmológiát, filozófiát és földrajzot. Ma bráhmána papok járkák a templomokat, és hetekig egy helyben maradva felolvasnak a *puránákból*. A *puránákat* India-szerte írták és még a XVI. században is módosították. A *Brihadáranjaka upanisad* említi a *puránákat*, mégpedig úgy, hogy azok alkotják az ötödik védát. Egyes vélemények szerint a *puránák* a *bhakti* mozgalom¹⁴⁶ kibontakozásához köthetők. Kétségtelen, hogy egy-egy gyűjtemény egy adott isten kultuszához és annak népszerűsítéséhez kötődik. Fontosságuk a két nagy irányzat, a Visnu és a Siva kultusz kibontakozása és megszilárdulása idejére esik.

Fontos részüket alkotják a királylisták, amelyek a legrégebbiek. Egyik csoportjuk az emberi faj mitikus őisével kezdődik, akit ugyancsak Manunak hívnak, és a lista eljut a Mahábhárata hőseinek közvetlen leszármazottaiig, így ez a lista a Kr. e. első évezredig jut el. A második csoport jóslatok formájában jut el a Gupta dinasztiáig, ill. a Kr. u. IV–VI. századig.

Hagyományosan minden *purána* öt témával foglalkozik: az univerzum emanációjával, elpusztításával és ismételt emanációjával, a Manuk uralmával és korszakaival, az istenek és

¹⁴⁶ Lásd később.

bölcsek genealógiájával, és a nap és hold dinasztiák leszármazásával, amelyhez minden dinasztia visszavezeti az eredetét.

A *puránák*, noha bráhmaának állították össze, ugyan a hagyományos műveltséget képviselik, nagyrészt mégis a népi vallás megnyilvánulásai. A papi kaszt tehát fenntartotta a vallás megőrzésének és továbbadásának tisztjét, de befogadóvá vált. A gyűjtemények tükrözik a szekták megjelenésének és megerősödésének folyamatát, szintetizáló törekvéseket mutatnak, és az egyszerűbb szertartásokra összpontosítanak. Ezért a Gupta-kortól fogva szokásos *puránikus hinduizmusról* beszélni. Az eddig feltüntetett témákon kívül az egyes osztályok kötelességeivel, szent helyekkel, zarándoklatokkal és sok minden egyébvel is foglalkoznak. Fontos, hogy olyan vallási jutalmakról is beszélnek, amelyek nők és sűdrák számára is elérhetők.

A *puránák* szerkezete és hagyományos témái hasonlóak, az első három témakör, amivel foglalkoznak, a kifejlett hindu kozmológiát tartalmazza, és minden esetben csillagászati évszámmal kezdődik. Itt ismerhető meg az indiai idő-koncepció.

3. Időszámítás

Az *indiai időszámítás* ciklikus szemléletű és gyakorlatilag végtelen idővel számol. A kozmikus idő már a védikus teremtés-mítoszokban is felbukkan. A kozmológia vélhetően mégis a buddhista és dzsaina kozmológiánál később nyerte el mai formáját. A rendszer szerint a kozmosz az örökkévalóságban belül ciklusokon esik át. Egy alapvető ciklus a *kalpa*, Brahmá egy napja, ami 4320 millió földi évnél felel meg. Az éjszakája is ugyanilyen hosszú. 360 ilyen nap és év alkotja Brahmá egy évét, és az ő élettartama 100 ilyen évig tart. Mostanában az ötvenes-hatvanas éveiben jár. Ezért a legnagyobb ciklus 311.040.000 millió évig tart, ami után az egész univerzum visszatér a világszemlébe mindaddig, amíg egy új teremtő isten ki nem fejlődik.

Mindenegyik kozmikus napon az isten megteremti az univerzumot, majd ismét magába veszi azt. Minden *kalpában* van 14 másodlagos ciklus, köztük nagy szünetekkel. Ezekben a ciklusokban a világot újrateremtik és az emberi faj is megjelenik (őse mindig egy Manu). Mi most a *kalpa* hetedik másodlagos ciklusában vagyunk. Minden másodlagos ciklusban 71 nagy korszak van. Minden ilyen nagy korszakot (*mahájuga*) 4 *jugára* osztanak. Az egyes *jugák* hossza isteni években mérendő, és egy isteni év 360 emberi évnél felel meg.

A Föld 4 korszakon halad át, ezek a *jugák*.

- 1. Krita juga:** ez az aranykor, amikor még nincs szenvedés és nélkülözés, a meditáció és az erény természetes.
Hossza: 1.728.000 év
- 2. Tréta juga:** még erős a kötelesség = a dharma teljesítése, de már szükség van kasztokra és megírják a védákat.
Hossza: 1.296.000 év
- 3. Dvápara juga:** az előbbi folyamatok folytatódnak.
Hossza: 864.000 év
- 4. Káli juga:** a bráhmanák lezúllenek, a védák feledésbe merülnek, a kasztok keverednek, csökken az élettartam, éhínség, háború dúl; ebből a kivezetést a *bhakti* jelenti. Végül természeti csapások és özönvíz elpusztítják a földet.
Hossza: 432.000 év
Kezdet: Kr. e. 3102, a Mahábhárata háború éve.

Ezer ilyen korszak után egy nagy *tűz* minden materiálisat elpusztít, és a valóság tisztán szellemivé lesz.

Az időszámítás másik módja a *nap és a hold szerinti számítás*. A hindu időszámítás alapja a holdhónap. Megjegyzendő, hogy az egész kultúrában fontos szerepet játszik az asztronómia és asztrológia, alaposan ismerték a nap, a hold és a bolygók mozgását, a napfogyatkozásokat. A fontos eseményekhez a hinduk a mai napig kikérik a csillagjós tanácsait, különösen pedig horoszkópok alapján választják a házasulandó feleket.

4. Visnu és Siva kiemelkedése

A legjelentősebbé váló két istenség a *puránák* megírásakor *Visnu* és *Siva*, és a *puránákban* jelenik meg Visnu tíz *avatárjának* a koncepciója. A *puránákat* a hindu mitológia tárházainak is tartják, hiszen állításuk szerint 330 millió isten létezik, ám közöttük új isteneket dicsérnek, előtérbe kerülnek női istenségek is önállóan, vagy Visnu illetve Siva párjaként. A hanyatlás korának folyamatát éppen ezek az istenek, Siva, Visnu és Durgá képesek megváltoztatni.

Siva a nagy aszkéta, Párvatí férje, Ganésa és Kumára (Kartikéja) apja, a világ kozmikus pillére, a pusztító és megújító, aki kozmikus táncával lángba borítja az univerzumot, majd újjáteremti azt.

Visnu sose pusztít, ő áll minden valóság mögött, és annak a Brahmának a teremtője, akivel együttműködve a teremtés ciklusai általuk megkezdődnek. Tíz *avatára* = leszállás formájában jön el a földre, ezek a megtestesülések, amelyek eredendően helyi hősök voltak vagy esetleg

törzsi istenségek, korszakonként elpusztítják a démonokat. Visnu legfontosabb avatárái: Ráma, Krisna, vagy a vaddisznó megtestesülés, sőt, később Buddhát is egy avatárának tekintették. De a tizedik, amelyik megmenti majd a világot a pusztulástól, *Kalki* lesz, aki majd fehér lovon jön el¹⁴⁷. Az avatárak közül a legfontosabb *Krisna*, akinek kultusza később válik igen jelentőssé, főleg Mathurá környékén. Egész Indiában tisztelik, az irodalom fontos szereplője, és az Indián kívüli kultuszok egyik fontos istensége. (A két nagy istenség kultuszáról később lesz szó.)

A helyi istennőkből, *déví*kből kibontakozott a női princípium és erő, a *sakti* tisztelete, a kultusz követői a *sakták*. Minden folyónak is van istennője, de külön tisztelik a földistennőt és számos más istennőt is. Egyes istennők jók és szelídek, mások harciasak, mint Durgá vagy Káli. Mahádévi pedig egyesíti magában valamennyi istennőt. A férfi istenek ereje is a női erőből származik, ezért a kettő voltaképpen elválaszthatatlan egymástól. Ezért a nagy istenségeknek párjuk van. Siva párja Umá vagy Párvatí, Visnu párja Laksmí, Brahmá párja Szaraszvatí.

A *puránák* ellátták a nagy isteneket *hordozóállatokkal* (=váhana). Brahmáé egy lúd, Visnué részben Garuda, a mitikus madár, részben hozzá tartozik az Ananta kígyó, az örökkévalóság kígyója, amelyen Visnu a fejét nyugtatva pihen, amikor az univerzum szétfoszlik. Siva hordozóállata egy bika, Nandi. Ganésa, Siva elefántfejű, nagytestű fiának hordozóállata egy patkány. Ezért aztán ezek az állatok is tiszteletben állnak és körülöttük kultusz alakult ki. A kígyók tisztelete azonban igen ősi eredetű, és vélhetően az itt talált népek kultusza volt, amit az újonnan érkezettek átvettek. A buddhista mitológiában is nagy szerepet játszanak a Nágák, a kígyóistenség népe.

5. A kasztrendszeréről – összefoglalva

Láthattuk, hogy már védikus himnuszban is szerepel a kasztok teremtése, ezért ez a társadalmi tagozódásnak már akkor elemeiben meglévő rendszere, ami később rögzült, finomodott és a társadalom szervező struktúrája lett. A mind bonyolultabbá váló áldozati szertartások és a szent szövegek, a *sruti* irodalom őrzése jóvoltából elkülönült a papi kaszt, amely önmagában se volt egységes, hiszen a feladatok szerint tagozódott. Őket a társadalom világi része tartotta el. A letelepedett életmód és a földművelés, valamint a vaseszközök elterjedése által kitermelt többlet javak eredményezték a társadalom további rétegződését és azt, hogy az ott talált népességgel valamiképpen rendezzék a viszonyokat, azokat a társadalomba integrálják. Az itt

¹⁴⁷ Vagy ő maga lesz a fehér ló.

ismertetett folyamat voltaképpen a mai napig tart. Ez pedig arra utal, hogy a kasztrendszer minden látszólagos merevsége ellenére felettebb rugalmas, ha képes volt háromezer éven át fennmaradni. Az ott talált népesség integrációja kétféleképpen zajlott, vagy ők lettek az a negyedik kaszt, a *súdrák*, akik alantas munkákat végeztek, jogfosztottak voltak, de a falun, a településen belül éltek, vagy ők lettek az az ötödik népcsoport, az *érinhetetlenek*, akik a rituálisan (és a valóságban) szennyező munkákat végezték (állatdögök elszállítása, állati bőrök feldolgozása, szennyes ruhanemű mosása, halotthamvasztás, ürülék elszállítás, kötörés stb.), és ezért nem élhettek a falun belül, külön településeik jöttek létre. Nem ihattak a falu kútjából, és idővel még az árnyékuk is szennyezett.

A kasztrendszer azonban, mint a történeti részben már láthattuk, nem csak a négy, ill. öt nagy osztályból, rendből, státusz csoportból áll, hanem mindegyiken belül nagy differenciálódás ment végbe és kialakultak a *dzsátik* (a szó jelentése: születés)¹⁴⁸. A tagozódásban fontos a rituális tisztasági kritérium, hogy ki kitől fogadhat el vizet vagy élelmet, ill. annak milyen formájában, nyersen vagy főzve. Az egy asztalnál étkezés tehát az egyik meghatározó elem, a másik pedig a házasság lehetősége.

A négy *varna* is tagolódik, mégpedig két részre: a felső három varnába tartoznak a *dvidzsák*, a kétszer születettek. Ők azok, akiknek férfi tagjai gyermekkorukban átesnek a már említett *szent fonál*, az *upanajana* szertartáson, beleszületnek a védák tanulásába és a védikus szertartásokba. Amikor elérkezik a tanulás ideje, megkapják a több szálból font fonalat, amit a bal válltól a jobb csípő irányában átvetve viselnek, és évente cserélik. Ekkor kapják meg az első mantrájukat is, amelyet a Rigvédából vesznek, a napról szól és napkeltekor, ill. napnyugtakor kell elmondani.¹⁴⁹ Ez védikus szertartás. (Ma még két védikus szertartás él: a házasságkötés és a halotti szertartás.) A védák tanulmányozása azonban a kétszer születettek közül is csak a bráhmanákat illeti meg, a többi *dvidzsa* nem olvashatja, csak a bráhmanák taníthatják nekik a védákat.

A tanítás szerint az embernek a világban elfoglalt helye szerint kell élnie. Az egyéni szabadságot pedig fel kell áldozni a harmónia, valamint annak érdekében, hogy a társadalom végsősoron és kollektíven felszabaduljon.

A kétszer születettek életszakaszai, az *ásramák* pedig a következők:

Sisja – diák, tanuló, az ókorban a védákat tanulmányozták, íjászatot, gyógyászatot, csillagászatot, zenét

¹⁴⁸ Részletesebben lásd a történeti részben.

¹⁴⁹ Gájatrí mantra.

Grihasztha – családfő, egy háztartás feje, aki házasságot köt, a házasság pedig szentség

Vánaprasztha – egyedül, vagy a feleségével elvonul az erdőbe és magányosan él

Szádhu – otthontalan vándor, ez a stádium a *móksa* kapuja, amikor a személy már szent helyekre zárandokol.

Az *ásramákat* egyebek között Manu törvénykönyve írja le.

Az emberi élet négy legitim célja:

1. *artha* – anyagi javak szerzése, siker
2. *káma* – érzéki örömek
3. *dharma* – a vallás gyakorlása
4. *móksa* – a világszellembe olvadás, az egyén megszűnése.

A *súdrák* csak egyszer születettek. Manu törvényeinek idejére az indiai társadalomban erőteljes urbanizálódás zajlott, létrejöttek a nagy kereskedő és hatalmi központok, kiépültek az úthálózatok, kereskedő és kézműves céheket szerveztek, a közigazgatás mind nagyobb területekre terjedt ki. Mint már volt róla szó, a folyamatban hatalmi harc zajlott a bráhmána osztály és a ksatrija osztály között. Elvben uralkodó csak ksatrija lehetett, bár volt példa bráhmána uralkodóra is. A ksatrija osztály igyekezett korlátozni a papi osztály hatalmát és tekintélyét, és erre számos példa található az *upanisadokban* és az eposzokban is. Jó esetben a király és a bráhmanák megtalálták a hatalmi egyensúlyt, amikor a papok szentesítették a király trónra lépését, az pedig elfogadta a kormányzásban való részvételüket.

Mi az emberi élet lényege?

Körülbelül a filozófiai rendszerek megjelenésének idejére kikristályosodik az alapvető paradigma: a *szamszára*, ami a világ és benne az ember körforgása. Minden jelenséget a változatlan lélek, az *átman* létezése ihlet, ez az, ami újra és újra megtestesül a születés által, meghal, és ismét megszületik, míg el nem jut a végső megszabaduláshoz, ami a *móksa*, a ciklustól való szabadulás.

Az egyén sorsát a *karma* határozza meg, amely az ember tetteiből és gondolataiból, erkölcsi magatartásából és részben a véletlenből és a körülményekből alakul ki. Volt olyan irányzat, amely a *végzetről* beszél, és az ember semmit se tud alakítani, mert minden eleve elrendelt.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Ezt az irányzatot képviselte egyebek között Maszkarin Gósála, vagy páli változatban Makkhalí Gósála, az ádzsívika irányzat ismert gondolkodója. L. a buddhizmussal és egyéb heterodox irányzatokkal foglalkozó részben.

A *karma* határozza meg, hogy a következő újraszületéskor a lélek milyen formában és státusszal jön a világra.

A világ végső realitása az egyetemes szellem, a Brahman. Ez oszlik számtalan átmanra, amelyek a világban az igazi entitások, de ez azt is jelenti, hogy minden lény spirituális lény és osztoznak egymással a közös metafizikai lényegen, miképpen a *Cshándógja upanisad* magyarázza. Ennek felismerésében segít a jóga. Ám a tanítások szerint a végső valóság túl van minden emberi megnevezhetőségen vagy filozófiai megragadáson.

6. A Bhagavad-gítá – A Magasztos Szózata

Ezt a művet a Mahábháratába illesztették be, a VI. könyv 25–42. fejezete, de annál későbbi, nagyon egységes filozófiai költemény, amely főképpen etikai kérdésekkel foglalkozik. Kifejlődött teizmust tükröz és egyúttal a *bhakti* első megnyilvánulása is, amely a későbbiekben nagy részben átvette az áldozat helyét. Krisna az az istenség, aki szakadatlanul a világ érdekében tevékenykedik. A mű datálása Kr. e. 200 és Kr. u. 200 körüli, Brockington újabban a Kr. u. I. századra datálja. Korábbi kutatók akár a Kr. e. V. század körüli is teszik. A datálás azért nehéz, mert a költemény már utal az *avatára* fogalmára, amit a *puránákban* bontanak ki teljesen, továbbá utal a nagy filozófiai rendszerekre is, tehát azoknál korábbi a szöveg aligha lehet.

Az azonban tény, hogy a mai napig a hinduk, főképpen a vaisnavák egyik legszentebb és legjobban ismert könyve. Mahátmá Gándhí minden nap olvasta és ezt tartotta a hinduk legfontosabb szent iratának. Mégpedig elsősorban azért, mert a keletkezése körüli évszázadokban bontakozott ki az a vallási irányzat először délen, majd északon is, amelynek a lényege az istenség odaadó és feltétlen tisztelete, rajongó szeretete, a *bhakti*. Ezzel a jelenséggel, irányzattal és kibontakozásával a későbbiekben részletesen foglalkozunk. Az első vallási és költői mű, ami a *bhaktit* állítja a középpontba, éppen a Gítá. A *bhakti* már személyes, monoteista isteneszmét feltételez, amely elvben szemben áll a költeményben ugyanakkor hangoztatott panteista világképpel (amelynek lényege a brahman).

A 700 versszakból álló szöveg 18 énekre oszlik. A kerettörténet a következő:

A Mahábháratában szemben álló felek a végső csatára készülődnek, ám a Pándavák vezére, Ardzsuna a döntő ütközet előtt visszariad, mert irtózik a rokonvér ontásának gondolatától. Hogy mi is történik a csatatéren, azt a Kuru ház királyának, a vak Dhritarástrának kocsihajtója, Szandzsaja meséli el a palotában csodás, természetfeletti távolbalátása segítségével.

Ardzsuna kétségeit barátja és kocsihajtója, Krisna herceg¹⁵¹ oszlatja el. Tanítása szerint a csatában csak a testet ölik meg, a lélek halhatatlan. És a ksatrija veleszületett kötelessége az ölés a csatában. Krisna a kötelességteljesítés mindenekfeletti fontosságát hirdeti, amit érdek nélkül, teljes közönnyel kell végezni. Ám ez a tanítás nem áll meg önmagában, hiszen a költeményben másutt mást mond. Ardzsuna vonakodik elfogadni a tanítást, de amikor Krisna feltárja előtte igazi valóját, azt, hogy ő Visnu, már nem vonakodik tovább.

A műben az *upanisadokból* szó szerint átvett passzusok is vannak, de sok érvelés származik a *szánkha* és a *jóga* filozófiájából is. A 18 fejezet mindegyikének címében szerepel a „jóga” szó. Ugyanakkor bírálja azokat, akik ragaszkodnak a védikus szertartásokhoz és szövegekhez, kigúnyolja őket, viszont nagy hangsúlyt helyez az istenség feltétlen tiszteletére és arra, hogy az egyén belső folyamataiban az önfegyelem, az összpontosítás és önmagunk leigázása a fontos.

7. Dzszainizmus és buddhizmus

A vallási viták kora

Az a korszak, ami a Maurja birodalom felemelkedéséhez majd hanyatlásához vezetett, soha nem látott gazdagságot teremtett és az egységesülő hatalmas birodalom nagy területeit kapcsolta össze, ami azzal járt, hogy különféle nyelvű, szokású és hagyományú népek kerültek egy kormányzás, egy közigazgatás alá. Az intenzív urbanizáció és a városok mindenkor szabadabb levegője, anyagi jóléte kedvezett a szellemi életnek. Az is fontos tényező, hogy maguk a védikus hagyomány őrizői, a bráhmanák is sokfélék voltak, attól függően, hogy a hagyományokat királyságokban, vagy törzsi köztársaságokban őrizték. Ha az uralkodó, aki többnyire ksatrija volt, és a bráhmanák között létrejött az együttműködés, az előbbi eltartotta a bráhmanákat, biztosította kiemelkedő pozíciójukat, cserében a bráhmanák szentesítették az uralmát és aktívan részt vettek az állam irányításában, az erkölcsi és vallási rend fenntartásában. Ennek fejében az uralkodó földet és falvakat adományozott a bráhmanáknak, akik maguk nem művelték a földet, de mivel falvaik többnyire – és egészen az angol hódításig – adómentességet élveztek, ebből jól megéltek, és tudásuk segítségével javítottak az agrotechnikán, fejlesztették a falvakat, az öntözőrendszereket, a falvak közösségét.

¹⁵¹ Wendy Doniger, a neves amerikai indológus hívja fel a figyelmet arra, hogy a kocsihajtók mindig minden csatában részt vettek, ezért első kézből rendelkeztek információval az eseményekről, és így később ők voltak azok, akik másoknak, akik nem voltak jelen, széles körben mesélték a látottakat.

A kései védikus korban erőteljes fejlődésnek indult az aszkézis, amelynek célja volt megkeresni azokat a belső utakat, amelyekkel meg lehet szabadulni a *szamszárából* és el lehet érni a *móksát*. A törekvés eszmei háttere azonban még nem tisztult le, hiszen egymás mellett éltek az elképzelések a *szvargáról*, a mennyekről, az istenek világáról, valamint a purgatóriumról, és erősödött a feltételezés, hogy a legfőbb hatalom a brahman, az alaktalan világszellem, amelynek emberi megfelelője a lélek, az átman, ill. a Brahman kétlényegű, Atmanból és Brahmanból áll, és az Atman válik *átmanná*, amely minden emberbe beköltözik újjászületéskor. A Brahmanhoz vezető út tehát az, amit keresnek: próbálkoznak önsanyargatással, légzéstechnikákkal, magányos meditációval, különféle eljárásokkal. Ezek az aszkéták megkérdőjelezték az áldozatok hatásosságát, az egész brahmanikus hagyományt és új utakat kerestek. A folyamat évszázadokon át tartott. Azzal, hogy az egyre nagyobb királyságokban, majd a Maurja birodalomban javult a közbiztonság, egyes aszkéták az erdőkben húzódtak meg és a híressé váló bölcsek körül tanítványok gyűltek, akiket oktattak, és akik követték mesterük útmutatásait. Ekkoriban jelenik meg a *guru–sisja* viszony¹⁵², amely a mai napig igen jelentős a lelki életben. A védikus rendszert és vallást megkérdőjelező gondolkodókat később *sramana* néven említik és ismerik. Ők azok, akik filozófiai problémákkal foglalkoznak, felvetik a világ keletkezésének kérdését, az ember és istenség viszonyát, az ember és ember kapcsolatát, az üdvözülés kérdéseit, a vallásgyakorlat mikéntjét. Nekik köszönhető, hogy kialakul a hat filozófiai rendszer, ezeket ortodox rendszereknek nevezzük. És az ő köreiből kerül ki a Kr. e. VI–V. században a két nagy vallásalapító, *Vardhamána Mahávíra*, a *Dzsina* és *Gautama Sziddhártha*, a *Buddha*. Ezen kívül egy harmadik vallási-szellemi mozgalom is kibontakozott ugyanakkor, az *ádzsívikák* iskolája számos egyéb irányzat mellett.

Ezek a mozgalmak viszonylag gyorsan elterjednek és mindkét esetben a tanítások körül többnyire még a két alapító életében szervezetet hoznak létre és újszerű vallásgyakorlatot alakítanak ki. A tanítások is jelentős mértékben elszakadnak a védikus hagyománytól és komoly társadalmi reformokat vezetnek be. Mindkét tanító elveti a különféle istenek tiszteletét, a papi kasztot, a *Buddha* és követői pedig magát a kasztrendszert is, mert azt tanítják, hogy aki a hívők közösségébe lép, az bárki lehet tekintet nélkül a származására. A nők is nagyobb elismerést nyernek, főleg amikor a *Buddha* megengedi, hogy női szerzetesrend is alakuljon, noha azt alárendeli a férfi szerzetesrendnek. Mindkét új vallásban eltűnnek a bonyolult szertartások, előtérbe kerül az egyszerűség és a tanítás is letisztul: elveti

¹⁵² Mester és tanítvány viszonya.

az aszkézist, mint utat, szerény, egyszerű életet javasol, erőszak nélküliséget, meditációt és az utat a belső megvilágosodáson keresztül lévőknek jelöli meg, amikor a végső cél a világszellemben való feloldódás, az abba való visszatérés és megnyugvás. Ez nevezhető *móksának*, de a buddhisták általában *nirvánának* nevezik. A két vallás nem utasítja el a világi életet, mint az aszkéták tették, de kijelöli a világi hívők útját, magatartását, törekvéseit.

Dzsainizmus

Ez a vallás sem előzmények nélküli, de egy vallásalapítóhoz kötik, noha a dzsaina legendárium szerint öt már megelőzte 23 tanító, *tirthankara*, azaz „hídepítő”, átkelőt készítő. A legelső Risabha volt, a fia pedig Bhárata, India első császára – mondja a legenda. Risabhának tulajdonítják a társadalmi intézmények megteremtését, majd jóval később, a X. századtól már a kasztrendszer is. Risabha szerzetes lett és hatszázezer év után megvilágosodott. Lánya, Bráhmí megtanult írni. A *tirthankarák* eljövételére azért volt szükség, mert hanyatlásnak indult a civilizáció. Egy dzsaina szekta szerint a 19. *tirthankara* nő volt. A 23. tanító vélhetően történeti személyiség volt, Pársva, és Mahávíra szülei Pársva követői voltak. Pársvát a hagyomány 250 évvel Mahávíra elé teszi. A dzsaina tanítások szerint Mahávíra ksatrija, királyi családból származott. Vardhamána Mahávíra Patná közelében, Kundagrárában született a feltételezések szerint Kr.e. 599-ben és 510-ben, esetleg 527-ben halt meg. Ő lett a 24. és utolsó tanító, *tirthankara*. Ezek a tanítók tökéletesedett lények. Mahávíra egy ugyancsak vélhetően történelmi személyiség tanítványa lett, ő Makkhalí Gósála, aki felbukkan buddhista és más filozófiai iratokban is. Őt tekintik egy determinista irányzat, az ádzsívika megalapítójának. Mahávíra születéséről anyja számos álmot látott (14, ill. 16 álm). Az egyik szekta szerint megnősült és született egy lánya is. Harmincéves korában felhagyott a világi élettel, aszkéta lett és kitépte a haját (amit a dzsaina szerzetesek ma is tesznek). Tizenkét évi aszkézis után 42 éves korában világosodott meg és harminc évig tanított. Ezt a megvilágosodást tartják „győzelemnek”, a földi lét és a kötöttségek legyőzésének, és innen kapta az alapító a *Dzsina* = Győztes melléknevet. Eleinte 11 tanítványa volt, ők voltak a kötöttség nélküliek (*nirganthák*). 72 éves korában lépett be a nirvánába. Életének öt szent eseményét tartják számon: Mahávíra fogantatása, születése, lemondása a világi életéről, megvilágosodása és végső megszabadulása az élettől. A nirvánába való belépésére a *díváli* nevű indiai ünnep körül emlékeznek meg és ez a dzsaina újév kezdete is.

Mintegy kétszáz évvel Mahávira halála után megtartották az első zsinatot Pátaliputrában, ahol lefektették a hivatalos dzsaina tanításokat, de már ott két részre oszlottak a követők. Két szekta jött létre, azonban mind a szekták formailag, mind a tanítások soká véglegesedtek. Az egyik, északabbra maradt szekta a *svétámbara*, azaz fehér ruhás csoport, a másik a délre, főképpen Karnátakába húzódó szekta a *digambara*, azaz égi öltözékben járók, ruhátlanok csoportja. Később visszatértek északra, de délen a dzsainizmusnak évszázadokon át nagy befolyása volt. A két szekta között a végső szakítás még az I. század előtt végbement. A két szekta közötti viták az aszkéta öltözkészéről, a nők megszabadulásáról (megvilágosodás), Dzsina emberi voltáról és a kánon tartalmáról folytak. De harcok dúltak közöttük a templomokért, a templomi földekért, az ábrázolásokért (*svétámbara* templomokban ékszeres, ruhás ábrázolások láthatók). A *digambarák* szerint nő nem világosodhat meg, csak aszkéta férfi. A *svétámbara* szektában viszont sok az apáca. A *svétámbarák* szerint Mahávira úgy élt, mint ember, utazgatott Indiában és mindenhol tanított. Első prédikációja az erőszak-nélküliségről szólt. A *digambarák* szerint teste kristállyá vált, különleges csarnokban élt, amely minden teremtmény menedéke, nem beszélt, de kihallatszott belőle az *Óm* és a prédikációk.

A két szektából számos kisebb csoport is kialakult. A IV. és az V. században még több zsinatot is tartottak, s a VI. századra rögzítették a kánont. Létrejöttek az ún. *digambara puránák*. A legkorábbi dzsaina szövegek még Magadha nyelvén készültek, később prákrit nyelveken, tamilul, kannadául, gudzsaráti nyelven és szankszritül is készültek. A legkorábbi szövegek elvesztek, ezekre csak utalások vannak. A *digambaráknak* két nagy, a *svétámbaráknak* 12 gyűjteményük van. Léteznek olyan templomok, amelyeket a szent szövegeknek szenteltek. A leghíresebb szöveg a *Kalpa szútra*, amely a Kr. e. II. században keletkezett és Mahávira életét is tartalmazza. (Mellesleg a két híres tamil eposzt is dzsaina szerzetes írta.) Hamarosan jelentős irodalom született, egy gyűjtemény a korai *tírthankarák* életét mondja el, de vannak orvosi szövegek is.

A dzsaina tanítások némiképpen eltérnek a bráhmanikus és a buddhista tanításoktól. Az *univerzumról* alkotott képben a tér három részből áll: 1. alvilág (a démonok és félistenek lakhelye), 2. a középső világ, azaz a föld, 3. a mennyei világ, amely 16 rétegből áll. Mindezek fölött van az univerzum holdsarló alakú teteje, itt a megszabadult lelkek laknak. A középső világ is többretegű, végtelen számú koncentrikus körből áll, amelyeket víz választ el egymástól. India és még 2 világ a cselekvés földje, a *karmabhúmi*, és csak itt lehet megszabadulni. A dzsaina *időfogalom* is ciklikus.

Minden fél-ciklus 6 stádiumból áll, amelyben vagy növekszik, vagy csökken a civilizáció és az egyéni boldogság. Ez évmilliókig tart és most éppen a hanyatlás ötödik stádiumában vagyunk. Aztán majd következik az emelkedés 6 szakasza. Minden időciklusban 24 *tirthankara* jön el, Mahávira a 4. stádium végén élt. Az 5. és a 6. ciklus egyenként 21 ezer év.

A fizikai létezés dzsaina tanítása szerint minden létezőnek 3 aspektusa van: szubsztancia, minőség, modus. Minden szubsztanciának vannak minőségei (*guna*), amelyek változnak. Mivel minden változik, az abszolút állításokat kerülni és minősíteni kell. A valóságot *három alapkategória* alkotja: anyag, érző lények, sem ez - sem az. Az anyagot atomok alkotják. A karma is anyag. Az érző lények *négy fő tulajdonsága*: tudatosság, boldogság, energiatartalom, érzékelés. A lélek valódi és nem illúzió, de valamilyen kötöttségű. A harmadik „sem ez - sem az” kategória alkategóriái: idő, tér, mozgás, nyugalom. A léleknek sok kategóriája van: hol megtestesül, hol a test halála után átköltözik egy másik testbe. Négy formája lehet: mennyei lény (isten), emberi lény, az alvilág lakója, növény vagy állat.

Megjelenik a dzsaina tanításokban a legkisebb élőlény, a *nigoda* fogalma, amely a másodpercek töredékéig él, és csak érintése van. Ezt követik az egysejtűek, amelyek a 4 elemből (tűz, víz, levegő, föld) keletkeznek. Az állat nem sokkal alacsonyabb rendű az embernél, ezért a dzsainák kendőt kötnek a szájuk elé és bottal megpiszkálják a földet, ahová lépnek, nehogy belélegezzenek, vagy eltapossanak egy élőlényt.

A *karma* a dzsainák szerint anyagi természetű, nem differenciált finom anyagi részecskékből áll, amit a lélek magához vonz, amikor a lény gondolkodik, beszél és cselekszik. Főleg a vágyakozó lelkek vonzzák és a karmikus anyag megköti a lelket. A szándék ugyanolyan fontos, mint a tett.

A dzsaina *három ékköve*: a helyes belátás, avagy hit, a helyes tudás és a helyes cselekvés. A helyes cselekvés, viselkedés középpontjában áll az, ami a legfontosabb: az erőszak nélküiség, amelynek különösen az étrendben kell megmutatkoznia, ezért a dzsainák vegetáriánusok. A szerzetes csak egyszer eszik naponta, a dzsainák nem fogyasztanak mézet, alkoholt, padlizsánt, burgonyát, retket, hagymát, fokhagymát, azaz gumós növényeket¹⁵³ és olyan ételt, amit más megkóstolt. Általában a dzsainák sokat böjtölnek, a nők számára több böjtöt írnak elő. Ennek megfelelően vannak tiltott foglalkozások: mészáros, halász, fakitermelő. A dzsainák fő foglalkozása a kereskedelem. Fontos még az igazsághoz (= *szatja*) való ragaszkodás. Létezik rituális öngyilkosság a halálig tartó böjt révén (= *szallékhaná*)¹⁵⁴. A szerzetesség kiterjedt. A dzsaina élet része a rituális játékok.

¹⁵³ A gumós növény önmagában elpusztul, a többi növény termése nem, az fogyasztható.

¹⁵⁴ A hinduizmusban is létezik a megfelelője.

Számos dzsaina ünnep létezik. Az indiai vallásokra nem jellemző módon létezik a gyónás szertartása, amikor megvallják a bűneiket és mulasztásaikat.

A dzsaina templomok igen díszesek és India sok részén megtalálhatók. Különösen sok dzsaina templom van délen és Rádzsasztánban. Gyakori, hogy buddhista és hindu barlangtemplomok mellett dzsaina szentélyek is vannak. A legtöbb templom az Ábú hegyen található (ún. Dilvárá templomok, köztük öt *svétámbara* templom), valamint Girnárban, ahol ezernél is többet építettek. Nevezetes alkotás a 981-ben Májszúr közelében lévő Sravana Bélgolában készült 21 méteres szobor, amely az első *tírthankara* fiát, Báhubalít (más néven Gómatta) ábrázolja. Figyelemre méltó, hogy a dzsainák körében nagy tiszteletnek örvendenek a *jaksák* és *jaksík*, a természet szellemei, akik őrzik a fákat és a *tírthankarákat*, közelükben gyakran ábrázolják őket. Természetfeletti erővel rendelkeznek, de ők is végigjárják a *szamszárát*, az újjászületések útját.

A vallási jelképek között fontos a *szvasztika*, amely a jólét jelképe, a meditáció középpontja, és amelyhez kiegészítő jelek párosulnak.

A dzsainizmus Dél-Indiában terjedt el, sok középkori király dzsaina volt, nem háborúzott csak önvédelemből. A tamilok azonban sokszor üldözték a dzsainákat. Ma Indiában mintegy 4 millió dzsaina él és hatvanezren élnek külföldön.

Összefoglalva a dzsainizmus *legfontosabb tanítása* az, hogy az erőszak nélküiség a vallásos viselkedés legmagasabb formája. Az univerzum lüktet az élet különböző formáitól. Az erőszak és a gyűlölet beszenyezi a lelket. Az erőszak elkerülése révén lehet eljutni az élet és halál ciklusától való megszabaduláshoz, és ezen az úton az egyéni lélek gyakorlatai vezetnek, ezért fontos a meditáció és az önmegtartóztatás. A dzsaina közösség négyes összetételű: szerzetesek, apácák, világi férfiak és nők. A dzsaina tanítások nem támadták a kasztrendszer és ezért jobbára nem is kerültek szembe a bráhmána papsággal. Ez is egyik oka annak, hogy a vallás Indiában fennmaradt.

A Buddha tanítása és a szangha

Az Indiában született buddhizmus térítő vallás volt és hamarosan eljutott Ázsia számos régiójába. Ma a világon mintegy 350 millió buddhista él, köztük hétszázezer szerzetes és apáca, de hatszor annyi szerzetes van, mint apáca. Számos országban a buddhisták politikai harcot is vívnak a korrupt politikai rendszerek ellen, vagy aktívan részt vesznek a társadalmi reformmozgalmakban. A buddhizmus *hármasság* célja nagy általánosságban: erkölcsi közösség létrehozása, a világi áldások biztosítása, a nirvána elérése. Pluralizmus jellemzi, és sokféle

utat kínál, ill. ismer el. Buddhistává válni könnyű, csak ki kell nyilatkoztatni, hogy „a Buddhához menekülök. A tanításokban keresek menedéket. A közösségben (= *szangha*) keresek menedéket.”

Gautama Sziddhártha herceg életét főképpen legendákból ismerjük. De egy vélhetően a Kr. u. I. században élt szerző, *Asvaghósa* 28 énekből álló eposzban írta meg Buddha életét, ez a *Buddha-csarita*. Ez a mű felhasználja az akkor már létező legenda-gyűjteményeket, továbbá a Buddha halálát pontosan leíró *Mahá-parinibbána-szuttát* is. A szanszkrit nyelvű *Buddha-csarita* az irodalom fejlődése szempontjából is jelentős, nyelvezete világos, érthető, a verslábakat pontosan használja. A királyfi lelki fejlődését és egyéniségének alakulását kiválóan ábrázolja. Asvaghósa ismerte a Rámájanát és szerzőjét, Válmíkit, akire hivatkozik is. A szöveg története is érdekes, mert csak az első 14 ének maradt meg szanszkritül, a második 14 kínai és tibeti fordításban, de rekonstruálható. Ebben a második részben Buddha már, mint csodatévő varázsló tűnik fel. Vélhetően Asvaghósa műve még az előtt keletkezett, hogy a buddhizmus két ágra szakadt.

A Buddha családja tűztisztelő volt, az uralkodó a ksatrija Szuddhódana egy Nepál közelében lévő kis királyság, a sákja klán uralkodója volt. A királyság székvárosa Kapilavasztu volt. A király házában örökké égett a tűzoltár. Szuddhódana királynak háreme mellett ifjú felesége is volt, Májá, aki teherbe esett, mire a vezetők és a nemesasszonyok megrendezték a fiúkérés ősi szertartását. Ez afféle varázslás volt, amit a legenda megőrzött. A hosszas szertartás során az ígésző nő Májá jobb fülébe halkán belesúgta a születendő gyermek nevét, amit szigorúan titokban kellett tartani, és ezért nem maradt fenn. Májá mélyen elaludt. Álmában a világörök¹⁵⁵ felkapták az ágyát és a magasba emelték, elvitték egy mitikus tengerhez, amiben megfürdették és virágokkal hintették tele. Akkor az égből fehér elefánt ereszkedett le, agyaraival felhasította Májá jobb oldalát és elmerült a testében. Az álom megfejtése végett jóvendőmondókat hívtak, akik a királynak fiúgyermeket ígértek. Májának első gyermekét a saját szülei házában kellett a világra hoznia¹⁵⁶ és el is indult, át a Lumbiní ligeten, ahol kiszállt a hintóból. Ekkor elkezdődött a szülés és ő egy faágba kapaszkodva szülte meg a gyermekét, majd visszatértek a székvárosba. Buddha vélhetően Kr. e. 563-ban, esetleg 440-ben született, és 485-ban, vagy 360-ban halhatott meg. Májá azonban a szülést követő héten meghalt. A legenda szerint a születést rendkívüli események kísérték, a gyermek azonnal a földre lépett, 6 lépést tett és egyéb csodák is történtek, pl. hangosan megszólalt és elmondta, hogy ő kicsoda és ez az utolsó újraszületése. Ám apja elhívta a környék nagy tiszteletben álló

¹⁵⁵ Világör = lókapála. Ma így – lókpál – kívánják nevezni az indiai ombudsmant, a „nép védelmezőjét”.

¹⁵⁶ Miképpen Indiában ez ma is szokásos!

bölcsét, Aszita risit, hogy jósolja meg fia jövőjét, de Aszita megnézte a gyermeket és sírva fakadt, majd távozott. Végül a király 8 risit hallgatott meg, akik megvizsgálták a gyermek testén lévő csodajeleket¹⁵⁷ és azt mondták, hogy kétféle út áll előtte: az egyik a hősi, harcos élet, a *csakravartiné*¹⁵⁸, a másik a legfőbb szerzetesi állapot útja. Ezért apja úgy döntött, hogy a világtól teljesen elzártan kell nevelni. Idővel meg is házasította és Sziddhárthának egy fia született. A legenda szerint a herceg mégiscsak kiszökött a palota és a palotakert világából, és négy dolgot vett észre: látott egy öregembert, egy beteget, egy halottat és egy *sramanát*.

A *sramana* a korszak jellegzetes figurája, vándorló aszkéta. A *sramanák* az élet igazi lényegét keresték, és megkérdőjelezték a brahmanikus hagyományt. Hittek az újraszülések láncolatában, a karmában, csupán a móksa, avagy nirvána elérésének módozatait vitatták. A herceg 29 éves korában távozott a palotából, lovát és ékes ruházatát visszaküldte kísérelőjével. Ő maga csatlakozott egy tanítóhoz, aki a semmi állapotát tanította, ezzel azonban Gautama nem volt elégedett, és új tanítót keresett, aki szerint nincs sem észlelés, sem nem-észlelés. Ez sem elégítette ki, így csatlakozott öt aszkétához, akik kemény aszkézist gyakoroltak: böjtöltek, kontrollálták a lélegzésüket és mozdulatlan meditációba süllyedtek. Gautama ezeket a gyakorlatokat túlzottan szélsőségesnek tartotta, ezért társai elhagyták. A koplalástól félholtan feküdt a folyó partján Gajá közelében, amikor egy parasztasszony enni adott neki. Ekkor leült egy fügefafa tövéhez és tovább meditált. Ebben megzavarta Mára, a halál, a kísértés és képzelgés megtestesítője. Ekkor Sziddhártha megérintette a földet, hogy az tanúsítsa szerzett érdemeit, mire Mára és hordája eltűnt. Aznap éjjel Sziddhártha már emlékezett korábbi életeire, áttekintette az élőlények sorsát, rendelkezett a telepátia és a levitáció tudásával és kioltott magában minden vágyat. Azaz: megvilágosodott, Buddha lett (*buddha* = felébredt). Ebből a fogalomból származik a Buddha sokféle neve, *Mahásramana* = a Nagy Aszkéta, *Tathágata* = a Megérkezett, a Túlon jutott, *Sákjamuni* = a sákja bölcs.

Buddha első tisztelői családok emberek és kereskedők voltak, majd pedig a *nágák* (a kígyónép). Buddha először Szárnáthba ment (Benáresz közelében) az Őzparkba, hogy rátaláljon öt társára. Itt tanított először, megtanította a *négy nemes igazságot*, amely a *nyolcas ösvény* vége. Azaz először forgatta meg a *Tan kerekét*, amelynek jelképe a nyolcküllőjű kerék. A Buddha 40 évig tanított. Megvilágosult tanítványai, az *arhatok* az ő nevében tevékenykedtek, tanítottak és térítettek. Buddha megszervezte a *szanghát*, a hívők közösségét

¹⁵⁷ „Csodálva nézte a nemes királyfit,
testén szerencse megannyi jelével:
talpán kerék, ujja közében hártya,
hosszú szemöldök, elefánt-erős törzs.” (Buddha-csarita, I. ének, 65. vers)

¹⁵⁸ Az egész világ ura.

és a szerzetességet. Szerinte az emberek különböznek egymástól és a karmájuk is más és más, ezért másképpen kell őket tanítani. Buddha 80 éves korában Kusínagarában halt meg („elszenderedett”). Hamvait 8 részre osztották. Kedvenc tanítványa és barátja Ánanda volt. Fia, Ráhula később csatlakozott a Buddhához és ő is szerzetes lett.

A tanítást mintegy száz évvel a Buddha halála után több zsinaton állították össze, de 600 évvel a távozása után már a buddhizmusnak *két fő ága* alakult ki, 1. az idősebb tradicionalistáké, ez a kis kocsi, a *théraváda*, avagy *hínajána*, 2. és a nagy kocsi, vagy *mahájána* irányzat, amely az elterjedtebb. Életéről, pontosabban a korábbi megtestesüléseiről idővel számos legenda keletkezett, ezeket a *Dzsátakák* gyűjteményei tartalmazzák.

Az eredetinek tartott buddhai tanítás főbb elemei a következők:

Az embert a *klésa* = akadály, méreg, nevezetesen a kapzsiság, gyűlölet, tévképzet köti az újraszületések láncolatához, ezért ezeket kell kioltani. A cél a nirvána elérése, amikor sikerül ezt a tüzet kioltani, és az egyén eléri azt a szabadságot, amely örök állapot és meghalad minden anyagi leírást. Ehhez azonban erkölcsös élet és helyes meditáció szükséges. A nirvánához vezető út a *négyes igazság* felismerése és a *nyolcas ösvény*.

A négyes igazság a következő:

1. Minden élet része a *szenvedés*. Elveszítjük szeretteinket, megöregszünk és meghalunk. Az öröm is csak időleges. Ezért fontos, hogy használjuk fel a legjobban a lelki lehetőségeket, legyünk együttérzők (= *karuná*), és szeretően figyelmesek.
2. A szenvedés okozója a vágy (= *trishná*), az ital, étel, szex, hatalom és birtoklás szomjazása. Ezért le kell minderről mondani, el kell tőle szakadni és aszkézist kell gyakorolni.
3. A vágy eltávolítása megszünteti a szenvedést is. Az ok és okozat folyamata ciklikus, elvezet a vágyhoz, de megfordítható. Ez a buddhista okság lényege. Fontos a lemondás és a közösség a menedék.
4. A vágy eltávolításának útja a nyolcas ösvény.

A nyolcas ösvény, amely a nirvánához vezet:

1. helyes nézetek (= nemes igazságok)
2. helyes gondolat – elszakadás a gyűlölettől és kegyetlenségtől
3. helyes beszéd – tartózkodás a hazugságtól, pletykától, durvaságtól
4. helyes cselekvés – nem szabad ölni, lopni, kárt okozni
5. helyes megélhetés – nem szabad asztrológiából, varázslásból, ölésből, károkozásból élni

6. helyes erőfeszítés – a tudat megtisztítása és lenyugtatása
7. helyes tudatosság – a tudat és a test helyes szemlélete, elszakadás (távolságtartás)
8. helyes összpontosítás – elmélyült meditáció, amely elvezet a transz állapotába.

Ennek a tanításnak három központi kategóriája van: az erkölcs (= *síla*), a meditáció (= *dhjána*), a belátás v. bölcsesség (= *pradzsnjá*)

A *szanghába*, a hívők közösségébe bűnözőket nem vettek fel, de bárki, aki kereste a megvilágosodást és a tanítást, csatlakozhatott, kaszt-hovatartozását nem vették figyelembe. A *szanghát* a szenioritás elve alapján irányították. A közösség nem volt centralizált, a nagyfokú autonómia tette lehetővé idővel a regionális pluralizmus kibontakozását, ami Kr. u. 400 körül már jellemző volt a buddhizmusra. Az önálló testületet alkotó kolostorokat buddhista családfők tartották fenn, működésük átalakította a helyi társadalmakat és a regionális politikát. Asóka császár elterjesztette a buddhizmust Afganisztántól Ceylonig. A kolostor (= *vihára*) sokféle volt, lehetett városi, erdei és falusi, sőt voltak alárendelt, szatellit kolostorok is. A kolostorok és *osztúpák* (= ereklyetartó) a kereskedelmi útvonalak mentén létesültek. Ledöntötték az etnikai és osztálykorlátokat, mert transzregionális közösségek voltak. De a helyi kolostorok egyre inkább arisztokrata vagy domináns kasztbéli családok ellenőrzése alá kerültek. A *szangha* fejlődését pedig a korai időktől uralkodók ellenőrizték. Erre jó példa Asóka, aki tüzzel-vassal terjesztette a buddhizmust és nagy tekintélyre tett szert. *Dharmarádzsának*, igazságos királynak, *csakravartin*nek, a Tan kerekét megforgató királynak nevezte magát. Kétségtelen, hogy a buddhizmus legitimációjában fontos szerepet játszott, hogy a buddhista tanok és képviselőik behatoltak a világi és a politikai életbe (egyes országokban ma is). A kolostor hamarosan többcélú intézménnyé vált, iskola lett, az írástudás terjesztője, de volt gazdasági tevékenysége is, kölcsönöket folyósított és Kr. u. 200-tól Indiában és Ceylonban raktárakat biztosított bérleti díj fejében a kereskedőknek. Az adományként kapott földeket bérbe adták, így kialakult a kolostori földbirtok és a banki tevékenység. Hatalmas könyvtárak jöttek létre, kéziratgyűjtemények, majd később művészi munkákat alkottak. A vallás a helyi nyelveken terjedt, vitték a kereskedők a szárazföldön és a tengeren is. A rendszer gyengéje volt, hogy kiszolgáltatottja volt az állami patronátusnak ugyanakkor megindult egyfajta belső korrupció is. Egyes kolostorok a korabeli világ legnagyobb egyetemeit hozták létre (Nálandá), ahová külföldi szerzetesek is érkeztek tanulni. Miközben lassanként a buddhizmus mintegy húsz filozófiai iskolára oszlott, ezek az irányzatok a világi hívőket nem foglalkoztatták. Kr. e. 100 körül a buddhizmus a Selyemút mentén eljutott Kínába és a birodalom áttért. Ez volt a világ legnagyobb áttérése.

Mindenütt bizonyos közös tanok és etikai normák érvényesültek. Ilyen volt a *pradzsnjá* = a bölcsesség, belátás, a valóság felismerése, a *létezés három jele*: a szenvedés, az átmenetiség, és az éntelenség; a *nirvána*, amiben nincs se nap, se hold, mozgás sincs, hanem csak nyugalom, tisztaság és haláltalanság van. A nirvána az egyetlen kozmikus realitás. Lelki élmény nélkül csak egyik életből a másikba lépünk. A filozófiai tanítás szerint az egyén öt elemből áll, ezek: a fizikai test, érzések, érzékelés, habituális tudati adottságok, tudatosság. Ez tagadja a lelket, a világi hívők szerint azonban az ember testből és lélekből áll. Az élet egyetlen józan megközelítési módja, ha törekszünk a jó karmára és kerüljük a rossz karmát. A szándékolt tetteknek is van karmikus következményük és szükséges a távolságtartás gyakorlásának bölcsessége, valamint az együttérzés. Később ezeket a tanításokat parancsokban is megfogalmazták, amelyek közül 8 az összes buddhistára, 2 pedig a novíciusokra vonatkozik. Ugyanakkor a buddhista okság szerint az életben nem mindennek van karmikus függősége, ezért az emberek ebben a vonatkozásban bizonytalanok. Fontos az érdemek gyűjtése (= *punja*).

A buddhista tanításokat a *Tipitaka*, avagy hármaskönyv tartalmazza kanonizált formában. Ez a páli nyelvű kánon, a théraváda, tehát a kis kocsi, avagy az idősebb irányzat szent gyűjteménye.

A buddhista gondolkodók közül kiemelkedik *Nágárdzsuna* (Kr. u. 150–250). Bráhmána családban született a mai Nágárdzsunakondá közelében (Ándhra Pradés). Szoros szálak fűzték a nálandái egyetemhez, amelynek apátja volt. Ő új irányzat alapítója is volt, ez a *madhjamaka* (középső út) iskola. Azt tartják róla, hogy igyekezett visszamenni Buddha eredeti tanításaihoz. Kétségtelen, hogy számos nagyhatású művet írt, amelyek a *középső* utat hirdették, bár sok művéről úgy tartják, hogy nem ő írta. Mellesleg ájurvédikus orvos is volt, és a legfontosabb ájurvédikus mű, a *Szusruta Szamhitá* szerkesztése az ő nevéhez fűződik. Nágárdzsuna tanításai mindazonáltal a buddhizmus filozófiájának sajátos kifejtését tartalmazzák. Szerinte minden nyelvi kifejezés konvencionális és minden, az ellentétek is pusztán konstrukciók, beleértve az összes buddhista konstrukciót is. Csak ha megértjük, hogy az emberek önkényesen az ürességből, a semmiből (= *súnjátá*) konstruálják meg a valóságot, szabadulhatunk meg az illúzióktól és vágyaktól, az újraszületésektől. Minden entitás csak egy másikkal összefüggésben értelmezhető, mert nem bizonyítható, hogy bárminek is lenne független realitása. Csak a szavakat meghaladó meditáció juttathat el a végső

megvilágosodáshoz. Ez a tanítás pedig igen közel áll a hindu filozófus, Sankara tanításához, aki szerint a világ semmi, azaz csak illúzió, ahogyan ő, és az *advaita védánta*¹⁵⁹ tanítja.

Az irányzatok elkülönülése, az indiai birodalmak zsugorodása és gazdasági-katonai hanyatlása, külföldi támadások és a bráhmána papság önmagára találása együttesen azt eredményezte, hogy a buddhizmus veszített vonzerejéből, intézményei lehanyatlottak, és bár egyes helyeken egészen a XIII. század végéig gondozták a buddhista helyeket és intézményeket, lassanként helyét átvette a két nagy, Dél-Indiában kibontakozott hindu irányzat és a *bhakti* mozgalma. A bráhmána papság sokat tanult a két nagy vallásból és felhasználta azt a hindu reformációnak is nevezett mozgalomban. A XII. században rendszeressé váló muszlim támadások Észak-Indiában minden buddhista intézményt kiraboltak és leromboltak, a szerzetesek elmenekültek. Délen még a XVII. században is voltak buddhista kolostorok. Ma a világban mahájána buddhizmus létezik Burmában, Kambodzsában, Funan királyságban, a mai Dél-Vietnam területén, de Jáváról eltűnt. Mongóliában, Nepálban és Tibetben (sajátos változat) fennmaradt. Hínájána buddhizmus van Srí Lankán és néhány más helyen. Kínában a buddhizmust néhány évszázad múltán, kb. 645 után üldözték a konfuciánus hivatalnokok, főleg azért, mert a buddhista intézmények adómentességet élveztek és nem volt robot kötelezettségük. Végül 841 és 845 között csaknem minden kolostort felszámoltak, a fémtárgyakat beolvasztották. Később a buddhizmus Kínában újra felerősödött, de csak két irányzat maradt fenn, amely hangsúlyozta, hogy nem foglalkozik politikával és a tanítása összeegyeztethető a taóval és a konfucianizmussal. Egy forrás szerint 1930-ban Kínában még 267 ezer regisztrált templom és 730 ezer szerzetes és apáca volt. Hatalmas szent helyek maradtak az utókorra, amelyek adott esetben olyan indiai kéziratokat is megőriztek, amelyek különben elvesztek volna. A buddhizmus nagy virágzása mégis előbb Kínában, majd Japánban bontakozott ki saját irányzatokkal. Ebben a folyamatban bizonyos szerepek átalakultak. Pl. a tanítók helyett a hangsúly áthelyeződött a *bódhiszattvákra*¹⁶⁰, akikből később istenségek lettek. A legszélesebb körben tisztelt bódhiszattva *Avalókitésvara*, a Könyörületes. Ennek az irányzatnak az egyik legfontosabb írása a *Lótusz-szútra*, amit szanszkrit nyelven írtak kb. Kr. u. 100 körül. Indián kívül a buddhizmus magába olvasztott számos helyi hagyományt és gondolkodásmódot. Ilyen a tibeti buddhizmus is, ami önálló ággá vált. És ilyen a buddhista tantra irányzata is. Vannak elit tanok (a Gyémánt kocsi, avagy a *Vadzsrájána* – mennydörgés kocsi, ezoterikus tan), amelyek azt mondják, hogy minden

¹⁵⁹ L. az ortodox filozófiai rendszereknél.

¹⁶⁰ Bódhiszattva, a megvilágosodáshoz elért, de a nirvánába be nem lépő személy, aki az emberek iránti együttérzésből inkább a segítségük érdekében velük marad.

lényben benne van a Buddha-természet. De a legtöbb tanítás sok utat ismer el. A helyi igényekhez való alkalmazkodás egyik megnyilvánulási formája, hogy szerzetessé válhatott valaki rövid időre is, és ugyanúgy megkapta a beavatási szertartást. Hagyományosan a szerzeteseket a világiak látják el, ezért a szerzetes koldul. A meditáció fontos szerzetesi kötelesség, de inkább az elitek számára. Ceylonban előtérbe állították a tanulást a meditációval szemben. Azt is felismerték, hogy a tanítás is csak fokozatos lehet. Eszerint a vallásos törekvés lépései a következők: 1. önzetlenül adni és csökkenteni a vágyat, 2. erkölcsösség, 3. mennyország, 4. a Tan oktatása, amely a négy nemes igazságra összpontosít. A hívők igényeit hivatott kielégíteni az érdemekben való részesedés. A hívők igényeinek megfelelően a kolostorok rituális eljárásokat dolgoztak ki a hindu *púdzsá* mintájára, amikor együtt kántálják a Buddha szavait, áldozatot mutatnak be a képmása előtt, amikor ételt, virágot, füstölőt áldoznak egy-egy szobor, sztúpa, vagy akár bódhifa előtt. Fontossá vált a halotti szertartás is. A zarándoklatok a nagy sztúpákhoz, a Buddha életének színtereire és ereklyéihez vezetnek. Az ereklyekultusz nagy jelentőségűvé növekedett. Figyelemre méltó, hogy a világ minden táján található több mint 20 *szangha* hozott létre fiók-kolostorokat könyvtárakkal, zarándokszállásokkal, tanulmányi központokkal az ősi és többször újjáépített Mahábódhi templom (Bódh Gajá, Bihár) körül. Maga a szentély hindu papok tulajdonában van, akik nem adják át a buddhistáknak, mert vannak ott hindu istenszobrok (egy *sivalingam* és a Pándavák ábrázolásai), ezért 1992 óta állandósultak ott a tüntetések.

Van a buddhizmusnak néhány olyan vonása, amely a későbbi hinduizmusra igen nagy hatást gyakorolt. A buddhista évszázadokban központi helyre került a Buddha-ereklyék tisztelete, amelyeket sztúpákban helyeztek el. Hasonlóképpen bizonyos növények és a Buddha életével kapcsolatba hozható helyszínek kultusza is kialakult. Ilyen a pípalfa, avagy fügefa, amely alatt a Buddha megvilágosodott, vagy bármely más természeti jelenség, ami kapcsolatba hozható vele. Az eredendően ilyen természeti helyeket nevezték *csaitjának*, ez a fogalom később a buddhista gyülekezeti csarnokokat, imahelyeket jelezte. A buddhizmus teremtette meg Indiában a szerzetességet, a kolostorok rendszerét. India-szerte számos ilyen jött létre, akár úgy, hogy sziklába vájtak cellákat és ott éltek a szerzetesek. A nagy kolostorokban alakultak ki az ókor legnagyobb egyetemei, a már említett Nándában az intézmény fénykorában tízezer diák tanult. Fellendült az írásbeliség is, hiszen idővel összeállították a Buddhának tulajdonított eredeti tanításokat, de ez a *Páli kánon* később még tovább gyarapodott. A buddhisták voltak az elsők, akik misszionáriusokat küldtek a világ különböző pontjaira, hogy terjesszék a tanítást, így lett Ceylon az egyik első buddhista állam, majd a tan eljutott Délkelet-Ázsiába, aztán Kínába, Afganisztánba, sőt a buddhista kereskedők jóvoltából

egészen Alexandriáig. Ők vitték el a szerzetesség híré, vitték magukkal a bráhmaánáktól átvett buddhista rózsafüzért, ami aztán az egész Közel-Keleten elterjedt. Indiában pedig a társadalom szelídebb lett, megnőtt a közbiztonság, az emberek adakoztak a szerzeteseknek, akiket a világi hívők tartottak el. Ekkoriban vált elterjedtté a vegetarianizmus, ami korábban egyáltalán nem volt általános. Ezt egyébként különösen a dzsainák tették magukévá és hirdették. A buddhisták határozottan felléptek a kasztrendszer és a papság, mint osztály ellen és voltaképpen ez az a tény, ami megpecsételte a buddhizmus sorsát Indiában.

8. A nagy filozófiai rendszerek

Kínai zarándokoktól, bölcs buddhista szerzetesektől tudjuk, akiknek az indiai utazásukról készült beszámolójuk fennmaradt, hogy a buddhizmus ugyan egész Indiában elterjedt, de a Kr. u. IV–V. századtól már igen erőteljesen jelen voltak a különböző hindu irányzatok és a bráhmaana papság fellépése is markáns. Megindult tehát egy folyamat, amelynek a teljes kifejlődése egyetlen személyhez köthető, a VIII. század második felében élt *Sankarához*. Figyelemre méltó, hogy egy kései buddhista filozófus, a már említett Nágárdzsuna és Sankara gondolatai között nincs sok különbség, mégis Sankara nevéhez köthető a bráhmaanizmus megújítása, a sok tekintetben új vallás, a *hinduizmus*.

Ez az a mintegy 1200–1400 esztendőnyi időszak, amikor a hat ortodox és a két heterodox filozófiai rendszer kialakul, megszilárdul, illetve a hatból négy gyakorlatilag el is tűnik. Ebben az időszakban írják le a védákat, a hozzájuk tartozó egyéb *sruti* irodalmat és a *szmríti* irodalom nagy részét.

A hat ortodox filozófiai rendszer előzményei: a fogalmak

A Rigvédában már fellelhető a törekvés, amely minden jelenséget, beleértve az isteneket is, valamiféle egyetlen elvre igyekszik redukálni. Az Atharvavédában a *brahman* szó már nemcsak az énekelt szövegekre vonatkozik, hanem az egyetemes elv megnevezésére is. De ugyanebben a védában már az *átman* is szerepel, mint kozmikus princípium. A bráhmaánákban az áldozati szertartásban megjelenített szent erővel, a *brahmannel* és annak magyarázatával foglalkoznak. A védikus gondolkodásban a világot a dolgok természetének inherens részét alkotó objektív rend kormányozza és a *dharma*, az erkölcsi rend, valamint az áldozat kondicionálja és tartja fenn a kozmikus rendet. Ezért fontos az áldozat helyes

végrehajtása. A hosszú fejlődésben az istenek fontossági sorrendje is átrendeződik, előtérbe kerül Pradzsápati, a „teremtmények ura”, aki aszkézise (*tapasz*) erejével teremti a világot. Őt azonosítják Visvakarmannal, aki Visnuként a Jadzsurvédában már fontos alakká válik, ő az áldozat megszemélyesítője. A *bráhmanák* azonban átmeneti kort tükröznek: még nincs egységes álláspontjuk a jövőendő életről, arról, hogy az ember miképpen kap jutalmat vagy büntetést halála után. De azért a *bráhmanákban* a hangsúly még az egyéni halhatatlanságon van, és csak utalások vannak benne az újjászületésre.

Felbukkan az ismételt elhalálozás tana és az, hogy a haláltól való megszabadulás nem is lehet könnyű. A korszak későbbi időszakában keletkezett *dharmaszútrák*¹⁶¹ tartalmazzák a *dharmát*, a spirituális érdekeket biztosító magatartás szabályainak tanítását az egyén helyzetének megfelelően, mert a kötelességek a varnától függőek. Az *áranjakákban* a megtartóztatás vagy aszkézis tartalmát kiterjesztik, és megjelenik a belső áldozat fogalma, amelyben pszichológiai funkciók helyettesítik az italáldozatot és a rituális tárgyakat. A belső, tudati felajánlás eszméje fontos eleme a *bráhmanáktól* az *upanisadokhoz* vezető átmenetnek.

Az upanisadok, mint filozófiai előzmények

Az *upanisadokban* a gondolkodás már a brahman, a szent hatalom mibenlétére és természetére összpontosul, és kezdik úgy tekinteni, mint az univerzum mögött meghúzódó hatalmat. Az *upanisadokban* a brahman kétféle megközelítése mutatkozik meg: az egyik a materialista, hiszen a brahmant, mint princípiumot alapvetően az étellel vagy a lélegzettel azonosítják, a másik pedig elvont: a brahman, a világ belső lényege, és ő bocsátja ki magából, ezért minden mögött az ő valósága van. A befelé fordulás tendenciája is jelen van az *upanisadokban*: ennek eredménye az *átman*, a belsőnkben rejlő állandó önvaló v. lélek fogalma. Majd egy régebbi típusú gondolkodás a brahmant és az átman azonosítja, ez egészen az Atharvavédáig nyomon követhető visszafelé. Ám innen a következő lépés az, hogy csak egyetlen átman létezik. A *Brihadáranjaka upanisad* szerint az átman természete a tiszta tudat, amely valamennyi tapasztalásunk alapja. Az *upanisadok* nagyon különböző nézeteket tartalmaznak és nyoma sincs köztük az egyetértésnek. Sokkal inkább egyfajta szabad gondolkodást tükröznek, amit semmi se korlátoz, nincsenek tabuk a gondolkodás útjában. Az újjászületés eszméje először a *Satapatha bráhmanában* jelenik meg, amit jobban kifejt a *Cshándógja upanisad*. És ebben az *upanisadban* hangzik el, hogy a *karma* az, ami

¹⁶¹ L. az első részben.

meghatározza az egyes ember újjászületését. A *Brihadáranjaka upanisad*ban a nagy tanító, Jádnyavalkja kifejti az Önvaló három állapotát: 1. ébrenléti állapotban a hétköznapi világban létezik és a külső dolgok gyakorolják rá a legnagyobb hatást; 2. az álom állapotában megteremti a saját belső világát és abban lakozik; 3. a mélyalvás állapota a legfontosabb, mert a tudatos szubjektum és a külső tárgy kettősségét az egység élménye meghaladja. Tanítása szerint az átman nem áll másból, mint tudásból, de lényegi egységében mégis meghaladja azt. A *Cshándógja upanisad* pedig azonosítja a brahmant és az átmant. Ugyanez az *upanisad* az átmant tisztán spirituálisnak tartja. Az összes többi *upanisad* is foglalkozik a brahman és az átman természetével. A *Mundaka upanisad* világos különbséget tesz a legfelső brahman magasabb és az empirikus világ alacsonyabb ismerete között. Az igazi cél a brahman nem teremtett világa, amit csakis a magasabb tudás révén lehet elérni, és csak annak, aki mindenről lemond, az pedig a *szannjászín*. A *Mándúkja upanisad* az ébrenlét-álom hármas stádiumához hozzátesz egy negyediket. A négy stádiumot továbbá megfelelteti a szent Óm szótag négy elemével, a három fonetikai elemmel és a negyedik hangtalan résszel, a három idővel és a negyedikkel, ami meghaladja az időbeliséget. Ha a kereső felismerte a három negyed közötti összefüggést, eljut a negyedik stádiumba, amely a meghatározhatatlan egész és belép az átmanjával az Átmanba, egybeolvasztva az immanenst a transzcendenssel. E fogalmak fontos szerepet játszanak majd az *advaita védánta* kialakulásában.

A *Svétásvatara upanisad* az univerzum személyes teremtő istenségéről szól, akit Rudrának és Sivának nevez. Ez utóbbi szinte először fordul elő *sruti* szövegben. De használ olyan szavakat is, amelyeket később az istenség megnevezésére alkalmaznak, egyet pedig szinte mindig Siva jelzőjeként. Ugyanakkor a világról alkotott nézete szerint a *prakriti*, a természet, az anyag valójában az istenség része. A természet maga a teremtés és a nagy Úr a teremtő. A személyes istenség meghaladja a pusztulót és az elpusztíthatatlant, amelyek együtt alkotják a Brahmant. A legfőbb istenségbe vetett hit a *Mahánárájana upanisad*ban már úgy fogalmazódik meg, hogy az az istenség Nárájana, ami Visnu neve. Itt az istenség már az Abszolút, a legnagyobb úr, aki az emberek szívében lakozik, a mindent átható, aki azonos brahmannel. Sőt, ő a kozmikus ember, a *purusa* is. Nárájana, azaz Visnu fontosságát bizonyítja a Bhagavad-gítá szövege és a jóval későbbi önálló vallássá terebélyesedő vaisnavizmus. Ez a teisztikus szemlélet már gyakorlatilag monoteista.

Közben az absztrakt brahman Brahmá isten alakjában megszemélyesített változata is létezett. A pantheon átalakulásáról a két nagy eposz bőségesen szól, annál is inkább, mert azok évszázadokon keresztül alakultak-bővültek.

Heterodox irányzatok

Vissza kell térnünk a vándor aszkétákhoz, akikről azt tartották, hogy lelki gyakorlataik révén természetfeletti erőre tettek szert, képesek voltak ellenfeleik elpusztítására lelki erővel és betekintést nyertek a kozmosz természetébe. A *buddhizmus*, a *dzsainizmus* és az *ádzsívika* rendszer fő vonása, hogy axiómaként fogadják el a lélekvándorlásba vetett hitet és a hozzá kapcsolódó vallási hitet, azt, hogy a vallás célja a megszabadulás az újjászületéstől. Ezt aztán gyorsan és széles körben fogadták el, vélhetően azért, mert már ezek a nézetek elterjedtek voltak, noha bizonyos *upanisad*-tanításokkal időnként szemben álltak. Buddha tanításai kimondottan kritikus szemléletűek és a tekintély elve ellen irányulnak. Ez elvezetett a védák abszolút tekintélyének az elutasításáig.

A *dzsainizmus* ateista és materialista, amennyiben minden lényt, az isteneket is, a kozmikus rendszer részének és a lélekvándorlás alávetettjének tekint. A világ hat alkotó szubsztanciából áll, ezeknek egyike az „én”, a *dzsiva*, lényege a tiszta értelem, míg a buddhisták szerint az „én” végső valósága nem létezik. A dzsaina tanítás szerint a dzsívák száma végtelen, de abszolút különböznek a testtől, amihez az egyén karmája köti őket. Ez dualista, azaz immateriális és materialista összetételű.

Az *ádzsívikák* szektája Buddha idejében igen jelentős volt és talán meg is előzte az új tanokat, kiterjedt lehetett, de a Kr. u. XIV. századra teljesen eltűnt. Írásaik nem maradtak fenn, csak buddhista és dzsaina vitairatokban, és itt-ott az eposzokban. Mégis ismerjük legkiemelkedőbb és semmiképpen sem első vezetőjét, aki egy ideig Mahávírával tartott, majd szakítottak. Ő a korábban már említett Maszkarin Gószála (= Makkhalí Gósála), aki szigorúan determinista volt és elvetette a karma tanát, helyébe a Végzetet állította = *nijati*. Szerinte a végzet minden történés egyedüli meghatározója¹⁶², a szamszárából pedig nincs szabadulás, végig kell járni az előre kiszabott, nagyszámú életet. Az eseményeket az emberi cselekedetek nem tudják befolyásolni. Ez mélységes reményvesztettséget tükröz. Egy másik *ádzsívika* tanításból tudjuk, hogy a természetben hét állandó és nem változó kategória létezik, ezért minden változás illúzió. Mivel semmi sem változik, a bűn is eleve elrendeltetett.

Ezek mellett az irányzatok mellett mások is léteztek, amelyekből fennmaradtak más művekben töredékek. Egy tanítás szerint a halál után nincs élet, a test a négy elemmé oszlik szét (elemek = *bhúta*).

¹⁶² L. a Mahábhárata verses magyar kiadásában a Kígyó és a végzet c. elbeszélést.

A heterodox irányzatok közé sorolják a *csárvákákat* vagy *lókájátákat*, akik cáfolták a túlvilág létét. Azt állították, hogy a tudást csak érzéki észleléssel lehet megszerezni, és a logikai következtetés nem megfelelő módszer a tudás megszerzésére, mert kívül esik a közvetlen tapasztaláson. Ez az ismeretelméleti felfogás bírálja a korabeli társadalmi, erkölcsi és vallási vonulatot. Szerintük az ember a négy elemből áll és a lélek nem különbözik a testtől, a szertartások fölöslegesek, nem biztosítanak semmi előnyt egy következő életben, mivel olyan nincs. A kemény bírálat miatt a vallási körök ellenkezését váltották ki, mégis sokáig, a Kr. u. XIV. századig tartották magukat.

A hat ortodox filozófiai rendszer

Időszámításunk kezdetének időszakában azonban már kialakul a *hat ortodox filozófiai rendszer*. Nem teljesen pontos az elnevezés, de elfogadott és konvencionális. Mögötte az a koncepció húzódik meg, hogy az ortodox filozófiai rendszerek valamiképpen a védákban gyökereznek, noha ezt egyes esetekben elég nehéz kimutatni. A hat rendszert párosával szokás összekapcsolni. Ezek a következők:

Njája és Vaisésika

A njája

A filozófiai irányzatok szinte összes szövegét is *szútrákban* (= fonalak, vezérfonalak) fogalmazták meg. A *njája* szó jelentése: visszatérés, rekurzió, szillogizmus, következtetés. A *njája* logikai és ismeretelméleti iskola, amely szerint az igazság ismerete a megszabadulás (= *móksha*) elérésének eszköze. A logikát, mint a vallási igazságok megértéséhez szükséges világos és logikus elemzést a vallás szolgálatába állították. Az irányzat képviselői erőteljesen támaszkodtak a korábban említett heterodox irányzatokra, ők maguk realisták, szerintük minden fogalmuk a valódi világ entitásait jelöli, ezért azt tartják, hogy „ahhoz, hogy létezzen valami, tudhatónak és meghatározhatónak kell lennie.” Egyik szerzője, akinek a nevét ismerjük¹⁶³, legkorábban a Kr. u. I. századra datálható, ő rendszerezte a *Njájaszútrát*, de van egy vele párhuzamos iskola is. E műveket hamarosan követték a kommentárok. Ez az irányzat konfliktusban állt a buddhista ismeretelmélettel, mert elvetette azt a (buddhista) elképzelést, hogy a szavak a dolgokat úgy határozzák meg, hogy a nem kívánt jelentést kizárják. És a vita folyt tovább, és még a X. században is számos újabb megközelítés bontakozott ki, míg végül a

¹⁶³ Aksapáda Gautama

X. század végén egy Udajana nevű filozófus összefoglalta a *njája* teizmust és célul tűzte ki az *Ísvara* (= isten) létezésének filozófiai bizonyítását. Önmagát Siva tisztelőjének mondta.

A logika egyik fontos területe az „érvényes tudás eszköze”, a *pramána* kérdése volt. Négy ilyen eszközt ismertek el: észlelés, következtetés, analógia és szóbeli tanúságtétel, mégpedig ebben a csökkenő fontossági sorrendben. Az észlelésbe egy idő múlva bekerült az aszkézis révén szerzett ismeret is. Háromféle következtetést különböztettek meg, amelyek kifejtésére egy öttagú szillogizmust dolgoztak ki, ami jelzi, hogy ez a védikus időktől szokásos viták folytatásának eszköze, hiszen a viták technikáit már a korai időktől fogva szabálygyűjteményekben határozták meg.

Vaisésika

Ez a rendszer inkább a *természetfilozófiára*, a *fizikára* összpontosított. Vélhetően a Kr. u. I. század körül keletkezhetett. Az iskola szerint a természet *atomokból* áll. Egy atom nem rendelkezik tulajdonságokkal, csak lehetőségekkel. Az azonos atomok kombinációi hozzák létre a négy elemet, amely a föld, a víz, a tűz és a levegő, ám van egy ötödik elem, az éter, de az nem atomos. Minden elemnek sajátos jellemzői vannak, ez a *visésa*, amiből az iskola neve származik. Ezek megkülönböztetik a másik *négy nem atomi szubsztanciától*, ami az idő, a tér, a lélek és a tudat. Az atomok örökkévalók és oszthatatlanok, a világ teremtése és újjáteremtése abból áll, hogy Brahmá a különböző atomokat elemekké kombinálja. A tanítás egyik lényege, hogy a megszabadulás a minden létezőt magába foglaló *hat kategória* világos ismeretétől függ. Ezek a következők: szubsztancia, minőség, tevékenység, egyetemesség, egyediség és egybetartozás. A szubsztanciát pedig *9 formára* osztja fel, ezek az említett éter, idő és tér, de a többi összetett, és ide tartozik az átman is. Minden egyes átmannak jellegzetes egyénisége van. Az egyik fontos szerző, Úluka Kanáda, aki a *Vaisésikasútra* szerzője, már 17 minőséget vagy tulajdonságot különböztet meg (pl. szín, érintés, távolság, közelség, szám), későbbi szerzők viszont már 24 minőségről beszélnek. Egy későbbi mester figyelembe vette a buddhista elképzeléseket, és finomított a rendszeren, pl. kidolgozta a kezdeti észlelés elméletét, amely csak magát a tárgyat ragadja meg, mielőtt kibontakozna a minősített észlelés. Ez a szerző is foglalkozott az atomelmélettel. A rendszer az okság összefüggésében azt vallja, hogy az okozat nem létezik előzetesen a kiváltó okban.

Szánkhja és Jóga

Szánkhja

Gyökerei már az *upanisadok*ban fellelhetők. Ez az egyetlen rendszer, amit nem szútrában fogalmaztak és egyik összefoglaló művét Kr. u. a IV–V. században írták meg. Ez előtt azonban tanítók hosszú sora létezett, és gondolataik megtalálhatók a Mahábháratában s másutt is. Ísvarakrisna *Szánkhja-kárika* c. műve¹⁶⁴ népszerű volt, sokan fűztek hozzá kommentárt és kínaira is lefordították már a VI. század közepén. Maga a *szánkhja* szó számot, számlálást, számbavételt jelent. A rendszer két princípiuma: a természet = *prakriti*, ill. a szellemi princípium = *purusa*. 24 kategória létezik, az első a *prakriti*, a világ evolúciója a *prakriti* inherens természetének köszönhető és *nincs* külső cselekvő. A második kategória a *prakritiből* kifejlődő értelem = *buddhi*, amelynek kozmikus aspektusa a *mahát*, a tiszta lehetőség, amely a *prakritiből* történő fejlődés első terméke, és azt is tartják, hogy felelős a *buddhi*, az élőlények bölcsességének, megkülönböztető képességének kibontakozásáért. A *mahátból* keletkezik az énség, az énképzet = *ahamkára*. Ebből fejlődik ki az öt elem, az öt érzékszerv és az öt cselekvő szerv. Az énképzet hozza létre a 24. kategóriát, a tudatot, azaz a *manaszt*. Az egész világ tehát az anyag énképzete révén bontakozott ki, a spirituális ezért fölösleges. Az egyes lelkek úgy érhetik el a megszabadulást, ha felismerik az anyagtól való lényegi különbségüket. A *szánkhja* metafizika a világ negatív értékelése. A *prakriti* tudattalan, és mint ilyen irreleváns a *purusa* szempontjából, amelynek jellemzője az öntudat. A rendszer egyik legelterjedtebb elmélete, a három minőség: *szattva*, *radzsasz* és *tamasz* elmélete. Ez a három minőség benne van az anyagban és áthatja az egész manifestált világot. Egyensúlyuk azonban a fejlődéssel megbomlik, valamelyik meghatározóvá válik, majd a dolgok ismét nyugalomba kerülnek, de a *gunák*¹⁶⁵ belső természete miatt az egyensúly megtörik. A *szattva guna* kapcsolódik a jóhoz, a *radzsasz* az energikushoz és szenvedélyeshez, a *tamasz* ahhoz, ami sötét és tehetetlen. A kapcsolódó színek: fehér, vörös és fekete. A másik rendszer, a 25 kategória rendszere, amit szintén a *guna* szóval jelölnek, valójában különálló.

Jóga

A hat rendszer közül ma is élő filozófiai irányzat.

¹⁶⁴ Magyar nyelvű kiadása is létezik. L. a Bibliográfiát.

¹⁶⁵ Minőségek.

A *Jógaszútrát* annak a Patandzsalinak tulajdonítják, aki a szanszkrit nyelv egyik nagy grammatikusa volt és művét a Kr. e. II. századra datálják. A ma ismert formájában jóval későbbi. Négy fejezetből áll. Fő része 8 stádiumot különböztet meg a jóga technikájában, amely az *upanisadok*ban gyökerezik. A folyamat az önuralom vagy korlátozás megszerzésével indul és tartalmazza az öt erkölcsi alapelvet (*ahimszá*, igazságosság, nem lopás, tisztaság, nem szerzés), majd a következő stádiumban a személyes magatartás öt szabálya kerül előtérbe, ezt követik az ülismódok (*ászanák*), aztán a légzés mód (*pránájáma*), majd az érzékek visszavonása, aztán a gondolatok rögzítése, a meditáció stádiuma, végül az extázis vagy transz állomása következik. A tudatosság gátlása tehát eljut a saját felszámolásához, és átalakul egyetemes én-tudattá. A folyamatban hamar jelentkeznek a beteljesedés = *sziddhi* jelei. A jóga folyamatosan fejlődött és változott, kb. a XII. századtól sajátos irányzatai alakultak ki, mint pl. az erő jógája = *hathajóga*, a varázsmondások jógája = *mantrajóga*.

Mímámszá és védánta

Mímámszá

Csak vallásfilozófiával foglalkozó irányzat. A szó jelentése: vizsgálat, kutatás. Alapelve: a védák örökkévalók és nem teremtetek, abszolút autoritással bírnak. A védikus parancsolatok alkotják az ember összes kötelességét, ami a *dharma*. Az irányzat feladata e parancsok rendszerbe foglalt magyarázata. A legkorábbi mű a Kr. e. II. században keletkezhetett, Dzsaimini *Mímámszászútrája*. Az irányzat a bráhmána hagyományok folytatása. Dzsaimini szerint az istenség fölösleges kategória, mivel a hit a védák örökkévalóságában kizárja isteni szerzőségüket. A *dharma* pedig áldozatból, italáldozatból és adományozásból áll. Lényegileg ateista irányzat, fundamentalista, amennyiben csak a szent szövegekre összpontosított. Szerinte a szavak és jelentésük közötti kapcsolat örök.

Védánta

A *védánta* szó jelentése: a védák vége. Központi témája a tudás vagy belátás, tanításai az *upanisadok*on alapulnak. A védák autoritására támaszkodik. Alapvető szövege Bádarájana: *Brahmaszútra* vagy *Védántaszútra* c. írása, amely a keresztény időszámítás kezdete táján

keletkezett. Az *upanisadok* tanítását kívánta szintetizálni. A mű négy fejezete a brahmant nevezi meg az univerzum forrásának. A leggyakrabban a legrégebbi és legszemélytelenebb *upanisadokra* hivatkozik. A rendszer teljesebb kifejtése Gaudapádának, a *Mándúkjakáriká* (kommentár a Mándúkja upanisadhoz) szerzőjének nevéhez fűződik. Itt fejt ki, hogy a brahmanon kívül valójában semmi sem létezik, a világ csak illúzió, mint egy álom. Fejtegetéseihez sokat merített buddhista szerzőktől, sokszor őt magát is buddhistának tartják.

A *védántának* két fő irányzata van. Ma is élő irányzata az *advaita védánta*.

Az *advaita*¹⁶⁶ *védánta* igazi megteremtője a nagy előzmények alapján a keralai nambúdiri bráhmana, *Sankara* volt (hagyományosan: 788–820). Számos filozófiai művet írt, szerzetesrendeket és oktatási intézményeket alapított (India négy sarkában). Ezek a rendek ma a *saiva* irányzathoz tartoznak. Sankara elméleti fejtegetései is a brahman körül forognak, de közben olyan tanítást kínál, amely megerősíti a hindu hagyományt és nem utolsósorban a kasztrendszer is, amennyiben *szannjászinná* csakis bráhmanák válhatnak. Sankara meggyőző és kifinomult rendszerével a *Brahmaszútrához* írt kommentárjának¹⁶⁷ olvasásakor ismerkedhetünk meg részletesebben. A *védánta* a vallási gyakorlat fontos elméleti háttérét jelenti, és számos reformmozgalom alapul rajta. Nagy ellenfelével, Rámánudzsával sem itt ismerkedünk meg, mert ő már odaadón *vaisnava* gondolkodó, szükség van tehát annak áttekintésére, hogy miképpen bontakozott ki a két fontos vallási irányzat a hinduizmusban. Azt azonban itt kell megjegyezni, hogy a Sankara által elindított szellemi és vallási gyakorlati mozgalom, amely igen sokat tanult a buddhizmustól (pl. szerzetesrendek), nem sokkal később más *vaisnava* szerzők hatása nagymértékben felgyorsította a buddhizmus kiszorítását és a bráhmana papság hatalmának visszatérését, bár jócskán módosult formában. Mire a X. század végét követően a buddhizmus India-szerte jelentősen visszaszorult, a kibontakozó vallásban háttérbe szorultak a védikus áldozatok, ami megmaradt, azok az életeciklus bizonyos eseményeihez kötődnek, kiszorult az *upanisadok* ismerete, általában a védikus tudás, előtérbe kerültek a népi és a könnyebben érthető kultuszok.

A belső hatások mellett számos és különféle külső hatás is érte Indiát és az indiai vallási életet. Különösen a Visnu-kultuszban követhető ez nyomon.

9. A hinduizmus kialakuló és megszilárduló kultuszai

¹⁶⁶ Dvaita=kettős, az indoeurópai 'a' fosztóképzővel módosuló jelentése: 'nem kettős'. A hangsúly nem azon van, hogy 'egylényegű', hanem azon, hogy tagadja a világ kettős, azaz anyagi és szellemi természetét.

¹⁶⁷ Amely magyarul is olvasható.

Visnu és Siva kultusza. A bhakti délen és északon

Láthattuk, hogy az eposzok mai formájukban a Visnu-hívők vallását tükrözik, akiket *vaisnava* néven ismerünk. Az eposzokban azonban megtalálhatók Siva tiszteletének elemei is, így a *saivák*, Siva követői is a magukénak érzik. Ezzel egy időben háttérbe szorult a régi istenek, Indra és bizonyos fokig Brahmá tisztelete is.

Visnu kultusza

Elsőként Krisna Vászudéva kultusza jelenik meg a Kr. e. V–IV. században a forrásokban, de Megaszthenész követ a Kr. e. IV. század végén feljegyezte, hogy Mathurá környékén nagy tisztelet övezte Krisnát, azaz ahogy ő nevezte: Héraklészt. A két istenség, Visnu és Krisna kultusza idővel azonban kettéválik. A Kr. u. II. század közepén Mathurá környékén Bhagavat (= áldott) Vászudéva templomok voltak és források említenek több irányzatot, amelyek az istenség odaadó szereteténél nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szertartásnak és az aszkézisnek. Ezek az irányzatok filozófiai téren is eltéréseket mutatnak. A Kr. u. első évszázadokban Krisna kultusza önállósodva már saját mitológiát fejleszt. Krisnának van egy bátyja, Balaráma, és mindketten pásztorkodással foglalkoznak. Vélhetően különösen Balaráma egy helyi nem-árja földművelő csoport istensége volt, és integrálták a Krisna-kultuszba, amely továbbra is pásztornak tekinti Krisnát, aki játszadozik Vrindávanban az erdőben a *gópi*kkal, a tehénpásztor lányokkal. Krisna bőre kék, azaz sötét. Krisna klánja ismert és a klán eredetileg semmit se tudott isteni mivoltáról.

Krisna kultusza máig eleven, és külön irányzatot képvisel az Egyesült Államokban alapított Krisnatudatú hívők szektája, amelynek legszentebb irata a Bhagavad-gítá. Róluk később még lesz szó.

A Visnu-kultusz egyik fontosabb irányzata a *pánycsarátráké*, amely a buddhista időkben vélhetően vándorló aszkéták közössége volt, hiszen nevük azt jelenti, hogy „öt éjszaka”, azaz ennél többet egy helyen nem töltöttek el. A *pánycsarátrák* vélhetően aszkétikus életmódjuk miatt kívül maradtak az ortodoxia fő áramlatán. Jelentős irodalmat alkottak az V. és a X. század között, ennek a zöme párbeszédese formában készült az Úr (Bhagavat) és egy legendás alak között. A művek egy része az India nyugati részén lévő Káthiávár félszigethez, egy másik része a dél-indiai Srírangamhoz köthető. A *pánycsarátra* tanok közül kiemelkedik, hogy Visnu négy egymást követő emanáció (= *vjúha*) alatt mutatja meg magát és lényegi természetét. Ez az *avatára* koncepció egy változata. Ez a változat a *szánkhjá*ra támaszkodik. Visnu = Vászudéva a legfőbb istenség, aki önmagából teremti meg az emanációkat és az

anyagi világot. Ezekből keletkezik a tudat (= *manasz*) és az énképzet (= *ahamkára*), és csak ezt követően fejlődik ki a három *guna*¹⁶⁸ és Brahmá, aki ezekből formálja a világot és az élőlényeket. Visnu a tiszta boldogság és tudatosság, a végső valóság. Mindegyik emanációból újabb három, alacsonyabb rendű emanáció származik. Az egyik *pánycsarátra* mű, a *Laksmi tantra* szerint a teremtésnek három stádiuma van: tiszta, kevert és tisztátalan. Laksmi itt Visnu felesége. A Laksmiból kivetített világ nem azonos Visnuval, mert az meghaladja az időlegességet, Laksmi azonban megkülönbözteti a napokat és éjszakákat. A gyűjtemények egyebek között teológiával, jógával foglalkoznak, a templomok és képmások készítésétől a kötelességekig, a napi ötszöri áhítatos imádásig terjednek. Egyértelműen kijelentik, hogy bárki, aki jelentkezik a szektába tekintet nélkül a származására vagy a nemére, azt vegyék fel. Karjukra bélyegezzék Visnu két fegyverét, a dobókorongot (= *csakra*) és a kagylókürtöt. A diszkosz Visnúnak az univerzum fenntartását célzó akaratát fejezi ki. Nagy súlyt helyeztek az istenképmás megalkotására, amelyet az istenség leereszkedésébe vetett hit táplált. Az istenségnek bemutatott felajánlás (= *púdzsá*) a hívő imádatát fejezi ki, amelynek révén Visnu megmenti őket.

Egy másik *vaisnava* szekta volt a *vaikhánasza*. Szoros kapcsolatban állt a Fekete Jadzsurvéda egyik iskolájával és fenntartotta a védikus hagyományokat. Templomi kultusz, ahol fontosak a szertartások, amelyek védikus alapokon nyugszanak. Az irányzat rendkívül konzervatív. Az első évezred végére négy ősi bölcsnek tulajdonított rituális kézikönyveket alkottak, amelyekben a templomi pap napi áhítatát írják le, de hangsúlyozták az Úr imádatának fontosságát. Ugyancsak fontosnak tartották a vizuális ábrázolást (szobrok). Főleg Dél-Indiában terjedt el és egyes helyeken ma is megvan, nem-bráhamana papjaik szanszkritül végzik a szertartásokat és bráhamana szolgálattevők végzik azokat.

A *vaisnava* odaadó szeretet, azaz *bhakti* mozgalma a VII. és a IX. század között alakult ki délen. Különösen a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből származó ihletett költők munkássága terjesztette el. Számos nevezetes tamil költő, ún. *ázsvárok* százszámra írták a Visnut dicsőítő verseket, himnuszokat. Volt köztük alacsony kasztbéli és nő is. Ezek a himnuszok misztikusak és telve vannak az isten iránti szerelmes odaadás jelképeivel, dicséretével. Ezekben a költeményekben a hívő teljes szívből jövő odaadással rajong az istenért, tisztában van esendőségével és fohászkodik megbocsátásért. Ez a lendületes érzelmi viszonyulás megtalálható a korszak másik kibontakozó irányzatában, a *saivismusban*. A megerősödött dél-indiai *bhakti* hamarosan elérkezett Észak-Indiába is.

A *vaisnavák* a himnuszokat a X. században kodifikálták és a gondolatokat szervezett rendszerré alakították. A kodifikátor Srí Náthamuni tekinthető a *srívaisnava* szekta alapítójának, aki filozófiát is írt: a *védánta* szemléletét beépítette a *bhakti*ba, igyekezett

¹⁶⁸ Szattva, radzsasz, tamasz, l. fentebb.

megalapozni az egyéni (hívő) és a legfőbb lélek valódi létezését. Ennek az irányzatnak kiemelkedő képviselője volt *Rámánudzsa*, akit hagyományosan a Kr. u. 1017 és 1137 közé datálnak. Ő a hagyomány szerint beutazta egész Indiát és terjesztette rendszerét. Pályafutását ő is Srírangamban, a *vaisnavizmus* fellelegvárában kezdte, de a helyi uralkodó miatt onnan távoznia kellett. Kilenc művet írt szanszkritül, köztük 3 filozófiai és 3 áhítati írást. Filozófiai írásában szembefordult Sankarával, mert ő a világnak és két összetevőjének, az anyagnak (= *prakriti*) és a lelkeknek (= *átman*) érvényes realitást tulajdonított. Szerinte az istenség valódi és független, de a lelkek is valódiak, csak totálisan függenek az istenségtől. Rendszerét ezért *módosított advaitának* nevezik. A lélek–test analógia hangsúlyozza a Visnu és a világ közötti elválaszthatatlan viszonyt és azt, hogy a világ totálisan és örökké függ az istenség akaratától. A hívő teljes mértékben megadja magát az istenségnek és várja a kegyelmét (= *praszáda*). Visnu képes semmissé tenni a *karma* tevékenységét. Amikor az egyéni lélek megszabadul, visszatér az istenséghez, közösségben van vele, mégis különálló. Sankarával szemben *Rámánudzsa* azt tanítja, hogy az érzékszervi tapasztalásból kell kiindulni, amely a legalapvetőbb adatokat szolgáltatja nekünk. Ragyogó kommentárt írt a *Bhagavad-gítához*. De a három áhítati írása ma is a legnépszerűbb, amelyekben kifejti a *prapatti* (= megadás) fogalmát, illetve arról beszél, hogy miután a hívő átadta magát az istenségnek, meditáljon az istenség tökéletességéről. *Rámánudzsa* a srírangami templom vezetője volt, hatalmas tekintéllyel bírt, ő volt az első, aki megszervezte a templomi adminisztrációt és beiktatott 10 súdra szolgáló-csoportot, akiknek tagjai fontos rituális szerepet játszottak. Az *ászvárok* hagyományát, miszerint az istenség előtt minden ember egyenlő és a kaszt nem számít, *Rámánudzsa* ritualizálta. Az általa megszilárdított kultuszban is fontos szerepet játszanak az istenség ábrázolásai. Később a szekta kettészakadt abban a kérdésben, hogy mekkora az emberi erőfeszítések, és mekkora az isteni kegyelem szerepe az üdvözülésben. Az északi iskola szerint az embernek teljesítenie kell a karmáját és erőfeszítéseket kell tennie, a déli iskola viszont azt tartja, hogy Visnu kegyelme önmagában nyújtja a megváltást. A déli irányzat liberálisabb és jobban ellenzi a kaszt-megkülönböztetéseket.

A XIII. században *Madhva* lett a *vaisnava* hagyomány kiemelkedő alakja. Ő elfogadta a védák abszolút tekintélyét. A védák szerint tökéletesen leírják az abszolútát. Visnut és az anyagot örökké különállónak írja le, és ezzel szakít az *advaita védántával*, tanítása *dvaita*, kettős. Ha egy istent meg kell haladni, akkor az nem isten. Számúzi az illúzió fogalmát, s a mozdulatlan lélek és az örökké változó anyag kettősségét hirdeti. Ha a *bhakti* révén felismerjük Visnu természetét és a tőle való függésünket, akkor kegyelme révén megszabadít minket az újjászületések körforgásától. Szerinte fokozatok vannak és még az istenek is

kasztokra oszlanak. Az emberek három kategóriája: akik a majdani felszabadulásra kiválasztottak, akik az örök kárhozatra ítélték, és akiknek sorsa az örök újjászületés.

Rámánanda (1400?–1470?) *vaisnava szant* volt, Ráma tisztelője. A *szant* szanszkrit eredetű fogalom, gazdagodott a jelentése, „igaz, valódi, becsületes, helyénvaló” értelmezése mellett olyan személyt is így neveztek, „aki tudja az igazságot”, vagy „aki megtapasztalta a Végső Valóságot”. Jelenthet általában „jó embert” is, de főképpen a középkori indiai költő-szenteket illetik ezzel a szóval. Rámánanda Benáreszben élt és a *bhakti* mozgalom úttörője és társadalmi reformer volt Észak-Indiában. Hindí nyelven beszélt, és tanítványokat fogadott minden kasztból. Tőle írott szövegek nem maradtak fenn. Voltaképpen északon ő egyesítette a *szant* és a *bhakta*¹⁶⁹ irányzatot.

Nevezetes alakja a *vaisnava* hagyománynak a bengáli *Csaitanja* (1486–1534), aki idővel Puríban, a nagy *vaisnava* központban telepedett le. A *bhakti* jeles képviselője volt, karizmatikus vezető, aki Krisna életéről írt dalokat és drámákat, amelyek nem maradtak fenn. A vallást eksztatikusan közelítette meg, de konzervatív volt. Később egyes irányzatok őt Krisna *avatárjának* tekintették.

A legismertebb *vaisnava* a XX. században Gándhí volt, aki az érinthetetleneket Hari, azaz Visnu gyermekeinek, *haridzsanoknak* nevezte.

Siva kultusz

A hinduizmus másik legfontosabb ágát a *saivák* alkotják. Ezen belül a legkorábbi irányzat a *pásupatáké* volt. Pasupati, a teremtmények ura Siva egyik neve. A hagyomány szerint ezt az irányzatot Lakulísa alapította, aki megírta a *Pásupataszútrát*. Mi több, őt tartják Siva utolsó megtestesülésének. Közvetett források alapján őt a Kr. u. II. század elejére datálják. *Pásupata* templomok és aszkéták a VII. századtól léteztek. Szerintük Siva abszolút független és az anyag, valamint a lelkek mint okozatok függenek tőle. A szekta jellemzője szervezett képzési rendszere és viselkedési szabályzata. Célja véget vetni a szenvedésnek és elvezetni az egyéni átmant Sivához. Ennek útját jelenti a fegyelem és a gyakorlatok. Egy öt stádiumú utat kellett a hívőnek végigjárnia.¹⁷⁰ A stádiumok célja a karmától való megszabadulás volt. Szerintük a *móksha* nemcsak a szenvedéstől való megszabadulás, hanem a tetszés szerinti cselekvés szabadsága is, amelynek révén osztoznak Siva természetében. Ez a *móksha* pozitív aspektusa. A szektán belül időről időre csoportok alakultak ki, amelyek egymással vitatkoztak. Egy másik *saiva* szekta, a *kápálikák* (*kapála* = koponya) iránti nagy viszolygás eredménye az lett, hogy nem maradtak fenn írásaik. Kicsapongónak tartották őket, sőt, akár olyanoknak is, akik

¹⁶⁹ A *bhakti* követője, gyakorlója.

¹⁷⁰ L. Brockington: 231. o.

embert áldoztak. A szekta a VI. században délebbre alakult ki, s a VIII. század után már Észak-Indiában is terjedt, a XVI. századra azonban kihalt.

A *saivák* egyik legfontosabb irányzata a *saiva bhakti*, amely délen alakult ki. A X. században a saivák 63 *nájanmárt* (Siva odaadó híveit) tiszteltek és munkáikat egybegyűjtötték. Ebből a költészetből bontakozott ki a *saiva sziddhánta* rendszer, amely egyebek között a védákat is hitelesnek ismeri el más források mellett. Fontosak az *ágamák*, amelyeket Sivának tulajdonítanak, és ezért a védák elé helyezik. A cél a bensőséges egyesülés Sivával, ami azonban nem jelenti az én megsemmisülését. Siva örökké benne rejlik az egyénben. Siva egy guru segítségével felfedi isteni immanenciája misztériumát. Az út Sivához a *bhaktin* keresztül vezet. Ennek a rendszernek 6 jelentős tanítóját tartják számon. A hagyomány szerint a Tánc Ura (Natarádzsa) alakjában Siva a lelkek felszabadítását célzó tevékenységet jelképezi. A teremtés, a megtartás és a pusztítás célja a kegyelem nyújtása, hogy a lelkek a megszabadulás útján végül elérjenek Sivához. Ez az út pedig a *bhakti* és annak stádiumai. Siva fontos része a *sakti*, a női erő, princípium. Ezzel Siva a legfőbb lény, akinek még Visnu és Brahmá is alárendeltje. Ő működteti a világot, aki egyszerre immanens és transzcendens is. A *saktija* révén ő az univerzum anyagi oka. A rendszer bonyolult filozófiája már 36 kategóriáról beszél. A *saivák* oktatási központokat hoztak létre és szervezeti rendszert építettek ki a XIII. században. A népi vallás ellenezte a kasztokat és erőteljesen jelen voltak benne a súdrák. A védákat azonban névleg tisztelték.

Igen fontos és ma is erőteljes *saiva* szekta a *lingájak* szektája. Szerintük Siva az egyetlen valódi és örök entitás, akibe a világ majd végül visszatér. A lélek a szabályok betartásával juthat el Sivához. A szabályok három csoportja: 1. a *linga*¹⁷¹ viselése, amit beavatáskor minden hívő megkap, és ez a legfőbb szertartási tárgy, amit naponta imádni kell. 2. A *linga* jóvoltából nincs szükség a hívő és Siva között közvetítőre. 3. Nincs tehát szükség papokra, áldozatra, zárandoklatra, vezeklésre és böjtre. Nagy tanítójuk a XII. században élt Baszavanna (1134–1196) (vagy Baszava) Májszúr állam területén. Ő alapította a *virasaivismust*. Ez az irányzat tagadja a karma és a szamszára tanát, és szembefordult a kasztrendszerrel. Ma Karnátaka lakosságának mintegy 20%-a *virasaiva*. Baszava elvetette a védák és a bráhmána kaszt tekintélyét, mindazonáltal egy újfajta papságot teremtett (vándorló *lingák* = *dzsangamák*). Közülük kerülnek ki a guruk. Minden *lingájak*nak van örökletes guruja. A *lingájak*oknak is vannak oktatási központjaik, ahol a guruk tömörülnek. A *lingát* viselők mind egyelők, a nők is egyenrangúak a férfiakkal. A menstruációtól a nő nem lesz tisztátalan. A

¹⁷¹ Siva phallikus jelképe, sivalingam.

nők csak felnőttként mentek férjhez és beleszólhattak a párválasztásba, és ha előzvegyültek, újra férjhez mehettek. Baszava elvetette a halottégetést is, mivel a hívó egyenesen Sivához megy és nincs szükség szertartásokra. Ezért a *lingákat* ma is jobbára temetik. Baszava az asztrológiát is elvetette, mivel a *lingát*ot Siva védi. Baszava erőfeszítései ellenére a mai *lingák*ok három társadalmi szintre oszlanak, és közel állnak a dzsainákhoz. Mindezek ellenére ez a szekta is a hinduizmus része maradt.

Egyéb bhakti irányzatok

Többször említettük már a *bhaktit*, amelynek számos irányzata volt, főképpen elhivatott költők munkáihoz kapcsolódott délen, de az ortodox hagyományban is felbukkan, mint láthattuk, a *Bhagavad-gíta* szövegében is.

Fontos mozgalmat képviseltek az ún. *náthok*. A mozgalom eredete tisztázatlan, de kilenc *náth*, vagy nagy tudású jógamester volt, akiknek munkássága emlékeztet a tantrikus buddhizmusra. Ezek a *náth* jógik terjesztették el a tantrikus eszmét a XII–XV. század között. Sokan közülük történelmi személyiségek voltak. Részben szanszkritül, részben népnyelven írtak és tanítottak. Azt tartották magukról, hogy hatalmukban áll uralkodni a halál fölött, mert ők a *sziddhák* = sikeresek. A *náthok* a szabadulást a tökéletes testben keresték. A test a *móksha* elérésének fő eszköze, meg kell őrizni, ami az erő jógájának (= *hathajóga*) gyakorlása révén elérhető. Ehhez azonban ismerni kell a test *csakráit*, erőközpontjait, és a tantra tanítását. A *csakrák* felszabadításának bonyolult tanítása segítségével végül a jógi képes elégetni a közönséges testet és az *amritából* tökéletes testet alkotni, ami elvezet a Siva állapothoz. Mivel a *hathajóga* belső fegyelme egyéni módszer, a *náthok* elvetik a kasztrendszer, a szertartásokat és minden egyebet. Ők mellesleg okkult hatalmat tulajdonítottak maguknak és csodatévökként tisztelték őket. Ők ma a *saiva* aszkéta egy típusát képviselik, tizenkét alszektájuk és számos kolostoruk van (a legfontosabb: Górákhpur).

Ugyanabból a hagyományból táplálkozott a *vaisnava bhakti* mozgalom, amely *szant* (= igazi, valódi, becsületes, „szent”) hagyománnyá alakult át. Ez azonban inkább északhoz köthető, bár van déli ága is. Északon akkor már jelen volt az iszlám, amely eleve szemben állt a kasztrendszerrel, és megjelent a *szúfizmus*, amelynek elragadtatott istenszeretete rárimelt a *bhaktira*. Ezért sok északi *bhakta* akár át is tért az iszlámra, vagy muszlim környezetben élt. A *szúfi* szenteket a hindu környezet is tisztelte. A *szantok* többnyire eredendően alacsony kasztokhoz tartoztak. Szerintük a lelki előrehaladás nehéz. A *szantok* kultúrája közel került a

társadalom marginalizált tagjaihoz, így a nőkhöz és az érinthetelenekhez. Jelentős *szant* volt Námdev (megh. 1350 körül), Kabir (1440–1518), Nának (megh. 1539), Mirá Báí (megh. 1545), Szúrdász (megh. 1573), Túlszídász (megh. 1623) és Tukarám (megh. 1650).

Kiemelkedő *szant* volt *Kabir*, aki 1398–1518 között élt valamikor, egy muszlim takácsközösségben született Benáresz közelében. Versei máig népszerűek. Ironikus és nyers stílusban írt. Sem muszlim, sem hindu a formális hagyomány elvárásai szerint. Szerinte a lélek törekvése, hogy elérje a rejtett istenséget. A keresés nehéz, a magány szenvedés, az egyesülés az Eggyel leírhatatlan boldogság. Fel kell készülni, de a felismerés hirtelen következik be. Kabir monoteista volt, a külsőségeket elvetette (szent fonál, muszlim körülmetélés). Kabir követői szektát formáltak, amely ma is létezik.

Mirá Báí nagy költő volt, a Krisna-kultusz követője.¹⁷²

A XV. században több neves vallási vezető és irodalmi személyiség teremtett vagy fejlesztett tovább kultuszokat. Ilyen volt a már említett bengáli *Csaitanja* (1486–1534), aki a *Krisna-kultuszt* fejlesztette, ő maga dalokat és drámákat írt Krisna életéről.

Indián kívül keletkezett vallások megjelenése

India sosem volt zárt világ, már az ókorban is számos külső hatás érte a társadalmat, egyebek között két hullámban *zoroasztriánus* hatások, a korábbi következménye lett a napkultusz (Szúrja) fellendülése, később, a VIII. században pedig a párszík letelepedése, akik papjaikkal együtt érkeztek Indiába és kaptak engedélyt a megtelepedésre, papjaikat pedig kooptálták a bráhmána papság rangján.

A hagyomány szerint a jeruzsálemi templom lerombolása után egy csoport *zsidó* áthajózott Indiába és a mai Kerala területén telepedett le. Kócsinban ma is látható pompás zsinagógájuk. Ugyancsak a hagyomány szerint *Szent Tamás* apostol is Indiába menekült és Madrászban halt mártírhálált. A neki szentelt templom ma is ott áll és ereklyéi megtekinthetők.

Szír katolikus kereskedők is megtelepedtek India keleti felén és még az angol uralom alatt is elkülönült, vallásukat gyakorló, ma is létező közösség.

A *muszlimok* Indiában már a VIII. században megjelentek, később muszlim államok jöttek létre előbb Észak-Indiában, majd a Dekkánon is. A XV. század végétől pedig megjelentek az európaiak, először a portugálok, majd a hollandok, franciák és valamivel később az angolok.

A jelentősebb muszlim hódítások során az idegeneknek meg kellett ismerkedniük a helyi társadalmi szokásokkal, törvényekkel, elittel. Ugyanakkor a hatalmuk alá hajtott területeken élők is megismerkedtek az iszlámmal, részben a kényszerű áttérések okán, részben mert a

¹⁷² Magyarul olvasható, ld. bibliográfia. (Bangha Imre – Déri Balázs: *Távollét. Mirá hercegnő misztikus versei és legendája*. Argumentum kiadó 1997.)

hódítókkal együtt kellett élni valamilyen formában. Ghazni uralkodóját, Mahmúdot hódításaira elkíserte a kor legnagyobb perzsa tudósa, *al-Bírúni* (973–1048), a kiemelkedő polihisztor. Al-Bírúni számos természettudományos terület jeles tudósa volt, sok nyelven beszélt és olvasott, egyebek között tudott görögül és szanszkritul is, arabul és perzsául írt. Különösen kiemelkedőt alkotott a földtudományok és a csillagászat terén, és kiváló matematikus volt. Számunkra azonban a legfontosabb az Indiáról írott könyve¹⁷³. Al-Bírúni 1017-től 1031-ig élt Indiában, tanulmányozta az ország kultúráját, vallását és nyelvét. Szerzett ismeretei alapján írta meg etnográfiaiának nevezhető nagy művét Indiáról, amelyben semmiféle ítéletet nem alkotott az indiai kultúráról vagy a hinduk vallásáról. Ma úgy tekintik, hogy az ő munkája az első néprajzi terepmunka, és mellesleg ő volt az első muszlim, aki tanulmányozta a hindu hagyományt és érdeklődést mutatott a vallások együttélése iránt. Ebben a munkájában egyebek között részletesen foglalkozott a kasztrendszerrel is.

A muszlim uralkodók, miközben eleinte kirabolták és lerombolták a mesés gazdagságú templomokat, lassanként kiegyeztek a helyi hatalmasságokkal és szellemi vezetőkkel, igénybe vették a közigazgatásban jártas bráhmanák szolgálatait, az ott talált adóztatási rendszert és annak tisztviselőit, és kialakult a kettős bíraskodás: a hindukat hindu törvények szerint ítélték el, a muszlimokat a muszlim törvények szerint¹⁷⁴. Ez a rendszer Akbar, a legnagyobb mogul uralkodó idejére megszilárdult és a birodalom felvirágzott. Maga Akbar nagy érdeklődést mutatott a különböző vallások iránt és valamiféle vallási szintézissel is kísérletezett.

Más volt a helyzet az első komolyabb európai gyarmatosító, a *portugálok* esetében. Ők a hindukat egyértelműen pogánynak tartották és bálványimádónak, üldözték őket és kényszerítették, hogy a területükön élők vegyék fel a keresztséget. Goában és más városaikban hatalmas katedrálisokat emeltek. Nem tisztelték a hindukkal kötött szerződéseket és minden módon intoleráns magatartást tanúsítottak. Goába 1510-ben érkeztek az első dominikánus misszionáriusok, majd 1540-ben Xavéri Szt. Ferenc vezetésével megérkeztek a jezsuiták. Ők azonban már tanult teológusokként próbálták megérteni a helyben talált vallás tartalmát és gyakorlatát. Nem sokkal később Akbar császár már az udvarába hívott jezsuitákat hitvitákra.

A XVII. században a *franciák* megvetették a lábukat Dél-Indiában. Nyomukban tudós szerzetesek érkeztek. Körülbelül ugyanakkor az *angolok* is szert tettek indiai földterületekre,

¹⁷³ Angol fordításának címe: *Critical study of what India says, whether accepted by reason or refused*.
http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/ldpd_5949073_001/index.html

¹⁷⁴ Ezt az angolok olyannyira fenntartották még a XX. században is, hogy amikor 1937-ben megalakították a föderális bíróságot, amiből később India Legfelsőbb Bírósága lett, a főbíró mellett a második és a harmadik bíró muszlim, illetve hindu volt.

ahol megtelepedtek és kereskedtek. Egy évszázaddal később már mindkét nemzet komoly városokat, kereskedelmi központokat hozott létre, beleszóltak a helyi politikába, majd egymás ellen viseltek háborúkat. Pondicherry lett az egyik legfontosabb francia város és nem messze tőle Madrász angol volt. A franciák jelentős befolyásra tettek szert a déli Májszúr államban és ott is működtek misszionáriusaik. Keresztény közösségek jöttek létre. A legjelentősebb francia, akinek a munkássága nyomán a hinduizmus kutatása Európában nagy lendületet vett, Jean-Antoine Dubois (1765–1848) abbé volt. Ő először Pondicherryben élt, majd Szeringapatamban (Srírangapattanam) szervezte újjá a keresztény közösséget. Dubois egyike volt azoknak, akik úgy vélték, hogy a hinduizmussal meg kell ismerkedni, azt meg kell érteni ahhoz, hogy egy keresztény misszionárius sikeres legyen. Elszegényedett hívei között komoly szociális munkát végzett, mezőgazdasági telepeket hozott létre, és sokat tett a himlőoltás elterjesztéséért. Ő maga igyekezett úgy élni, mint hívei, úgy öltözködött, ahogy a helyi lakosság. Ki is vívta a hinduk, szegények és gazdagok legnagyobb elismerését. Dubois több évtizedes alapos megfigyeléseiből azt a következtetést vont le, hogy a hindukat nem lehet más vallásra téríteni, főképpen nem a magas kasztbelieket, legfeljebb az érinthetetlenek köreiben lehet számítani áttérőkre. Dubois¹⁷⁵ megfigyelését azután számos misszionárius megtapasztalhatta és tény, hogy a kereszténységre áttértek 70%-a, különösen Dél-Indiában az érinthetetlenek köréből került ki.

Az angolok eleinte nem látták szívesen a hittérítőket, de idővel megjelentek a protestáns misszionáriusok. A keresztény hittérítők általában nem követték Dubois példáját, hanem bírálták a hindu hagyományt. A kormány, a politika és a misszionáriusok kritikáinak a nyomására a hindu társadalom vezetői is megmozdultak és reagáltak a bírálatokra.

10. Új vallás születik: a szikhek

Az iszlám szigorú monoteizmusa, az antropomorf isten hiánya és az isten előtti egyenlőség hirdetése, amely elvben a közösség minden tagját is egyenlőnek tekinti, nagy hatást gyakorolt Indiára, különösen Észak-Indiára, ahol a legnagyobb és összefüggő muszlim birodalom alakult ki. A birodalom születését 1526-tól számítjuk, amikor már a muszlimok évszázadok óta jelen voltak Indiában. A Pandzsábben született *Nának* (1469–1539) ksatrija kasztból

¹⁷⁵ Dubois vaskos könyvben foglalta össze meglehetősen módszerességgel a hinduk vallásáról és társadalmáról szerzett ismereteit. A kéziratot a Kelet-India Társaság 1807-ben igen komoly összegért megvásárolta, angolra fordították, és 1816-ban kiadták. Ez volt az első olyan mű, ami átfogó és rendszeres ismereteket kínált az indiai társadalmi valóságról még akkor is, ha főképpen dél-indiai ismereteken alapult.

származott, apja muszlim szolgálatban álló adókönyvelő volt. Már gyerekkorában érdeklődést mutatott a vallási kérdések iránt. Hét éves korában kezdett iskolába járni és megtanult írni-olvasni. Felnőve megházasodott és született két fia. A hagyomány szerint 30 éves kora körül elhagyta otthonát és húsz évig aszkétaként vándorolt. Mielőtt elindult, azt vallotta, hogy az Isten nem hindu vagy muszlim. A legenda szerint Nának Tibetbe is elment és Mekkában is járt. Ötvenévesen került haza és elkezdett tanítani. A tanítványok = *szikhek*. Ő volt az első mester: guru. Nának kijelölte az utódját is. Nának teológiája hindu és muszlim elemeket egyesít, monoteista. Megszüntette a kasztkülönbségeket. A *nirguna*¹⁷⁶ *szant* tradíciót folytatta, amely szerint Isten az igaz tanító (= *Szat Guru*), aki teljesen fölötté áll minden alaknak és emberi fogalomnak. Nának elutasította az aszkézist, szerinte a rítusoknak és zárándoklatoknak nincs spirituális hatásuk. A szikhek elvetették a védákat és a bráhmana kaszt szentségét, továbbá elutasították a kasztrendszert.

Az új vallás igen gyorsan elterjedt, főképpen Pandzsábben. Összesen tíz gurut ismernek el. Az utolsó guru Góbind Szingh (1666–1708) volt. Az idők folyamán összegyűjtötték Nának énekeit és prédikációit, továbbá más himnuszokat (pl. Kabír verseit), és ebből lett az *Ádi Granth*, avagy a Guru Granth Száhab, az 1430 oldalas szent könyv, amelyre mint gurura tekintenek. Ez minden szikh imaházban (= *gurdvára*) megtalálható, és ebből olvasnak fel esküvőkön és más szertartásokon egyaránt.

Akbar császár még szívesen fogadta a szikheket, hiszen ő maga is valamiféle új vallást akart létrehozni. Utódai azonban üldözni kezdték őket, sőt, az 5. gurut a mogul császár meggyilkoltatta. Ezzel a szikh vallás új irányt vett: megszervezték a hit védelmére a *Khálszát*, amely igen fegyelmezett, katonai jellegű szervezet lett. Voltaképpen a tizedik guru szabályozta a szikhek életvitelét és a *Khálszát*. Kétféle szikh létezik: aki tagja a *Khálszának*, és aki nem. A szikheknél létezik egyfajta keresztség, felvétel a szikhek közösségébe. Góbind Szingh guru rendelte el az öt K viselését is. Ezek:

Kés = a haj Isten ajándéka, ezért nem szabad levágni (a szakállt sem)

Kanghá = fából készült fésű a haj összefogására

Kará = vas karperec, amely emlékezteti a szikhet vallása erkölceinek megtartására

Kacschéra = alsónadrág, praktikus a harcban, az önbecsülés és a testi vágyak kontrolljának eszköze

Kirpán = kis kard, v. tör, amit önvédelemből és mások védelmére a szikh mindig magánál hord.

¹⁷⁶ Az attribútumokkal nem rendelkező istent tisztelő.

A *Khálszá* ma is elit csoport, a szikhek politikai vezető testülete. A szikhek szent városa Amritsar, ahol az aranytemplom a hit központja.

A szikh testvériség hamarosan megerősödött és Pandzsábben létrejött egy erős szikh királyság, amely 1799–1849 között állt fenn. Kiemelkedő uralkodója, Randzsit Szingh a szikh vallás és a tudományok nagy pártfogója volt. Az angolok azonban szemet vetettek a gazdag és fejlett királyságra és több háborút is viseltek ellene, míg végül megszerezték és modell-tartományt hoztak létre belőle, amely India éléstára lett. Fejlesztették az öntözőrendszereket, iskolákat létesítettek, egyszerűsített közigazgatást vezettek be, rendezték a földadóztatást. Pandzsáb ma is India egyik leggazdagabb tagállama. Pakisztán leválása súlyos csapást mért rá, mert a nyugati részét elcsatolták Indiától. A szikhek hamarosan fontos szerepet játszottak a brit-indiai hadseregben, kiváló műszaki érzékük és fegyelmezetttségük alkalmassá tette őket a katonatiszti és a mérnöki pályára, valamint alacsonyabb műszaki jellegű munkák végzésére. Egy időben az észak-indiai taxisok zöme szikh volt, és igen sokan szolgálnak a rendőrségénél és a légierőnél is. Azonban az 1970-es években kialakult körükben – jobbára külföldön élő szikhek biztatására – egy elszakadási mozgalom és önálló állam, *Khálistán* követelése. Ez politikai pártok programjába is bekerült és idővel fegyveres megmozdulással fenyegetett. Gondot okozott az is, hogy a szikhek a *gurdvárák* kormányzásába az államnak semmiféle beleszólást nem engedtek. A különböző vélt vagy tényleges sérelmek végül fegyveres megmozdulásba torkolltak és Indirá Gándhí miniszterelnök elhatározta, hogy felszámolja a szikhek fegyveres gócpontját. Ez nem volt más, mint az amritsari aranytemplom, amit valóságos fegyverraktárrá és erőddé alakítottak. Az indiai hadsereg megostromolta a templomot és kifüstölte onnan a fegyveres ellenállókat. Ez azonban nem sokkal később azt eredményezte, hogy a miniszterelnököt szikh testőrei szitává lőtték. Ezt követően hosszas tárgyalások után a szikh szeparatista mozgalom elhalt, de sikerült számos engedményt és kedvezményt kicsikarnia a központi kormánytól. Ma mintegy húsz millió szikh él a világban, sokan külföldön. A szikhek egyik fontos szervezete az 1879-ben létrehozott *Szingh Szabhá*, avagy Oroszlánszövetség, amely oktatási és szociális programokat működtet, újságokat, folyóiratokat ad ki. A szikh feladata isten imádata és a szociális tevékenység. Minden szikh nevének része a *Szingh* = oroszlán szó, és minden, vagy sok szikh nő felveszi a *Kaur* = nőstényoroszlán jelzőt a neve mellé. A szikh nők valóban sokkal modernebbek és egyenjogúbbak, mint a hindu nők.

A szikh közösséget azonban a polgári törvény hindunak tekinti, rájuk a hindu család- és örökösödési jog vonatkozik. Indiában a szikh vallást a kultúrán belül keletkezett felekezetnek tekintik. (Létezik egy Amerikában keletkezett szikh szekta, amelyet amerikaiak hoztak létre.)

11. Reformmozgalmak

A külföldi uralom és a protestáns misszionáriusok jelenléte, a protestáns etika, a kritikai észrevételek a XIX. századtól jelentős hatást gyakoroltak főképpen a nagyvárosok hindu vezető rétegeire. Ők a spirituális individualizmus talaján álltak, nem kötődtek szorosan valamilyen szektához, tanult emberek voltak, többnyire brit szolgálatban, vagy szoros kapcsolatot tartottak a brit tisztviselőkkel. Felismerték, hogy tenni kell valamit a mérhetetlen elmaradottság és nyomor felszámolása érdekében, és mozgalmakat indítottak a társadalom felemelése céljából. Az első és legkiemelkedőbb reformer *Rám Móhan Rój* (1772–1833) volt. Rój apja *vaisnava*, anyja *saiva* volt. Bengálban éltek. Rój járt madraszába is, és Benáreszben is tanult, tudott arabul, perzsául, szanszkritül, hindiül az anyanyelve és az angol mellett. A muszlim iskola hatására szigorúan monoteista lett. Felújította a *védánta* iskola tiszta és etikai elveit úgy, ahogy azok az *upanisad*okban fellelhetők. Az Isten egységét hirdette, védikus szövegeket fordított angolra, és egy unitárius angollal együtt megalapította a Kalkuttai Unitárius Társaságot. Az 1790-es évek végén kezdett latinul és görögül tanulni Kalkuttában. 1803–1815 között a Kelet-India Társaság szolgálatában állt. Volt egy angol barátja, akivel hosszú éveken át foglalkoztak teológiai kérdésekkel. Rój szembefordult Bengál bráhmána osztályával (*kulin* bráhmanák), és bírálta a túlkapásaikat (*szatí*, gyermekházasság, poligámia, bálványimádás, hozomány). 1822-ben megalapította az angol-hindu iskolát, és négy év múlva a Védánta Főiskolát, ahol ragaszkodott ahhoz, hogy monoteista tanainak oktatását építsék egybe egy modern, nyugati tananyaggal. Újságokat jelentetett meg angolul, hindí, perzsa és bengáli nyelven. 1828 augusztusában tartották meg kezdeményezésére a *Brahmó Szabhá* első összejövetelét. Az összejöveteleken azután bengáli bráhmanák szanszkritül upanisad-szövegeket recitáltak és bengálira fordították azokat, illetve a Rój által komponált himnuszokat énekelték. E szervezet utóda lett azután az 1841-ben alapított nagy hatású *Brahmó Szamádzs*. Hatvan esztendő alatt mozgalma egész Indiában elterjedt. Rój 1831-ben Angliába ment a mogul császár képviseletében elérni, hogy a Bentinck főkormányzó által a *szatí* ellen hozott törvényt a brit parlament erősítse meg. 1833-ban agyhártyagyulladásban halt meg Angliában.

A *Brahmó Szamádzs* tanításaiban tükrözte az akkoriban kibontakozó bengáli reneszánsz gondolatait. A társadalmi reformok követelésén túl bizonyos elveket is hirdetett:

- tagjai nem hisznek semmilyen szöveg tekintélyében
- tagjai nem hisznek az avatárakban

- tagjai elleneznek minden kasztkorlátozást
- tagjai eldönthetik, hogy hisznek-e a karma és az újraszületés tanításában.

Újabb mozgalom indult Bombayben, amikor Szvámí Dajánanda (1824–1883) 1875-ben megalapította az *Árja Szamádzsot*. Szaraszvatí bráhmána volt, és mint ilyen síkraszállt a 4 véda mellett, amelyeket csalhatatlannak tartott. Szerinte Indiának nincs szüksége semmire a Nyugattól. A mozgalom monoteista volt, elvetette a gyermekházasságot, az érinthetlenséget és a nők elnyomását. Tagjai sorába nőket is felvettek. A mozgalom bírálta az iszlám és a keresztény missziós tevékenységet, ezt a két vallást idegen vallásnak tartotta. Főképpen Pandzsábben terjedt el. Hatása igen nagy volt és máig tartó, Dajánanda tanításaira később sokan támaszkodtak, különösen azok, akik a *hindutva* politikai elméletének megalapozásán munkálkodtak.

A következő meghatározó személyiség, amely a vallási reformmozgalmakban fontos szerepet játszott, *Rámakrisna Paramahamsza* volt (1834–1886). (Ez azonban egy később kapott név, nem ezzel született, a név utal *avatára* természetére, egyszerre volt Ráma és Krisna.) Bengálban, szegény *vaisnava* ortodox bráhmána családban született. Egy Káli templom papja lett, eleinte egy *vaisnava bhaktit* követő nő, később egy *védántin* aszkéta tanítványa lett, akitől meditálni tanult. Foglalkozott a kereszténységgel és az iszlámmal is, és arra a következtetésre jutott, hogy mindezek elvezetnek az istenhez. Családjában volt hagyománya a természetfeletti élmények megtapasztalásának. *Rámakrisna* jelentős hindu misztikus volt, sok önkívületi élménnyel, amelyek már tízéves korától gyakoriak lettek. Megismerte az eposzokat, a puránákat, főleg vándorló szerzetesektől, akik mindenfelé mesélték, énekelték ezeket a műveket. Családja megházasította, de feleségét sose érintette, aki az egyik legelső követője lett. 1855-től előbb fivére mellett, majd annak halála után is Kalkuttában egy Káli templomban szolgált. Származása ellenére érinthetetleneket szolgált. Azt tartotta, hogy az istenek az életben mindent, a kasztot, a gazdagságot, a családot és a személyes sikereket is eleve meghatározták. *Rámakrisna* nem volt ellenséges más vallásokkal szemben. Minden vallást üdvözölt, mert azt tartotta, hogy az isten tisztelete bármilyen formában jobb, mint annak hiánya. Közismertté vált vallási toleranciája, és sokan éppen ezért tartották szentnek. Az emlékezetére alapított *Rámakrisna Misszió* és követői folytatták ezt a toleráns hagyományt. *Rámakrisnát* 1861-től egy *vaisnava* aszkétanő a tantra irányába fordította, különösen a *sakti*, a női princípium tiszteletét állította a középpontba. Ez az aszkétanő tekintette őt először *avatárának*. Később ő maga Krisna felé fordult. 1865-ben egy másik *szannjászín* hatása alá került, aki az *advaita védántát* tanította neki. 1866-ban egy szúfizmust gyakorló hindu guru megismertette az iszlámmal, 1873-ban pedig a kereszténység felé

fordult. 1875-től egyre több tanítvány és követő csatlakozott hozzá. *Rámakrisna* 1885-ben gégerákban halt meg. Halála előtt egyik tanítványát, Vivékánandát kérte meg, hogy gondoskodjon követőiről. Ő bengáli nyelven tanított, jobbára példabeszédek formájában. Elvetette a kasztot és a vallási előítéleteket. A *bhakti* gyakorlatát hirdette, és azt, hogy az istenség megismerése minden élőlény legfőbb célja. A világot *májának*, illúzióknak tartotta és azt tanította, hogy a testi vágy, a gonosz szenvedélyek, a kapzsiság és a kegyetlenség tartja az embereket a tudatosság alacsony szintjein. Ezek okozzák azt, hogy az ember az újraszületések láncolatának csapdájában marad. Ezzel szemben a spirituális erények, a megvilágosító képességek, a kedvesség, a tisztaság, a szeretet és az odaadás emelik fel az embert a tudatosság magasabb szintjére.

A kijelölt utód, *Vivékánanda* 1897-ben megalapította a Rámakrisna Missziót és Kolostort. Ma a szervezet kiterjedt szociális munkát végez az egészségügyi ellátás, a katasztrófavédelem, a falusi irányítás, a törzsi jólét, az elemi és a felsőbb oktatás terén. Ezt a mozgalmat India egyik újjáélesztőjének tekintik. Rámakrisna, majd a Misszióvezető szerepet játszott a hinduizmus modernizálásában. Sok nagy gondolkodó elismerte Rámakrisna hozzájárulását az emberiség jobbításához.¹⁷⁷ Hatása máig tart, a Misszió számos további változatát alapították meg. Gondolataival, tanításaival sokat tett a hindu megújulásért és a társadalmi reformokért. Hangsúlyt helyezett a misztikus tapasztalásra és az ökumenikus teológiára, tanítása szerint az egész univerzumot áthatja a legfőbb isteni szellem.

Legfőbb követője és munkája folytatója a már említett *Vivékánanada* (1863–1902) volt. Kalkuttában előkelő családban született. Bölcsészeti tanulmányokat folytatott Kalkuttában és diplomát szerzett. Európai történelmet és filozófiát tanult. Legendásan jó memóriája volt. Mellesleg lefordította Herbert Spencer egyik művét bengálira. Egy ideig tagja volt egy szabadkőműves páholynak is. Érdeklődni kezdett a vallás iránt, és 1881-ben Rámakrisna tanítványa lett, akitől *advaita védántát* tanult. Beutazta Indiát, hogy megismerje az ország állapotát. Ő vitte el Rámakrisna tanításait Amerikába (1893: vallások parlamentje Chicagóban) és Nyugatra. Évekig Amerikában maradt, ott és Angliában *védánta*-társaságokat hozott létre. Kiváló szervező volt. A hinduizmus toleranciáját és a jogát hirdette. Munkássága és utódai tevékenysége nyomán ma a Misszió mintegy 6500 oktatási központot, továbbá kórházat, hospice-t és 120 orvosi rendelőt tart fenn, továbbá ökumenikus templomokat is. Valóban globális szervezetté vált, ma 14 országban van jelen. Zarándoklatokat szervez és a hinduizmust a világ megmentőjének tartja. *Vivékánanada* azonban önmagában is jelentős

¹⁷⁷ Max Müller, Gándhí, Dzsaváharlál Néhrú, Lev Tolsztoj stb.

gondolkodó volt, főleg azért volt nagy hatású Indián kívül is, mert alaposan ismerte az európai-típusú gondolkodást és vallásokat.

A hindu szokások és vallás reformálásának követelménye tehát beépült a nemzeti függetlenségi mozgalomba és nem utolsósorban a brit törvényalkotásba és kormányzati gyakorlatba. A mintegy 60 esztendeig tartó függetlenségi mozgalom első fázisa főképpen Bengálban bontakozott ki, de a Pandzsábben és hamarosan a mai Mahárástra területén is kiterjedt.

Ez utóbbi régióban különösen *B. G. Tilak* (1856–1920) vált jelentős gondolkodóvá. Apja nagy szanszkrit tudós volt, Tilak a híres Deccan College-ben Púnében tanult. Később két újságot is alapított, a *Készarí* című maráthi nyelvűt és a *Maratha* c. angol nyelvűt. Belépett az Indiai Nemzeti Kongresszusba. 1897-ben egy pestisjárvány kapcsán a brit hatóságok katonai uralmat vezettek be a járvány-sújtotta régióban és kemény kézzel jártak el. Az ilyenkor óhatatlan túlkapások Tilakot felháborították és népszerű újságjában gyűjtőhangú írásokat tett közzé a brit uralom ellen. Nem mondott kevesebbet, mint a Bhagavad-gítára támaszkodva annyit, hogy nem bűn elnyomót ölni. Bengál 1905-ben történt kettéosztása után Tilak támogatta a brit áruk bojkottját és a *szvadészt*¹⁷⁸ mozgalmat. Kijelentette, hogy a szabadság és önrendelkezés születési előjog. Politikai szövetségeket talált a függetlenségi mozgalom radikális vezetőinek körében. Közben történt egy bombamerénylet, amelynek egyik elkövetője öngyilkos lett, de a másikat elfogták és felakasztották. Tilak azonnal a védelmére kelt, mire őt is letartóztatták és Burmába száműzték, ahol 1908–1914-ig volt börtönben. Támogatta a brit háborús erőfeszítéseket, de 1916-ban Annie Besant és Muhammed Ali Dzsinnáh társaságában ír hatásra megalapította az Össz-indiai Önkormányzati Ligát. Nagy hatással volt rá az orosz forradalom és csodálta Lenint. Ő maga azonban vallásos hindu volt és erre buzdította honfitársait is. 1920-ban halt meg. Haláláig ő volt az indiai függetlenségi mozgalom vitathatatlan vezetője. Megkapta a *Lókmánja* (= a nép által elfogadott vezér) címet. Támaszkodott a helyi történelmi előzményekre, nevezetesen Sivadzsí marátha birodalmára és nacionalizmusára, amely évszázadig állt ellent a mogul, majd a brit terjeszkedési törekvéseknek és megfogalmazta a nemzet eszméjét.

Tilak halála után került előtérbe *M. K. Gándhí* (1869–1948), ez a Gudzsarát területéről származó, és Angliában jogi végzettséget szerzett harmadik kasztbéli hindu, aki addigra már közel 20 esztendőt töltött Dél-Afrikában, ahol vezette az ottani indiai kisebbség politikai küzdelmét. Ez volt az a hely, ahol kidolgozta a politikai küzdelem eszköztárát és ideológiáját. Mire Indiába visszatért, már készen hozta magával mindezt, de egy évig csak járta az országot, hogy megismerje a helyi viszonyokat, és bár ismert volt dél-afrikai tevékenysége miatt, a nagy tekintélynek örvendő politikusok mögött maradt. Tilak halála után azonban ő lett az Indiai Nemzeti Kongresszus vitathatatlan vezetője, a nemzet atyja, aki ezt a pozíciót haláláig megőrizte. Ő maga mélyen vallásos volt, mivel azonban a *vaisja* varnához tartozott, ő a védákat közvetlenül nem tanulmányozhatta és soha nem is hivatkozott rájuk. Kereső elme

¹⁷⁸ Hazafiai.

volt, elolvasta az evangéliumot, amelyből a *Hegyi beszédet* tartotta olyannak, ami mindent tartalmaz, amire az embernek szüksége lehet. Elolvasta a Koránt és abban is felfedezte az istenhez vezető utat. Későbbi imagyúlésein mindkettőből felolvasott, de a központi szerepet a Gíta játszotta. Gándhí a hinduizmust evilági vallássá kívánta alakítani, szerinte a mindennapi munka révén lehet megtalálni az igazságot. De azért az *Önéletrajzában*, amelynek alcíme „Kísérleteim az igazsággal”, hosszasan fejtegeti próbálkozásait, hogy melyik út vezet el az istenség felismeréséhez, s ezekben a próbálkozásokban a meditáció, az önmegtartóztatás és számos egyéb hindu gyakorlat szerepet játszott. Lényegében azonban a hinduizmust etikai, evilági módon fogta fel. Nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy minden embert megillet az emberi méltóság, a tisztességes megélhetés és a vallásgyakorlás. Az érinthetetlenek felemelése érdekében mozgalmat indított a hindu templomok előttük történő megnyitásáért, valamint azért, hogy a kutakból húzhassanak vizet. Általános társadalmi reformot hirdetett, amelynek középpontjában a munka állt, némi oktatás és a közösségek önszerveződése. Elutasította a nyugati kultúrát és a technikai vívmányokat, valamint a brit politikai rendszert. Politikai végrendeletében elvetette az államapparátus átvételét, és falusi köztársaságok szövetségében látta India jövőjét. Mélyen vallásos volt, csendes napokat tartott, amikor nem beszélt, inkább csak meditált. Vegetáriánus volt, tanításai középpontjában az *ahimsza* szerepelt és a munka. Ő maga vezette be újra a kézi fonás és szövés gyakorlatát és ő is font. Ezzel kívánta elérni, hogy a kézműipar fellendüljön és az egyszerű embereknek is legyen munkájuk.

A függetlenség első éveire is átnyúló életpályát élt meg *Aurobindo Ghós* (1872–1950). Apja Skóciában tanult orvos volt, aki elhatározta, hogy fiait megóvja az indiai vallásosság hatásától, és ezért kisiskolás korukban katolikus intézetbe küldte őket, majd igen fiatalon Angliába, Manchesterbe. Később középiskoláit is Angliában járta, latinul és görögül tanult, majd a cambridge-i King's College-ben folytatta tanulmányait, egyúttal letette az indiai közigazgatási szolgálat felvételi vizsgáját is kiváló eredménnyel. Apja ugyan ezt a pályát szánta fiának, de ő Angliában találkozott a baródái maharádzsával, aki felvilágosult uralkodó volt, és Aurobindo az ő szolgálatába állt. Ott kezdett el foglalkozni az indiai kultúrával és megtanult szanszkritül. Ugyanakkor érdeklődéssel fordult az indiai függetlenségi mozgalom felé, kapcsolatot teremtett Tilakkal. Baródában joggyakorlatokat folytatott és órákig meditált. 1906-ban Bengálba költözött és megházasodott, majd kapcsolatba került az ottani radikális forradalmárokkal. 1910-ig aktív politikai tevékenységet folytatott és újságcikkeiben a brit uralom ellen agitált. Többször letartóztatták, majd egy évig börtönben volt. 1910-ben aláírt egy nyilatkozatot, hogy többé nem foglalkozik politikával és visszavonult az akkor még francia gyarmat Pondicherrybe, ahonnan többé nem mozdult ki.

A börtön-időszakban misztikus vallási élményei voltak, majd Pondicherryben idejét teljes egészében a jogának szentelte. Írni kezdett, havi folyóiratot adott ki *Árja* címen és legfontosabb írásai eredetileg sorozatban, később

kötetekben jelentek meg.¹⁷⁹ 1920-ban csatlakozott hozzá egy hölgy, aki később *Az Anya* néven vált ismertté, ő Mirra Alfassa (1878–1973), török és egyiptomi szülők gyermeke, aki Párizsban született. 1926-tól ő volt a Sri Aurobindo Ásram szervezője és irányítója, majd Aurobindo halála után kezdeményezte Auroville város megalapítását, amely az UNESCO támogatását élvezi. Ebben a városban mindenki békében él egymás mellett, tekintet nélkül a nemzetiségére vagy vallására. Ma mintegy kétezren élnek ott.

Aurobindo továbbfejlesztette a *védántát*, elvetette azt a koncepciót, hogy a világ csupán illúzió. Szerinte az ember és az emberiség képes spirituálisan tovább fejlődni és elérhet egy tudatfeletti állapotot. A tudat önkéntelenül fejlődik ki a mindenhol jelenlévő eredeti Valóságból és a formák univerzumában nyilvánul meg. Ő ezt a folyamatot *involúciónak* nevezte. A másik folyamat az *evolúció*, amely a tudattalanból kifejlődő tudat megjelenésének folyamata. Ez fokozatos út, először az anyag jelenik meg, majd az élet és a tudat. Minden új forma mellett megmaradnak a régiek, de integrálódnak. A tudat eljut az egyedi lélek felismeréséig, majd halad tovább spirituális magasságok felé (felsőbb tudat). A mindenütt jelen lévő valóság pedig a Brahman, az Abszolút, amely egyszerre az univerzum és a transzcendens az univerzumon túl. Az egyén hármas átalakuláson esik át: pszichikai, spirituális és szupramentális fokozatokon. Aurobindo a *The Foundations of Indian Culture* c. könyvében védelmébe veszi az indiai kultúrát az azt ért kritikákkal és a nyugati kultúra agresszív támadásával szemben. Abból indul ki, hogy India a világ egyik legnagyobb civilizációja, amely az összes többitől különbözik, mert alapja a spiritualitás, és fennmaradásától függ az emberiség jövője, az, hogy vajon kibontakozik-e majd az isteni ember, vagy pedig emberek racionális, gazdaság által hajtott és mechanizált társulásává válik.

Az egyik legfontosabb szellemi hozzájárulása az indiai kultúrához a védák értelmezése, amelyek szerinte ezoterikus tartalmúak, rejtett spirituális mondanivalójuk van. Szimbolikus nyelvezetüket csak a beavatottak érthetik. Aurobindo jó költő is volt.

Az eddig ismertetett mozgalmak mellett számos egyéb is létezett, és a függetlenség 1947-ben történt kihirdetése óta is létrejöttek újabbak.

12. A hinduizmus ma: rítusok, ünnepek

A hindu számára csaknem minden szent és az ember feladata tisztelni a szentséget a mindennapi életben is. Ezért tisztelnek szinte mindent, természeti jelenségeket is. A helyeknek őriző istenségeket tulajdonítanak, szentély akár egy fa odva is lehet. A néphitben erősen él a hagyomány, hogy a betegségeket démonok okozzák, és ennek van gyökere a nagy hagyományban is. Az ember feladata harmóniát találni az istenekkel. A rituális gyakorlatok

¹⁷⁹ Művei: *The Life Divine, The Synthesis of Yoga, Essays on The Gita, The Secret of The Veda, Hymns to the Mystic Fire, The Upanishads, The Renaissance in India, War and Self-determination, The Human Cycle, The Ideal of Human Unity*, és *The Future Poetry*.

fenntartják a hinduizmus egységét. Az *alapelv* az, hogy az ember sohasem képes teljesen és tökéletesen megérteni a legfőbb, a legmagasabb igazságot. Gyakorlással, jógával, meditációval azonban az egyén is tisztábban kezd látni.

Mivel ez az attitűd érvényesül a mindennapokban, az egyes emberek könnyen elfogadják a pluralizmust, az istenek, a szent helyek, a szokások sokféleségét. Így fordulhat elő, hogy hinduk is elzarándokolnak muszlim szentek sírjához, hogy leróják tiszteletüket. Ez a vallásos magatartás befogadó. A hindu világszemlélet azonban fennmaradt és ma is meghatározó. Központjában a karma áll, amely meghatározza az egyén helyét a kozmoszban. A karma oksága bizonytalan, hiszen természeti okok is és csoporttevékenység (ima, rítusok) is befolyásolhatják. A mai hit szerint létezik egyfajta halál utáni purgatórium is (= *naraka*), és létezik az égi birodalom (= *szvarga*).

A legáltalánosabb gyakorlat, amit a hindu az otthonában, a természetben, egy apró kis szentélynél vagy templomban bemutat, mégpedig minden nap, a *púdzsá*, amely bensőséges kapcsolatot teremt az istenivel. Ebben a tiszteleti formában az istenséget, mint 5 érzékszervvel rendelkezőt tisztelik meg: az áldozat állhat füstölő meggyújtásából, virág, étel adományozásából, mantrából és zenéből. Vannak bizonyos gesztusok, pl. a *namaszkára*, tiszteletteljes köszöntés, a *pranám* = leborulás, illetve a *pradaksiná* = az istenszobor, vagy a templomi szentély óra járásával megegyező körbejárása (a szó maga a jobb oldalt jelenti, ami a tiszta oldal, a jobb kéz a tiszta kéz, azzal szabad enni). A templomban bemutatott *púdzsából* a hívő visszakapja a maradékot, ez a *praszád*, amelyben már benne van az isteni. A hívő a papnak a templomban adományt ad, ez a *daksiná*. Létezik szentelt víz is (= *dzsal*). Vannak vallásos összejövetelek, általában egynaposak, amikor papi vezetéssel szent történeteket hallgatnak (= *kathá*, történet).

Fontosak, és sok helyen, főleg a felsőbb kasztok ma is megtartják az *életciklusokhoz kapcsolódó rítusokat*. Ez a hindu *szamszkára*, amely a *dharmasásztrák* szerint negyvennél is több rítusból áll. Ma 16 főbb rítust tartanak számon. Kétségtelen tény, hogy bizonyos élet-eseményekhez igen részletező szertartás-sorok tartoznak. Nem véletlen, hogy a legtöbb családnak állandó papja van, a *puróhita*, aki ezeket a szertartásokat elvégzi, és évente kap adományt a családtól, továbbá minden szertartásért külön is fizetséget is kap. Vannak, akik tanítanak is.

A legfontosabb szertartások védikus eredetűek. Sok a helyi változat, de Észak-Indiában nagyjából a következők a jelentős rítusok.

Születési rítusok

A terhes anyákat védik, talizmánokkal látják el. A terhesség harmadik és negyedik hónapjában bizonyos szertartásokat végeznek. Amikor megszületett a gyermek, tíz napig szennyezi az egész házat, ilyenkor nem mutatnak be *púdzsát*. De van azonnal egy szertartás, amelynek célja a gyermek szellemi fejlődésének és jó szerencsájének biztosítása. Hat nap múlva ezt követi a *cshathí* szertartása, amikor megszabadulnak a szülési szennyezéstől, megtisztítják a házat, az anya és a család megfürdik, az apa borotválkozik, és a család böjtöl, majd ételt készítenek. Az újszülött haját leborotválják, mert azt tartják, hogy az egy korábbi születés rossz maradványa, amitől a babát meg kell szabadítani. A 12. napon következik a *námakarana* = névadás szertartása. Ekkor elkészítik a gyermek horoszkópját, amit aztán egész életében megőriznek. Négy hónapos kora körül következik az a szertartás, amikor először viszik ki a gyermeket a házból.

Hat hónapos korában következik az *annaprásana*, amikor a gyermeknek először adnak szilárd táplálékot, ez rizs.

Később a fiúk és a lányok élete szétválik. A lányokat az első menses alkalmával elkülönítik, tartama alatt nem láthatja a napot és nem láthat férfit. Idősebb nők elkezdik tanítani a hindu nő kötelességére, a vallásra.

Beavatás

A kétszerszületett fiúknál végrehajtják az *upanajana* = szent fonál szertartást¹⁸⁰.

Házasság

A felnőtt férfi következő stációja a családfővé válás, azaz a házasság (= *viváha*). A hagyományos védikus szertartás szerint ez 12 napig tart, ma azonban már 2–3 napra, esetleg csak egy napra szűkült. A szertartás legfontosabb része az, amikor a vőlegény a ruhája szegélyét a menyasszony száríjának csücskéhez kötözi, és anélkül, hogy egymásra néznének, a fiú hétszer megkerüli a szent tüzet a lánnyal. Az elhangzó szövegek védikusak.

Halál

¹⁸⁰ Lásd korábban.

A halál válságot jelent a családban és tisztátalanná teszi azt. A családot a szellemtől való félelem és az elhalt iránti szeretet motiválja. Indiában a hinduk lehetőleg 24 óra alatt elégetik a halottat még napnyugta előtt. A tetemet férfiak viszik a *rendszerint vízparton levő* halottégető *helyre*, és a máglyát a legidősebb fiú gyújtja meg az apja, és a legfiatalabb az anyja esetében. Amikor a tűzben a koponya szétrobban, akkor szabadul ki belőle a lélek. Az asszonyok közben otthon leveszik az ékszereiket, az özvegy dísztelen fehér szárít vesz fel, többé nem tesz a homlokára *tilakot*, hiszen megszűnt boldog férjezett állapota. Az asszonyok otthon kisöpörnek, tisztogatnak. A férfiak összeszedik a hamvakat, majd viszik a Gangeszbe. Ha a folyótól távol élnek, akkor is elviszik egy folyóhoz, hiszen a hiedelem szerint a föld alatt minden folyó érintkezik egymással. Sok folyó amúgy is a Gangeszbe tart, továbbá minden folyót azonosítanak is a Gangesszel, amely istennő és elmossa a rossz karmát. Mégis, a legszentebb helyek azok a pontok, ahol két folyó egymásba folyik. Ezeket *tirthának* hívják. (Pl.: a Gangesz és a Jamuná összefolyása, más néven *szangam*, vagy *trivéní*, mivel itt egy harmadik folyó is csatlakozik az előbbi kettőhöz.) A hagyomány úgy tartja, hogy a halott szelleme (= *préta*) legalább 12 napig, de esetleg egy évig is vándorol, ezért el kell látni élelemmel. Sor kerül a *sraddhá* szertartásra, ami védikus: bemutatják a *pinda púdzsát*, rizsgombócot ajánlanak fel a halottnak a folyó mellett. Ezt követően ezt a szertartást az elhalt apák emlékére évente bemutatják.

A rituális tisztaság és tisztátalanság kérdése itt markánsan előkerül. Megjegyzendő, hogy a nőket tisztulásuk idejére korábban teljesen, külön kis épületben különítették el, ilyenkor nem főzhettek és nem érintkezhetek a család többi tagjával. Hasonlóképpen nem mehettek be a templom szentélyéhez.¹⁸¹

Ünnepek

Az *utszava* = ünnep a hindu társadalomban fontos szerepet játszik, de országosan közel se ugyanazokat az ünnepeket tartják, vannak nagy régiók, ahol egyik vagy másik ünnep fontos, vagy akár egyáltalán meg se tartják. Vannak azonban mindenütt megtartott ünnepek is.

Az ünnepek időpontját a holdnaptár szerint határozzák meg.

Különösen látványos az istenek felvonulása, a *játrá*, amikor még az idő is szent. Az istenszobrot felöltöztetik és kocsira rakják, amit a hívők húznak. Különösen nagy esemény,

¹⁸¹ A nagy templomokba, különösen Dél-Indiában a papok azért sem engedik be a külföldi nőket a szentélybe, mert feltételezik, hogy azok ezt a szabályt nem ismerik, és esetleg tisztátalan állapotban vannak.

amikor Puríban megtartják a Dzsagannáth kocsünnepet, Visnu legnagyobb ünnepét, és százezrek gyűlnek össze, hogy lássák az istenséget, akinek a kocsiját sok ezren húzzák.

A *díváli* országos ünnep, az őszi napéjegyenlőségre esik és Laksmí, a gazdagság és szerencse istennőjének ünnepe. Ilyenkor az emberek új ruhákat vesznek, takarítanak és egész Indiában lámpásokat, mécseket gyűjtenek, a folyókon úsztatják kis papírcsónakokban.

Szaraszvatí, a bölcsesség és művészet istennőjének ünnepe a *Srí Panycsamí*.

A *Sívarátrí* Siva éjszakája, a téli ünnepek vége, ilyenkor böjtölnek és áldozatot mutatnak be Sivának.

A *hóli* a szeretet ünnepe, nagy vigasság, amikor festékport és színes vizet szórnak egymásra az emberek, ismerősök és ismeretlenek egyaránt. Három napra felfüggesztik a kaszt- és osztálykülönbségeket, és ilyenkor rendezik a *Krisna lilát*, a Krisna életét bemutató színjátékokat.

Nem országos ünnep a *nága panycsamí* kígyóünnep, amikor a föld termékenységét ünneplik és esőt idéznek, továbbá ekkor ültetik ki a rizspalántákat.

A *guru púrnimá* alkalmával, ami a Tanító Holdtöltéje, a tanítványok adományokat adnak a gurunak és a felső kasztbeliek cserélik a szent fonalukat.

Létezik egy olyan ünnep, amit az asszonyok tartanak, és a férjeikért fohászkodnak.

Országos ünnep a *dasará*, amit az első rizsarítás előtt tartanak. Ekkor Rámának a Rávana démonkirály fölött aratott győzelmét ünneplik. Ilyenkor van a *Ráma navamí* is, ez Ráma születésnapja. Krisnaé a *Krisna dzsanmástamí*, amit augusztus közepe és szeptember közepe között ünnepelnek a holdhónap sötét felének 8. napján. Előző nap böjtölnek, majd éjfélig ébren vannak és várják Krisna megszületését. Ezután az újszülött szobrát megfürdetik és bölcsőbe helyezik. A különleges ima után az asszonyok a házhoz vezető útra apró gyermeklábnymokat festenek rizslisztből készült masszával jelezvén, hogy belépett Krisna. Az ünnep része az ún. *Rászlílá*, amikor jeleneteket játszanak el a pajkos gyermek Krisna életéből. Ez különösen szülőhelye, Mathurá és Vrindávan környékén szokásos. Délen más és más formákban ünnepelnek. Ez első sorban vaisnava ünnep, de az irányzaton belül is különböző események zajlanak az ünnep kapcsán. A *Rászlílá* történetek a *Bhágavata puránán* és részben a *Gíta Góvindán*¹⁸² alapulnak.

Különösen Bengálban elterjedt a *Durgá púdzsá*, amely arra a küzdelemre emlékszik, amit Durgá vívott a Mahisa bivalydémon ellen.

Vannak azután olyan ünnepek is, amelyeket csak bizonyos időszakokban rendeznek meg. A legnagyobb ilyen esemény a *Kumbha Mélá*. Ám ez nem egy alkalom. A mítosz szerint, amikor az istenek az *amritáért* megköpülték a tejőceánt a démonok (*aszurák*) segítségével,

¹⁸² Magyarul Weöres Sándor varázslatos fordításában olvasható *Pásztorének* címen.

nem akarták betartani az egyezséget és nem adtak a démonoknak belőle. Ezért 12 isteni éven át háborúztak egymással. A harcok idején Garuda felkapta a korsót, amiben az *amrita* volt és elröpült vele. Közben azonban 4 csepp kilötytént belőle, és a földre esett négy helyre, ezek: Prajág, Haridvár, Uddzsain és Nászik (a Godávarí partján). Ezért négyévente egymást követően rendezik meg a korsó (kumbha) ünnepét ezen a négy helyen. A 12. évben azonban mindig Prajágban tartják, mert ez szent hely, a Gangesz és a Jamuná összefolyása a mai Alláhábádnál. Ilyenkor az ünnep 45 napig tart és 2007-ben 17 millióan jöttek el a helyszínre. Ezt a 12 évenként megrendezett Kumbha Mélát *púrna* jelzővel illetik (= teljes, egész). Ám van egy, amit 12x12 évenként, azaz 144 évenként rendeznek meg, ez a *Mahá* (= nagy) *Kumbha Mélá*. Legutóbb 2001-ben volt, amikor 60 millió zarándok érkezett a helyszínre. A zarándokok között ezrével vannak a *szádhuk*¹⁸³. A legfontosabb a folyóban való megmerítkezés, de sor kerül vallási vitákra, közös imákra, közös étkezésekre és a legkülönbözőbb rítusokra. Ez a legfontosabb zarándoklat Indiában.

Az eddig említett szent helyek mellett ott az ősi szent város, talán a legszentebb, Kási, avagy Váránaszí = Benáresz. Ezen a ponton öt folyó siet a Gangeszbe, ezért itt öt *tírtha* található. A városban 1500 templom és sok kis szentély található. Sokan idejönnek meghalni, mert ezzel több életnyi újjászületést takarítanak meg. Itt különféle rítusokat szoktak elvégezni. Az átlag zarándok hívó pedig napfelkeltekor megmerítkezik a Gangesz vizében. Benáreszben az uralkodó istenség Siva, mint Visvanátha = mindenek ura.

Zarándoklatra sokan és sokfelé indulnak, szent helyeket keresnek fel, mint amilyen Haridvár és Risikés a Himalájában, a már említett Purí a keleti parton, vagy Kanjókumári India legdélebbi pontján. Nászik is az egyik legfontosabb zarándokhely. Délen egyebek között Tirupati, Tandzsávúr, Kumbhakónam és Kánycsipuram vonz zarándokokat.

13. A mandir

Az indiai hagyomány szerint egy istenség bárhol lakozhat. A korai időkből nem is maradtak fenn templomi építmények, alig néhány kőből, téglából épített védikus oltárt ismerünk.

Abban az időszakban a templomok és szentélyek fából épültek és el is pusztultak. Jellegüket, építészeti megoldásaikat mégis ismerjük, ugyanis a buddhista időszakban India számos területén sziklabarlangokban alakítottak ki részben gyülekezeti csarnokokat (= *csaitja*), részben szerzetesi cellákat. A legismertebb barlangtemplomok *Adzsantában* láthatók, ahol a barlangok bejáratát úgy faragták ki a sziklából, amilyen építészeti megoldással a fatemplomok

¹⁸³ Szent ember, aszkéta, vándorló szerzetes.

bejáratait építették, belül pedig a sziklát dongaboltozatra faragták, és még a meghajlított gerendákat is híven lemásolták, noha ezeknek statikailag nem volt semmi értelmük. Az *adzsantái* barlangokat a Kr. e. II. század és a Gupta-kor vége között készítették és mintegy 600 évig használták. Számos barlangot gazdag falfestmények díszítenek. Összesen 30 barlangot készítettek ott, számos közülük igen nagyméretű, oszlopsorokkal, díszes bejáratokkal, Buddha-szobrokkal. A későbbi barlangoknál elhagyták a dongaboltozatot és a fára emlékeztető architektúrát. A buddhista építészet fontos tárgya volt a sztúpák és egyetemek létesítése, amely különösen India keleti felén virágzott a Pála birodalom idején. Ma több helye szerepel az UNESCO világörökség listáján.

Nem sokkal az időszámítás kezdete utáni évszázadokban elkezdődött a kőtemplomok építése és a IV. század utáni időszakból már vannak írások, amelyek az építészeti és szobrászati szabályokat tartalmazzák. E szövegek és a hasonló későbbiek *silpasásztrák* néven ismertek. (A kőművesek és építőmesterek céhekbe tömörültek.) Kőtemplomok csak a Gupta-kortól maradtak fenn, bár az időszámítás kezdete körüli időben már északon épültek kőből és téglából templomok, de ezeknek legfeljebb csak az alapja maradt fenn. A legkorábbi nagyméretű templomok a dél-indiai tamil királyságokban épültek a VII–VIII. században, ahol a templomot *kóil* = a király háza néven ismerték. Másutt, északabbra a templom elnevezése: *mandir*. Dél-Indiában a VIII–IX. században épült templomok ma is állnak. Északon valamivel később vált általánossá a kőtemplomok építése. A buddhizmus visszaszorulása után délen és nyugaton számtalan dzsaina templom épült, különösen nyugaton a XVI. században virágzott ez az építészet, amelyre a barokkos gazdagság és a nemes anyagok – márvány – használata volt jellemző.

Nagy templomi központok jöttek létre India számos területén, amelyek oly híresek voltak, hogy a külföldi hatalmak is megirigyelték és a muszlim támadások északon először a templomok kifosztását célozták. Így esett többször is áldozatul a híres templom Szómnáthban, az egykori Dzsúnágarh fejedelemség (Gudzsarát) tengerpartján, amelyben egy titokzatosan ég és föld között lebegő istenszobor állt, amit vaskos aranylánccal zártak el a látogatók elől. A legenda szerint itt mindig templom állt, az elsőt maga a Holdisten, Szómrádzs építette. Muszlim hódítók később is rendszeresen kifosztották és lerombolták, de a helybeliek mindig újjáépítették. A romok az angol időkben fennmaradtak, majd a független Indiában a helyében új templomot építettek.

Kialakultak a szent zarándokhelyek, amelyek középpontjában mindig egy-egy templom, vagy templom-csoport állt. Különösen Orisszában, Bhuvanésvar közelében épült sok, száznál is

több templom, amelyek zömét Sivának szentelték. Délen vegyesen épültek a templomok Visnu vagy Siva tiszteletére vagy egymás mellett mindkettőjük számára.

A kőépítészet templomai idővel *két*, egymástól jól elkülönülő *stílust* teremtettek, az északi és a déli változatot. Az északi az ún. *nágara* stílus, amelyben a *sikhara*-torony domborodó, ívelt falú, a déli, dravida stílusúra pedig a *gópuram* elnevezésű kapu, ill. toronyépítmény a jellemző. A két stílusirányzat között különösen a Dekkánon a későbbi időszakban vegyes stílus bontakozott ki pompás helyi díszítési megoldásokkal (ún. *vészara*). Mindkét toronytípus a Hegyet jelképezi, ezért alakult ki a *nágara* stíluson belül a kötegtorony, amely a Himalája hegység leképezése. A déli stílusban pedig mindig egy hegyet, a Kailászat jelképezi a torony. Északon kevésbé, de délen mindig fontos része volt a templomegyüttesnek a víztározó, a vízmedence, amit rituális fürdés céljaira használtak, amikor a közelben nem volt szent folyó. A víznek azonban más funkciója is volt: szárazság idején a közösséget szolgálták ezek a tisztes méretű víztározók. Általában a templomegyüttes közepén foglaltak helyet, kiépített kőperemmel és medence aljjal, esetleg benne egy kis szigettel, amelyen miniatűr templom áll. A templomterület általában nagy kiterjedésű, amit fallal vettek körül és a fal befelé árkaodos oszlopcsarnokká bővült. A falat több ponton, olykor 6–7 helyen is megtörték a hatalmas kapuépítmények, amelyek felfelé keskenyednek és falaikat magas domborművek, vagy különálló szobrok díszítik mitológiai jelenetekkel. A szobrokat festették és sok helyen ma is festik. Északon a *sikhara*-tornyos templomok általában kicsik.

Figyelemre méltó, hogy a barlangépítészet nem hanyatlott le. Az egyik leggazdagabb lelőhely *Ellóra*. Itt a VI–VIII. század között számos hindu, majd 630 és 700 között 12 buddhista barlangtemplom, ill. kolostor készült el. A nevezetes és hatalmas 10. barlangban is megtalálható az ácsolatokat utánzó bordázatos dongaboltozat. A *csaitja* középpontjában látható az 5 m magas ülő Buddha szobra. A háromhajós gyülekezeti csarnok két oldalhajóját 28 nyolcszögletű oszlop választja el a főhajótól, a csarnok hátsó falára pedig hatalmas bódhi fát faragtak. Jelentős buddhista építmény még a kétszintes kolostor.

Ám Ellóra legnevezetesebb építménye a *Kailászanátha* templom, Siva temploma, amely a déli dravida stílusra emlékeztet és gazdagon faragott, ám nem barlang, hanem monumentális többszintes templom, amely körül a „fölsleges” sziklát lefaragták és eltávolították. Becslések szerint kétszázezer tonna sziklát vágtak le. A templomot a VIII. században építették és a munkálatok 100 évet vettek igénybe. Magát a központi építményt háromszintes oszlopos galéria övezi. A bejáratnál látható a szent Nandi bika, a szentélyben a linga. A falakat mindenfelé domborművek díszítik, Siva történeteit mesélik el. Rávana hatalmas alakja is feltűnik, amint megpróbálja felborítani a Kailásza hegyet, Siva lakhelyét. A templomban

vaisnava ábrázolások is találhatók. A 15. barlangot Visnu 10 *avatár*ájának szentelték. A IX–X. században dzsaina barlangok készültek, ezek is többszintesek és rendkívül díszítettek, ezek a *digambara* szekta templomai voltak.

A rendkívül változatos és impozáns templomépítészet különös variánsát képviselik a templomok *Khadzsuráhó*ban Delhitől délkeletre, 620 km-re. Ezek a templomok 950 és 1150 között kétszáz évig épültek a Csandéla dinasztia idejében. Eredetileg 80 templomot emeltek, amiből mára 25 maradt meg. A területet fallal vették körül, amibe 8 kaput építettek. Van ott néhány dzsaina templom is, de a többit a három fő hindu istenségnek és Dévinek szentelték. A templomok az észak-indiai *nágara* stílust követik úgy, hogy lépcsőzetesen egyre magasabb, domborúra formált *sikharák* követik egymást egészen a fő szentély fölötti toronyig. A templomokat kívülről sok erotikus és a mindennapi életből vett jelenet díszíti. Az építési korszak idején arrafelé a tantrikus kultuszt követték vagy fogadták el. A terület ma az UNESCO Világörökség része.

Említést érdemel, hogy India különböző részein van néhány *naptemplom* is, ezek igen gazdagon díszítettek, és az északi stílushoz tartoznak. Némelyikük korai, másból csak az alapzatok maradtak meg (Delhi mellett), vagy a központi csarnok és a *vimána* épségben megtekinthető, előtte lovakkal, amelyek a napisten szekerét – magát a templomot – húzzák. Ilyen a *Konárákban* (Orissza) a tengerpart közelében lévő ún. fekete pagoda is. Megjegyzendő, hogy kizárólag Brahmának egyetlen jelentős templomot szenteltek, ez Puskarban található. Brahmát ábrázolják sok templomban, de csak, mint a világegyetem egységének jelképét.

A mandir szerkezete

A templom az univerzumot ábrázolja, és ideálisan 7 részből áll. Alaprajza mindig *jantra*, mágikus jellegű diagram, geometrikus minta. A középpontban a *garbha griha*, a méh-ház, vagy mag-ház van, amelyben az istenség lakik. Fölötte kisebb torony, a *vimána* áll, olykor aranyozott. Ez a szakrálisan legfontosabb tér, távoli leszármazottja a tűzoltárnak, amelyet már jelkép – pl. a sivalinga –, vagy valamely istenszobor helyettesít. Ezt a teret, amely eleinte négyszögletes volt, kőlappal fedték le, ez az *amalaka*, ami eredetileg a vallási célokra épített kunyhók lefedését célzó cseréptál volt. A *sikhara* (amelyet kővel, kötőrmelékkal töltenek ki, hogy kifejezze a Hegy tömörségét) és a *garbha griha* együtt alkotja a *vimánát*, az isteni jelenlét hordozóját (a *vimána* ma már jobbra a dravida templomtornyot jelenti). A szentélyt gyakran folyosóval vették körül, amely lehetővé tette a szentély körüljárását, a *pradaksinát*. A

szentély bejárata elé kisebb-nagyobb tornácot helyeztek, ez a *mandapa*, előtér, amiből később oszlopos előcsarnokot fejlesztettek ki, ill. egyes helyeken megismétlik és voltaképpen már három *mandapa* vezet befelé a templomban. További fejlődést jelentett, hogy a *mandapa* és a szentély közé beiktattak még egy elemet, ez az *antarála*, a középrész, vagy átmeneti helység, itt a hívők, zenészek és templomi táncosnők tartózkodhattak, a szentélybe ugyanis csak a bráhmána papok léphettek be. Az istenség jelen van minden ábrázolásában, amely pl. a templom külső falain látható, a hívő tiszteletét ott is leróhatja, vagy megbízhat egy bráhmanát, hogy az áldozatot a nevében a szentélyben mutassa be. A szertartások többsége nem nagy gyülekezetek részvételével történik, ezért a szentély mindig kicsi. Az építészet a formai elemeket ismétli, felfelé mindig kisebb léptékben. Az építész célja a tökéletes nyugalom egyensúlyának elérése. Figyelemre méltó, hogy soha nem építettek igazi boltívet, amit állandó mozgásban lévőnek ítélték. Ez alól kivételt képez néhány buddhista építmény.

A dravida stílus kifejlett példája a X. század végén, vagy a XI. század elején épült templom Thandzsáúrbán a Csólák idején. A gúlatorony a *garbha girha* fölött szögletes alapú. Ezt követően ez az építészet tamilföld nagy templomvárosaiban érte el csúcspontját (Csidambaram, Kánycsipuram, Kumbhakónam, Tiruvannamalai, Srírangam, Madurai). A szentélyt falakkal, sőt, egymás után több fallal is övezték, hogy a különböző kasztok ne keveredjenek, illetve az alsó kasztok ne kerülhessenek közel a szentélyhez. A falakon kapuk vannak. Belül hatalmas oszlopcsarnokok, szobrok, (domborművek kevésbé) várják a hívőt. A *mandapam* alakult át sokoszlopos csarnokká, az oszlopok száma olykor közelít az ezerhez.

Indiában a templom, bármilyen régi is legyen, nem műemlék, csak ha már romos. Mindig működő szent hely, bár a nagy templomegyüttesek esetében, mint amilyen Bhuvanésvar, a működő templom ormán, a csúcspdíszén zászló leng, amely jelzi, hogy az istenség „otthon van”.

A mandir gazdasági, politikai és vallási funkciója

A papoknak már az ókorban a Maurja birodalom idején is földet, falvakat adományozott az uralkodó, hogy biztosítsa szolgálatukhoz az anyagi alapokat. A bráhmána földek adómentességet élveztek. A két szokás, hogy az uralkodó gondoskodik a bráhmanák életfeltételeiről és az adomány adómentes, fennmaradt egészen az angol idők közepéig. Az uralkodó nemcsak a hagyományos kormányzati funkciókat – a bíraskodás előkészítése, az állam adminisztrációja – bízta a bráhmanákra, hanem templomokat épített, dús adományokkal biztosította a templomok működését. Ezt a mintát a jómódúak, akár nők is követték, és

hatalmas összegekkel támogatták a templomokat. Idővel a templomok gazdag földesurakká váltak, számos falu birtokosai voltak. Szinte semmi se korlátozta az adományok áradatát. A különböző reformtörekvések igyekeztek a templomok vagyonát valamilyen törvényes keretek közé szorítani, és létrejöttek a különféle *templomi alapítványok*. Ezeknek az alapítását elősegítette a muszlim időkben a dzsámik és madraszák fenntartását szolgáló muzulmán alapítványok megjelenése. A templomi vagyon és birtok igazgatása nagy szakértelmet igényelt, és a templom valóságos gazdasági központtá lett. Hatalmas kertjeiben, falai között megtelepedtek a kereskedők, akik a hívők köreiben jó forgalmat bonyolítottak. Jöttek a zarándokok és kisebb-nagyobb adományokat, pénzt adtak a templomnak, vásároltak a kereskedőktől. Szociális funkciója is volt: a nagy dél-indiai templomokban különösen szokássá vált, hogy a nincsteleneknek főtt ételt osztottak, mégpedig naponta, és többszáz embert szolgáltak ki (ma is). A templom gondoskodott a tanításról is: hatalmas területén oktatók magyarázták a vallási tanításokat bárkinek, aki odatelepedett és meghallgatta. De a mérhetetlen mennyiségű szobor is a vallásos ismeretek terjesztésében segített¹⁸⁴. Megélhetésre letek itt a zenészek, és egy különös intézmény, a *déavadászík* közössége. Ők templomi táncosnők voltak, mások szerint prostituáltak, lényegében azonban az istenség rendelkezésére álltak és őt szórakoztatták. A *déavadászi* soha nem mehetett férjhez és homlokáról sose tűnhetett el a tilaka.

A független India igyekezett a templomok földbirtokos-jellegét megnyirbálni és ebben sikereket ért el, ezzel nagyjából megtörte a templomok gazdasági hatalmát. Azonban a nagy templomok változatlanul nagyon gazdagok, és a hívők továbbra is adományokkal halmozzák el őket. Új templomok is épülnek. A templomi prostitúciót viszont az állam keményen megtiltotta és felszámolta. Ennek ellenére vannak olyan, jobbára alacsony kasztok Dél-Indiában, amelyek a lányukat még mindig igyekeznek egy-egy templomnak átadni. Ez noha illegális, de teljesen nem sikerül felszámolni.

A klasszikus templomi táncok már a XX. század elején kikerültek a templomokból és önálló színpadi műfajjá alakultak¹⁸⁵. Templomi tánc volt az ún. *bharatanátjam*, amely ma világszerte ismert és elismert műfaj, számos indiai főiskolán oktatják.

A *mandir* vallási funkciója igen széleskörű. A jelentős templomok egyúttal zarándokhelyek is, ezért gondoskodniuk kell nagy tömegek elhelyezéséről és ellátásáról. A templomi papok,

¹⁸⁴ Afféle Biblia pauperumként, ábrázolással elmesélve a különböző mitikus történeteket, mint a középkori katolikus templomok festett üvegablakain és freskóin.

¹⁸⁵ A *Silappadiháram* c., részleteiben, illetve prózai átdolgozásban magyarul is olvasható tamil eposz beszámol arról, hogy kiválóan képzett világi táncosnők is voltak, akiknek az előadásaira az uralkodó is elment, a tánc tehát nem volt kizárólagosan templomi művészet.

akiknek egyébként a bráhmanák között alacsony a státuszuk, fogadják a hívők áldozatait, illetve nevükben áldozatot mutatnak be a szentélyben, ahová általában tömegek nem léphetnek be. Fontosak az adott istennek dedikált templomokban az istenség ünnepei. Ehhez azonban előbb meg kell ismerkedni az istenábrázolásokkal.

14. A murti

Az istenszobor, vagy az istenség/istenek alakos ábrázolása csak a buddhizmussal egy időben, vagy azt követően terjedt el, és a *silpasásztrák* pontosan szabályozták egy-egy isten ábrázolásának módját. A főbb istenségeknek kötött attribútumai vannak, pl. Visnu négykezes ábrázolásánál az egyik kezében mindig kagylókürt, egy másikban pedig diszkosz, korong van. Siva táncoló ábrázolásának egyik kezében mindig kézi dob van. Visnu inkarnációinak is kötött az ábrázolása. A két főisten fején bonyolult tiarát ábrázolnak.

Az istenszobrok lehetnek életnagyságúak, annál nagyobbak, vagy kisebbek is. Lehetnek szabadon állóak, vagy domborműben megformázottak.

Nemcsak az istenségek emberformájú ábrázolása szokásos, hanem különösen a Siva-templomokban a szentélyekben gyakran csupán egy *jóni-sivalinga* áll. (Miképpen a buddhizmus korai időszakában, amikor Buddhát még nem ábrázolták, csupán egy ernyő jelképezte a jelenlétét.)

Az istenség, vagy jelképe előtt bemutatott áldozat igen egyszerű: virágfüzérrel övezik, olvasztott vaját öntenek rá és közben mantrákat, szövegeket kántálnak. Mécseseket gyújtanak, füstölőket égetnek.

A nagy ünnepeken és kultushelyeken a szertartás igen bonyolult, amit akár naponta is elvégeznek. Reggel „ébresztik” az istenséget, megmosdatják, étellel kínálják, „felöltöztetik”, majd szórakoztatják zenével és tánccal. A nagy ünnepeken pedig mindezek után templomi kocsira teszik és körmenetben végigviszik a város egy részén. (Nemcsak Puríban, másutt is.)

A szobrászati megoldások idővel gazdagodtak. Kb. a VII. századtól fogva első sorban Dél-Indiában, de másutt is nagy változatossággal állították elő a *bronzszobrokat*, amelyek anyagába viszonylag kevés ónt tettek. A technológia viaszvesztéses volt. Különösen nagy művészi értéket képviselnek a tamil Csóla királyság idején készített szobrok, amelyek részben bekerültek a templomokba, de ma a múzeumok féltett kincsei is. Különösen a táncoló Siva ábrázolások nevezeteseek (Natarádzsa).

Az istenség testtartásának és kéztartásának kötött jelentése van. A kéztartás, az ún. *múdrá* áldást, óvást, intést és sok egyebet fejezhet ki. A múdrá nagy változatosságra aztán a

klasszikus táncokban tett szert. A *bharatanátjam* 108 *múdrát* ismer és alkalmaz. A kéztartásnak egyébként a Buddha-szobroknál is van jelentősége. Ezüstből és aranyból is készítettek szobrokat, és fából is faragnak isten-képmásokat.

Az istenszobor nem bálvány, nemcsak jelkép, hanem maga Visnu/Siva, amellyé a felszentelés szertartásával válik. A felszentelés során aktiválják az ábrázolásban az isteni életerőt, ami a *prána*. A felszentelési szertartás utolsó aktusa az isten szemének kinyitása.

Az istenség ábrázolása olykor emberi, egykor létezett alakot és történetet másol. Maduraiban, az egyik hatalmas dél-indiai templomvárosban a főtemplomot Mínáksinak szentelték, akit egy Pándja hercegnőről mintáztak, ő Párvatí, aki feleségül megy Szundarésvarához, azaz Sivához. Az esküvőjüket évente ünneplik. Siva templomokban tamilföldön sokszor ábrázolják Murugant, Siva fiát. Visnut pedig gyakran ábrázolják Srível.

Szokás ábrázolni a kilenc bolygót is, de ezek káros is erőket képviselnek, különösen káros hatású a Szaturnusz (= *Sani*)¹⁸⁶.

Vannak istenek, akiket inkább csak otthon tisztelnek, ilyen pl. *Szaraszvatí*, a tudás és a zene istennője.

Az istenszobrok nemcsak a templomokban találhatók meg, hanem kis méretben bárhol megvásárolhatók házi szentélyek részére. De az is lehetséges, hogy a házi szentélyben csupán az istenségnek egy olajnyomat képét helyezik el. Különösen népszerű a lobbanékony haragú *Ganésa*, az elefántfejű, nagyhasú isten, Siva fia. Ganésa története (egyik variáns): anyja, Párvatí dicsekedve mutatja újszülött fiacskáját az isteneknek, de az egyik, Sani nem nézi meg. Párvatí követeli, hogy pillantson a gyermekre, de Sani tekintete porrá égeti a gyermek fejét. Visnu megszánja az anyát és gyermekét és elsiet, hogy az első adandó élőlény fejét megszerezze. Egy elefánttal találkozik, annak a fejét vágja le és visszasietve a gyermek nyakára illeszti. Ganésa ábrázolásait különböző méreteken lehet kapni, mert ő az akadályok elhárítója, de a tudás és a bölcsesség istene is. Manapság gyakran látni kicsiny szoboralakját számítógépek tetején, és amikor bekapcsolják a gépet, hozzá fohászkodnak.

A templomban vagy bárhol másutt megszentelő hatása van az istenség megpillantásának, ez a *darsan*. A fogalom ma már mindenféle fontos dolog – politikusok, események, bemutatók, vallási felvonulások – megsemmisítését is jelenti.

A szertartás, az áldozat, a *púdzsá* fontos kiegészítője a mécses, a virág és a gyümölcs, esetleg víz, vagy füstölő, voltaképpen ebből állítják össze a *thálit*, az áldozati adományokat

¹⁸⁶ A Szaturnusz a görög-római mitológiában a halál bolygója.

tartalmazó tálkát. De a tartalma állhat piros porból (kumkum), édességből, gyümölcsből, csengettyűből is.

15. Jelek, jelképek

Az *Ómról* és annak ábrázolásáról, szerepéről már korábban volt szó. Voltaképpen minden hindu imádság, fohász és meditáció ezzel a szótaggal kezdődik, és a buddhizmus is átvette.

Fontos jelkép a *szvasztika*. A jelkép Indiában álló, a függőleges merőlegesen érinti a vízszintest, amely a jobboldali végén derékszögben lehajlik, a baloldalon pedig felfelé mutat. Az egyes negyedekbe egy-egy pöttyöt szoktak tenni. A jelkép ősi indoeurópai szimbólumként terjedt el, legelőször az Indus-völgyben pecsételőkön alkalmazták, ill. ez az, amit ismerünk. Általában a jószerencsét, a jóllétet, a szerencsésset jelképezi. Visnu történetében, a *Harivamsában* is feltűnik. Az indoeurópai világban elterjedt, ismerjük egy görög sisakról, vagy szobor tógájának a szegélyéről, a Sutton Hoo viking hajótemetés számos tárgyán ábrázolták (ma a cambridge-i múzeumban), rajta van egy Dániában talált viking-kori fésűn, szerepelt lengyel nemesi címerben, 1918-ban a finn légierő zászlaján, és Japánban ma is a buddhista templomokat jelzi a turistáknak. Európában a szakirodalom a XIX. század végéig *gammadion* szóval jelezte, és az angolok kezdték el 1871-től *szvasztikának* nevezni. Hitler átvette és 45 fokos szögben megdöntötte. Azóta a *szvasztika* jelentése Indián és a buddhista világon kívül beszennyeződött, mint a fasizmus jelképe. Indiában sokfelé, elsősorban vallási intézményekben található meg.

A *csakra* is régi indiai jelkép. Voltaképpen egy kerék. A jógából származik, amely szerint a testben 10 ilyen csakra, erőközpont van. De a *csakra* lehet *dharmacsakra*, azaz a törvény, vagy a hit kereke, más néven az *Asókacsakra*, ami helyet kapott az indiai címerben és zászlóban, továbbá buddhista jelkép is, a Tan kereke. Gándhí fonókerekét is szokták *csakrával* ábrázolni. Sok-küllős kerék, mellesleg a napkultuszban is küllős kerék szerepel.

A *tilak* vagy *bindí* a homlokon a két szem között elhelyezett pötty, amely ma különböző színű lehet, divatcikk lett, de eredendően a házas nők alkalmazták annak jeléül, hogy házasságban élnek és nem özvegyek. Az özvegyasszony ugyanis nem használhatta a tilakot. Általában piros, ami a kumkum nevű por színe. Ezt az asszonyok ősidők óta használják. Általában inkább *bindínek* nevezik és nem *tilaknak*.

A *vaisnavák* is alkalmazzák a *tilakot* vagy a napi szertartás vagy speciális alkalmak idején. A különböző irányzatok más és más stílusú *tilakot* festenek a homlokukra, de a legáltalánosabb, hogy két vagy több, alul összekötött függőleges vonalat festenek, és egy másikat az orrukra.

Ezek a vonalak Visnu lábát és a lótuszt hivatottak jelképezni. A *tilak* anyaga általában valamelyik szent folyóból származó agyag.

A *saivák* három vízszintes és egy függőleges vonalat festenek a homlokukra. Ők szantálfa porból és kumkumból készítik a *tilakot*. De készíthetik hamuból is.

A *mandala*. A meditáció eszköze, bonyolult rajzolat egy istenség körül. A buddhistáknál is létezik¹⁸⁷, színes homokból is készítik, ez a meditáció egy formája. Amikor ezzel a változattal elkészülnek, megsemmisítik, általában szent folyóba öntik.

A *jantra*. Ugyancsak geometrikus ábra, a meditációt hivatott segíteni és könnyíteni.

A *sri jantra*. Kettős tantrikus jelkép, az ellentétek egysége, két háromszögből áll, a lefelé mutató háromszög az anyagot (víz, méh) – *prakriti* – jelképezi, a felfelé mutató háromszög pedig a *purusa*, a szellem, a tűz, a hím nemi szerv.

16. A szekuláris állam

Amikor 1947-ben India független lett, elkezdődött az *alkotmány* elkészítése, amely 1950. január 26-án lépett életbe. 1976-tól alkotmánymódosítással az állam önmagát szekulárisnak határozza meg. Az alkotmány 25. cikkelye biztosítja a szabad vallásgyakorlást minden állampolgára számára. A korlátokat csupán a közrend fenntartása, az erkölcs és egészségügyi megfontolások jelenthetik. A 25. cikkely kimondja, hogy az egyes vallások vallási kérdésekben intézzék a saját ügyeiket. A vallásszabadság nem tükrözi a társadalmi és gazdasági gyakorlatot. Ugyanakkor a jogalkotás és a jogrend másról szól. Indiában *ma sincs egységes polgári törvénykönyv*, hanem külön létezik egy a hinduk, és e tekintetben a velük egy kategóriába sorolt buddhisták, dzsainák és szikhek polgári törvénykönyve, külön egy a muszlimok számára, külön egy a keresztényeknek, amely az egykori portugál alapú goai törvényeket tartalmazza, és külön egy a párszík részére. Ezek a polgári törvénykönyvek messzemenően figyelembe veszik az évszázados vallási hagyományon alapuló tradicionális törvényeket, szokásokat. 1955-ben elfogadták a hindu házassági törvényt, 1956-ban pedig a hindu örökösödési törvényt, majd még ugyanabban az évben a hindu kiskorúsági és gyámsági törvényt, végül pedig a hindu örökbefogadási és ellátási törvényt. Ezek a törvények ellentétesek a *dharmasztrával*: megtiltják a poligámiát, a gyermekházasságot, és biztosítják, hogy a nők ugyanannyit örököljenek, mint a férfiak, ugyanakkor ezeknek a

¹⁸⁷ Tibeti szerzetesek színes homokból különösen nagy és bonyolult mandalákat szoktak készíteni. A világ egyik legnagyobb buddhista emlékének alaprajza az indonéziai Borobudurban is bonyolult rajzolatú mandala.

tilalmaknak volt már előzménye a brit-indiai törvényekben. A független állam tehát nem tért vissza Manuhoz, vagy egyéb *dharmasásztrák*hoz.

Az egységes polgári törvénykönyv megalkotásának követelése időről időre felmerül, mégpedig a hinduk körében, akik a muszlimokra rá akarják kényszeríteni a saját törvényeiket. Ma az indiai államot vallási kérdésekben inkább semlegesnek tekinthetjük és nem szekulárisnak, ugyanis szakadatlanul beleszól vallási ügyekbe, és nem mindig teszi ezt részrehajlás nélkül. Továbbá van egy nagy terület, nevezetesen a bejegyzett kasztok és törzsek kérdése, ami kimondottan a hindu társadalomra vonatkozik.

A bejegyzett kasztok és törzsek, OBC-k

A volt érinthetetlenek felemelésének problémája már az angol uralom alatt felmerült. A jegyzet történeti része ismerteti a pozitív diszkrimináció bevezetését és annak gyakorlati alkalmazását.

Elmondható, hogy valamilyen módon Indiában több mint 70 éve működik a pozitív diszkrimináció rendszere, és képes felmutatni bizonyos eredményeket is. A problémát azonban nem sikerült megoldani. Van ugyan ma már több millió egyetemest végzett volt érinthetetlen, akik *dalit*oknak nevezik magukat (B. R. Ámbédkar /1891–1956/, az első érinthetetlen származású jogtudós, az alkotmány szövegezője javasolta ezt az elnevezést, amely elnyomottat jelent. Mellesleg ő indította el azt a mozgalmat is, hogy a volt érinthetetlenek térjenek át a buddhizmusra). A két, eredetileg jegyzékbe vett társadalmi csoport ma kitesz mintegy 260 millió főt, akik zömének nem javult a helyzete. Részben azért nem, mert a törvényeket ők maguk nagyrészt nem ismerik, különösen vidéken nem, részben pedig azért, mert a gazdagabb falusiaknak szükségük van a nagyon olcsó, képzetlen munkaerőre, és nem utolsó sorban pedig azért, mert a kasztrendszer nem sikerült megtörni, sőt, az bizonyos okokból ismét megerősödött. Ha ehhez a két csoporthoz hozzávesszük a közel hármezer különböző közösségből álló OBC-k sokmilliós tömegét, nem meglepő, hogy ma India egyes tagállamaiban a rezervált helyek aránya eléri, sőt meg is haladja az összes 50%-át, és törvényt alkottak arról is, hogy a választott tisztségviselők – pl. a falusi pancsájak – összetételében is biztosítani kell a kvótarendszert. A bejegyzett kasztoknak biztosított helyek igénybevételének is van szépséghibája. Nevezetesen, hogy egy időben nagyon sok érinthetetlen áttért a kereszténységre, (vagy a buddhizmusra, ők a neo-buddhisták), illetve az iszlámra. A védett helyek megpályázásánál pedig az első kérdés a pályázó vallása. Ha az említett három közösség valamelyikéhez tartozik, akkor hasztalan él

pontosan olyan hátrányos helyzetben, mint egykor volt hindu kasztársa, elutasítják azzal, hogy a kereszténység és az iszlám egalitárius vallás, a buddhizmus pedig nem ismeri el a kasztok létezését, tehát szintén egalitárius, és ezért a pályázót nem illetik meg a rezervált helyek. Ekkor esetleg mint OBC próbálkozhat. A rendszer legnagyobb hibája, hogy tartósítja az egyén „bejegyzett kasztbeli”, vagy „bejegyzett törzsbeli” társadalmi státuszát, éppen azt a stigmát, amelynek a felszámolását a pozitív diszkrimináció rendszere célul tűzte ki.

Az állam meglehetősen tehetetlenül szemléli a felső kasztok fellépését a rezerváció rendszere ellen. Ők ugyanis azt állítják, hogy a magasabb kasztbeli hindukat diszkriminálják a törvények és a szekuláris állam politikája, mert a jó képességű, magasan kvalifikált felső kasztbeliek elől elveszik az egyetemi helyeket és állami állásokat. Megjegyzendő, hogy különösen a kilencvenes évek óta felerősödött a tevékenységük, és elkezdtek támadni a keresztényeket, templomokat égettek fel és keresztényeket gyilkoltak meg, főképpen misszionáriusokat és papokat. De hevesen fellépnek az alsó kasztok felemelésével szemben is, tiltakoznak a demokratikus falusi kormányzati választások ellen, és a brutális megfélemlítés rémtetteit követik el a volt érinthetetlenek és egyéb alacsony kasztok köreiből, mészárlásokat hajtanak végre, felégetik a házaikat. Nem szabad elfelejteni, hogy India lakosságának még mindig majd 70%-a a több mint hatszáznegyvenezer faluban él. Nem ritkák a támadások a muszlimok ellen sem. Ennek nagy politikai port felvert példája volt 1992-ben az első mogul uralkodó, Bábar által épített mecset, a Bábrí Maszdzsid lerombolása azzal az ürüggyel, hogy Ajódhjában olyan helyen állt, ahol Ráma születési helye volt. Ezt valóságos országos népmozgalom és felizgatott tömegek hajtották végre, s az állam és szervezetei nem akadályozták meg.¹⁸⁸ Figyelemre méltó az is, hogy a bráhmána kaszt a lakosságnak mintegy 3,5%-át (esetleg 5%-át) teszi ki, és az angol időkben az állami állásoknak csak mintegy 3 %-át töltötték be. Ma azonban vannak olyan területek, ahol az állások 70, de legalább 40%-át bráhmanák töltik be, és egyes adatok szerint az elit munkakörök 50%-át tudhatják a magukénak. Ez azonban országosan más és más arányokat mutat és az üzleti életben is eltérőek lehetnek az arányok. Érthető tehát, ha az államigazgatás magatartása nem elfogulatlan.

Vannak egyedi esetek, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy az állam nem tud vagy nem akar hatékonyan fellépni a túlkapások ellen. Minden 1987 után megjelent Indiával foglalkozó könyv ismerteti a rádzsasztháni Rúp Kanvár esetét. Ez a húszesztendő fiatalasszony előzvegyült, majd fellépett férje halotti máglyájára és utána halt. Kérdés, hogy a rokonság

¹⁸⁸ Súlyos következményei részletesen olvashatók a Mai India c. részben.

kényszerítette-e, vagy önként tette. Ez már sose derül ki. Az azonban tény, hogy az eseménynek ötszáz nézője volt, és senki nem akadályozta meg ezt a tettet. 13 nappal később viszont ötvenezren jöttek a helyszínre emlékezni rá, majd a máglya színhelyén szentélyt létesítettek. Volt némi rendőrségi vizsgálat, de senkit nem büntettek meg. Az oknyomozó újságírás feltárta, hogy 1947 óta 42 *szatí* esete vált ismertté. Hogy mennyiről nem szerzett tudomást a közvélemény, az kérdés. Holott Bentinck főkormányzó már a XIX. században betiltotta a *szatí* gyakorlatát.

17. Hindu fundamentalizmus

A mai hindu fundamentalizmus gyökerei évszázados múltra nyúlnak vissza. A jelenséget számos szervezet és vezető ideológus alapozta meg. A fundamentalizmus soha nem csupán vallási, hanem mindig politikai indíttatású is. Ezt láthattuk már akkor is, amikor szó esett a hindu reformmozgalomról és annak kiemelkedő szereplőiről, továbbá mivel a jelenség a mai indiai politikai életben különösen fontossá vált, így – és a kötetben az átfedések elkerülése érdekében – a vallástörténeti stúdiumokat folytatók ezt a fontos témakört részletesen a Mai India c. rész megfelelő, *A szekularizmus kérdése* fejezetében találhatják meg, amely nélkül a problematika nem érthető meg.

18. A modernizálódó vallás

Ma Indiában a vallási élet soha nem látott és újszerű reneszánszát éli. Ez elsősorban a XIX. század óta gyorsan terjedő nyomdatechnikának, a kiépült hatalmas vasúthálózatnak, újabban pedig az elektronikának és a modern médiának köszönhető. Eleinte az olcsó nyomdai termékek, litográfiák, nyomatok terjedtek el istenek képeivel, az eposzok alakjaival, és eljutottak szerény hajlékokba is. A vasút pedig lehetővé tette, hogy az emberek távoli szent helyekre is elzarándokoljanak. Manapság posztterek, képregények készülnek, van egy vallási témájú sorozat, amely már 200 kötetből áll és 280 millió példányt adtak el belőle. A rádió, a film és a televízió eljuttatja az információt a lakosság nagy tömegeihez. A film Indiában nagyon fontos, ott található a világ legnagyobb filmipara, és a filmek jelentős része legendákat, az eposzok történeteit viszi a filmvászonra. A televíziózás viszonylag lassan terjedt el Indiában, és sok helyen még ma is közösségi televíziózás van, de később, különösen az 1995-öt követő gazdasági liberalizáció jóvoltából igen sokan vettek készüléket. A televízió 1987-ben elkészítette a Rámájana sokrészes sorozatát, s amikor azt sugározták több mint egy

évig, országszerte kiürültek az utcák és mindenki Ráma királyfi történetét nézte. Mintegy 80 millióan. Azóta már a Mahábhárata is adásba ment. India szoftver nagyhatalom lett, és mint ilyen, hatalmas mennyiségű honlapot készítettek, intézmények váltak hozzáférhetővé a neten, majd különböző szekták és irányzatok vallási szertartásait lehet nyomon követni, meditációkon részt venni, sőt, ma már CD-n védikus szövegek recitálása és minden egyéb vallásos anyag kapható. Megjegyzendő, hogy fellendültek a kasztszövetségek is az interneten, és országos hálózatokat hoztak létre, amelyek esetenként kiterjednek a tengerentúli indiai közösségekre is. A házasságközvetítés eleinte az újságok apróhirdetés-rovataiban zajlott (*Matrimonial*), ma már a neten is. Új kultuszok és szekták jelennek meg, amelyek a városi középosztályok igényeit igyekeznek kiszolgálni. A városi kultúra és az ősi elkötelezettségek ugyanis konfliktusba kerültek egymással, ezért előtérbe került egyfajta „lényegi hinduizmus”, amely nem a rítusokra, hanem a hitre összpontosít. A városban csökkent a kaszt és a regionális társadalmi identitás jelentősége és megnövekedett a nők részvétele az élet minden területén. Fontossá vált a spirituális individualizmus. Az évtizedek óta tartó közösségfejlesztési programok, az orvosi ellátás és az oktatás lassan átalakítja az indiai társadalmat és ma már a hindu áhítati kultúra elegyedik a globális szervezeti formákkal és technológiákkal.

A hinduknak több mint ezer éven át nem volt szabad tengerre szállni, ami azért nem akadályozta meg őket abban, hogy tengeri kereskedelmet folytassanak, de még amikor Gándhí Angliába ment tanulni, a kasztja kiközösítette, amiért a „fekete vízen” fog utazni, és hazatérte után megtisztulási szertartáson kellett átesnie. Ezzel szemben az indusok évtizedek óta mennek külföldre tanulni és dolgozni. Különösen nagy tömegekben mennek Keralából az arab sejkiségekbe (Kerala GDP-jének mintegy ötödét az onnan történő hazautalások teszik ki). Ma Amerikában mintegy nyolcvanezer indiai tanul és még sokkal többen, összesen mintegy 3,5 millióan dolgoznak ott. Az indiaiak mindenütt megteremtik a saját közösségeiket és gyakorolják vallásukat, szokásaikat. Angliában ez évtizedek, sőt évszázadok óta tart. Amerika azonban újabb terület, ahol egyre-másra épülnek a hindu templomok a hindu közösségek számára és pénzéből. A hinduizmus tehát átlépte a hagyományos korlátokat és terjeszkedik. Mellette és részben ettől függetlenül a XX. század második felének jelensége, hogy indiai szervezetek a külföldön élő közösségektől függetlenül alakulnak külföldön, illetve hazai szervezetek külföldi egységeket hoznak létre. A legfontosabbak a következők:

Szatja Szái Bába (1923–2011) dél-indiai vallási vezető (guru) egyúttal költő és énekes is, akinek csodákat tulajdonítottak. A róla elnevezett szervezet szerint a világ 114 országában

mintegy 1200 Szatja Szái Bábá központ működik és 1999-ben 6 millióra becsülték a követők számát (egyesek viszont 50–100 millióra teszik!).

Szái Bábá saját magát egy korábbi szent inkarnációjának tartotta, és csodáival sokat és sokszor foglalkoztak. Tanításának lényege: követőinek nem kell felhagyniuk eredeti vallásukkal, mert ő csak egy olyan igazi vallást akar megteremteni, amely egyetlen istenben hisz, ahogyan azt minden vallás alapítója tanítja. Tehát nyugodtan lehet bármelyik istent tisztelni. Az isteni él és emberi alakban jelenik meg, ezért a világ iránt pozitív bizalmat kell érezni.

Szái Bábá sokat volt beteg és mindig csodás módon gyógyult meg. Pontosan nem lehet érteni, mitől növekedett hirtelen a követőinek száma, de kétségtelen, hogy az emberekre nagy hatással volt sok csodás gyógyulása, természetfeletti tettei, a semmiből előidézett tárgyak. Szái Bábá ugyan ellenezte a nyugati kulturális hatásokat, de nagy szociális érzékenységről tett tanúságot. Hirdette az aktív életet és a jótékonykodást, valamint a klasszikus csendes meditációt. Hatalmas hálózata az emberek szolgálatára jött létre (kórházak, pl. egy hatalmas kórház Bangalórban /1977/, ahol ingyenes az ellátás, vagy ivóvíz Csennaiban kétezer milliárd rúpia értékben és több mint 300 faluban iskolák, főiskolák, templomok és áramok). A pénz az adományozóktól származik. Szái Bábá Indiában maradt és ott tevékenykedett, de hálózata ma már mintegy 160 országra terjed ki és főképpen az oktatásra összpontosít.

A *Brahmákumári csoport*, amelyet Lékhrádzs (1876–1969), egy haidarábádi ékszerész alapított még 1936-ban. Főképpen északon terjedt el és követői térítenek, mintegy 8000 papjuk van. Szerinte szükség van a radikális megtisztulásra, ami csak a cölibátus, a vegetariánizmus, az önmegtartóztatás és a jóga segítségével lehetséges. Magát Lékhrádzsot szexuális szabadsággal és boszorkánysággal vádolták, ezért inézményével Karácsíba költözött. 1947 után Lékhrádzs Karácsíból, ahonnan szervezete ellen számos bírósági eljárás folyt, az Ábú hegyen telepedett le. Tanítása a társadalmi reformot hirdeti, figyelmet szentel a nők helyzetének. A csoport önmagát önálló vallásnak tartja. 1997-ben mintegy fél millió tagja volt és 4000 központja, ebből 60 külföldön.

Az *Igazság keresői* mozgalom. A Maharástrai Jyotirao Phule alapította, aki vallásilag a középpontba a Gítát állította és gándhiánus társadalmi mozgalmat indított a legszegényebb alsó kasztok javára. Utódai folytatták tevékenységét és programjaik mára százezer faluban mintegy húszmillió embert értek el. Hirdetik az önmagunk és a másik ember, a természet és a teremtés iránti tiszteletet. A mozgalom új ökumenikus templomokat, közösségi központokat, tejgazdaságokat, gyümölcsösöket teremtett, nagy figyelmet szentel az oktatásnak és a lelki

fejlesztésnek. Kétéves kurzusokat tart a védákról és összehasonlító vallástanból, videókat készít, előadásokat tart. Amerikában 350 központot hozott létre.

A globalizálódás elérte a hinduizmust is, pontosabban a hinduizmus érte el a világ más részeit. A *Religion and Globalization* c. könyv (2008) szerint 2007-ben Amerikában tízmillióan jógáztak.

Mahárisi Mahés Jógi (1918–2008) neve közismert. Kájasztha kasztból, saiva családból származott és egy guru követője lett. 1953-ban a Himalájába költözött, ahol egy mestertől hagyományos meditációt tanult. Mozgalmat indított spirituális megújulás néven 1957-ben, majd 1958-ban elkezdte utazásait. 1959-ben kezdte tanítani a *transzcendentális meditációt* a világ számos pontján, egyebek között Amerikában is. 1961-től vezetőket képezett egy újonnan létesített központban. Leghíresebb tanítványai között volt a Beatles, a Rolling Stones, a Beach Boys, számos színész és író. Ő maga több mint 20 könyvet írt a transzcendentális meditációról és a védikus tudományról. A követőknek mantrákat adott és beavatást (2006-ban ez már 2500 USD-be került!). Más, általa alapított egyetemek mellett Iowában védikus egyetemet létesített. Szervezete 40 országban képez magas szintű jógikat. Tanításában a mester összekapcsolta a védikus alapelveket a kvantumfizika elveivel. Azt mondta, hogy megtisztítja a világot. Élete végén Hollandiában élt és ott is halt meg. Hamvait Alláhábádnál szórták a Gangeszbe.

ÓSÓ, azaz Csandra Móhan Dzsain, aki Ácsárja Rádzsnis néven is ismert (1931–1990), spirituális tanító volt. A filozófia professzoraként bírálta a szocializmust, Mahátmá Gándhít és az intézményesített vallásokat, egyúttal a szexualitás szabadabb értelmezését hirdette. Ezért „szex gurunak” is nevezték. 1981-ben az amerikai Oregon államban telepedett le, ahol követői nemzetközi közösséget hoztak létre. A közösség 1985-ben széthullott, kiderült, hogy vezetői bűnözők voltak. Ósót letartóztatták, majd kiutasították az Egyesült Államokból. Visszatért Púnéba, és ott is halt meg. Tanításai a meditáció fontosságát hangsúlyozták.

A *Krisna-tudat Nemzetközi Szervezetét* (*International Society for Krishna Consciousness* - ISKCON) „*Ő Isteni Kegyelme*”, A. C. Bhaktivédánta Szvámí Prabhupáda (1896–1977) alapította meg 1966 júliusában az Egyesült Államokban, New Yorkban. Egy év múlva már San Franciscóban is volt szervezete. Ezt követte London. Mára 108 egysége van világszerte. E világegyház célja az, hogy Srí Csaitanja Maháprabhu tanításai az egész világon elterjedhessenek. Prabhupáda nem kevesebbet állított céljaként, mint hogy az elkövetkező tízezer év számára hozta el a világnak Krisna tanításait. A tanítás alapját állításuk szerint a védák képezik.

A védikus vallásbölcselet szerint a tisztaság, a lemondás, az igazmondás és a kegyesség a vallás négy egyetemes alapelve. Ezek következetes alkalmazása a vallási gyakorlatok végzésével együtt biztosítja az ember lelki felemelkedését, elutasításuk pedig erkölcsi és lelki hanyatláshoz vezet. Az erkölcsi alapelvek szellemében a Krisna-hívők négy szabály követését tartják különösen fontosnak:

- a húsevés beszüntetése, könyörületesség az állatok iránt, ami ugyanakkor fejleszti az együttérzésre való képességet;
- a kábító- és mámorítószerektől való tartózkodás a lemondásnak, a mértékletes életmódnak kedvez;
- a korlátozatlan nemi élet elkerülése biztosítja a belső tisztaságot;
- a szerencsejátékok és a pénzügyi spekuláció elkerülése pedig abban segít az embernek, hogy igazmondó és becsületes maradjon.

A legfőbb gyakorlat a szent nevek, a *mahá-mantra* éneklése (*Haré Krisna, Haré Krisna, Krisna Krisna, Haré Haré, Haré Ráma, Haré Ráma, Ráma Ráma, Haré Haré*).

Magyarországon a Krisna-hívők kisebbik része központokban él, többségük pedig világi hívő, gyülekezeti tag. A körülbelül háromszáz, központokban élő *bhakta* különböző egyházi szolgálatokat lát el: könyvterjesztéssel foglalkozik, vagy irodai, konyhai, templomi, szervezői, éttermi szolgálatot végez.

A mintegy tizenháromezer fős, tágabb gyülekezet tagjai otthonukban élve, munkájuk végzése, vagy tanulmányaik folytatása mellett gyakorolják vallásukat. A világi hívők különböző elkötelezettségi szinten állnak, foglalkozásuk pedig sokféle lehet, munkájukkal azonban nem sérthetik meg a vallás erkölcsi szabályait: például nem dolgozhatnak a húsiparban, vagy nem kereskedhetnek alkohollal, cigarettával.

A 260 hektár területű *Krisna-völgy Indiai Kulturális Központ és Biofarm* (Somogyvámos) azzal a céllal létesült, hogy az embereket hozzásegítse a *gaudíja vaisnavizmus* (a jelző egy bengáli területre, Gaudára utal, ahonnan az irányzat ered) lelki kulturális értékeinek, valamint ugyanezen a szellemiségen alapuló természetes életmódnak a megismeréséhez. Jelenleg a Krisna-völgyben kb. 150 *szerzetes* él.

Budapesten található a Haré Krisna Templom: 2004-ben megvásároltak egy ingatlan együttest templom és közösségi hely számára, ahol már befejeződtek az átalakítások.

A hinduizmusnak különösen nagy hatása van az Egyesült Államokban, ahol megfogalmazást nyert a *karma kapitalizmus*. Az ind filozófia tanításait számos business school tananyagába

integrálták, amelynek során azt tanítják, hogy fontos a belső béke és a holisztikus szemlélet, hogy a siker nemcsak a pénz, hanem a dolgozók, az ügyfelek és a környezet jóléte is.

A vallástörténeti rész jobb megértéséhez elengedhetetlen az alábbi, minimálisan válogatott szövegek elolvasása:

Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból. Helikon Kiadó, 1987: Ísá upanisad: Az Úr lakozik mindenben. 5–6. old. Mándúkja upanisad: az Óm. 132–133. old. Cshándógja upanisad: VI. 1–7. (92–95. old.), VI. 8–16. (95–99. old.)

Mahábhárata és Rámájana. Magyar Helikon, Budapest, 1964.

Szemelvények:

81. old.: A világtenger megköpülése

325. old.: A vízözön

541–42: Visnu mint vadkan

548–553: A kígyó és a Végzet

647–48. old.: A vers születése

661–671. old.: A Gangá alászállása

784–805. old.: Szítá eltaszítása

806–814. old.: Ráma nagy útrakelése

Jany János (szerk.): *Szemelvények az ókori kelet jogforrásaiból.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003.

Manu törvénykönyve, 60-101. old.

A Magasztos Szózata. Bhagavad-gítá. Európa, Budapest 1987:

1. énekből: Ardzsuna kétségbeesése.

2. ének: 17–28. old.

3. ének: 31–32. old.: A Magasztos szólt: 1-7 versszak, 33. old. 3-6. versszak, 34. old. 1., 3-6. versszak, 35. old. 3. versszak, 36. old. 3-5. versszak

4. ének: Krisna jelzi isteni voltát. A tett jogája c. tanítás.

5. ének: a tettről való lemondás jogája: 53. old. 1. és utolsó versszak, 52. old. 1. versszak, 53. old. 1–2. versszak

6. ének: 60. old. 1–6. versszak, 66. old. 1–2. versszak és az utolsó versszak.

7. ének.

8. ének: 78. old. 5. versszak. 79. old. 1. versszak.

9. ének

10. ének

11. ének: 104–108. old.

12. ének: 115. old. utolsó versszak, 116. old. 1–5. versszak

13. ének: 124. old: 1. versszak

14. ének

15. ének: 137. old. végig.

16. ének

17. ének: 152–153. old.

18. ének: 157–168. old.

Buddha beszédei. Válogatta, páliból fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Vekerdi József. Helikon Kiadó, 1989:

A tan kerekének elindítása. 45. old.

A tűzbeszéd. 46–47. old.

Kérdések:

1. Milyen nyelvcsaládok ismeretesek Indiában?
2. Melyek a hinduizmus főbb jellemzői ma?
3. Hogyan csoportosítják a vallásos szövegeket?
4. Mi a sruti és mi tartozik ebbe a kategóriába?
5. Mik a védák és a bráhmanák?
6. Melyek a Rigvéda főbb istenei?
7. Mit tartalmaz a Számavéda, a Jadzsurvéda és az Atharvavéda?
8. Melyek voltak a legfontosabb védikus áldozatok?
9. Mik az áranjakák és az upanisadok?
10. Milyen kérdésekkel foglalkoznak az upanisadok?
11. Mit jelent az Óm?
12. Mikor érte el fénykorát a filozófiai és vallási irodalom fejlődése?
13. Melyek a szmriti irodalomhoz tartozó eposzok és miért tartjuk ksatrija irodalomnak?
14. Miért nagy jelentőségű a Manu törvényei címen ismert szöveg?
15. Meddig beszélhetünk brahmanizmustól és mikortól hinduizmusról?
16. Mik a puránák és miért jelentősek?
17. Milyen az indiai időszemlélet?
18. Hogyan vált Visnu és Siva kultusza a hinduizmus két fő irányzatává?
19. Mik azok az ásramák?
20. Mi az emberi élet 4 legitim célja?
21. Mi az emberi élet lényege, mi a szamszára és mi a móksa?
22. Mi a Bhagavad-gítá fő tanítása?
23. Hogyan bontakozott ki a két új vallás, a dzsainizmus és a buddhizmus?
24. Kik azok a tirthankarék?
25. Mi a négyes igazság, a nyolcas ösvény és a szangha a buddhizmusban?
26. Melyik a hat ortodox filozófiai rendszer?
27. Mit merített a 6 filozófiai rendszer az upanisadokból?
28. Mely két filozófia eleven ma is?
29. Hogy szilárdult meg Visnu és Siva kultusza?
30. Mi a bhakti, honnan ered és hogy terjedt el?
31. Milyen külföldi vallási hatások érték Indiát?
32. Hogyan keletkezett a szikh vallás és mik a főbb tanításai?
33. Melyek voltak a főbb indiai reformmozgalmak?
34. Melyek a hinduizmus mai legfőbb rítusai?
35. Melyek a főbb országos vallási ünnepek?
36. Mi a mandir és mi a szerepe az indiai vallásosságban?
37. Mi a múrti?
38. Mi a szvasztika, a csakra, a tilak, a mandala és a jantra?
39. Melyek az indiai szekuláris állam jellegzetességei?
40. Mi és hogyan bontakozott ki a hindu fundamentalizmus és melyek a legfőbb tézisei?
41. Milyen tartalmi változások észlelhetők a modernizálódó hinduizmusban és milyen eszközöket vesz igénybe?

FÜGGELÉKEK**1. sz. Függelék****ANGOL FŐKORMÁNYZÓK INDIÁBAN****Hivatalban****Név és címek**

1773–1785	Warren Hastings (1732–1818)
1785–1786	Sir John Macpherson, first Baronet (c.1745–1821)
1786–1793	Charles Cornwallis, first Marquess Cornwallis (1738–1805)
1793–1798	Sir John Shore, first Baronet (1751–1834)
1798–1805	Marquess Richard Wellesley (1760–1842)]
1805 (Júl.–Okt.)	Charles Cornwallis, first Marquess Cornwallis (1738–1805)
1805–1807	Sir George Hilario Barlow, first Baronet (1763–1846)
1807–1813	Gilbert Elliot Murray Kynynmound , first Earl of Minto (1751–1814)
1813–1823	Francis Rawdon Hastings, first marquess of Hastings and second Earl of Moira (1754–1826)
1823–1828	William Pitt Amherst, first Earl Amherst of Arracan (1773–1857)
1828–1835	Lord William Henry Cavendish-Bentinck (1774–1839)
1835–1842	George Eden, Earl of Auckland (1784–1849)
1842–1844	Edward Law, second Baron Ellenborough (1790–1871)
1844–1848	Henry Hardinge, first Viscount Hardinge of Lahore (1785–1856)
1848–1856	James Andrew Broun Ramsay, first Marquess of Dalhousie (1812–1860)

BRIT ALKIRÁLYOK INDIÁBAN

1848–1856	James Andrew Broun Ramsay, first Marquess of Dalhousie (1812–1860)
1856–1862	Charles John Canning, Earl Canning (1812–1862)
1862–1863	James Bruce, eighth earl of Elgin and twelfth Earl of Kincardine (1811–1863)
1864–1869	Sir John Laird Mair Lawrence, first Baronet (1811–1879)
1869–1872	Richard Southwell Bourke, sixth Earl of Mayo (1822–1872)
1872–1876	Thomas George Baring, second Baron Northbrook (1826–1904)
1876–1880	Edward Robert Bulwer-Lytton, second Baron Lytton (1831–1891)
1880–1884	George Frederick Samuel Robinson, first Marquess of Ripon (1827–1909)
1884–1888	Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, first Earl of Dufferin (1826–1902)
1888–1894	Henry Charles Keith Petty-Fitzmaurice, fifth Marquess of Lansdowne (1845–1927)

1894–1899	Victor Alexander Bruce, ninth Earl of Elgin and thirteenth Earl of Kincardine (1849–1917)
1899–1905	George Nathaniel Curzon, Baron Curzon of Kedleston (1859–1925)
1905–1910	Gilbert John Elliot Murray Kynynmound, fourth Earl of Minto (1845–1914)
1910–1916	Charles Hardinge, first Baron Hardinge of Penshurst (1858–1944)
1916–1921	Frederic John Napier Thesiger, third Baron Chelmsford (1868–1933)
1921–1926	Rufus Daniel Isaacs, first Earl of Reading (1860–1935)
1926–1931	Edward Frederick Lindley Wood, first Earl of Halifax (1881–1959)
1931–1936	Freeman Freeman-Thomas, first Earl of Willingdon (1866–1941)
1936–1943	Victor Alexander John Hope, second Marquess of Linlithgow (1887–1952)
1943–1947	Archibald Percival Wavell, Viscount Wavell (1883–1950)
1947 (pre-partition); 1947–1948	Louis Francis Albert Victor Nicholas Mountbatten, first Earl Mountbatten of Burma (1900–1979)

Az indiai domínium főkormányzói

1947–1948	Louis Moundbatten, 1st Earl Mountbatten of Burma
1948–1950	Chakravarthi Rajagopalachari (Csakravartí Rádzsagópálácsári)

2. sz. Függelék

AZ INDIAI KÖZTÁRSASÁG MINISZTERELNÖKEI

1946- Dzsaváharlál Néhrú, az ideiglenes kormány miniszterelnöke
 1952–1964: Dzsaváharlál Néhrú
 1964–1965: Lál Baádur Sásztri
 1965–1977: Indirá Gándhí
 1977–1979: Morardzsí Dészai (Dzsantá Párt)
 1979–1980: Csaran Szingh (ideiglenes)
 1980–1984: Indirá Gándhí
 1984–1989: Rádzsív Gándhí
 1989–1991: Visvanáth Pratáp Szingh (Dzsantá Dal koalíció)
 1991–1996: Pámulápati Vénkata Naraszimha Ráo (Kongr. koalíció)
 1996–1998: United Front Government: 13 párt koalíciója, kétszer alakított kormányt, az első miniszterelnöke Hardanhallí Dévé Gaurá, a másodiké Indar Kumár Gudzsral volt.
 1998–1999: Atal Bihári Vádzspéjji (BJP és koalíciója)
 1999–2004: Atal Bihári Vádzspéjji (lényegében BJP, National Democratic Alliance néven)
 2004–2009: Manmóhan Szingh (Kongr.-alliance)
 2009– : Manmóhan Szingh (United Progressive Alliance, lényegében Kongr.)

3. sz. Függelék

Indiai szavak és kifejezések ejtés szerinti, „népszerű” átírásban

adhvarju pap = a *jadzsusz* prózai, vagy versben írott mondókáinak sorát mormolta, szolgálattevő pap
 agnihótra = a ház ura által naponta kétszer bemutatott áldozat
 ahamkára = énképzet
 ahimszá = nem bántás
 áranjaka = erdei könyv
 artha = vagyon, anyagiak
 Ádi Granth = a szikhek szent könyve
 ártí = mécses felajánlás, áldozati tál, ének, füstölő
 ásram = remetelak
 ásramák = életszakaszok
 asvamédha = a nagy lóáldozat
 átman = lélek
 avatára = leszállás, megtestesülés
 bhakti = odaadó szeretet, áhítat
 bharatanátjam = klasszikus (templomi) tánc
 brahmacsárin = védikus tanító
 bráhmana = pap
 bráhmanák = szertartások leírása, papi könyvek
 csaitja = gyülekezeti csarnok
 csakra = diszkosz, korong, kerék
 daksiná = a papnak adott adomány
 darsan = látvány, az istenség megpillantása
 dévadászi = templomi táncosnő
 dévák = istenek
 dévi = istennő
 dharm = vallási kötelesség, törvénydharmacsakra = a törvény, a hit kereke
 dharmasásztrák = törvénykönyvek
 dvidzsa = kétszer született
 dzsala = víz, szenteltvíz
 dzsáti = a tényleges kasztok
 gána = énekgyűjtemény
 ganatantra = köztársaság
 garbhagriha = méhház, magház, a szentély magva
 gópi = tehénpásztor lány
 gópuram = templomi kapuépítmény
 grihasztha = családfő
 gurdvára = szikh templom
 guru = mester
 hathajóga = az erő jógája
 hótri = fohászkodó pap
 itihásza = történelem, történeti irodalom
 jadnya = szertartás
 jadzsamána = az áldozatot megrendelő
 jaksák = természeti istenek
 jantra = mágikus diagram, geometriai minta, a meditáció elősegítője

rathajátrá = kocsi felvonulás
 jóni–sivalingam = a női és férfierő egyesített jelképe
 juga = korszak
 júpa = kozmikus oszlopot jelképező máglya
 karma = a tettek által meghatározott sors, tett
 kalpa = nagy korszak
 kála = idő
 káma = érzéki élvezetek, szerelem
 kathá = történet
 manasz = tudat
 mandala = bonyolult rajzolat az istenség körül
 mandapam = előcsarnok
 mandir = hindu (dzsaina) templom
 májá = illúziómókusa = a világszellembe olvadás, az egyén megszűnése
 mudrá = kézjel
 nágák = kígyók
 námkaran = névadás szertartása
 naraka = purgatórium
 Natarádza = a tánc ura, a táncoló Siva
 Náth = úr, védelmező, menedék
 Nirguna = személytelen monizmus
 Óm = aum+csend = ébredés, álmodás, álomtalan alvás, Brahmanpánycsarátra = öt éjszakás, egy szekta neve
 pradaksina = körüljárás
 pradaksina = jobb kéz felőli körben járás
 prána = az isteni életerő, lélegzés (az ájurvéda szerint ötféle)
 pranám = leborulás
 prapatti = megadás
 praszád = a visszkapott áldozati tárgy
 praszáda = kegyelem
 púdzsá = felajánlás, áldozat
 puránák = régi történetek, gyűjtemények
 purusa = az istenek által feláldozott kozmikus ember
 ráksaszák = démonok
 ratha = szekér
 risi = ősi bölcs
 rita = az univerzum természeti és erkölcsi rendjének princípiuma
 ritvidzs = a 4 szolgálattevő pap
 sakti = a női erő, princípium
 sikhara = templomi toronyépítmény
 silpasásztrák = építészeti és szobrászati „szakkönyvek”
 sisja = tanítvány
 sraddhá = halotti szertartás
 srí jantra = kettős tantrikus jelkép
 sruti = kinyilatkoztatott szövegek
 súdrák = negyedik kaszt
 szádhu = otthontalan vándor, jógi, zárándok
 száman = ének
 szamhitá = gyűjtemény
 szamszára = a születések körforgása, ez a világszamszkára = az életciklus egésze, rítus

szannjászi = remete bölcsszant = szent ember, jó személy, szent, a bhaktikövetők egy típusa
 Szat Guru = Isten, az igaz tanító
 sziddha = beérkezett, sikeres
 szikh = tanítvány
 szkambha = támasz, a kozmikus fa
 szmríti = írások, amelyeket az emlékezés őrzött meg
 szúkta = himnusz
 szútra = fonal
 szvadés = a mi hazánk, azaz a külföldi áruk elutasításának mozgalma
 szvarga = az ég, a menny
 szvasztika = horogkereszt
 tantra = szövőszék, szövés
 tapasz = aszkézisthálí = tál
 tilak = pötty a homlokon
 tirtha = gázló, vagy két folyó összefolyása
 udgátri = énekmondó pap, aki a Számavéda tudását őrizte a szívében, kántáló pap
 upanajana = a szent fonál szertartásaupanisad = titkos tanítás, „körül ülés”
 utszava = ünnep
 vadzsra = mennykő, villám, jogar
 váhana = hordozóállat
 vānaprasztha = erdőlakó
 varna = a 4 osztály, rend
 vimána = a garbhagriha fölötti torony, átvitt értelmű: az istenség hordozója
 visnupada = a délkör körüli világ, Visnu lakhelye
 viváha = házasság
 vjúha = emanáció
 vrátják = szakadár és még mindig nomadizáló árják

BIBLIOGRÁFIA

Bibliográfia

Puskás Ildikó (1991): *India Bibliográfia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Források

A Magasztos szózata. Bhagavad-gítá. Fordította Lakatos István (Vekerdi József nyersfordítása alapján). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Alberuni's *India*. Ed. with Notes and Indices by Edward C. Sachau. Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd. 1992.

Asvaghósa (1999): *Buddha élete*. Terebess Kiadó, Budapest.

Bernier, Francois (1891): *Travels in the Mogul Empire, A.D. 1656-1668*. Archibald Constable, London.

Bhagavad-gítá. Szanszkrit eredetiből fordította, utószó és jegyzetek: Vekerdi József. Terebess Kiadó, Budapest, 1997.

Buddha beszédei. Válogatta, páliból fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Vekerdi József. Helikon Kiadó, 1989.

Casson, L. (1989): *The Periplus Maris Erythraei*. Text with introduction and commentary. Princeton University Press, Princeton.

Dharmasutras. The Law Codes of Apastamba, Gautama, Baudhayana, and Vasistha. Translated from the Original Sanskrit and Edited by Patrick Olivelle. Oxford University Press, 1999, reissued 2009.

Doniger, Wendy (1981): *The Rig Veda*. Penguin Books, Harmondsworth.

Dzsajadéva: *Gíta Góvinda*. Fordította: Weöres Sándor. Magvető, Budapest, 1982.

Gandhi, M. K. (2008): *Esszék, aforizmák, idézetek*. General Press Kiadó, Budapest.

Gandhi, M. K. (2009): *Önéletrajz. Kísérleteim az Igazsággal*. Etalon Kiadó, Budapest. Gáthy Vera utószavával.

Gandhi, M. K. (2010, eredetije: 1909): *Hind Szvarádzs, avagy az indiai önkormányzat*. Téka, Kriterion, Kolozsvár.

- Isvarakrisna (1994): *A számvetés megokolása. És: Patandzsali: Az igázás szövétneke.* Fordította és magyarázatokkal ellátta: Farkas Attila Márton és Tenigl-Takács László. A Tan Kapuja, Budapest.
- Kautilya: Arthaśāstra: Kangle, R. P. (1972): *The Kautilya Arthaśāstra*, Part I–II. Motilal Banarsidas, Delhi.
- Mahābhārata – Rāmājana.* Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Vekerdi József. Magyar Helikon, Budapest, 1964.
- Manucci, Niccolao, *Storia do Mogor*, Eng. trs. by W. Irvine, 4 vols. Hohn Murray, London 1906.
- Godden, Rumer (1980): *Gulbadan. Portrait of a Rose Princess at the Mughal Court.* The Viking Press, New York.
- Gyémánt szútra. Mahájána buddhista szentiratok.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Gandhi, J. (1956): *Önéletrajz.* Szikra, Budapest.
- Gandhi, Dzsaváharlál (1980): *India felfedezése.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gandhi, J. (1985): *Letters to Chief Ministers 1947–1964.* Vol. I. Government of India, New Delhi.
- Gandhi, J. (1986): *Letters to Chief Ministers 1947–1964.* Vol. II. Government of India, New Delhi.
- Olivelle, Patrick (2005). *Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Mānava-Dharmaśāstra.* Oxford University Press, Oxford.
- Pál Dániel (ford.) (2011): *A klasszikus Upanisadok.* Filosz Budapest.
- Rāmājana és Mahābhārata.* Elbeszéli Baktay Ervin. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- Rigvéda teremtőhimnuszok.* A himnuszokat fordította, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta: Főríz László. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Ruzsa Ferenc (1997): *A klasszikus szánkhja filozófiája.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.
- Sankara (1996): *A brahma-szútra magyarázata.* Ford. és a jegyzeteket írta: Ruzsa Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Sankara (1996): *A védánta filozófiája.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.

Silappadiharam és Maduraikándzsi. General Press, Budapest (2004).

Tavernier, Jean Baptiste, *Travels in India*, trs. and ed. by V. Ball, 2 Vols. Macmillan, 1889, 1925.

Tavernier, Jean-Baptiste (1676): *Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier*.

Tavernier, Jean-Baptiste (2000), *Travels in India* translated V. Ball, second ed. edited William Crooke, in 2 vols. (bound in 1). Low Price Publications, Delhi 110052.

Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból. Válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Vekerdi József. Helikon Kiadó, Budapest, 1987.

Upanisadok I. Tíz rövid tanítás. Fordította Tenigl-Takács László. A Tan Kapuja – Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Upanisadok II. Az énekmondók titkos tanítása. Fordította Tenigl-Takács László. A Tan Kapuja – Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Upanisads. A New translation by Patrick Olivelle. Oxford University Press, Oxford.

Régészet, történelem

Akbar, M. J. (1985): *India: The Siege Within. Challenges to a Nation's Unity*. Penguin Books, Harmondsworth.

Akik nyomot hagytak a 20. századon. Gandhi. Gáthy Vera és Balogh András írásai. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Antonova-Bongard Levin-Kotovszkij (1981): *India története*. Kossuth és Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Balogh András (1979): *Társadalom és politika a gyarmati Indiában. (1905–1947)* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Balogh András (1988): *Nemzet és történelem Indiában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Basham, A. L. (1982): *The Wonder that was India*. Fontana Books, Calcutta, Bombay.

Begley, V. (1995, 2004): *Arikamedu*. Vols. I and II. Pondicherry.

Chakravarty, Suhash (1989): *The Raj Syndrome. A Study in Imperial Perceptions*. Chanakya Publications, Delhi.

Collins, L.– D. Lapierre (2001): *Szabadság éjféلكor. India függetlenné válásának drámai története*. Corvina, Budapest.

- Dalrymple, Willian (2003): *White Mughals*. Harper Perennial, London.
- Das, Durga (1973): *India from Curzon to Gandhi & after*. Rupa & Co. Calcutta–Allahabad–etc.
- Edwardes, Michael (1973): Gandhi. *A Political Biography*. Pelican Books, London.
- Gáthy Vera (1985): *Államigazgatás a gyarmati és a független Indiában*. Körösi Csoma Kiskönyvtár. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gáthy Vera (1987): Gandhi. Életek és korok sorozat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gáthy Vera (1989): *Az Indiai Nemzeti Kongresszus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Gáthy Vera (1989): Gandhi. *A Portrait*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Guha, R. (2007): *India after Gandhi. The History of the World's Largest Democracy*. Macmillan, London.
- Herman Kulke and Dietmar Rothermund (2004): *A History of India*. Fourth Edition. Routledge, London, New York.
- Keay, John (1991): *The Honourable Company. A History of the English East India Company*. HarperCollins Publishers, London.
- Kenoyer, J. M. (2010): *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization*, 2nd, Revised Edition, Oxford University Press and American Institute of Pakistan Studies, Karachi.
- Kinkaid, Dennis (1973, Second Edition): *British Social Life in India, 1608–1937*. Routledge & Kegan Paul, London and Boston.
- Kulkarni, V. B. (1969): *The Indian Triumvirate. A Political Biography of Gandhi, Patel, Gandhi*. Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay.
- Miller, J. L. (1969): *The Spice Trade of the Roman Empire*. Oxford University Press, Oxford.
- Majumdar, R. C. (1994 reprint): *Ancient India*. Motilal Banarsidas Publishers Pvt. Ltd. Delhi.
- Marshall, J. (1951): *Taxila. An Illustrated Account of Archaeological Excavations Carried out at Taxila*, 3 Vols, Cambridge.
- Pollet, G. (Ed.) (1987): *India and the Ancient World, History, Trade and Culture before AD 650*. Orientalia Lovaniensia Analecta 25, Leuven.
- Roy, Tirthankar (2006): *The Economic History of India 1857–1947*. Second Edition, Oxford University Press, Delhi.
- Sareen, T. R. (1990): *Colonial India. Political, Social and Cultural Studies*. Criterion Publications, New Delhi.

- Rawson, Philip (1983): *Az indiai civilizáció*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Richards, John F. (2008 reprint): *The Mughal Empire*. The New Cambridge History of India. Cambridge University Press, India, New Delhi. First South Asian Edition: 1993.
- Rothermund, Dietmar (2008): *India; The Rise of an Asian Gaint*. Stanza, New Delhi.
- Schmidt József (1995): *A szanszkrit irodalom története*. Pallos Kiadó, Budapest.
- Schmidt József (1991): *Az ind filozófia*. Farkas Lőrinc Imre, Budapest.
- Smith, Vincent A. (1958): *The Oxford History of India*. Oxford at the Clarendon Press, Oxford.
- Spear, P. (1970): *A History of India 2*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Stein, Burton (1993): *Vijayanagara*. A New Cambridge History of India. Cambridge University Press, 2007 reprint.
- Tenigl-Takács László (1997): *India története*. Medicina–A Tan Kapuja, Budapest.
- Thapar, Romila (2002): *Early India. From the Origins to AD 1300*. Penguin Books, London, New York, etc.
- Tunzelmann, Alex von (2007): *Indian Summer. The Secret History of the End of an Empire*. Pocket Books, London, Sydney, etc.
- Wright, Rita P. (2010): *The Ancient Indus. Urbanism, Economy, and Society*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, etc.

Jogtörténet

- Badrinath, Chaturvedi (1993): *Dharma, India and the World Order. Twenty-one Essays*. Pahl-Rugenstein Verlag–Saint Andrew Press, Edinburgh.
- Baird, R. D. (Ed.) (2005): *Religion and Law in Independent India*. (2nd enlarged Ed.) Manohar, Delhi
- Bakshi, P. M. (2009): *The Constitution of India*. Universal Law Publishing Co., Delhi.
- Banerji, S. Ch. (1996): *Principles of Hindu Jurisprudence*. I–II. Sharada Publishing House, Delhi. pp. 172+216.
- Bhatia, H. S. (1999): *Origin and Development of Legal and Political System in India*. Vols. I–III. Deep and Deep Publications Pvt. Ltd. New Delhi.
- Kane, P. V. (1968): *History of Dharmaśāstra*, vols. I–V. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

Larson, G. J. (2001): *Religion and Personal Law in Secular India. A Call to Judgement*. Indiana University Press, Bloomington.

Lingat, R. (1973): *The Classical Law of India*. Oxford India Paperbacks. Oxford University Press, Oxford.

Mehta, S. M. (1990): *A Commentary on Indian Constitutional Law*. Second Revised and Updated Edition. Deep and Deep Publications, New Delhi.

Vallástörténet, filozófiatörténet

Brockington, J. L. (2007): *A szent fonál*. General Press, Budapest.

Doniger, Wendy (2010): *The Hindus. An Alternative History*. Oxford University Press, Oxford.

Dubois, J. A. Abbé (2006): *Hindu Manners, Customs & Ceremonies*. Winsome Books, India, Delhi.

Eliade, Mircea (2005): *A jóga halhatatlansága és szabadság*. Ford. Horváth Z. Zoltán. Carthaphilus, Budapest.

Esposito, J. L. –D. J. Fasching– T. Lewis (2008): *Religion and Globalization. World Religions in Historical Perspective*. Oxford University Press, Oxford – New York, etc.

Fehér Judit (1997): *Nágárdzsuna. A mahájána buddhizmus mestere*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.

Michaels, Axel (2001): *The Pandit. Traditional Scholarship in India*. South Asian Studies No. XXXVIII. Manohar Publishers and Distributors, New Delhi.

Moraes, G. M. (1964): *A History of Christianity in India*. P.C. Manaktala and Sons Private Ltd. Bombay.

Mujeeb, M. (1967): *The Indian Muslims*. George Allen and Unwin Ltd., London.

Oxtoby W. G. (Ed.) (2002): *World Religions. Eastern Traditions*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, New York, etc.

Puskás Ildikó (2000): *Lélek a körforgásban. A hinduizmus születése*. Balassi Kiadó, Budapest.

Radhakrishnan, S. (1958, 5th impression): *Indian Philosophy*. Vols. I-II. George Allen & Unwin Ltd. London–New York.

Saraswati, B. (1977): *Brahmanic Ritual Traditions in the Crucible of Time*. Indian Institute of Advanced Study, Simla.

Schelling, Andrew (ed.) (2011): *The Oxford Anthology of Bhakti Literature*. Oxford University Press, New Delhi.

Tenigl-Takács László (szerk.) (1994): *India bölcsessége. Gandhi Alapítvány – A Tan Kapuja* Buddhista Főiskola, Budapest.

Téchy Olivér (1986): *Buddha*. Gondolat, Budapest.

The Hinduism Omnibus (2003). Oxford University Press, New Delhi.

Vivekananda, Swami (1989): *The Complete Works of*. Vols. 1–8. Advaita Ashrama, Calcutta.

Művészettörténet

Baktay Ervin (1963): *India művészete a történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.

Horváth Vera (1977): *Görög istenek Indiában. Gandhára művészete*. Körösi Csoma Kiskönyvtár, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Michell, George (1990): *The Penguin Guide to Monuments of India. Volume I: Buddhist, Jain, Hindu*. Penguin Group, London.

Davies, Philippe (1989): *The Penguin Guide to Monuments of India. Volume II: Islamic, Rajput, European*. Penguin Group, London.

Szociológia, szociográfia, politológia, gazdaság

Aravamundan, Gita (2007): *Disappearing Daughters, The Tragedy of Female Foeticide*. Penguin India, New Delhi.

Attane I. – C. Z. Guilmoto (Eds.) (2007): *Watering the Neighbour's Garden*. CICRED, Paris.

Béládi László (szerk.) (1985): *Falvak és kasztok a változó Indiában. Fejlődés-tanulmányok*. ELTE ÁJK-MTA Szociológiai Kut. Int. Budapest.

Bhambri, C. P. (1971): *Bureaucracy and Politics in India*. Vikas Publications, Delhi–Bombay–Bangalore.

Boillot, Jean-Joseph (2006): *L'économie de l'Inde*. La Découverte. Paris.

Dalrymple, W. (1993, 2005): *City of Djinns. A Year in Delhi*. HarperCollins Publishers, London.

Dalrymple, W. (1998): *The Age of Kali. Indian Travels and Encounters*. HarperCollins Publishers, London.

Dalrymple, W. (2009): *Nine Lives. In Search of the Sacred in Modern India*. Bloomsbury, London, etc.

- Das, S. K. (2010): *Building a World-Class Civil Service for Twenty-First Century India*. Oxford University Press, New Delhi.
- Deb, Siddhartha (2011): *The Beautiful and the Damned*. Viking, Penguin Group, London.
- Desai, Santosh (2010): *Mother Pious Lady. Making Sense of Everyday India*. Harper Collins Publishers India, New Delhi.
- Dumont, Louis (1970): *Homo Hierarchicus. The Caste System and its Implications*. Weidenfeld & Nicholson Ltd., Suffolk.
- French, Patrick (2011): *India. A Portrait*. Allen Lane, Penguin Group. London, New York.
- Gáthy Vera (1984): *A közigazgatás társadalmi problémái a mai Indiában*. Szociológiai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hutton, J. H. (1947): *Caste in India. Its Nature, Function and Origins*. Harvard University Press, New York.
- Jenkins, R. (1999): *Democratic Politics and Economic Reform in India*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kothari, R. (1970): *Caste in Indian Politics*. Orient Longman, New Delhi
- Kothari, Rajni (2005): *Rethinking Democracy*. Orient Longman Private Ltd. New Delhi.
- Lamballe, Alain (1985): *Le probleme Tamoul á Sri Lanka*. L'Harmattan, Paris.
- Luce, E. (2008): *In Spite of the Gods*. Abacus, London.
- Mariott, McKim (1955): *Village India: Studies in the Little Community*. Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Mishra, Pankaj (2007): *Temptations of the West*. Picador, London.
- Misra, Maria (2007, 2008): *Vishnu's Crowded Temple. India since the Great Rebellion*. Penguin Books, London.
- Mohanty, M.(ed.) (2004): *Class, Caste, Gender*. Sage Publications, New Delhi–London.
- Needham, A. D. – R. Sunder Rajan (Eds.) (2007): *The Crisis of Secularism in India*. Duke University Press, Durham and London.
- Patel, Tulsi (Ed.) (2007): *Sex-selective Abortion in India; Gender, Society and New Reproductive Technologies*. SAGE, New Delhi.

- Parszái, Harisankar (2011): *Négy fal között*. L'Harmattan, Budapest.
- Rahman, A. (1984): *Science and Technology in India*. National Institute of Science, Technology and Development Studies, New Delhi.
- Rahman, M. A. (2006): *Magyarország 1956–1959*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest.
- Rao, Anupama (Ed.)(2003): *Gender and Caste*. Kali for Women, New Delhi.
- Roy, Arundhati (2011): *Broken Republic*. Hamish Hamilton by Penguin Books India, New Delhi.
- Thapar, Romila (2007): Secularism, History, and Contemporary Politics in India. In: Anuradhat Dingwaney Needham–Rajeswari Sunder Rajan (2007): *The Crisis of Secularism in India*. Duke University Press, Durham and London.
- Sen, Amartya (2005): *The Argumentative Indian. Writings on Indian Culture, History and Identity*. Penguin, London, New York, etc.
- Sharma, Dharendra (1983): *India's Nuclear Estate*. Lancers Publishers, New Delhi.
- Singh, Yogendra (1973): *Modernization of Indian Tradition*. Thomson Press (India) Ltd. Faridabad.
- Srinivas, M. N. (1952): *Religion and Society among the Coorgs of South India*. Clarendon Press, Oxford.
- Srinivas, M. N. (1955): *The Social System of a Mysore Village*. In: *Caste in Modern India: And Other Essays*. Asia Publishing House, Bombay, 1962.
- Storti, Craig (2007): *Speaking of India. Bridging the Communication Gap when Working with Indians*. Intellectual Press, Boston–London.
- Verba, Sidney–B. Ahmed–A. Bhatt (1971): *Caste, Race, and Politics. A Comparative Study of India and the United States*. Sage Publications, Beverly Hills, London.
- http://censusindia.gov.in/2011-prov-results/paper2/data_files/india/Rural_Urban_2011.pdf – letöltve: 2011. 11.26.
- www.economywatch.com/business-and-economy/steel-industry.html: Economy Watch, 2010. június 30.

